

B
28011

ИВАН ЛУЦОВ * СТЕФАН ОБРЕТЕНОВ
ТОДОР КЪНЧЕВ * ГАТЪО ГАТЕВ

Икономика организация и планиране на селското стопанство

УЧЕБНИК ЗА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ВУЗ

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО - ВАРНА

ИВАН ЛУЦОВ * СТЕФАН ОБРЕТЕНОВ
ТОДОР КЪНЧЕВ * ГАТЬО ГАТЕВ

И К О Н О М И К А
О Р Г А Н И З А Ц И Я
И П Л А Н И Р А Н Е
Н А С Е Л С К О Т О
С Т О П А Н С Т В О

У Ч Е Б Н И К   З А   И К О Н О М И Ч Е С К И Т Е   В У З

1965

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

У В О Д

ПРЕДМЕТ, МЕТОД И СЪДЪРЖАНИЕ НА КУРСА

В процеса на развитието на общественото производство се извършва по-нататъшното задълбочаване на разделението на труда. Във връзка с това се диференцират отделните клонове на науката и научните дисциплини. В резултат на тази диференциация под въздействието на практиката от политическата икономия се отделят отрасловите икономически науки и по-специално науката икономика на социалистическото селско стопанство.

Икономиката на социалистическото селско стопанство е сравнително нова наука. Тя възниква и се развива след победата на Великата октомврийска социалистическа революция в СССР и социалистическите революции в другите страни и след създаването на социалистическия начин на производство и социалистическа система на селското стопанство. Икономиката на социалистическото селско стопанство е наука, която изучава действието на обективните икономически закони на социализма и формите на тяхното проявление в социалистическото селско стопанство.

Теоретическа основа на икономиката на социалистическото селско стопанство е политическата икономия на социализма. Това не означава обаче, че тези два клона на науката са тъждествени. Както е известно, политическата икономия се занимава с изучаването на производствените, т. е. на икономическите, отношения между хората. Тя разкрива и формулира законите, които управляват производството и разпределението на материалните блага в човешкото общество през различните степени на неговото развитие. Всичко това представлява предмет на политическата икономия.

Икономиката на социалистическото селско стопанство изхожда от общотеоретическите обобщения на политическата икономия, но има свой предмет на изследване — селското стопанство или, по-точно, социалистическите производствени отношения в селското стопанство; формите на собственост и предприятия на селското стопанство; използуването на земята като главно средство за производство в селското стопанство; пътищата за повишаване производителността на селскостопанския труд; намаляване себестойността на селскостопанската продукция; пътищата за повишаване степента

на използване на основните и оборотните производствени фондове и ефективността на капиталните вложения в селското стопанство; рационалното райониране и специализиране на селскостопанското производство; пътищата за увеличаване на селскостопанската продукция и стоковостта на селското стопанство; разпределението на съвкупния продукт и разширеното възпроизводство в селското стопанство и т. н. Обобщенията, които дава икономиката на селското стопанство, могат да служат за основа на обобщенията на политическата икономия.

С развитието на социалистическата система на селскостопанското производство се формира и науката за организация на социалистическото селскостопанско производство. Предмет на тази наука е изучаване ефективната организация и планиране на селскостопанското производство. Тя разработва методи за най-рационална организация и планиране на производството, за внедряване на прогресивните форми на организация на труда, на средствата за производство, на финансовите средства и други с цел да се произведе най-голямо количество селскостопанска продукция при най-малки разходи на труд и средства за единица продукция.

Всяка наука обхваща определена област от знания и обобщения, чието изучаване изисква те да бъдат систематизирани и изложени в определена последователност, за да могат задълбочено и трайно да се усвоят. За тази цел служат учебниците и учебните пособия по отделните дисциплини, съдържащи основните положения на дадена наука. В настоящия учебник, предназначен за студентите от икономическите институти, са обединени в общ курс въпросите на икономиката, организацията и планирането на селското стопанство. Това обединяване има условно значение и е продиктувано от хорарнума, от задачите и условията на обучение в тези институти.

Икономиката и организацията на социалистическото селско стопанство са свързани с редица други икономически дисциплини — статистика, счетоводство, финансова наука, икономика на другите отрасли, — а също така и с редица селскостопански науки: растениевъдство, почвознание, агрохимия, животновъдство, механизация и електрификация на селското стопанство и др.

При изучаване икономиката и организацията на социалистическото селско стопанство се използва като единствено правилен метод на научното познание диалектическият материализъм. Приложението на този метод се заключава преди всичко в това, че производството в селското стопанство се разглежда не изолирано от другите отрасли, а в тясна връзка с тях, като съставна част от общественото производство, в което всички процеси са органически свързани и зависят един от друг. Селскостопанското производство се изучава не в застой, а в процес на непрекъснато развитие и в тясна връзка с практиката. Отделните селскостопански предприя-

тия също не се разглеждат изолирано, а като отделни клетки от цялото народно стопанство.

Направените изводи се основават върху конкретни данни при широко използване метода на групировките, които дават възможност да се намерят устойчивите средни данни и се определят най-типичните явления, като се елиминира влиянието на случайните и второстепенни фактори.

Съдържанието на курса по икономика, организация и планиране на селското стопанство зависи до голяма степен от профила и специалността на студентите, за които е предназначен, и от задачите, които се решават в дадения етап от развитието на селското стопанство. Изучаването на икономиката и организацията на селското стопанство ще помогне за подобряване ръководството, планирането и организацията на селскостопанското производство, за срочното изпълнение на поставените от партията задачи в областта на селското стопанство, за развитието на техническия процес, за ускоряването икономическото развитие на страната. На сегашния етап основните задачи на селското стопанство се определят от решенията на VIII конгрес на БКП и Директивата за развитието на страната до 1980 г. Изхождайки от това, в курса „Икономика, организация и планиране на социалистическото селско стопанство“ са включени следните основни проблеми: социалистическо преустройство на селското стопанство; производствени фондове в селското стопанство; трудови ресурси и производителност на труда; себестойност на селскостопанската продукция; стопанска сметка; интензификация на селското стопанство; райониране и специализация на селскостопанското производство; технически процес в селското стопанство; разширено възпроизводство; цени и ценообразуване в селското стопанство; организация на територията на селскостопанските предприятия; организация и експлоатация на машинно-тракторния парк; организация, нормиране и заплащане на труда в селскостопанските предприятия; организация на финансовите средства; планиране на селскостопанското производство.

ИКОНОМИКА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО
СЕЛСКО СТОПАНСТВО

ГЛАВА I

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА СИСТЕМА НА СЕЛСКО СТОПАНСТВО
РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗ ПЕРИОДА
НА ГЕНЕРАЛНАТА ПЕРСПЕКТИВА

Т. ВИСОКОРАЗВИТОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО — НЕОБХОДИМО УСЛОВИЕ
ЗА ПОСТРОЯВАНЕ НА СОЦИАЛИЗМА И КОМУНИЗМА

Селското стопанство е един от основните отрасли на материалното производство. То е призвано да удовлетворява растящите потребности на населението с продоволствени продукти, промишлеността със суровини и някои други нужди на обществото от селскостопански произведения. Селскостопанското производство е природна, естествено-историческа основа на човешкото общество, без което не е възможно обществено-икономическо развитие. Маркс отбелязва, че „... производството на хранителни продукти е най-първото условие за живота на непосредствените производители и на всяко производство въобще“.¹

В икономиката на нашата страна селското стопанство е обширен и важен отрасъл. Макар с развитието на промишлеността относителният дял на селското стопанство в икономиката на страната да намалява, производството на селскостопански продукти непрекъснато нараства.

Развитието на селското стопанство и увеличаване производството на селскостопански продукти е задължително условие за общия подем на цялото народно стопанство и за повишаване жизненото равнище на трудещите се. В програмата на КПСС се казва, че „създаването наред с могъщата промишленост на процъфтяващо,

---

¹ К. Маркс, Капиталът, издание на БКП, 1953 г., том III, стр. 658.

всестранно развито и високопродуктивно селско стопанство е задължително условие за построяването на комунизма".² Имайки предвид това, БКП наред с грижите за индустриализацията на страната в своята икономическа политика отделя голямо внимание за подема на селскостопанското производство, за увеличаване производството на хранителни продукти и суровини за промишлеността, при което нарастването на селскостопанската продукция трябва да изпрезарва растящите потребности на обществото. Това може да се постигне на основата на бързо повишаване производителността на селскостопанския труд, рационалното използване земята и трудовите ресурси на страната, ефективното оползотворяване на капиталните вложения и производствените фондове, по пътя на по-нататъшната механизация и химизация на селското стопанство.

2. СЪЗДАВАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА СИСТЕМА НА СЕЛСКО СТОПАНСТВО В НАШАТА СТРАНА

а) Състояние на селското стопанство в условията на капиталистическа България. В края на XIX век нашата страна тръгва по пътя на капиталистическото развитие. Господстваща форма в селскостопанското производство става дребното еднолично селско стопанство. По-нататъшното развитие на капитализма в село се съпровожда, от една страна, с интензивен процес на раздробяване земята и разоряване на дребните селски стопани, а, от друга — с концентрация на земята и средствата за производство в ръцете на капиталистическата върхушка в село.

Процесът на раздробяване на земята се изразява в бързото нарастване броя на едноличните селски стопани. Така например, докато през 1926 г. едноличните селски стопанства в страната са 750 613, то през 1944 г. техният брой се увеличава на 1 103 000. Този процес се съпровожда и с непрекъснатото намаляване на земята, която се пада средно на едно селско домакинство. През 1897 г. едно селско домакинство притежава по 72,8 даа земя, през 1926 г. — по 57,2 даа, а в 1944 г. едва по 47,7 даа. Едновременно с това се извършва и процес на вътрешно раздробяване на парцелите в отделните стопанства. През 1926 г. обработваемата земя в страната е раздробена на 11 478 002 участъци, а в 1946 г. броят на участъците надминава 13 милиона, като средният размер на един парцел е 3,5 даа.

Социалната страна на аграрните отношения се вижда в разпределението на земята и другите средства за производство. През 1946 г. 66,9% от селяните в нашата страна притежават земя до 50 даа, като владеят 35,2% от обработваемата площ, а 7,7% от общия брой на селските стопани владеят земя над 100 даа и са собственици на 25,9% от поземления фонд на страната. При това те използват 42% от постоянната и 43% от временно наетата работна ръка. Тази

² Програма на КПСС, изд. на БКП, 1961 г., стр. 78.

група селски стопани разполага с 61,1% от тракторните плугове, 65% от вършачките и 80% от тракторите (до 9. IX. 1944 г. в страната е имало 3500 физически трактори).

Селското стопанство се развива на съвсем примитивна материално-техническа база. Главна теглителна сила с работният добитък. При това 25,9% от селските стопани нямат работен добитък, а 12,2% имат само по една глава добитък. През 1934 г. в селското стопанство се използват 545,2 хиляди дървени рала и само 0,46% от стопаните имат култиватори, 6,4% имат брани, 1,17% — сеялки, 0,07% — косачки. Над 165 000 стопанства нямат никакъв селскостопански инвентар. Резултат от капиталистическото развитие на селското стопанство бяха малките и неустойчиви добиви в растениевъдството и слабата продуктивност от животните. Добивите от единица площ в продължение на половин век се задържаха на крайно ниско равнище. Това се вижда от данните :

Средни добиви от основните култури

(в килограми от 1 декар)

Години	Култури							
	пшеница	царевица	слънчоглед	ориз	захарно цвекло	папук	домати	грозде
1905—1909	91	97	71	145	1519	22	—	386
1925—1929	102	98	78	131	1431	15	849	461
1934—1939	125	117	83	279	1572	59	2367	446
1940—1944	96	93	69	158	1347	43	1660	538

Продуктивността на животните беше също съвсем ниска. През 1939 година средният млеконадой от една фуражна крава е 450 литра, а от една овца — 42 литра, от кокошка носачка са получени 73 яйца, а от овца 1,5 кг вълна. Втората световна война нанесе голям удар върху развитието на селското стопанство. Рязко се намали броят на животните. В 1944 година продукцията от животновъдството едва достигаше 55,8% от довоенното равнище.

Ниските добиви не бяха в състояние да задоволят потребностите на населението от хранителни продукти и нуждите макар на слабо развитата ни тогава промишленост от суровини. Дребното селско стопанство бе с натурално-потребителски характер и съвсем ниска стоковост. През 1939 година стоковостта от основните селскостопански продукти едва достигаше следните проценти: пшеница — 19%, царевица — 14%, картофи — 10%, грозде — 23%, краве мляко — 36%, овче мляко — 33%, яйца — 47% и вълна — 15%. Производителите на тютюн, грозде, захарно цвекло и други бяха жестоко експлоатирани от българската буржоазия и чуждите капиталисти.

Освен това при наличието на съществуващата примитивна материално-техническа база селскостопанското производство се влияе

от безброй непредвидени фактори или, както казва Маркс, „... за дребните производители запазването или загубването на условията за производство зависи от хиляди случайности; и всяка такава случайност или загуба е равностилна на опросяване и представлява момент, когато може да се впише паразитът-лихвар. Достатъчно е на дребен селянин да умре крава и той вече не е в състояние да започне своето производство в старите размери. Следователно той попада в ръцете на лихваря и щом веднъж това стане, никога вече не може да се освободи“.³

Тази установка на Маркс с голяма сила е потвърдена от развитието и на нашето селско стопанство в условията на капитализма, когато бедните и средни селяни бяха принудени да прибегват до заем за покупка на добитък и инвентар, за изхранване през неплодородните години и посрещане на други нужди. През 1934 г. 53,6% от селските стопани имаха дългове към Българска земеделска и кооперативна банка 21 милиарда лева, при това 66,1% от тази сума бе на задължители стопани със земя до 50 даа. Една анкета през 1929—1930 г. показва, че в стопанствата, имащи до 20 даа земя, на 1 лв общ годишен доход се падат 6,50 лв задължения, а на тези, притежаващи от 20 до 50 даа земя — 1,80 лв задължения. Едва при кооперирането селяните успяха да се освободят от тези задължения, които народната власт им опрости. Бедните и част от средните селяни у нас в условията на капитализма бяха само номинални собственици на земята, а действителните собственици — bankerите и селските кулаци — заграбваха плодоте на техния труд.

В резултат на всичко това жизненото равнище на селяните, тяхното социално и икономическо положение бе повече от жалко. Селските стопани задоволяваха оскъдно своите нужди с продукти от собствено производство, живееха в лоши и нехигиенични жилища. Скритата безработица в село според изчисленията на буржоазните икономисти надхвърляше един милион души.

Развитието на селското стопанство при капитализма, както и развитието на страната, не можеше да върви напред, без да създава материални предпоставки за социалистическата революция. В борбата против експлоататорите и особено против фашизма се укрепил съюзът между работническата класа и трудовото селячество, а закономерен резултат от революционната борба против капитализма и фашизма бе победата на нашия народ на 9 септември 1944 г. При решаващата помощ на съветската армия работниците и селяните събориха властта на буржоазията и установиха своя, народнодемократична власт. По своя характер народнодемократичната революция е социалистическа. Тя откри пътя за социалистическото развитие на страната.

б) Необходимост и предпоставки за социалистическото преустройство на селското стопанство. Задачата — да се построи социа-

³ К. Маркс, Капиталът, том III, стр. 624.

лизмът — не може да бъде решена изведнъж. Народната власт трябваше да създаде постепенно редица икономически, политически и идеологически предпоставки за социалистическо преустройство във всички области на живота. В този процес съществува известна последователност в измененията, която има особено голямо значение за селското стопанство. В него методът на постепенност и доброволност се обуславя от редица икономически и политически причини.

Политическите причини се свеждаха до това работническата класа да държи сметка за социалната природа на своя основен съюзник — селячеството, което в болшинството си се състои от дребни собственици, не можещи изведнъж да скъсат с частнособственическата си природа. Към социализма селяните се приближаваха с убеждение, с пример, постепенно и доброволно.

Икономическите причини се състояха в това, че народната власт трябваше да създаде конкретни материални условия, за да има възможност да поддържа финансово, организационно и технически социалистическото преустройство на селското стопанство.

Икономическата основа на социализма е едрата социалистическа промишленост и едрото високо механизирано селско стопанство. В. И. Ленин подчертава, че „единствената материална основа на социализма може да бъде само крупната промишленост, способна да реорганизира и земеделието“⁴.

Като претворяваше в живота ленинското учение за построяването на социализма, партията проведе огромна работа за изграждане на материално-техническата база на социализма. През 1947 г. се извърши национализацията на промишлеността и на тази основа се разгърна мощен процес на индустриализацията на страната. В резултат от национализацията на промишлеността към 1948 г. в ръцете на държавата се намираше 93% от промишленото производство, в кооперативния сектор — 2%, а в частния сектор 5%. По такъв начин в промишлеността социалистическият сектор стана господстващ. Започнаха да се развиват новите производителни сили в промишлеността и да се създават на тази основа социалистическите производствени отношения. В края на 1948 г. обемът на промишлената продукция достигна 203 пункта в еравнение с довоенното производство от 1939 г. В същото време селското стопанство където преобладаваха дребните еднолични стопанства, едва достигаше довоенното производство на селскостопански произведения. Беше съвсем ясно, че на съществуващата основа селското стопанство не можеше да се развива и да задоволява потребностите на населението от хранителни продукти, както и нуждите на промишлеността от суровини. Създаваше се диспропорция между едрата и бързоразвиващата се промишленост, от една страна, и дребното разпокъсано селско стопанство, от друга. Историческият ход на развитието на страната изискваше незабавно преустройство на селското стопанство. Това се диктуваше и от интересите на селяните и работническата класа, от интересите на всички трудещи се.

⁴ В. И. Ленин, Соч., изд. на БКП, том 23, стр. 58.

Петият конгрес на БКП (1948 г.) обоснова необходимостта и посочи пътищата за социалистическото преустройство на селското стопанство. „Не може дълго време да се гради народнодемократическата власт и социалистическото строителство върху две различни основи — върху основата на едрата и обединена социалистическа промишленост и върху основата на разпокъсаното и изостанало дребностоково селско стопанство. Трябва постепенно, но системно и упорито да се прехвърли селското стопанство върху нова техническа база — върху базата на едрото производство по пътя на кооперирането на индивидуалните селски стопанства и тяхното обединяване в едри трудово-кооперативни земеделски стопанства.“⁵ В страната вече се бяха създали икономически и политически предпоставки за социалистическото преустройство на селското стопанство.

Първо, наличието на народнодемократична власт като една от формите на диктатурата на пролетариата. Под ръководството на БКП още повече се укрепи съюзът между работническата класа и селяните, сплотени в Отечествения фронт. Народната власт оказва огромна политическа, организационна и финансова помощ на селското стопанство. Държавата отдели значителни средства за увеличаване на машинно-тракторния парк, за строителство в ТКЗС, за мелниоративно строителство и др. Партията се ръководеше от известното указание на Ленин, че „всеки обществен строй възниква само при финансовата подкрепа на определена класа. Няма защо да напомняме за стотиците и стотици милиони рубли, които е струвало раждането на „свободния“ капитализъм. Сега ние трябва да съзнаем и превърнем в дело това, че в днешно време общественият строй, който сме длъжни да подкрепяме повече, отколкото обикновено става това, е кооперативният строй“.⁶

Второ, индустриализацията на страната създаде известна материална база за преустройството на селското стопанство.

Трето, чрез принудителното изкупуване на едрия земеделски инвентар (1948 г.) трудещите се селяни получиха 3350 трактора, 1160 тракторни плугове, 3750 вършачки, които се предадоха на МТС за обслужване преди всичко на ТКЗС.

Четвърто, изключително важно значение за създаване на материалните предпоставки за преустройството на селското стопанство имаше и фактът, че след Втората световна война възникна световната социалистическа система и се сложи началото на международното социалистическо разделение на труда. Създадоха се такива условия, при които индустриализацията на нашата страна и социалистическото стопанство се опираха не само на собствена материално-техническа база, но и на базата на цялата световна социалистическа система и преди всичко на огромния потенциал на Съветския съюз. Само в тези условия на икономическо сътрудничество между социалистическите страни и с огромната помощ

⁵ Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред V конгрес на партията, изнесен от Г. Димитров, изд. БКП, 1948 г., стр. 95.

⁶ В И. Ленин, Соч., том 33, стр. 469.

на СССР стана възможно у нас да се организира високомеханизирано, едро социалистическо селскостопанско производство без създаването на тракторна промишленост.

Теоретическа основа на социалистическото преустройство на селското стопанство у нас е ~~ленинският~~ ~~социалистическият~~ кооперативен план и всемирноисторическият опит на Съветския съюз в колхозното строителство. Партията приложи творчески ленинския кооперативен план към условията на нашата страна, като откри трудово-кооперативните земеделски стопанства като единствена и най-правилна форма за социалистическото преустройство на българското село.

В СССР и в повечето народнодемократични страни възникнаха по няколко форми на социалистическото преустройство на селското стопанство. У нас възникна и се разви само една форма — ТКЗС, което се дължеше на създадените условия в нашата страна:

1. Преди 9 септември 1944 г. у нас не съществуваше такова голямо разнообразие във формите на ~~земеделските~~ и земеползуване както в другите страни. Нямаше помешчически и чокойски стопанства както в Русия, Румъния и Унгария, силна класова диференциация на селяните и такова преплитане на аграрните отношения, както в другите страни. Аграрната реформа също не внесе големи изменения в аграрните отношения. С една дума, факторите, които в другите страни обуславяха различна готовност на отделните категории селяни към обобществяване на средствата за производство, в нашата страна действаха с по-малка сила. Това наложи производственото коопериране на селяните у нас да се извърши само чрез една форма — ТКЗС.

2. Кооперативната идея беше близка на българските селяни. В нашата страна кооперативното движение имаше дълбоки корени сред народа и дългогодишни традиции. То се появи и разви в условията на капитализма като едно от средствата за самозащита на бедните и средни селяни от ограбванията на капиталистите. Наистина в условията на капитализма кооперацията не можеше да излезе извън рамките на капиталистическите производствени отношения. Истинското ѝ развитие се разгърна в условията на народнодемократичната власт. Към 1948 г. в страната вече се наброяваха 6248 кооперативни организации с 1 280 385 члена. При това 61% от кооперациите и 59% от членуващите в тях се намираха в селата. Там на всеки 10 домакинства се падаха по 8—9 кооператори.

Чрез кооперацията народнодемократичната власт изтласка частния търговски капитал от село и овладя сферата на стокооборота. Селяните се отнасяха с голямо доверие към всестранната и потребителна кооперация в село и с вяра и готовност почнаха да създават към съществуващите кооперации в селата трудово-земеделски производителни отдели. След ~~натрудване~~ ~~на~~ ~~необходимия~~ опит и снабдяването им със средства за производство производствените отдели се обособиха в самостоятелни трудово-кооперативни земеделски стопанства.

Голяма роля за създаване на необходимите предпоставки за

коопериране на селските стопани изиграха мероприятията за ограничаване и изтласкване на кулачеството — забраната на арендата, принудителното изкупуване на едрия земеделски инвентар, диференцираното, прогресивно данъчно облагане, системата на държавните доставки, монополът на външната и контролът на вътрешната търговия и др.

Така бяха създадени най-важните предпоставки за социалистическото преустройство на селското стопанство. В края на 1957 г. 90% от подлежащата за коопериране земя беше включена в ТКЗС. Некооперираните до този момент селски стопанства в планинските райони се кооперираха през 1958 и 1959 г., вследствие на което кооперативният строй в българското село окончателно победи.

в) Форми на социалистически селскостопански предприятия. При социализма съществуват две форми на социалистическа собственост — държавна (общонародна) и кооперативна (групова). Съществуването на две форми на социалистическа собственост се определя от това, че при завоюването на политическата власт в нашата страна имаше главно два вида собственост — едра капиталистическа, на експлоататорите, и дребна, частна собственост, основана в повечето случаи на личния труд на бедните и средни селяни, занаятчии и др. Едрата капиталистическа собственост се експроприира и стана държавна собственост. Дребната трудова частна собственост не можеше да бъде експроприирана, но в същото време интересите на цялото общество изискваха тя да бъде превърната в обществена. Това се извършваше постепенно, доброволно, по пътя на кооперирането на дребните собственици.

В известната своя работа „Селската война в Германия“ Фридрих Енгелс отбелязва, че след завземането на властта превръщането на собствеността на дребните стокопроизводители (каквито са болшинството от селяните) в социалистическа собственост ще се извърши по пътя на доброволното коопериране и земята ще бъде „колективно обработвана от кооперациите на селскостопанските работници“⁷. С кооперирането на дребните собственици възниква кооперативната форма на социалистическа собственост.

В резултат на съществуващите две форми на социалистическа собственост в нашата страна възникнаха и се развиват във всички отрасли на материалното производство два сектора — държавен и кооперативен — и съответно два вида предприятия — държавни и кооперативни.

Към държавните предприятия в селското стопанство се отнасят държавните земеделски стопанства (ДЗС) и машинно-тракторните станции (МТС), а към кооперативните селскостопански предприятия се отнасят трудово-кооперативните земеделски стопанства (ТКЗС).

⁷ Ф. р. Енгелс, Селската война в Германия, изд. на БКП, 1953 г., стр. 11.

Социалистическата система на селско стопанство е съвкупност от държавни и кооперативни социалистически предприятия със селскостопанско предназначение, която у нас включва ДЗС, МТС и ТКЗС. Непосредствени производители на селскостопанска продукция са ДЗС и ТКЗС, а МТС (където още не са преустроени) участвуват в производствения процес на ТКЗС.

Държавните земеделски стопанства са по-висша форма на селскостопански предприятия, свързани с държавната форма на собственост. Те се изграждат върху държавна земя, с държавни средства за производство и произведената от тях продукция е също държавна собственост.

ДЗС у нас бяха създадени през 1947 г. на основата на съществуващите преди 9. IX. 1944 г. 56 държавни капиталистически стопанства, овощни разсадници и конезаводи и предадената им около 1 милион декара земя от тази, постъпила в държавния поземлен фонд в резултат на аграрната реформа.

Главните задачи на ДЗС са: да произвеждат максимално количество селскостопанска продукция от единица площ, висококачествени семена и посадъчен материал, да отглеждат високопродуктивни племенни животни, да показват новостите в селското стопанство и да бъдат пример на ТКЗС за водене на едро социалистическо селскостопанско производство. В своето развитие ДЗС все по-успешно решават тези задачи. През 1962 г. в страната имаше 70 уедрени ДЗС, като средно на едно стопанство се падаха по 44 хиляди даа земя, 1161 заети лица и 3 370 000 лв основни фондове. На 1000 даа обработваема площ в ДЗС се падаха 77 000 лв основни производствени фондове и 22 работника, което им дава възможност по-добре да използват земята, да осигуряват по-висока производителност на труда и по-ниска себестойност на продукцията в сравнение с ТКЗС.

Създаването на ДЗС като по-висша и по-последователна форма на социалистическо предприятие изигра голяма роля за социалистическото преустройство на селското стопанство и изграждането на ТКЗС.

Трудово-кооперативните земеделски стопанства са най-масовата и основна форма на социалистически селскостопански предприятия у нас. Те развиват своята дейност на основата на Примерния устав, който отразява нашия опит и този на колхозното строителство в СССР. Уставът решава всички основни въпроси на изграждането и дейността на ТКЗС и определя техните организационно-стопански основи.

1. Основен принцип при изграждането на ТКЗС, отразен и в устава, е правилното съчетаване на обществените с личните интереси на кооператорите, на интересите на стопанствата с интересите на държавата и предимството на обществените интереси пред личните. Това се постига до голяма степен чрез допускането наред с общественото стопанство да съществува и се развива и лично, помощно стопанство на кооператорите. Съществуването на лично стопанство

на кооператорите се налага от недостагъчната степен на развитие на общественото стопанство. от необходимостта да се прилага по-пълно трудът на кооператорите и техните семейства, да се използват всички резерви за увеличаване селскостопанската продукция за задоволяване нуждите на обществото и на отделните кооператори. При сегашните условия и възможности на общественото стопанство личното стопанство на кооператорите има да играе съществена роля за увеличаване производството на селскостопански продукти, особено на животински продукти. Ето защо през последно време партията и правителството вземат допълнителни мерки за укрепване личното стопанство на кооператорите.

Характерно за ТКЗС е, че се изграждат със средства за производство, които са кооперативна, държавна и частна собственост. При постъпване в ТКЗС кооператорите внасяха своята земя, като запазваха частната собственост върху нея. Това беше сериозна отстъпка за средните селяни, която ускори тяхното привличане в кооперативните стопанства. Макар в ТКЗС да се запази частната собственост върху земята, в характера на тази собственост настъпиха сериозни изменения. Земята като стопански обект се владее от ТКЗС. Кооперативното стопанство организира използването ѝ, върху нея се прилага колективният труд на кооператорите, а произведената продукция е кооперативна собственост. Произведената продукция и доходите на стопанствата се разпределят въз основа на социалистическия принцип според количеството и качеството на вложения от кооператорите труд, като една част от доходите се разпределя в зависимост от количеството и качеството на внесената от отделните кооператори земя за реализация на частната собственост върху нея. Размерът на възнаграждението на земята се определя от общото събрание на стопанствата и се контролира от държавата.

Освен това при встъпването си в ТКЗС кооператорите предават своето собственост на стопанствата притежаваните от тях и от семействата им работен и продуктивен добитък, семена, фуражи, инвентар и машини.

В стопанствата се прилагат социалистически форми на организация на труда, при които е забранено да се използва наемен труд. По такъв начин е премахната възможността за експлоатация на човек от човека.

ТКЗС са задължени да водят своето стопанство планово и на научни основи. Те са включени в държавния народностопански план и изпълняват своите задължения към държавата в рамките на държавния план.

Важен принцип при изграждането на ТКЗС е вътрешнокооперативната демокрация. Този принцип стои в основата на управление на стопанствата. Всички по-важни въпроси се решават от общото (делегатско) събрание на кооператорите и от управителния съвет. Спазването на кооперативната демокрация е основа за укрепване на трудовата дисциплина, повишаване активността на коопе-

раторите и правилно развитие на общественото стопанство на ТКЗС.

Ако се сравнят ТКЗС със селскостопанския артел (колхозите) в СССР, се вижда, че ТКЗС се отличават от колхозите главно по степента на обобществяване на главното средство за производство в селското стопанство — земята. Колхозите са изградени върху земя, която е държавна собственост и е предадена за вечно ползуване от колхозите. ТКЗС са изградени върху земя, която е частна собственост, и част от доходите се разпределят за реализация на тази частна собственост. В устава и другите документи е прието тази част от дохода, която се разпределя за земята, да се нарича рента. Но рентата в ТКЗС няма нищо общо с капиталистическата абсолютна рента, тя не е част от принадлежната стойност, както е поземлената рента при капитализма. Източник на рентата в ТКЗС е трудът на всички кооператори, включително и на тях, които я получават; тя е част от дохода, създаден от труда на кооператорите. Рентата в ТКЗС е особена категория на преходния период и не изразява отношения на експлоатация.

Запазвайки частната собственост върху земята, партията и държавата всякога са считали, че пълната победа на социализма в село е невъзможна, без да се обобществи главното средство за селскостопанско производство — земята. Но това обобществяване на земята у нас се извърши постепенно. Пътят на обобществяване на земята беше обоснован в доклада пред V конгрес на партията. В него се казва: "... ние обаче разчитаме, че чрез постепенното въвличане на бедните и средни селяни в трудово-кооперативните земеделски стопанства, с развитието на машинно-тракторните станции, както и чрез забраната на арендата на земята, ограничаване и впоследствие забраняване на покупката и продажбата на земя, намаление и впоследствие премахване на рентата по решение на самите кооперирани селяни, когато условията позволяват това, *практически въпросът за национализация на земята ще се разреши, като цялата земя остане във вечно ползуване от трудещите се селяни.*"⁸

Животът напълно потвърди правилността на линията на партията в изграждане социализма на село. При разпределение на доходите в ТКЗС от година на година се намаляваше относителният дял на рентата в общия доход и се увеличаваше дялът за заплащане на труда. Така през 1951 г. относителният дял на рентата в дохода за разпределение в ТКЗС беше 22,7%, през 1957 г. — 5,8%, през 1959 г. — 0,1%, а от 1960 г. стопанствата не заплащат рента за земята. Следователно частната собственост върху земята вече не се реализира икономически. Земята е предоставена за ползуване от селяните-кооператори, а продукцията и доходите се разпределят само по социалистическия принцип — според количеството и качеството на труда на кооператорите. С това на практика се решава въпросът за национализацията на земята. На сегашния етап на разви-

⁸ Вж. Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред V конгрес на Партията, стр. 81.

тие не съществува принципиално различие между ТКЗС у нас и селскостопанския артел в СССР

Всичко това характеризира ТКЗС като социалистически предприятия, които се развиват и усъвършенствуват на базата на непрекъснато нарастващата социалистическа собственост върху средствата за производство. С тяхна помощ бе осъществена победата на социализма в нашето село. Опитът на нашата страна със създаването на ТКЗС обогати социалистическата практика с още една форма за социалистическо преустройство на селското стопанство и потвърди ленинското схващане, че в страните с дребно земевладение предварителната национализация на земята не е задължително условие за социалистическата реорганизация на селското стопанство.

В своето развитие ТКЗС изминаха дълъг път. Те не само обхващаха все по-голяма част от селските стопанства, но и разширяваха своята материално-техническа база, укрепваха стопански и организационно, подобряваха се производствените им резултати, усъвършенствуваха се отношенията в тях. Допусканите грешки в ръководството на селското стопанство в периода на култа към личността — грубото администриране, потъпкване принципа на материалната заинтересованост, субективизъм в планирането, ценообразуването и т. н., задържаха развитието на кооперативния строй и цялото селскостопанско производство. Априлският пленум на ЦК на БКП (1956 г.) и проведените след него мероприятия дадоха тласък в развитието на ТКЗС и положиха началото на истински нов етап в развитието и укрепването на кооперативния строй на село. Този нов етап се характеризира с няколко основни черти:

Първо, в резултат на уедряването на ТКЗС в края на 1958 г. и в началото на 1959 г. в страната се създадоха 957 ТКЗС средно с по 45 054 даа вместо съществуващите дотогава 3290 кооперативни стопанства със среден размер 11 533 даа земя. Уедряването на ТКЗС беше жизнено необходимо мероприятие. ~~То създаде условия за по-бързо развитие на производителните сили в село. Уедрените стопанства имат по-големи икономически възможности и могат по-добре да използват земята, да прилагат науката, техниката и чуждия опит, да отделят повече средства за натрупване и да осъществяват трайни и крупни мероприятия за решително повишаване културата на селскостопанското производство.~~

Второ, техническата революция, която се извърши в селското стопанство, позволи да се механизира тежкият физически труд на кооператорите. Уедрените стопанства имат по-големи възможности да внедряват комплексна механизация в зърненото производство, в оковните култури, в зеленчуковото производство и животновъдството. Сега стопанствата могат да отделят по-големи средства за мелниоративно строителство, за покупка на най-нови машини, да увеличават трайните насаждения и все повече да разширяват своята материално-техническа база.

Трето, увеличи се броят на добре подготвените стопански кадри, специалисти, механизатори и др. в ТКЗС. Значително порасна-

ха опитът и квалификацията на кооператорите, които са главна производителна сила в стопанствата.

Четвърто. разгърнатата беше инициативата на някои стопанства за доброволно премахване на рентата в ТКЗС, с което се допринесе за издигането им на по-висока степен в тяхното развитие като социалистически селскостопански предприятия.

Трудово-кооперативните земеделски стопанства сега са главен и решаващ, а за някои продукти единствен производител на стокова продукция в нашата страна. Те разполагат вече със солидна материално-техническа база за бърз и всеотрасловен подем на селскостопанското производство и за по-нататъшно повишаване материалното и културното благосъстояние на трудещите се у нас.

Машинно-тракторните станции са държавни предприятия, организирани през 1945 г. В тях беше съсредоточена цялата селскостопанска техника: трактори, комбайни, прикачни и други машини. На договорни начала те оказваха техническа, организационна и стопанска помощ в развитието на ТКЗС. Чрез тях държавата оказваше финансова и организационна помощ и осигуряваше внедряването на техническия прогрес в ТКЗС. МТС като индустриална база на ТКЗС изиграха, а за някои стопанства и сега играят важна роля за развитието им. До 1961 г. броят на МТС в страната достигна 218 с 31 987 броя трактори (приравнени към 15 конски сили), 6298 комбайна, 3900 вършачки, 22 922 тракторни плуга и голям брой други селскостопански машини. През същата година МТС са извършили в ТКЗС над сто вида селскостопански работи, приравнени на 214 889 хил даа мека оран.

Но с развитието на ТКЗС и особено с тяхното уедряване започнаха да се изчерпват и възможностите на МТС. Главната слабост на техническото обслужване на кооперативните стопанства чрез МТС се състои в това, че се нарушава единството на производствения процес. Със средствата за производство разполагат фактически двама собственици, двама стопани. При обслужването на ТКЗС МТС са заинтересувани да изпълнят плана в даа мека оран и да получат за това съответно заплащане, но те не са материално заинтересувани да увеличават добивите и да намаляват разходите. Януарският пленум на ЦК на БКП (1959 г.) обоснова необходимостта от постепенно преустройство на МТС и продаване селскостопанската техника на ТКЗС. С това се осигурява единството на всички елементи на селскостопанското производство — земя, селскостопански машини и оръдия и работна сила.

Практически преустройството на МТС започна през 1962 г. и се извършва постепенно в зависимост не само от готовността на ТКЗС да изкупят машините, но и от някои други условия. В резултат на преустройството броят на МТС през 1962 г. намаля на 157, а през 1963 г. на 88. При преустройството на МТС една част от тях предават ремонтната си база на ТКЗС, които изграждат свои ремонтни работилници, а други МТС се запазват като ремонтно-тех-

нически станции (РТС), в които се извършва ремонт на продадената техника на ТКЗС и се произвеждат някои резервни части.

Преустройството на МТС и създаването в ТКЗС на собствена материално-техническа база на едро, машинно производство е важно мероприятие за по-нататъшното развитие на кооперативния строй.

3. РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗ ПЕРИОДА НА ГЕНЕРАЛНАТА ПЕРСПЕКТИВА — 1961—1980 г.

Осмият конгрес на БКП (1962 г.) на основата на достигнатите успехи в строителството на социализма при директиви за развитието на Народна република България през периода 1961—1980 г. Конгресът постави „като главна икономическа задача да завърши изграждането на материално-техническата база на социализма и постепенно да се пристъпи към строителството на материално-техническата база на комунизма. В тясна връзка с решаването на главната икономическа задача да се развиват и усъвършенствуват социалистическите обществени отношения, да се издига комунистическата съзнателност на народа“⁹.

Успешното изпълнение на тази задача поставя нови, по-високи изисквания пред селското стопанство — да осигури изобилие от селскостопански продукти и суровини за леката и хранителната промишленост. За да отговори на нарастващите потребности от селскостопански суровини и продукти, през периода на генералната перспектива селското стопанство ще увеличи своето производство около 2,5 пъти в сравнение с 1960 г. С по-високи темпове ще расте получаваната животинска продукция, относителният дял на която ще достигне 39—40% от общата селскостопанска продукция при 32,7% през 1960 г. Производството на фуражи ще нарасне общо над 4 пъти, на плодове — около 4 пъти, на зеленчуци — около 2 пъти, на месо (в живо тегло) — 3,3 пъти, на мляко — близо 4 пъти, на яйца — повече от 3 пъти и т. н.

Главното в развитието на селскостопанското производство (при ограничените възможности за разширяване селскостопанската площ), което ще даде възможност да се изпълнят тези задачи, е интензификацията. Тя се изразява в насищане на селското стопанство с нова техника, в прилагане на високи рационални норми на торене с минерални и естествени торове, в разширяване на поливните площи, в увеличаване относителния дял на интензивните култури, в получаване високи добиви от единица площ, в развитие на продуктивното животновъдство, в подобряване на неговата структура, породен състав и т. н.

Обемът на механизирани селскостопански работи в декари мека оран ще се увеличи около 3 пъти, като широко ще се внедрява комплексна механизация при отглеждането на зърнените и ос-

⁹ Директиви на VIII конгрес на БКП за развитието на Народна република България през периода 1961—1980 г., изд. БКП, 1962 г., стр. 10.

новните технически култури, ще се разширява механизацията на трудовите процеси в зеленчукопроизводството, лозарството, овощарството, животновъдството и т. н. За тази цел машинно-тракторният парк ще се увеличи около 4—5 пъти, напълно ще се задоволят нуждите на селското стопанство с прикачни, навесни, транспортни и други селскостопански машини. Все по-широко ще се използва електроенергията в селскостопанското производство.

Разработена е програма за задоволяване на селското стопанство с минерални торове, с химически средства за борба с вредителите и болестите по растенията и животните, с биохимични стимулатори за развитие на насажденията и др.

Ще продължи с бързи темпове хидромелиоративното строителство. Поливните площи в страната ще достигнат около 29 млн даа, или 80% от годните за поливане площи. Увеличаването им ще даде възможност да се повиши културата на земеделието и да се увеличат средните добиви. Освен това се създават големи възможности за уплътняване на селскостопанските земи, за засяване на втори и междинни култури. Голямо развитие ще получи селекционната и развъдно-подобрителна работа, ще се внедряват достиженията на техническия прогрес и науката в областта на селското стопанство.

Тези и други мероприятия ще осигурят в периода на генералната перспектива среден годишен прираст на селскостопанската продукция с 4,7%, в това число 4,1% в растениевъдството и 5,4% в животновъдството. Тези темпове на увеличение на селскостопанската продукция са напълно реални и осъществими и са значително по-високи от развитието на селското стопанство в капиталистическите страни¹⁰. Те ще осигурят такова нарастване на селскостопанската продукция, че към края на периода на Генералната перспектива производството на селскостопански продукти ще надвишава потребностите на населението и промишлеността.

Набелязаният обем и темпове за увеличение на селскостопанската продукция ще се достигнат по пътя на значителното увеличаване на средните добиви в растениевъдството и средната продуктивност на животните. Средните добиви от основните селскостопански култури следва да се увеличат така (вж. табл. на стр. 22).

С тези добиви нашата страна ще достигне и в редица случаи ще надмине най-развитите в селскостопанско отношение капиталистически страни.

Животновъдството ще се развива както по пътя на увеличаване броя на животните, така и по пътя на повишаване тяхната продуктивност. Основен отрасъл на животновъдството и занапред ще остане говедовъдството. До 1980 г. едрият рогат добитък ще достигне не по-малко от 3,3 млн глави, а само кравите — 1,3 млн глави. Броят на свините ще достигне 4,3 млн глави, на птиците — 35 млн и т. н.

¹⁰ За изминалите 20 години (1934—1938 до 1956—1957 г.) средният годишен прираст на селскостопанската продукция е бил: в Австрия — 0,7%, в ГФР — 1,1%, в Дания — 1,6%, в Италия — 1,6%, във Франция — 0,8%, в Гърция — 1,9%, в Турция — 2,9%, в Канада — 2,8%, в САЩ — 2,1%.

	Средно за 1956—60 г.	1965 г.	1970 г.	1980 г.
Пшеница	163	200	225	280
Царевича-зърно	177	330	400	500
Ечемик	182	255	290	350
Слънчоглед	118	145	165	180
Памук-неомаганец	64	85	110	140
Тютюн-ориенталски	74	88	100	110
Захарно цвекло	2066	2550	3000	3600
Домати-средно ранни	2798	4000	4400	5000
Грозде винено	446	560	610	650
Грозде десертно	637	830	950	1100

Продуктивността от селскостопанските животни ще се увеличава непрекъснато, а до 1980 г. ще достигне: млеконадой от фуражна крава не по-малко от 3000 л, настриг на вълна от овца — 3,8 кг, носливост от кокошка — 180—190 броя яйца.

С разширяване на поливните площи и на фуражните култури, със създаването на фуражна промишленост ще се разреши фуражният проблем и ще се преодолее дефицитът в белтъчния баланс, което ще спомогне за бързото развитие на общественото животновъдство.

За разширяване и модернизиране на материално-техническата база на селското стопанство през годините на генералната перспектива ще бъдат направени капитални вложения в размер на 13 милиарда лева.

Развитието на производителните сили в селското стопанство по-нататък ще се извършва, като се развиват и двете форми на социалистическата собственост — държавната и кооперативната. Едновременно с укрепването и разширяването на ДЗС ще продължи да се развива и кооперативният сектор, като се използват резервите на кооперативния строй за повишаване производителността на труда и увеличаване на селскостопанската продукция. Наред с грижите за общия подем на ТКЗС ще се проведат мероприятия за относително изравняване на икономическите условия в стопанствата, които извършват своята работа при различни природни условия, с оглед по-правилно да се прилага принципът за заплащане на труда според неговото количество и качество.

С увеличаване доходите на ТКЗС ще се създадат условия за повишаване и стабилизиране заплащането на труда на кооператорите, за уеднаквяване формите на заплащане на труда в кооперативните стопанства с тях, които се прилагат в държавните предприятия, ще се разширяват обществените услуги на кооператорите.

С увеличаване на доходите на стопанствата ще се увеличават натрупванията в обществените фондове и на тази основа ще се усъвършенствува материално-техническата база на ТКЗС. По своя

натурално-веществен състав и структура неделимите фондове все повече ще се приближават към държавната собственост.

По пътя на засилване икономическите връзки между отделните кооперативни стопанства за съвместно осъществяване на производствени, културно-битови и други мероприятия ще се развива междukoоперативната собственост като по-висша степен на обобществяване на средствата за производство и труда. Редица мероприятия в областта на производството, строителството, културата и битта ще се провеждат съвместно от ТКЗС и социалистическата държава, с което ще се развиват и държавно-кооперативни фондове. Това ще характеризира нов етап в процеса на обобществяването на производството в кооперативния сектор на селското стопанство

Ще настъпят промени в ролята на личното стопанство на кооператорите. При сегашното равнище на общественото стопанство на ТКЗС личното стопанство на кооператорите има да играе съществена роля в задоволяване нуждите на обществото и преди всичко на кооператорите от селскостопански продукти. С развитието на общественото стопанство на ТКЗС, с увеличаване на селскостопанската продукция и намаляване на себестойността ѝ ще се създадат условия, при които общественото стопанство ще задоволява по-пълно нуждите на кооператорите, отколкото личното стопанство. Личното стопанство ще стане неизгодно за кооператорите и ще изгуби своето значение, поради което кооператорите сами ще се откажат от по-нататъшното му развитие и ще го ликвидират.

С по-нататъшното разширяване и модернизиране на материално-техническата база на селското стопанство ще се създават условия и за постепенно премахване на съществените различия в характера на труда в селското стопанство и промишлеността, между града и селото.

По такъв начин с развитието на производителните сили в селското стопанство ще се усъвършенствуват и производствените отношения на базата на развитието на двете форми на собственост, като се повишава равнището на обобществяване на кооперативните средства за производство. Това ще доведе до сближаване на кооперативната собственост с държавната и в перспектива до сливането им в единна комунистическа собственост.

ГЛАВА II

ПОЗЕМЛЕНИ ФОНДОВЕ И ТЯХНОТО ИЗПОЛЗУВАНЕ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

I. ОСОБЕНОСТИ НА ЗЕМЯТА КАТО СРЕДСТВО ЗА ПРОИЗВОДСТВО

Земята е необходимо условие за всяко селскостопанско производство и служи като средство за производство на растителни и кошено на животински продукти. Но не цялата земя служи като средство за производство на селскостопанска продукция. Пустинните земи, недрага на земята не могат да се използват за тази цел. За добиването на селскостопански произведения се използва само част от повърхностния пласт на сушата, който има определени качества. По тази причина понятието земя, като средство за производство в селското стопанство, се отличава от понятието земя в геологията, астрономията, географията. Качествата, които трябва да има земята, за да бъде тя средство за производство на селското стопанство, са създадени в продължение на столетия и хилядолетия от самата природа чрез сложни биохимически процеси. В продължение на векове в земята са се натрупали онези елементи, които способствуват за развитието на съответна растителност. В продължение на столетия земята е придобивала такава структура, която все по-големи е благоприятствувала за производството на растителни продукти.

Опознавайки природата, човекът все по-активно се намесва в процеса на създаване на онези качества, които трябва да има земята като средство за производство. Той сам започва да се грижи за възстановяването и подобряването на тези качества, следователно да се грижи за възпроизводството на земята като средство за производство в селското стопанство. За тази цел той е прилагал различни системи: р. земеделие.

Земята като средство за производство има редица особености. Еднa от главните ѝ особености е, че тя не се амортизира, ако правилно се използва, докато всички останали познати средства за производство се изхабяват. Земята не се изхабява, защото не е създадена от човешкия труд, т. е. тя няма стойност. ... Едно средство за производство никога не дава на продукта повече стойност, отколкото то губи в трудовия процес чрез унищожаването на своята

собствена потребителна стойност. Ако то нямаше стойност за губене, т. е. ако то самото не беше продукт на човешкия труд, не би придало никаква стойност на продукта. То би служило като създател на потребителна стойност, но не и като създател на разменна стойност. Такъв е случай с всички средства за производство, които са дадени от природата без съдействието на човека — земята, водата, вятърът, природното желязо, дървото в самораслата гора и т. н.“¹¹

Щом като земята не се изхабява при правилното използване, то на хората се дава възможност да използват тази земя като неизхабяващо се средство за производство на все по-големи количества продукти.

Земята, макар че не се изхабява като средство за производство, все пак не може да се възпроизведе количествено в неограничени размери, както могат да се възпроизвеждат другите средства за производство, защото е ограничена по размери, ограничена е от сушата.¹²

Пространствената ограниченост на земята съвсем не означава ограничаване на нейните производителни сили. Поради тази причина хората са задължени не само да възстановяват качествата на земята като средство за производство, но и да осигуряват нейното интензивно възпроизводство, т. е. да повишават нейната производителност. Повишаването на производителността на земята в икономиката на селското стопанство се нарича повишаване плодородието на почвата. Колкото по-плодородна е дадена площ, толкова и производителността на тази площ е по-голяма, толкова повече продукти могат да се получат от нея.

Щом като земята е ограничена по размери, обществото е принудено да използва само годната за обработка земя. Но тази годна земя няма еднакви качества, тъй като те се определят не само от действието на човека, но и от природните условия, действували в продължение на столетия. Хората са принудени да използват земя с различни качества, с различна производителност, т. е. те са принудени да произвеждат селскостопански продукти с различни материални и трудови разходи, при което единица продукт от най-лошата площ ще се получи при най-големи разходи на материали и труд.

Земята като средство за производство не може да се проявява самостоятелно, тя изисква прилагането и на други оръдия на производство. Обстоятелството, че земята не е самостоятелно средство за производство в селското стопанство, не дава възможност да се съди за концентрацията в селското стопанство само от размера на земята, която се използва от дадено стопанство. Редица буржоазни

¹¹ К. Маркс, Капиталът, том I, стр. 167.

¹² По данни на акад. Прасолов, Л. И., повече от $\frac{2}{3}$ от цялата повърхност на сушата, или около 10,5 млрд хектара, поради своите природни свойства е пригодна за селскостопанско производство. Понастоящем от нея за земеделие се използва само около 1 млрд хектара, т. е. по-малко от 10%. Вж. Кувшинсв, И. С., Гумеров, М. Н., и Ловков, Я. А. Экономика социалистического сельского хозяйства Москва, Сельхозгиз, 1957, стр. 33.

икономисти се опитваха да критикуват Марксовата теория за концентрацията на производството при капитализма, за акмулацията на капитала именно чрез данни от селското стопанство. Те се стремяха да докажат, че в селското стопанство не се съществува концентрация на производството, като се позоваваха на данни за намаляване средния размер на отделните стопанства. Но това намаляване се дължеше на обстоятелството, че в редица страни се извършваше преустройство на едрото феодално стопанство в едро капиталистическо стопанство. Това преустройство се провеждаше по тъй наречения пруски път, т. е. едрото феодално стопанство не се разрушаваше чрез революционни сътресения, а феодалът се отказваше от използването на зависимата работна сила и придобяваше към наемна работна сила. За да може да се извърши трансформация на феодалното стопанство в капиталистическо, бяха нужни машини и други, нови, по-модерни средства за производство. Ето защо феодалите продаваха част от именията си и с получените средства закупуваха по-модерна техника — те преминаваха към капиталистически начин на производство. Фактически се извършваше процес на намаляване на концентрацията, а, обратно, като се намаляваше само размерът на земята, се уедряваше производството чрез засяване на интензификацията.

Земята като средство за производство изисква да не се произвеждат от нея едни и същи продукти през отделните години за разлика от другите средства за производство, които обикновено изискват специализация. Различните растения използват отделните елементи на земята като средство за производство в различни количества и същевременно отделните растения по различен начин възстановяват плодородието и т. е. качеството на земята да служи като средство за производство. Ако една и съща почва в продължение на редица години се засява все следна и съща култура, тя изчерпва определени елементи от тази почва и създава трудности за възстановяване на нейното плодородие. Ето защо в селскостопанското производство се налага известно редуване на културите. В противен случай не може да се стигне до правилно и рационално използване на земята, до пълно и икономично възстановяване на плодородието на почвата.

Земята е неподвижно средство за производство. Това нейно качество налага специално решаване на въпросите за разпределението на поземления фонд, за семеустройството, за селтбосбращението и тяхното редуване и т. н. Неподвижността на земята предпоставя особена организация на производството. В селското стопанство и специално в растениевъдството не може да се организира поточно производство. Преобладаващата част от машините трябва да бъдат конструирани по такъв начин, че да проявяват своята работоспособност в движение, да са мощни, да са пригодени за работа и при неблагоприятни и често изменящи се условия.

2. ПЛОДОРОДИЕ НА ЗЕМЯТА И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НЕГОВОТО УВЕЛИЧЕНИЕ

В селскостопанското производство се използва само повърхностният слой на земята, който се нарича почва. Способността на почвата да осигурява на растенията хранителни вещества, вода, въздух, каквато тя има още преди намесата на човешката производствена дейност, наричаме плодородие на почвата. По-точно, това е така нареченото естествено плодородие. В процеса на производството естественото плодородие не е само природна (естествена) категория, но преди всичко икономическа категория. „... Макар и плодородието да е обективно свойство на почвата, икономически то винаги предполага известно отношение — отношение към дадено ниво в развитието на земеделската химия и механика — и затова се изменя заедно с това ниво на развитие.“¹³

С появата на човешкото общество се появяват два основни фактора в производството: човешката работна сила и създадените от човека средства за производство. Под въздействието на тези основни фактори към естественото плодородие се прибавя допълнително плодородие. То е резултат именно на производствената дейност на човека и се нарича изкуствено плодородие. По-точно казано, човешката дейност създава условия за запазване и увеличаване на естественото плодородие на почвата. Почвеното плодородие е резултат на естествените свойства на почвата и на производствената дейност на човека. Резултатите от естественото и изкуственото плодородие не могат да се разграничат те съществуват общо. Притежаваното естествено плодородие и придобитото изкуствено плодородие се намират в неразривна връзка и образуват т. н. икономическо плодородие на почвата. Плодородието на почвата е винаги икономическо плодородие, тъй като естествените качества на земята не могат да се проявят и да се използват без намесата на човека, без прилагането на определени мероприятия за производството на растителни продукти.

Плодородието на почвата се обуславя от структурата, от елементите, които съдържа, и от онези условия, които създава за развитие на микроорганизмите, за укрепване на кореновата система на растенията и т. н.

Плодородието на почвата обаче не зависи само от нейните качества. В селскостопанското производство оказват влияние множество природни и икономически условия. Клетките на растенията представляват природни лаборатории, в които се използва слънчевата енергия, влагата от въздуха и почвата и хранителните вещества. Следователно количеството на получените хранителни вещества зависи не само от качеството, което има почвата но и от количеството на безоблачните дни, слънчевата енергия, силата на вятъра, влажността във въздуха и т. н. Ето защо в обикновения живот плодородието на почвата или полученото количество продукти от

единица площ, с които се измерва плодородието на почвата, се смята като резултат от действието не само на качествата на почвата, но и като резултат от действието на всички посочени фактори.

В икономиката на селското стопанство са познати още абсолютно и относително плодородие. Абсолютното плодородие се характеризира с нивото на добивите от единица площ. Ръстът на добивите на селскостопанските култури свидетелства за повишаване на абсолютното плодородие на почвата. Относителното плодородие се характеризира с количеството получена продукция за единица разход. За установяването на относителното плодородие е необходимо да се знае какъв е разходът на труд и средства за единица продукция.

Плодородието на почвата може да се сравни със значението, което има производителността на машините в промишлеността. Значението на плодородието на почвата и особено неговото увеличаване зависи до голяма степен от увеличаване производителността на селскостопанските машини. Промишленото производство може да нараства не само като се използват максимално машините, като се увеличава тяхната производителност, но и като се произвеждат и включват в производството нови машини. Понеже в селското стопанство увеличаването на земята е ограничено, селскостопанското производство може да се увеличава преди всичко с нарастване плодородието на почвата.

Почвеното плодородие зависи от структурата на почвата и от елементите, хранителните вещества, които се съдържат в нея. Най-добра структура на почвата е дребнозърнестата, при която се създават най-благоприятни условия за развитието, от една страна, на онези микроорганизми, които превръщат елементите на почвата в подходяща, приемлива храна за растенията, а, от друга, създават най-благоприятни условия за поемане и задържане на влагата, за развитие на кореновата система на растенията, изобщо за развитието на растенията. Тази структура на почвата може да се създаде както по естествен, така също и по изкуствен път. За тази цел хората — селскостопанските производители — са разработвали и прилагали различни системи на земеделие.

Възстановяването на структурата на почвата и увеличаването на почвеното плодородие трябва да се съпровожда с възстановяване и увеличаване на онези хранителни вещества, които са необходими за растенията. Поради това възстановяването и повишаването на плодородието на почвата е тясно свързано с торенето, с употребата на естествени и минерални торове. Естественият тор не само доставя съответните хранителни вещества, но допринася за възстановяване структурата на почвата и не позволява тя да се разрушава. Минералните торове имат предимството, че човек може да ги прилага върху почвата в такива количества и състав, каквито са необходими на съответните растения. Възможностите за производство на минерални торове са далеч по-големи, отколкото тези за естествен тор. За това торенето с минерални торове се увеличава

по-бързо от торенето с естествен тор. Културата на земеделието в отделните страни днес се мери с количеството на минералните торове, които се употребяват на единица площ.

За повишаване плодородието на почвата от значение са и други фактори, като :

а. Премахване на плевелите. Плевелите отнемат хранителните вещества, необходими за културните растения, и като по-устойчиви, пречат за нормалното им развитие. Те намаляват плодородието на почвата, влошават качеството на продукцията, предизвикват допълнителни разходи за обработка на готовата продукция.

б. Напояване. Водата е един от важните фактори за нормално развитие на растението. Наличието на достатъчно влага способствува по-лесно да се усвояват от растенията необходимите хранителни вещества.

в. Полезащитни горски пояси. Те помагат да се запазва влагата, да се спира вредното действие на ветровете, улесняват снегозадържането и т. н. При изграждане на полезащитните горски пояси трябва предварително да се правят проучвания на главната посока на ветровете, на най-полезните дървесни видове и т. н. Ползата от горските пояси се измерва с нарастване на добивите от селскостопанските култури. Но не всяко нарастване на добивите е достатъчно. Увеличаването на добивите, в резултат на наличие на горски пояси, трябва да бъде по-голямо от количеството продукция, която би се получила и от площта, заета от тези горски пояси. Или увеличаването на добивите трябва да компенсира загубата на земя, използвана за горски пояси.

Плодородието на почвата се характеризира с получените добиви. Освен от качествата на земята нивото на добивите зависи и от начините на прибиране на реколтата — допускат ли се загуби и в какъв размер се допускат те. В това отношение трябва да се имат предвид не само загубите, които са явни и видими, но и така наречените невидими загуби. Такива са преди всичко производството на лошокачествена и нестандартна продукция, неправилното съхраняване на продукцията и др.

Плодородието на почвата се повишава и като се отглеждат високодобивни сортове от различните култури, чрез селектиране на растенията, създаване на устойчивост в растенията за отглеждането им при повече или по-малко неблагоприятни условия и пр.

3. ПОЗЕМЛЕН ФОНД В НРБ

Поземленият фонд на дадена страна представлява цялата нейна територия. В него се включват обработваемата земя, пасищата, мерите, горите и други неселскостопански площи, които се използват по различен начин в зависимост от почвеното плодородие, природните условия, водните запаси, транспортните възможности, общественото разделение на труда и т. н.

Правилната класификация на различните категории земя е от

значение при използването на поземления фонд, при установяване на неговия размер. Съществуват различни категории земя. Обработваемата земя включва нивите, трайните насаждения, естествените ливади. Ако към обработваемата земя се прибавят и мерите и пасищата, получава се така наречената селскостопанска площ. Освен тези две категории съществува и стопанисвана земя. Тя включва освен селскостопанската площ и други земи, като полезащитни горски пояси, гори, пустеещи земи, площи, заети от язовири, блата, стопанските дворове и др. В отделни случаи, когато полезащитните горски пояси се отглеждат и обработват, е правилно площите, заети от тях, да се отнасят към селскостопанската площ.

Поземленият фонд в нашата страна през последните 15 години се характеризира със следните данни :

(в хил даа)

Категория на земята	1948 г.	1956 г.	1963 г.
Обща територия	110 564	110 564	110 564
Селскостопанска площ	55 713	55 975	56 935
Обработваема земя	46 898	47 864	47 912
в т. ч. ниви	42 245	42 813	41 381
Необработваема земя (мери и пасища)	8 815	8 111	9 023
Неселскостопанска площ	54 851	54 589	53 629
в т. ч. гори	40 300	36 720	36 157

От данните се вижда, че размерът на различните категории земя през отделните години не е еднакъв. Той се изменя, като едни категории преминават в други. Общо взето, селскостопанската площ в страната показва постоянно нарастване. То е резултат на разработване и включване на нови земи в селскостопанското производство. Обработваемата земя също се изменя. От една страна, тя се увеличава вследствие разработването на нови земи, трансформиране на мерите и пасища и пресвръщане на пустеещи земи в обработваема земя, а, от друга, тази земя се намалява, тъй като върху нея се строят предприятия, жилища, пътища, язовири и др. Съществена слабост в нашата практика е, че много промишлени предприятия са построени и се строят на най-плодородна земя и обикновено на площи, по-големи от действително необходимите.

Изменения настъпват и в самата обработваема площ, както и в площите, заети с отделните култури. Структурата на поземления фонд оказва влияние на системата на водене на селското стопанство, т. е. на системата на земеделие и животновъдство, на неговата специализация, съчетаването на отраслите и т. н. Тя е тясно свързана и с нивото на интензификацията на селскостопанското производство. От друга страна, тези фактори оказват обратно въздействие върху структурата на поземления фонд.

Различните селскостопански площи се характеризират с различна степен на използване. Най-интензивно се използва обработваемата земя, предимно нивите и траниите насаждения. Затова и относителният дял на обработваемата земя е показател за интензивността на използване на земята. Различна степен на използване на земята съществува и в категорията на нивите. Различието е в зависимост от вида на отглежданите култури. По-малко интензивно се използват естествените ливади, мерите и пасищата.

Поземленият фонд и неговото използване може да се характеризира и с такива показатели, като общият размер на обработваемата земя, обработваемата земя в едно стопанство, обработваемата земя на един човек от населението на страната, на един човек от селскостопанското население, на един трудоспособен, участващ в селскостопанското производство, и т. н. Тези показатели подпомагат по-правилното планиране и отчитане не само на земята и земеползуването, но и планирането на селскостопанското производство изобщо, на необходимостта от работна сила и нейното разпределение по райони, на нуждите от механизация и пр.

Важно място ври земеползуването заема балансът на земята. Баланс на земята се прави както за цялата страна, така и за отделните селскостопански предприятия. С него се цели да се установи необходимостта от земя и преди всичко от обработваема земя и наличието на такава. Балансът на земята, който се прави в отделните селскостопански предприятия, се съставя в следния вид:

А. Обработваема земя — ниви, трайни насаждения, естествени ливади, застъклени площи и обработваема част от стопанския двор.

Б. Необработваема земя — пасища, полезащитни пояси, гори (собствени на ТКЗС и внесени от кооператорите), пустеещи земи (включително слабопродуктивните), площи, заети от язовири, олаги и др., и стопански двор (без обработваемата част)

Размерът на обработваемата земя, както и нейният относителен дял в общия размер на стопанисваната земя, е много важен показател за степента на използване на земята, за нивото на селскостопанското производство. Нивът на степента на използване на земята се характеризира преди всичко с нивото на общата продукция, произведена от единица площ. Но количеството обработваема земя е важна предпоставка за производството на повече или по-малко селскостопанска продукция.

Съотношението между обработваемата и необработваемата земя зависи също така и от производствената насока на отделното стопанство. Онези стопанства, в които е развито предимно растениевъдството, разполагат с относително повече обработваема земя в сравнение със стопанствата с животновъдна насока. Структурата на обработваемата земя също не е еднаква. В зависимост от природните и икономическите условия, от застъпените отрасли относителният дял на земята, заета с ниви, трайни насаждения и ливади, е различен.

Трябва да се очаква, че в стопанства с развито животновъдство необработваемата земя ще има по-висок относителен дял поради необходимостта от повече площи за пасища. Но и в това отношение може да има и на практика съществуват различия. Те са породени от начина на отглеждане на животните. Когато е застъпено предимно пасищно отглеждане на животните, пасищата имат по-голям относителен дял. При обикновено отглеждане на животните дялът на пасищата може да е съвсем малък, а в отделни случаи стопанството може и да не разполага с пасища.

Съотношението между различните видове земя в отделните стопанства зависи от района и релефа на местността. В планинските и полупланинските райони има много наклонени земи, скалисти терени, които в много случаи не са годни за обработка. Наистина използването на мощна и модерна техника способствува за разширяване на обработваемата земя с площи, които е невъзможно да се обработват на ръка или с животни, но те са незначителни. Освен това използването на техниката в едрите селскостопански предприятия в известна степен прави невъзможно обработването на цялата земя. Така например неизгодно е технически, а още повече икономически с големите селскостопански машини да се обработват малки, неправилни парчета земя и стръмни терени. Неудобната за обработка земя се подобрява, като се подравнява, терасира или пък се използва за засаждане на трайни насаждения.

Съотношението между обработваемата и необработваемата земя зависи от политиката и възможностите за усвояване на нови земи, от огвондяването на заблатени земи, от разработването на пустеещи земи. То е в зависимост и от наличието на гори, степента на използването им и тяхното възобновяване.

Възможностите за увеличаване на обработваемата земя у нас са ограничени. От една страна, размерът на нашата територия е малък, от друга, значителна част от повърхността ѝ има планински и полупланински характер. При разработването на нови земи са постигнати добри успехи, но обработваемата земя намалява и поради голямото строителство на нови, крупни промишлени обекти, разширяване и подобряване на пътната мрежа, строеж на язовири, разрастване на населените пунктове и т. н.

Ограничеността на земята у нас и необходимостта от постоянно увеличаване на селскостопанското производство налагат най-пестеливо използване на обработваемата земя, изобщо на селскостопанските площи и особено на най-плодородните ѝ участъци.

ГЛАВА III

ОСНОВНИ И ОБОРОТНИ ФОНДОВЕ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО. ИКОНОМИЧЕСКА ЕФЕКТИВНОСТ НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ

1. ПРИНЦИПИ НА ДЕЛЕНЕ СРЕДСТВАТА ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ОСНОВНИ И ОБОРОТНИ

В отраслите на материалното производство, в това число и в селското стопанство, хората произвеждат необходимите им продукти с помощта на средствата за производство. Средствата за производство са материална основа на всеки производствен процес, независимо от неговата историческа форма. Тяхната икономическа роля обаче се изменя в зависимост от начина на производството, от това, чия собственост са те.

При капиталистическия начин на производство средствата за производство са частна собственост. Те се превръщат в капитал и служат като оръдие за експлоатация на трудещите се. При социализма средствата за производство са обществена собственост (държавна и кооперативна) и не са средство за експлоатация.

Средствата за производство в социалистическите предприятия образуват техните производствени фондове и се използват за увеличаване производството и повишаване материалното благосъстояние на народа. Те се делят на средства на труда и предмети на труда. Това деление произтича от материалните условия на производството и не зависи от обществения строй: „... средствата за производство във всеки трудов процес, при каквито и обществени условия да се извършва той, винаги се делят на средства на труда и предмети на труда.“¹⁴

Предмети на труда са тези веществени елементи на производството, към които е насочен човешкият труд, на които въздействува трудът. Средства на труда са тази част от веществените елементи, с които човек въздействува на предметите на труда, видоизменя ги и произвежда готова продукция.

В процеса на производството средствата за производство из-

¹⁴ К. Маркс, Капиталът, том II, стр. 163.

вършват кръгооборот, преминавайки от сферата на обръщението в сферата на производството и обратно. От гледище на кръгооборота средствата на труда и предметите на труда не извършват еднакво своя оборот.

Средствата на труда участвуват многократно в производството, без да изменят своята натурална форма; те пренасят на части своята стойност върху стойността на произведената с тяхното участие продукция. Поради своята стабилност тази част от средствата за производство (средствата на труда) се нарича основни средства за производство.

Предметите на труда участвуват еднократно в производствения процес, при което изгубват (изменят) натуралната си форма и пренасят наведнъж цялата своя стойност върху стойността на произведения с тяхното участие продукт. Те съставят оборотните средства за производство.

2. ОСНОВНИ ПРОИЗВОДСТВЕНИ ФОНДОВЕ В СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

В основните производствени фондове на селскостопанските предприятия се включват всички видове работни и продуктивни животни, птици, пчели, селскостопански машини, оръдия и двигатели, транспортни средства, постройки, мелни, ативните и други съоръжения с производствено предназначение и трайни насаждения.

Освен това стопанствата разполагат с основни средства, които нямат производствено предназначение и образуват основните непроизводствени фондове — жилищни и други битови сгради, клубове, културни центрове и т. н.

Основните фондове в селскостопанските предприятия извършват своя кръгооборот както всички останали основни средства за производство. Но наред с това те се характеризират с някои особености.

В селското стопанство се използват такива основни средства за производство, като работният и продуктивен добитък, трайните насаждения, които се развиват по законите на биологията. В първите години на своето участие в производството тези основни средства за производство увеличават своята продуктивност в резултат на биологическото си развитие. Така до 5—6 отелвания кравите увеличават млеконадоя с 10—15% след всяко отелване, а след това същият започва да намалява. Птиците имат висока носливост само първата година, а след това тя започва да намалява с 15—20%. Работният и продуктивен добитък не може да се подмени частично. Тези особености изискват да се поддържа такава структура по възраст и пол на стадата и така да се организира подновяването му, че да се поддържа винаги висока продуктивност и високи темпове на разширяване на производството.

Част от основните производствени фондове на селското стопанство се възпроизвежда в същите предприятия, в които се употребяват те, и не преминават през сферата на обръщението.

Поради несъвпадението на времето за производство с работния период в селскостопанското производство съществува сезонност в използването на основните производствени фондове в селското стопанство.

При планиране и организиране използването на основните производствени фондове трябва да се държи сметка за тези особености.

а. Размер и структура на основните производствени фондове. Размерът на основните производствени фондове се определя с помощта на натурални и стойностни показатели. Натуралните показатели са: брой на работните животни, на кравите, на овцете, на тракторите, камionите и сградите, които широко се използват при планиране дейността на предприятията. За да се определи общият размер на основните производствени фондове, е необходимо отделните видове основни средства да бъдат приведени към единен измерител. Такъв единен измерител са парите.

Освен установяване абсолютната величина на основните производствени фондове е необходимо да се знае какво е осигуряването с основни средства за производство на отделните предприятия. Обезпечеността с основни производствени фондове се изчислява обикновено на единица площ и на един кооператор (работник), зает в производството. За тази цел се използват показателите: брой на животните (говеда, крави, овце, свине и т. н.) на 1000 даа земя; брой на тракторите на 1000 даа земя; стойност на основните производствени фондове на 1000 даа площ; стойността на основните фондове на 1 кооператор (работник).

Равнището на общественото производство в отделното стопанство в значителна степен зависи от осигуряването му с основни фондове, от тяхната структура, характеристика и от степенята на ползуването им. Колкото повече дадено предприятие разполага с повече и по-съвършени основни средства и колкото по-пълно и резултатно се използват те, толкова повече и по-евтина селскостопанска продукция ще се произвежда. Затова увеличаването и усъвършенстването на основните производствени фондове в селскостопанските предприятия е първостепенна грижа. Характерно за нашето социалистическо селско стопанство е бързото нарастване на основните производствени фондове. Това се вижда от следните данни за ръста им на 1000 даа обработваема земя за цялата страна:

Година	ДЗС		ГКЗС	
	на 1000 даа обработв. земя (хил. лв)	индекс при база 1952 г. = 100,0	на 1000 даа обработв. земя (в хил. лв)	индекс при база 1952 г. = 100,0
1952	30,0	100,0	23,5	100,0
1957	62,5	208,3	30,1	128,0
1960	64,0	213,1	36,2	154,0
1963	68,1	227,0	43,9	186,8

Отделните видове и групи средства за производство влияят в различна степен не само върху равнището на производството, но и за увеличаване на селскостопанската продукция. Едни от тях дават непосредствено селскостопанска продукция (продуктивните животни, трайните насаждения); други сами не дават селскостопанска продукция, но пряко са свързани с работния процес (машини, транспортни средства, инвентар, работен добитък и др.); и трета група основни средства не участвуват в работния процес, но са необходими за неговото извършване, представляват тъй наречените материални условия на производството (стопански постройки и др.). За увеличаване темповете на производство на селскостопанската продукция е особено важно при конкретните условия на отделните предприятия да се постигне най-правилно и целесъобразно съчетание между отделните групи средства за производство, т. е. да се съблюдава оптимална структура. Под структура на основните производствени фондове се разбира процентното отношение на различните групи основни средства спрямо общата им стойност.

С увеличаване размера на основните производствени фондове непрестанно се изменя и усъвършенствува и тяхната структура. Това се вижда от данните:

Структура на основните производствени фондове на ТКЗС
за цялата страна

(в проценти)

Основни средства	1952 г.	1957 г.	1960 г.	1963 г.
1. Работни животни	21,3	14,6	9,2	4,5
2. Продуктивни животни	24,0	18,4	17,1	14,3
3. Селскостопански и други машини	18,8	12,2	6,7	16,6
4. Инвентар и обзавеждане	2,6	7,4	5,0	4,7
5. Транспортни средства	17,6	14,4	10,2	7,8
6. Постройки и съоръжения	13,3	27,0	37,8	39,7
7. Трайни насаждения	2,4	6,0	14,0	12,4

Характерно за развитието на селското стопанство през този период е абсолютното и относително намаляване на работния добитък. Тенденцията на намаляване на работния добитък е прогресивна и е свързана с увеличаване механизацията на селското стопанство. Относителното намаляване на продуктивните животни се обяснява с по-бързото нарастване на другите средства за производство, макар абсолютно продуктивните животни в общественото животновъдство на ТКЗС да се увеличават. Делът на транспортните средства е намалявал главно поради бракуването на коли и каруци от кооператорите, за сметка на които се е увеличавал камионният парк. Относителният дял на трайните насаждения непрекъснато се е увеличавал, но най-много се е увеличил относителният дял на постройките. Тази структура на основните производствени фондове не е

най-целесъобразната; но тя се е диктувала от конкретните обективни условия, свързани с процеса на кооперирането. Сега е необходимо по-целесъобразно да се направляват капиталните вложения с оглед да се подобри структурата на основните производствени фондове и се повиши тяхната ефективност. Структурата на основните производствени фондове в различните райони на страната и в отделните стопанства е различна. Тя не може да бъде еднаква поради разнообразните природни и икономически условия. Във връзка с това е различието и в производствените им направления. Структурата на основните производствени фондове следва да се определя въз основа на подробни и обосновани сметки за всяко стопанство. За правилно трябва да се счита такова изменение, при което най-голям дял заемат и най-бързо се увеличават активните основни средства с решаващо значение за увеличаване на селскостопанската продукция и повишаване производителността на труда.

б. Използуване на основните производствени фондове. Снабдяването на селското стопанство с достатъчно и съвършени средства за производство и установяването на правилна структура е едната страна на въпроса — за увеличаване и поевтиняване на селскостопанската продукция. Другата страна на този въпрос е да се осигури най-пълно и ефективно използване на основните производствени фондове. Използуването на основните производствени фондове се контролира с помощта на технико-икономически показатели, които са различни за отделните видове средства за производство.

Използуването на машинно-тракторния парк се контролира въз основа на дневното, седмичното и годишното натоварване на условен трактор (приравнен към 15 конски сили в декари мека оран).

Закупуването на машините от ТКЗС и съсредоточаването на всички елементи на производството — земята, машините и работната сила, — в кооперативните стопанства позволява те още по-производително да използват машинно-тракторния парк.

По-нататъшното подобряване използването на машинно-тракторния парк изисква правилно да се определят необходимостта от трактори общо, по видове и по марки, да се комплектуват според нуждите с прикачни машини, да се поддържат в техническа изправност всички годни за работа машини, да се осигури по възможност постоянна двусменна работа, преизпълнение на дневните и седмични норми, правилна организация на производствения процес, поддържане висока дисциплина в бригадите, повишаване квалификацията на трактористите и т. н.

Степента на използване на работния добитък се изразява в броя на изработените конедни през годината, съпоставени с фуражните дни.¹⁶

В ТКЗС все още се държи много работен добитък, който се използва недостатъчно. Това оскъпява селскостопанската продукция и задържа развитието на продуктивното животновъдство. Ико-

¹⁶ Фуражните дни през годината са 365.

номически по-оправдано е да се увеличава механизацията в ТКЗС, особено на вътрешностопанския транспорт, и се намалява работният добитък. Той трябва да се използва в места и райони, където не може да се внедри засега механизация. Важно правило за подобряване използването на работния добитък е съчетаването на живата теглителна сила с механичната.

Използването на продуктивните животни се измерва с дневната, сезонната и годишната продуктивност, която се получава средно от едно животно от даден вид. Продуктивността на животните зависи от много условия, по-важни от които са: пълноценно и рационално хранене на животните, добро гледане, подобряване породния състав, борба с болестите и яловостта, използване прогресивни начини на отглеждане, правилна организация на производствения процес и на труда и т. н.

Използването на транспортните средства (автотранспорта) се контролира чрез следните показатели:

а) Коефициент за използване на товарните автомобили — отношението на дните, през които колите са работили, към всички дни на годината;

б) Коефициент за използване на работното време — отношението на изработените към възможните часове;

в) Коефициент за полезното използване пробега на машините — отношението на километрите, изминати с товар, към всички изминати километри;

г) Коефициент за използване на товароподемността (тонажа) на машините — отношението на фактическия пробег на машините с товар в тонкилометри към общия пробег, умножен по товароспособността на машините.

Показател за използване на трайните насаждения са средните добиви от декар.

Обобщаващ показател за степента на използване основните производствени фондове е получената обща селскостопанска продукция в стойностна форма на 1000 лева основни фондове.

ОБОРОТНИ ФОНДОВЕ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Оборотните средства в селскостопанските предприятия включват: производствените запаси, незавършеното производство, готовата продукция (до реализацията ѝ), наличните пари в касата и средствата по разплащателната сметка в банката и други предприятия.

Производствените запаси и незавършеното производство осигуряват непосредствено производството и образуват оборотните производствени фондове, а останалите се намират в сферата на обръщението и образуват оборотните фондове на обръщението. Общо едните и другите съставят оборотните средства на предприятието.

Към производствените запаси в ТКЗС и ДЗС се отнасят: се-

мената, фуражите, посадъчният материал, торовете, дребният инвентар, горивните, смазочните и различни други материали. Наличието на производствени запаси е абсолютно необходимо, за да започне производството и се осигури непрекъснатостта на производствения процес. В ДЗС има работни норми за размера на производствените запаси, които предприятието може да притежава.

В селскостопанското производство, където икономическите процеси тясно се преплитат с биологическите, продукцията от отделните култури постъпва неравномерно — обикновено един път в годината. Тази неравномерност на производствения процес поражда и неравномерност в изразходването на оборотните средства и необходимост да се поддържат големи производствени запаси. Например всички необходими семена от слънчоглед, фасул, фий, царевича и други трябва да бъдат в запас през лятото на предшестващата година, за да бъдат засети през пролетта на следващата година. Фуражите се произвеждат еднократно от повечето култури, а се употребяват в течение на цялата година. Тези особености водят до това, че на селскостопанските предприятия са необходими повече оборотни средства, в които относителният дял на производствените запаси да е висок. Производствените запаси в ТКЗС съставляват обикновено 60—70% от оборотните фондове. ... в тези отрасли — пише Маркс, — при които работното време е само част от производственото време, в различните периоди на годината оборотният капитал се изразходва с голяма неравномерност, докато неговият обратен приток става само наведнъж, в момента, определен от природните условия. При това тук, при еднакъв мащаб на предприятието, т. е. при еднаква величина на авансирания оборотен капитал, последният трябва да се авансира наведнъж в по-големи маси и за по-дълго време, отколкото в предприятията с непрекъснати работни периоди.¹⁶ Това в най-голяма степен се отнася за отраслите на селското стопанство.

Незавършено производство са продуктите и материалите, намиращи се в процеса на производството, но още недоведени до състояние на готова продукция. Обикновено незавършеното производство се пресмята за календарна година. Незавършеното производство в ДЗС и ТКЗС обхваща: в растениевъдството — разходите за засети, но още не дали реколта посеви, а също така и младите трайни насаждения, а в животновъдството — младите животни, оставени за подновяване на основните стада, но още невключени в тях, и животните, които се угояват за продан и клане.

Определянето на размера на необходимите оборотни средства за производство в отделното селскостопанско предприятие има голямо значение за правилната организация на производството. Те трябва да поддържат такъв размер на оборотните производствени фондове, който да осигурява нормалното протичане на производствения процес. Недостатъкът от оборотни средства за производство

¹⁶ К. Маркс, Капиталът, том II, стр. 242.

задържа неговия нормален растеж, а излишъкът води до замразяване на средствата и поскъпване на продукцията.

Размерът на необходимите оборотни производствени фондове се определя при разработване на годишния производствено-финансов план на стопанствата. Този размер зависи от обема на производството и разходните норми за отделния продукт и материали, от цената на материалите и от скоростта на обръщението на оборотните фондове. Тъй като социалистическото селско стопанство се развива по законите на разширеното възпроизводство, то и оборотните фондове ежегодно се увеличават. В селското стопанство не е необходимо оборотните фондове да се увеличават пропорционално на обема на производството. При правилно използване на биологичните фактори може с незначително увеличение на оборотните фондове рязко да се увеличи производството на селскостопанската продукция (с посевна норма 22 кг пшеница на декар може да се произведе и 150, и 250 кг пшеница).

Икономичното изразходване на оборотните средства за производство е от голямо значение за поевтиняването на селскостопанската продукция. Определянето на научно обосновани норми за отделните оборотни средства е важно условие за икономията на материали и средства. Нормите за разход на оборотни средства за производство биват норми за разход от единица площ, норми за разход на единица работа и норми за разход на единица продукция. Нормите за разход на оборотни средства за единица продукция са най-прогресивни и следва да се прилагат всякога, където това е възможно.

ИКОНОМИЧЕСКА ЕФЕКТИВНОСТ НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ

В социалистическите селскостопански предприятия непрестанно се увеличават основните производствени фондове. Това се постига чрез ежегодни капитални вложения. Капиталните вложения са парични разходи за възпроизводството на основните фондове — възстановяване, усъвършенстване и разширяване. Те са основа за високи темпове на разширено възпроизводство и за бързо развитие на производителните сили. Темповете на разширеното възпроизводство при социализма зависят, от една страна, от обема на капиталните вложения и разпределението им за възстановяване и разширяване на основните фондове и, от друга — от това, доколко ефективно се използват капиталните вложения.

Общ критерий за икономическата ефективност на капиталните вложения е растежът на производителността на труда и производството на селскостопанската продукция. В практиката е необходимо да се изчислява както ефективността на общите (съвкупните) капитални вложения в селското стопанство, така и на отделните направления и обекти. В отделните обекти трябва да се изчислява ефективността на различните възможни варианти, за да се осигури по-целесъобразно влагане на средствата.

Общият критерий за икономическата ефективност на капиталните вложения има различни страни и се проявява чрез различни показатели. Освен това капиталните вложения по своя състав са върве разнородни и по различни начини влияят върху формирането на икономическата ефективност. Капиталните вложения за разширяване на основните стада, за трайните насаждения и мелiorативното строителство непосредствено влияят за увеличаването на продукцията, а капиталните вложения за разширяване на механизацията повишават рязко производителността на труда и намаляват себестойността на продукцията.

За да се обхванат напълно отделните страни на ефективността на капиталните вложения, трябва правилно да се подберат показателите. Засега в практиката на нашето селско стопанство се използват показателите, утвърдени от научно-координационния съвет в СССР, а именно :

1. За съвкупните капитални вложения :

А. Критерий на ефективността — растеж на производителността на труда и произведената продукция.

Б. Резултативен показател — растеж на общия и чист доход

В. Аналитични показатели :

- а) съкращение на разхода на труда в човекодни на 1000 лв обща продукция ; б) намаляване себестойността на продукцията ; в) срок за изплащане на капиталните вложения ; г) относителен дял на капиталните вложения на 1 декар, на глава добитък, на 100 лв продукция).

II. Отделни направления, обекти и варианти на капиталните вложения

Общ критерий на ефективността	Резултативен показател	Допълнителен показател
Растеж на производителността на труда	<p>Годишна сума на икономия на производствените разходи, изчислена на 1 лв капитални вложения</p> $E = \frac{C_0 - C}{K} \cdot П$ <p><i>E</i> — годишна икономия на 1 лв капитални вложения ; <i>C</i>₀ — себестойност преди капиталните вложения ; <i>C</i> — себестойност след капиталните вложения ; <i>П</i> — обем на планираната продукция ; <i>K</i> — обем на капиталните вложения.</p>	<p>а) съкращаване разходите в човекодни на единица продукция или работата</p> <p>б) повишаване качеството на продукцията</p> <p>в) подобряване на условията на труда</p> <p>г) съкращаване относителния дял на капиталните вложения</p> <p>д) съкращаване срока за въвеждане в експлоатация</p>

В периода на генералната перспектива в селското стопанство ще бъдат извършени капитални вложения в размер на 13 милиарда лева. Обществото и отделните предприятия са заинтересувани тези средства да се използват така, че да дават най-голям ефект. Майският пленум на ЦК на БКП (1963 г.) още веднъж обръща внимание, че „повишаването на икономическата ефективност на капиталните вложения е една от най-важните задачи на нашето социалистическо строителство и има огромно значение за бързото развитие на производителните сили.“¹⁷ Борбата за повишаване ефективността на капиталните вложения трябва да бъде постоянна грижа при ръководството на селското стопанство.

Икономическата ефективност на капиталните вложения зависи от голям брой фактори, сред които главно внимание трябва да се отделя на правилното разпределение на капиталните вложения по видове основни средства и установяване точната структура из основните фондове, целесъобразно териториално разпределение по райони на страната и съставни села на ТКЗС, благоприятно съчетаване на капиталните вложения (основните фондове) с работната сила и оборотните средства за производство, срочно въвеждане в експлоатация основните фондове, повишаване степента на използване на производствените фондове, поевтиняване строителството и създаване на основните фондове, специализация и концентрация на производството, повишаване културата и механизиране на производството и пълно използване на природно-климатичните условия.

¹⁷ Тодор Живков, За по-нататъчно усъвършенстване и засилване ефективността на партията и държавното ръководство на народното стопанство, изд. на БУП, 1963 г., стр. 63.

Г Л А В А I V

ТРУДЪТ И НЕГОВАТА ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ НА ТРУДА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Трудовата дейност на хората се осъществява само като обществена проява, т. е. хората в процеса на труда са свързани по строго определен начин, който дава характера и съдържанието на производствените им отношения. Производствените отношения между хората не са веднъж завинаги дадени, а се изменят с развитието на производителните сили на обществото. Развитието на производителните сили и свързаното с това изменение на производствените отношения предизвиква изменение в характера и обществената организация на труда. Специфичните условия на селскостопанското производство — използване на земята, растенията и животните като средства за производство, голямата производствена разпокъсаност и др. — придават на селскостопанския труд някои особености. Неговият характер и обществена организация обаче изцяло зависят от обществено-икономическите условия на производството.

В капиталистическото общество, основано на частната собственост върху средствата за производство, процесът на труда, формите на неговата обществена организация и съотношението между отделните видове труд отразяват антагонистичния характер на капиталистическите производствени отношения. Трудещите се и средствата за производство са отделени; те се съединяват в процеса на труда посредством покупко-продажбата на работна сила, т. е. трудът придобива наемен характер. Такъв характер има и селскостопанският труд при капитализма, използван в крупните капиталистически селскостопански предприятия. На тази основа се осъществява пряко експлоатацията на труда и се появява непълната заетост — постоянна и сезонна безработица на селскостопанските работници.

Останалата част от селскостопанския труд при капитализма — трудът на дребните и средните стопани — е частен, едноличен труд, но той също е подложен на експлоатация посредством механизма на цените.

При социалистическия строй, създаден върху обществената собственост на средствата за производство, възникват нови, социалистически производствени отношения и на тази основа настъпват коренни изменения в характера и обществената организация на труда. Обществената собственост върху средствата за производство премахва възможността за покудко-продажба на работната сила като стока, а с това и наемния характер и експлоатацията на труда. Трудът на селскостопанските производители придобива непосредствено обществен характер. Такъв характер придобива и трудът на едноличните стопани след кооперирането на тяхното производство, въпреки че степенята на обобществяване на труда е по-ниска в съответствие с по-ниската степен на обобществяване на средствата за производство — кооперативната собственост.

С превръщането на селскостопанския труд в непосредствено обществен се създава възможност да бъде планиран и отчитан, т. е. да се осъществява планово разпределение, насочване и пълно използване на трудовите ресурси. Това позволява правилно да се решават редица много важни организационни и икономически въпроси не само на селското стопанство, но и на другите отрасли.

Изграждането на едри, социалистически предприятия и концентрацията на производството в тях създава възможност да се развият по-висши форми на кооперация, разделение и специализация на селскостопанския труд. Тези форми са свързани с интензификацията на селското стопанство и водят до увеличаване производителността на труда.

При капиталистическите условия селскостопанският труд се механизира само в крупните предприятия, по-точно, отделният капиталист механизира своето стопанство, ако това му носи по-голяма печалба. За дребните еднолични стопанства истинската механизация изобщо е недостъпна.

При социализма се открива нов, неограничен простор за механизацията и автоматизацията на целия селскостопански труд и превръщането му от тежък и непосилен в лек и приятен за човека. Тук машините принадлежат на трудещите се и служат като средство за облекчаване и усъвършенстване на техния труд.

Бурното развитие на комплексната механизация, автоматизацията, химизацията и другите постижения на науката и техническия прогрес при социализма водят до непрестанното изменение на съотношението между умствения и физическия труд в селското стопанство. Все повече се заличават границите между тези две форми на човешката трудова дейност.

В социалистическите селскостопански предприятия се прилагат нови и по-съвършени форми на организация на труда, основаващи се на взаимопомощта и обмяната на опита, разгръща се благородно социалистическо съревноваване, създава се новата, съзнателна трудова дисциплина.

Когато се разглеждат изстъпилите и настъпващите изменения в характера и чертите на селскостопанския труд, трябва да отбе-

лежим, че се създава възможност в недалечно бъдеще да станат чувствителни изменения и в съотношението между работното и свободното време на селскостопанските труженици. Непрекъснатият растеж на производителността на труда позволява постепенно да се премине към скъсяване на работния ден, с което ще се увеличи свободното време на трудещите се.

Всички тези изменения в характера и условията на селскостопанския труд при социализма са в основата на започналото вече масово движение за комунистически труд, в което се формират чертите на новия човек.

2. ТРУДОВИ РЕСУРСИ И ТЯХНОТО ИЗПОЛЗУВАНЕ

а. Трудови ресурси. В селското стопанство трудовите ресурси са хората на трудоспособна възраст (без инвалидите и лицата, неспособни за труд) и такива, които се намират извън пределите на трудоспособната възраст, но фактически работят. Със своите знания, опит и производствени навици те са най-важният елемент на производителните сили. Те са, които създават и привеждат в движение средствата за производство, организират и придават целенасоченост на производствените процеси.

Голяма част от трудовите ресурси на нашата страна са все още заети в селското стопанство, въпреки че техният брой ежегодно намалява. Правилното разпределение и пълното използване на трудовите ресурси както в селското стопанство, така и в отделното селскостопанско предприятие има извънредно голямо значение за увеличаване на продукцията, намаляване на издръжката на производството и увеличаване доходите на работниците и кооператорите. Проблемът за трудовите ресурси в селското стопанство е свързан и с проблема за движението на населението и работната ръка от селското стопанство към другите отрасли. До 1980 г. броят на заетите лица в селското стопанство следва да се намали повече от два пъти.

Основен източник на работна сила в ТКЗС са трудоспособните кооператори и членовете на техните семейства — от 16 до 60 години за мъжете и до 55 години за жените. Когато се пресмятат всички възможни източници на работна сила, необходимо е да се вземе предвид фактическото и възможно участие в производството на юношите (на възраст от 12 до 16 години), на учащи се — студенти, ученици и други — през време на техните ваканции, отпуски и т. н., на кооператори и членове на техните семейства над трудоспособната възраст и най-после на трудоспособни кооператори и членове на техните семейства, постоянно работещи в държавни и кооперативни предприятия и учреждения, но които вземат участие в работата на ТКЗС през време на своя отпуск и почивни дни.

Важна съставна част на трудовите ресурси в ТКЗС са още механизаторите в МТС, които в повечето случаи са членове на ТКЗС.

или пък стават такива след изкупуването на машините от кооперативните стопанства.

През периоди на голямо трудово напрежение, особено по време на прибиране на реколтата, кооперативните стопанства и ДЗС получават помощ от предприятията, учрежденията и учебните заведения, които изпращат бригади от работници, служещи, студенти и ученици. Тези бригади имат голямо политическо и възпитателно значение, но те не бива да се считат като редовен източник на работна сила при плановите пресмятания на трудовите ресурси в ДЗС и ТКЗС.

Производственият процес в ДЗС, МТС и РТС се осъществява с помощта на работна ръка, набирана отвън по общия ред на приемане на работа в държавните предприятия. В ДЗС има постоянни работници, заети в целогодишен производствен процес (животновъди, трактористи, механици, постоянни работници в растениевъдството и др.) и временни работници, приемани на работа през периодите с голямо трудово напрежение.

Във връзка с трудовите ресурси в селското стопанство се поставят три основни задачи: първо, да се задоволи нуждата от работна ръка на селскостопанските предприятия през всички периоди на годината, второ, да се осигури по-равномерно и по-пълно използване на наличните трудови ресурси и, трето, да се осигури планово преливане на освобождаваната работна сила от селското стопанство за другите отрасли.

За селското стопанство сега е характерно, че необходимостта от работна сила не е равномерна както по години, така и по периоди през годината. По години тя се изменя в зависимост от количествени и структурни изменения на общата продукция и темповете на ръста на производителността на труда, а по периоди зависи от структурата на производството, степента на механизацията и др. Редуват се периоди на ниско трудово напрежение, с непълно използване на работната сила, с периоди на високо трудово напрежение, с недостиг на работна сила в някои стопанства. Това особено се отнася за стопанствата, в които степента на механизацията е ниска, а са заетълни трудопоглъщащи отрасли и култури.

Решаването на задачите във връзка с планомерното разпределение и използване на трудовите ресурси по отрасли и по периоди през годината изисква да се планират и отчитат основните показатели — за числеността и степента на използването им. Правилното планиране и отчитане на тези показатели има голямо значение за точното измерване на производителността на труда в селското стопанство.

Показателите за трудовите ресурси са количествени и качествени. Количествената характеристика на трудовите ресурси във всяко селскостопанско предприятие се прави въз основа на количествените показатели — броя на заетите лица по месеци и през цялата година, — като се определя техният списъчен и средносписъчен състав. Списъчният състав (брой) на заетите лица включва всички,

които са приети на работа в ДЗС и МТС или пък са членове-кооператори в ТКЗС. В ТКЗС списъчният състав отговаря на броя на постоянно заетите в стопанството трудоспособни кооператори и на членовете на техните семейства. Средносписъчният брой на заетите лица се изчислява като средна величина от списъчния състав на действително участвувалите работници и кооператори. Средносписъчният брой за месеца се установява, като се сумира броят на лицата по списъчния състав за всеки календарен ден и се раздели на календарните дни на месеца. Например в едно ТКЗС през месец февруари в различните дни са се числили различно число работници — някой ден 400, друг ден 150 души и т. н. Общият брой възлиза на 7224 души. Средносписъчният брой в такъв случай ще бъде $7224 : 28 = 258$ души.

Средносписъчният брой по тримесечия и за годината се намира като средноаритметична от средносписъчния брой по месеци.

В ТКЗС освен средносписъчния брой е необходимо да се определя средният брой на участвувалите в производството. При изчисляването на този показател има някои особености, свързани с това, че в производството вземат участие възрастните мъже и жени над пределната възраст и младежите от 12 до 16 години. Тяхното участие трябва да се взема под внимание както при планирането и отчитането на трудовите ресурси, така и при планирането и отчитането на производителността на труда.

При определяне на средния годишен брой на участвувалите в производството броят на възрастните и младежите се приравнява към този на редовно участвувалите посредством изработените от тях човекодни. Например в едно стопанство отчетните данни за броя на заетите лица са: трудоспособни кооператори — мъже от 16 до 60 години и жени от 16 до 55 години — 1836 души; изработени от тях човекодни 458 000, или средно по 250 човекодни за годината; мъже и жени над пределната възраст — 240 души, изработили 14 400 човекодни, и младежи — 233 души, изработили 7 223 човекодни. В такъв случай, за да се получи годишният среден брой, броят на възрастните и младежите се приравнява към този на трудоспособните, редовно участвували в производството. При това изработените от тях човекодни се разделят на средния брой човекодни, изработени от редовно участвувалите в производството. В случая ще имаме $\frac{14\,400 + 7223}{250} = 86$ души кръгло, или средният годишен брой на участвувалите в производството ще бъде $1836 + 86 = 1922$ души.

При планирането и отчитането на средносписъчния брой на заетите лица в селскостопанското производство те се разграничават според функциите, които изпълняват, тъй като едни са заети пряко в изпълнение на селскостопански работи, други са ангажирани с ръководството и управлението, а трети в извънселскостопански работи.

Според вида на труда и функциите, които изпълняват, трудещите се в селското стопанство биват :

1. Производствени работници (постоялни и временни) — в селскостопански и в извънселскостопански работи.

2. ИТР — лицата, които осъществяват технологическото ръководство на производството — агрономи, зоотехници, инженери, механизатори, икономисти-плановци, нормировчици и др.

3. Служещи.

4. Обслужващ персонал.

5. Милиция и противопожарна охрана.

6. Ученици (само за ДЗС и МТС).

б) Показатели за използването на трудовите ресурси. За решаване на задачите, свързани с използването на трудови ресурси в селското стопанство, не е достатъчна само количествената им характеристика. Разкриването на истинското състояние на използването на трудовите ресурси става посредством показателите за използване на работното време.

Те са два вида: използването на максимално възможния фонд на работното време и използването на работния ден. Максимално възможният фонд на работното време ~~само поведомите~~ които могат да бъдат изработени в дните, през които работниците и кооператорите са задължени да се явяват на работа. Тези показатели за ДЗС и МТС са от значение само по отношение на постоянните работници и са свързани главно със състоянието на трудовата дисциплина на самите работници. Тяхното значение е много по-голямо в ТКЗС не само защото там е съсредоточена огромната част от трудовите ресурси на селското стопанство, но и защото, че използването на тези ресурси зависи както от трудовата дисциплина на кооператорите, така и от уменията или неуменията на ръководството да развива и организира правилно производството. Работниците в ДЗС при липса на работа се освобождават и те преминават в други предприятия. Положението на кооператорите е съвсем друго — те са преки собственици на стопанството и следователно не се приемат и освобождават от работа, а постоянно се члелят към своето стопанство. Затова въпросът за пълното използване на работното им време има голямо значение не само за стопанството, но и за самите тях, тъй като от това зависят годишните им доходи. Ето защо необходимо е във всяко стопанство да се планира и отчита използването на работната сила и работното време по категории трудещи се — мъже и жени в пределите на трудоспособна възраст, мъже и жени над пределната възраст, юноши и други, временно участващи в производството.

Доскоро трудът в ТКЗС се планираше и отчиташе в трудовни, а като показатели за степента на използването на работната сила се използваха средният годишен брой на трудовните изработени от един работоспособен кооператор, участвувал в производството, и процентът на кооператорите, неизработили определени минимум трудовни. Тези показатели не отразяваха правилно степента на използването на работната сила, защото се влияят от равнището на трудовите норми и техните оценки в трудовни по стопанства и от

расли, като при ниски норми и високи оценки се начисляват повече трудовни и обратно

Сега трудът в ТКЗС се планира и отчита в човекодни. Като показател за степента на използване на работната сила се взема средният годишен брой на човекодните, изработени от един трудоспособен кооператор, участвувал в производството. Знаем, че броят на работните дни през годината е еднакъв за работниците от всички отрасли на народното стопанство. Той се определя, като от 365 календарни дни се извадят 59 неделни и празнични дни, 16 дена (средно) за домашен отпук и около 3,5%, т. е. 10 дни, загуба на работно време по болест и други уважителни причини. Остават всичко 280 работни дни В селското стопанство броят на работните дни е същият, но поради специфичните условия на производство фактически не се работи толкова дни. В животновъдството броят на работните дни може да бъде дори и повече, отколкото в промишлеността, а в растениевъдството поради сезонността на производството и поради лошо време известно число работни дни се губят.¹⁸ В животновъдството и в другите отрасли с постоянна дейност възможният брой на работните дни през годината за всеки кооператор може да бъде най-малко 280. В растениевъдството според климатичните условия в различните райони и някои природни фактори средният брой на работните дни се приема от 230 до 260. На тази именно основа следва да се пресмята максимално възможният фонд на работното време на трудоспособните мъже от 16 до 60 години, на жените от 16 до 55 години и се определя задължителният минимум човекодни, които следва да изработи всеки кооператор в обществено стопанство. Работното време на тези категории трудещи се образува основната част от фонда на работното време в ТКЗС.

По-трудно се установява запасният фонд на работното време, т. е. работното време на кооператорите над пределна възраст, на младежите от 12 до 16 години и тези, които временно пребивават и работят в стопанството. При определяне на плановия брой на работните дни (минимума човекодни), който те трябва да отработят, се изхожда от конкретните условия и от това, какъв брой човекодни са изработили през предшестващата година.

Степента на използването на работната сила може да се планира и отчита и посредством показателя изработени човекочасове. По този начин се обхваща по-точно работното време, тъй като за човекоден се отчита отиването на работа на работника и кооператора, без да се приспадат загубените часове през деня поради лошо време, организационни причини или нарушение на трудовата дисциплина. Плановият брой на човекочасовете се определя, като се умножи плановият брой на човекодните по 8, а за установяване на фактическия брой на изработените човекочасове е необходимо да се организира първична и счетоводна отчетност на труда в човекочасове.

¹⁸ През 1961 г. средният годишен брой на изработените човекодни от 1 кооператор в ТКЗС е около 200.

Върху степента на използването на работната сила в ТКЗС оказват влияние също така количеството на обработваемата земя, която се пада на един работоспособен кооператор, структурата на производството, неговата интензификация и др. От своя страна степента на използването на работната сила пък влияе пряко върху доходите на стопанствата и кооператорите. Показателят степен на използване фонда на работното време се изчислява като отношението на използваното време към максимално възможния фонд на работното време, изразено в човекодни или човекочасове. Например, ако в едно стопанство броят на трудоспособните мъже от 16 до 60 години и жени от 16 до 55 години е 1836 души и те са изработили за годината 367 200 човекодни, а средният годишен брой на възможните за отработване човекодни от един трудоспособен кооператор е 270, коефициентът на използване фонда на работното време ще бъде :

$$K = \frac{367\ 200}{1836 \cdot 270} = 0,73$$

В този случай използвани са 73% от фонда на работното време, а фактическият среден годишен брой на човекодните, изработени от един трудоспособен кооператор, е 200 човекодни (367 200 : 1836). Ако обаче през периодите на високо трудово напрежение кооператорите са работили по 10 и повече часа, а през останалото време работният ден е бил 8 часа, то коефициентът на използване на работното време, изчислен посредством изработените човекочасове, ще бъде по-висок. При 270 работни дни в годината броят на възможните за изработване човекочасове за всеки кооператор при осемчасов работен ден е 2160. Ако тези часове са изработени в резултат на удължаване на работния ден през периодите на високо трудово напрежение, счита се, че фондът на работното време е използван напълно.

Разбира се, характерът и условията на селскостопанския труд в растениевъдството позволяват известно удължаване на работния ден през летните периоди, без това да застрашава здравето на трудещите се. Стремехът обаче трябва да бъде — трудовите ресурси да се използват равномерно по месеци през годината.

Попълното и по-равномерно използване на работната сила в селското стопанство на настоящия етап изисква :

1. Да се намалява броят на отраслите, следвайки линията на специализация, и да се окрупнява производството, но така, че застъпените отрасли да поглъщат равномерно труд през цялата година. Развитостта на животновъдството, трайните насаждения и зеленчуковото производство допринасят твърде много за това.

2. Да се механизират трудоемките процеси, които създават върхови моменти на трудовото напрежение, например отглеждането на околните култури. В това отношение голямо значение има комплексната механизация при производството на царевичата, цвеклото, слънчогледа и др.

3. Да се разгръщат дейностите, свързани с разширението и усъвършенствуването на материално-техническата база на стопанствата, с мелниоративното и друго селскостопанско строителство.

4. Да се изграждат кооперативни и междукооперативни промишлени предприятия за преработка на селскостопанска продукция в рамките на перспективните планове за развитие на отделните райони и микрорайони.

5. Да се разработват ежегодни планови баланси на работната сила по стопанства и по месеци през годината, въз основа на които да се насочва и разпределя излишната работна сила към промишлеността, строителството и другите отрасли.

3. ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТ НА ТРУДА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

а. За същността на производителността на труда и значението на нейното увеличаване. Производителността на труда характеризира неговата ~~плодотворност за единица време и представлява способността на отделен работник или група работници да произведат~~ за единица време определено количество потребителни стойности. Тя се характеризира посредством отношението на две величини — количеството на продукцията и времето, изразходвано за нейното производство.

„Под повишаване на производителността на труда — пише Маркс — ние разбираме тук всякакво изменение в процеса на труда, намаляващо работното време, обществено необходимо за ~~производството на дадена~~ стока, благодарение на което ~~„по-малко~~ количество труд придобива способността да произведе по-голямо количество потребителни стойности¹⁹ Тъй като тези изменения са свързани с прогресивното развитие на производителните сили на обществото, то увеличението на производителността на труда се проявява като общ икономически закон.

Равнището и темповете на увеличението на производителността на труда зависят от производствените отношения, или на всеки обществен строй ~~отговарят~~ определено равнище и темпове на увеличение на производителността на труда. В. И. Ленин посочва решаващата роля, която играе увеличението на производителността на труда за победата на всеки нов обществен строй. Той пише: „Капитализмът създаде производителност на труда, невиждана при крепостничеството. Капитализмът може да бъде окончателно победен и ще бъде победен с това, че социализмът създава нова, много по-висока производителност на труда... Комунизмът е по-висока в сравнение с капиталистическата производителност на труда... на доброволни, съзнателни, обединени, използващи модерна техника работници.“²⁰

Оценявайки огромното значение на увеличението на производителността на труда за развитието на народното стопанство и него-

¹⁹ К. Маркс и Фр. Енгелс, Съчинения, Москва, том 23, стр. 325.

²⁰ В. И. Ленин, Съч., том 29, стр. 421—422.

вите отрасли, за строителството на социализма и прехода към комунизма, в социалистическите страни се отделя извънредно голямо внимание на въпросите на производителността на труда. В документите на XXII конгрес на КПСС и VIII конгрес на БКП проблемите на производителността на труда получиха по-нататъшна теоретическа разработка и правилни насоки за практическото им решаване. В програмата на КПСС е предвидено производителността на труда в селското стопанство през следващите двадесет години да се увеличи пет-шест пъти, а в директивите на VIII конгрес на БКП — да нарасне повече от 3 пъти.

Повишаването на производителността на труда в селското стопанство има голямо значение за развитието на общественото производство и за увеличаване абсолютното количество на селскостопанската продукция и продукцията на глава от населението. То се явява предпоставка за успешното решаване на задачата да се достигнат и надминат най-развитите капиталистически страни по производство на селскостопански суровини и продукти на глава от населението и да се осигури изобилие от селскостопански продукти — важно условие за постепенното преминаване към комунистическия принцип на разпределение.

Социалистическото общество е кръвно заинтересувано от непрекъснатото увеличение на производителността на труда както в цялото народно стопанство, така и конкретно в селското стопанство, тъй като води до икономия на работно време. Икономията на работно време създава условия както за по-нататъшния растеж на производството, така и за съкращаване на работния ден, за повишаване на материалното и културното равнище на трудещите се, за построяване на комунистическото общество. Оттук произтича обективната необходимост от непрекъснато и системно, с все по-нарастващи темпове увеличаване на производителността на труда в отраслите на селското стопанство.

Като изхождаме от мисълта на Маркс за разходвания овеществен и жив труд за единица продукция в условията на стоковото производство, следва да посочим, че понятието производителност на труда в тесен смисъл на думата характеризира производителността на живия труд през даден етап на производството и изразява отношението на произведеното количество продукция през този етап и изразходвания за нея жив труд. В широк смисъл на думата обществената производителност на труда обхваща целия разход на жив и овеществен труд за производството на даден продукт.

На практика в селското стопанство сега се планира и отчита производителността на живия труд, а разходите на овеществения труд се обхващат чрез материалните разходи в себестойността на продукцията. По този начин разходът на миналия труд се измерва косвено чрез цените, а те могат да се отклоняват от обществената стойност. Затова някои икономисти, като С. Г. Струмилин, В. С. Немчинов и др., предлагат различни начини за отчитане разхода на минал труд в работно време. В перспектива това ще се окаже не-

обходимо, тъй като стойностното отчитане ще загуби своето значение при комунизма, а необходимите сложни изчисления ще се извършват с електронни сметачни машини, което ще позволи да се изчислява производителността на труда на основата на разхода на целия труд за единица продукция — жив и овеществен.

б. Показатели за измерване на производителността на труда в селското стопанство. Показателите за производителността на труда в селското стопанство, както и в другите отрасли на материалното производство отразяват отношението между определено количество продукция и разходвания жив труд за нейното производство. Заедно с това те трябва да отразяват специфичните условия на производството, да характеризират всестранно производителността на труда общо и по отрасли и най-после да бъдат по възможност прости и разбираеми за кооператорите, да се констатира лесно и навреме, за да се ползват от ръководствата на стопанствата.

За реалността и съпоставимостта на показателите за производителността на труда голямо значение има спазването на единен метод при тяхното изчисляване. Тук става дума за начина на изчисляване количеството на общата продукция в натурално и стойностно изражение, съпоставимост на цените на продукцията, определяне на работното време и т. н.

За характеризиране производителността на труда във времето се използват два вида показатели: за равнището и за динамиката. Показателите за равнището характеризират производителността статично за един период от време (година или средно за няколко години), а показателите за динамиката характеризират настъпилите изменения, като се сравнява равнището на производителността през различните периоди, един от които се взема за база.

В зависимост от това, в какви единици ще се изрази количеството на продукцията, показателите за равнището на производителността на труда могат да бъдат натурални, стойностни (цехови), трудови, условно натурални и в нормирано време.

Натуралните показатели изразяват равнището на производителността чрез количеството продукция в натурални единици, които се произвеждат за единица време. Те се изчисляват по формулата $r = \frac{q}{t}$, където q е количеството на произведената продукция, а t изразходваното работно време за нейното производство.

Стойностните показатели изразяват стойността или, по-точно, паричната оценка на продукцията, произведена за единица време. Изчисляват се по формулата $r = \frac{\sum qp}{\sum t}$, в която $\sum qp$ представлява сумата от стойностите на различните количества продукти, оценени по техните цени, а $\sum t$ — сумата от времето за тяхното производство.

Ако времето в посочените формули за изчисляване на натуралните и стойностните показатели за равнището на производителността на труда се изрази в човекодни или човекочасове, получава се съответно дневната и часовата производителност на труда. Ако в

знаменателя се постави броят на участвувалите в производството, получава се производителността на един работник или кооператор.

Трудовите показатели изразяват изразходваното време за единица продукция. Изчисляват се по формулата $r = \frac{t}{q}$.

При изчисляването на условно натуралните показатели количествата продукция от различните видове се изразяват в условно натурални единици и се делят на изразходваното време. Те се определят по формулата $r = \frac{\sum qk}{\sum t}$, в която k е коефициентът за превеждане в условно натурални единици, а останалите символи имат същото значение както при натуралните показатели.

Показателите за равнището на производителността на труда в нормирано време изразяват количеството продукция, произведена за единица действително работно време. Изчисляват се по формулата $r = \frac{\sum q t_n}{\sum t}$, в която t_n е нормираното време за единица продукция, а значението на другите символи е същото както при условно натуралните показатели.

Най-точни са натуралните показатели, т. е. тези, при изчислението на които продукцията е измерена в натурални измерители. Но тяхното използване като обобщаващи показатели в селското стопанство е невъзможно поради голямото разнообразие на произвежданите продукти. Те се използват само частично за определяне производителността на труда в отраслите с еднородна продукция: лозарство, зърнено производство, краварство, птицевъдство, свинеугодяване и др.

Най-обобщаващи са стойностните (ценовите) показатели, тъй като при тях цялото количество на разнообразната продукция се изразява с единен измерител — паричната единица. Това позволява да се изчислят обобщени показатели не само по отрасли, но за цялото стопанство, за стопанствата от даден район (окръг) или за всички стопанства в страната. Счита се, че стойностните показатели са неточни поради колебанието на цените под или над стойността на продукцията, а също колебанието и по време.

Промените на цените по време намаляват при оценяването на продукцията по тъй наречените постоянни или сравними цени. За такива се вземат цените през определена година и по тях се оценява количеството произведена продукция от различните видове. Влиянието на отклонението на цените от тяхната стойност до известна степен се намалява, когато за основа на цените е служила реалната себестойност на продуктите, но това влияние не може да се елиминира напълно. Ето защо стойностното изразяване на продукцията при определяне на общото ѝ количество се запазва и в селското стопанство, шом икономическите връзки се осъществяват в стоково-парична форма.

Трудовите показатели се използват в селското стопанство твърде широко, особено когато се изразява равнището на произво-

дителността при производството на отделни продукти или групи продукти — 100 л мляко, 100 кг зърно и т. н. Те отразяват твърде точно равнището и динамиката на производителността на труда и с успех могат да се използват при планирането и отчитането на производителността на труда в предприятието, по райони (окръзи) и за цялата страна.

Условно натрупаните показатели се използват при планирането и отчитането на производителността на труда в МТС и частично при механизирани работи в ДЗС и ТКЗС. При използването на различните работи те се превеждат в условно натурален измерител — декари мека оран.

Показателите за равнището на производителността на труда в нормирано време не се използват в селското стопанство. Те имат твърде сериозни недостатъци, които се подсилват от особеностите на селскостопанското производство. Няма изработени нормативи за целия разход на жив труд за единица продукция от различните видове, а използването на действащите норми за видовете работи за подобни изчисления би погълнало много време и труд без особена полза. Освен това много норми не отразяват истинската трудоемкост на различните работи.

Въпросът за методите на установяване на производителността на труда е дискуссионен и по него се изказват различни становища. Някои икономисти предлагат производителността на труда да се изчислява, като за основа се взема стоковата продукция, друг — общия оборот, трети — чистата продукция ($V+m$), четвърти — себестойността ($C+V$), а някои и самата работна заплата²¹. Всеки от предлаганите методи има повече или по-малко положителни и отрицателни страни. Да се даде предпочитание на един или друг метод зависи от конкретните условия на производството, от особеностите на отрасъла и доколко изчислените показатели по избрания метод най-пълно отразяват същността на производителността на труда и нейното изменение. Някои от предлаганите методи, като тези, които вземат за основа себестойността и работната заплата, са несъстоятелни и с тях не може да се изучава производителността на труда, в т. ч. и в селското стопанство

Освен обобщаващите окончателни показатели за производителността на труда в селското стопанство се изчисляват и използват и така наречените частични, непълни показатели. Чрез тях най-често се характеризира индивидуалната производителност на труда при изпълнението на отделните видове работи. Тя се изразява с дневната изработка — околана площ, изорана площ, пожъната площ от 1 работник за един ден и т. н. Такива са и показателите за разход на труд в човекодни или човекочасове, разходвани на единица площ (за 1 декар пшеница, царевича, тютюн и т. н.). Изчисляването и използването на частичните показатели за производителността на труда има голямо значение за оперативното ръководство и кон-

²¹ Вж. Воробьев, Е. А. — Методологические вопросы измерения и анализа производительности труда. Москва, 1963 г., стр. 12—14.

трола на производството. Чрез тях се конкретизира плановата задача за увеличаване на производителността на труда по отрасли, бригади, зони и отделни изпълнители и се упражнява тегущ контрол за нейното изпълнение чрез съпоставяне на фактическите разходи на работно време с плановите показатели.

Изследването на динамиката на производителността на труда става посредством изчисляването на индивидуалните и общите индекси на производителността на труда по отрасли, стопанства, група стопанства и за цялата страна. За тази цел се изчисляват както базисни, така и верижни индекси.

Общият базисен индекс за производителността на труда в ТКЗС за стопанствата през 1962 г. при база 1957 г. е 1,87, или тя се е увеличила близо два пъти.²² Верижните индекси за производителността на труда в ТКЗС за периода 1957—1962 г. са: 1957 г. — 1; 1958 г. — 1,03; 1959 г. — 1,04; 1960 г. — 1,18; 1961 г. — 0,96; 1962 г. — 1,16. Те показват известни колебания, които се дължат на колебанията на климатичните условия, но все пак сочат, че производителността на труда в ТКЗС ежегодно нараства.

в) Пътища и фактори за повишаване на производителността на труда в селското стопанство. Равнището на производителността на труда в селското стопанство и темповете на нейното увеличение зависят от едновременното действие и взаимната обусловеност на много фактори. Върху тях влияят както природните, така и обществените условия на труда. Маркс, като посочва, че производителната сила на труда се определя от твърде сложни условия, дава пълна характеристика на основните фактори за увеличаване производителността на труда. Той пише: „Независимо от различията в естествените сили и придобитата сръчност в труда у различните народи производителните сили на труда трябва да зависят главно от следното:

1. От природните условия на труда, като плодородие на почвата, богатство на рудниците и т. н.

2. От прогресивното подобрене на обществените сили на труда в резултат на производството в голям мащаб, от концентрицията на капитала и взаимодействието на труда, от разделение на труда, от машините, от съзършенствуванияте методи на труда, от приложението на химически и други природни сили, от скъсяването на времето и пространството с помощта на съобщителни и транспортни средства и всички други изобретения, чрез които науката застава силите на природата да служат на труда и посредством които се развива общественият и кооперативен характер на труда“.²³

²² Изчисленията са направени въз основа на данни от „Статистически годишник на НРБ 1963 г.“, стр. 219; „Справочник по икономиката на селското стопанство на Народна република България“ от Г. Костадинов и Р. Гале, изд. на БКП, 1964 г., стр. 162.

²³ К. Маркс и Фр. Енгелс, Избрани съчинения, изд. на БКП, 1953 г., том I, стр. 480.

Ленин, като изтъква огромното значение на увеличението на производителността на труда за победата на социализма и комунизма посочва също така основните фактори, от които зависи нейното увеличение. Преди всичко това са: осигуряването на материалната основа — едрата индустрия, развитието на производството на средства за производство, т. е. техническият прогрес, общообразователният и културен подем на народа, заплащането на труда, стимулиращо неговата производителност, умението да се работи, отстраняването на загубите на труд, укрепването на трудовата дисциплина, социалистическото съревнование и използването на всичко положително, което има в капиталистическите системи на организация на труда ²⁴.

Селското стопанство представлява типичен пример на извънредно голямо разнообразие и взаимодействие на природните и обществени фактори, които влияят върху производителността на труда. Обобщавайки практиката на социалистическото строителство, тези фактори могат да се сведат в следните основни групи:

1. Все по-пълно използване на природните условия (почвени, теренни и климатични) за увеличаване селскостопанската продукция. Правилното райониране на селскостопанските култури позволява при равни други условия да се получат по-високи добиви от единица площ при едно и също количество труд. В страната, в различните райони и дори на територията на отделното стопанство природните условия не са еднакво благоприятни за всички култури. В резултат на това не се получават и еднакви добиви. Ето защо необходимо е да се разместят културите така, че да бъдат засявани при най-благоприятните за тях природни условия.

2. Крупното специализирано производство има неизмерими предимства пред дребното и разпокъсано производство най-вече с това, че при него се постига висока производителност на труда и ниска себестойност на продукцията. Само в условията на крупното производство може да се приложи разделението и специализацията на труда, да се внедряват достиженията на науката, техниката и техническия прогрес, които водят до непрекъснато увеличаване на производителността на труда.

3. Интензификацията на производството в растениевъдството и животновъдството като сложен, комплексен процес има решаващо значение за увеличаване производителността на труда.

4. Високата квалификация и културно-техническото равнище на работниците и кооператорите, механизаторите, специалистите и ръководителите е решаващо условие за овладяване и внедряване на достиженията на науката, за пълно използване на новата техника и прогресивната технология, за възприемане и прилагане на челния опит. Само висококвалифицираните кадри тласкат прогреса на производството напред, търсят нови пътища за неговата рационализация и за увеличаване производителността на труда.

---

²⁴ Виж В. И. Ленин, Предстоящи задачи на съветската власт, том 27, стр. 248.

5. Факторите за подобряването на организацията, нормирането и заплащането на труда се проявяват посредством засилването на материалната заинтересуваност на трудещите се. Известно е, че материалната заинтересуваност е един от най-мощните фактори за увеличаване и усъвършенствуване на производството, а следователно и за увеличаване на производителността на труда. Едновременно с това трябва да се използва все по-широко и моралното стимулиране като форма на обществено признание на усилията и успехите на селскостопанските труженици.

6. Подобряването на трудовата дисциплина, уплътняването на работното време, социалистическото съревнование и неговата висша форма — движението за комунистически труд — играят също решаваща роля за увеличаване на производителността на селскостопанския труд.

Известно е, че повишаването на производителността на труда представлява или увеличение на произвежданата продукция за единица време, или намаление на времето за единица продукция, ето защо всяко изменение в условията на селскостопанското производство, което действа в тази насока, представлява фактор, макар с по-голямо или по-малко значение, за увеличаване производителността на труда.

ГЛАВА V

СЕБЕСТОЙНОСТ НА СЕЛСКОСТОПАНСКАТА ПРОДУКЦИЯ ДОХОДНОСТ И РЕНТАБИЛНОСТ НА СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

I. СЕБЕСТОЙНОСТТА НА ПРОДУКЦИЯТА — НАЙ-ВАЖЕН ИКОНОМИЧЕСКИ ПОКАЗАТЕЛ ЗА ДЕЙНОСТТА НА ТКЗС И ДЗС

Себестойността на продукцията е важен и обобщаващ показател за дейността на предприятията, за равнището на ръководството и организацията на производството, за производителността на труда, за използуването на земята и другите средства за производство и т. н. Затова планирането, отчитането и анализът на себестойността на селскостопанската продукция имат голямо практическо значение както за отделното стопанство, така и за цялото народно стопанство. С тях е свързано практическото решаване на редица икономически проблеми. Изчисляването на себестойността е необходимо условие за внедряване на стопанската и на вътрешностопанската сметка в ТКЗС и ДЗС, за установяване доходността и рентабилността на отраслите и производството. Анализът на себестойността на отделните продукти дава възможност да се разкрият и пътищата за нейното намаляване.

Себестойността на продукцията има важно значение при решаване на въпроса за правилното разместване на производството, съчетаване на отраслите и културите в уедрените стопанства, в окръзите и т. н.

От гледище на ръководството на народното стопанство себестойността на продукцията е важен момент при планирането, възпроизводството и разпределението на съвкупния обществен продукт, ~~при решаване въпросите за~~ районирането и специализацията на селскостопанското производство, при научното определяне цените на селскостопанските произведения и др.

Постоянното и планомерно намаляване себестойността на продукцията е основен източник за увеличаване фонда на натрупванията и разширяване на производството, а също така и за повишаване материалното благосъстояние на народа.

Себестойността на селскостопанската продукция (както и себе-

стойността на продукцията в другите отрасли на материалното производство) представлява изразена в парична форма част от стойността на съответната продукция, включваща изразходваните средства за производство и разходите за заплащане на труда ($C+V$). Себестойността като конкретно парично изражение на част от стойността се отличава от тази част, която изразява. Стойността на изразходваните средства за производство влиза в себестойността чрез цените, а цените често се отклоняват от стойността. В себестойността на продукцията се включва не стойността на необходимия продукт, а неговото конкретно парично изражение работната заплата. Както е известно, върху равнището на работната заплата оказват влияние пропорциите, на които се разпределя новосъздаденият продукт на фонд натрупване и фонд потребление. Следователно движението на себестойността зависи не само от производството, но и от процеса на разпределянето.

В селското стопанство трябва да се различава както обществена и индивидуална стойност, така и обществена (отраслова) и индивидуална себестойност. Обществената себестойност изразява в парична форма обществено необходимите разходи на средства за производство и за заплащане на труда. Индивидуалната себестойност изразява в парична форма изразходваните средства за производство и за заплащане на труда в отделните предприятия.

В зависимост от практическите цели в селското стопанство може да бъде изчислена производствена себестойност, включваща разходите, свързани с производството на продукцията, и пълна (търговска) себестойност, включваща освен разходите по производството и разходи, свързани с реализацията на продукцията, лихви на кредитите, наеми на помещения и т. н. Когато става дума за себестойността като икономическа категория, се разбира пълната себестойност. Себестойността на продукцията като икономическа категория съществува обективно, независимо от това, дали се признава, изчислява и използва за ръководство и контрол в производствената дейност на стопанствата. Редица години поради неразбиране и отричане на закона за стойността в ТКЗС не се изчисляваше себестойността на продукцията. Това беше сериозна пречка за ръководствата на кооперативните стопанства да водят борба за пестеливо изразходване на средствата за производство и за поевтиняване на селскостопанската продукция.

2. МЕТОДИКА ЗА ИЗЧИСЛЯВАНЕ СЕБЕСТОЙНОСТТА НА ПРОДУКЦИЯТА В ТКЗС

а) Класификация на разходите. Производствените разходи в селското стопанство биват трудови и материални. За да се изчисли себестойността на продукцията, е необходимо правилно да се класифицират разходите и да се групират според елементите на калкулацията. Трудовите разходи в ТКЗС се установяват в трудовни и

човекодни, които, за да се включат в себестойността на продукцията, се оценяват в пари. Материалните разходи включват използваните за производствено потребление материали и продукти — семена, фураж, торове, препарати и т. н., произведени в самите стопанства или закупени от други предприятия, заплащането на такси на напоителните системи, заплащането за работата на МТС и др.

По своя състав производствените разходи биват еднородни и — семена, фуражи, торове, препарати — и комплексни, които включват няколко еднородни разхода. Към комплексните разходи се отнасят разходите за издръжка на работния добитък, на автотранспорта и т. н. Според начина, по който производствените разходи се отнасят към отделните култури, отрасли, видове животни и т. н., те биват преки и косвени. Преките разходи се извършват за производство на отделен продукт и могат пряко да се включат в неговата себестойност. При тях се знае точно за кои продукти се отнасят. Косвените разходи са свързани с производството на отделни отрасли и са общи за целия отрасъл или са общи за цялото стопанство, поради което следва да се разпределят между отделните продукти по косвен път. Разходите, които са общи за даден отрасъл, са общоотраслови (общопроизводствени), а когато разходите са общи за цялото стопанство, те са общостопански разходи.

— Към общоотрасловите разходи в ТКЗС се отнасят разходите за заплащането труда на агрономите, бригадирите, зоотехниците, ветеринарните лекари, завеждащите ферми, амортизационните отчисления за отрасловите средства за производство, разходите за дребен инвентар, използван в отделните отрасли, и др. Общостопанските разходи се състоят от административно-управленческите разходи, разходите за командировки, за заплащане труда на административния и обслужващ персонал, разходите за текущ ремонт и амортизация на основните средства за производство с общостопанско значение, непроизводствените разходи — глоби, неустойки и т. н.

В себестойността на продукцията на ТКЗС не се включват разходите на стопанствата, които нямат производствено значение — разходите по издръжка на детски ясли и градини, амортизацията на основните непроизводствени фондове и т. н.

При изчисляване себестойността на продукцията разходите се групират в зависимост от тяхното производствено значение и мястото, където са извършени, и се разчленяват на разходи по статии на калкулацията. Групирането на разходите в ТКЗС по статии на калкулацията може да бъде:

Преки. Това са разходите за заплащане на пряко вложения труд в производството, за семена (фуражи), за торове, за борба с болести и вредители, за заплащане на МТС (издръжка на машинно-тракторния парк), за заплащане такси на напоителни системи, за работния добитък, за автотранспорта, за ремонтните работилници, за амортизация на основните средства за производство,

обслужващи пряко даденото производство, и други производствени разходи.

Косвени са отрасловите и общостопанските разходи.

б) Установяване разходите за заплащане на труда. Разходите на труд в ТКЗС включват труда на кооператорите, механизаторите и наетите лица. Количеството труд се отчита обикновено в трудовни или човекодни, които, за да се включат в себестойността, трябва да бъдат оценени в пари. По въпроса за паричната оценка на разхода на труд в ТКЗС все още няма единно мнение. Многобройните мнения по този въпрос могат да се сведат до две принципно различни становища. Първо, трудът на кооператорите в човекодни да се оценява условно, като се използват паричните оценки за заплащане труда на работниците в ДЗС, и, второ, в себестойността на продукцията в ТКЗС да се включва фактическото възнаграждение на труда на кооператорите.

Икономистите, които се придържат към първото становище — трудът на кооператорите да се заплаща както труда на работниците в ДЗС, — изхождат от това, че в ТКЗС няма работна заплата. Кооператорите получават като възнаграждение за своя труд част от общия доход на стопанството, предназначен за потребление. Равнището на възнаграждението на труда в отделните стопанства зависи от величината на произведения и реализиран общ доход и от конкретните пропорции, на които се разпределя за натрупване и потребление. Във всяко ТКЗС общото събрание определя каква част от общия доход да се отчисли за попълване на обществените фондове. А величината на общия доход зависи от редица фактори — природните условия, производственото направление, условията за реализация на продукцията, степента на интензификацията, качеството на ръководството, организацията на производството, производителността на труда и др.

Тия фактори довеждат до голямо различие в заплащането на труда в отделните стопанства. По-добрите стопанства заплащат труда на кооператорите по-високо, като под формата на личен доход кооператорите понякога получават и част от реализирания чист доход и диференциална рента. Слабите стопанства, обратно, дават по-ниско възнаграждение на труда на своите членове. Ето защо тези икономисти считат, че фактическото заплащане на труда на кооператорите не може да се калкулира в себестойността на продукцията в ТКЗС. Според тях в челните стопанства поради по-високото заплащане на труда себестойността на продукцията ще бъде по-висока, отколкото в слабите стопанства, където заплащането на труда е ниско, или с по-нататъшното увеличаване заплащането на труда на кооператорите ще се породи тенденция към повишаване и себестойността на селскостопанската продукция. Затова те предлагат при изчисляване себестойността на продукцията в ТКЗС трудът на кооператорите да се оценява условно по заплащането на труда на работниците в ДЗС.

Привържениците на второто становище възразяват, като се по-

зовават на това, че изчислената по такъв начин себестойност на продукцията в ТКЗС е условна величина, не характеризира действителните разходи за нейното производство и е откъсната от социално-икономическите условия на ТКЗС. Условната себестойност не може да се планира. Планът на ТКЗС е конкретна и реална производствена програма, която не търпи условности. Същото се отнася и за стопанската сметка, която не може да се внедрява с условни разходи. Установеният чрез условната себестойност чист доход е нереална величина, която не може да се използва за натрупване или други плащания. При условната себестойност ТКЗС се лишават от възможността да анализират фактическите разходи и равнището на себестойността и да правят необходимите за стопанствата практически изводи.

Условната себестойност има известно практическо значение при решаване на редица проблеми в народностопански мащаб. За нуждите на ТКЗС себестойността на продукцията е правилно да се изчислява, като се включва фактическото възнаграждение на труда на кооператорите. Твърдението, че в стопанствата, където заплащането на труда е по-високо, и себестойността на продукцията ще бъде по-висока, не търпи сериозна критика. Обща закономерност на социалистическата икономика е непрекъснатото намаляване разходите за единица продукция на базата на непрестанното повишаване производителността на труда.

Повишаването на производителността на труда трябва да изпреварва темповете на неговото заплащане, при което себестойността на продукцията се намалява едновременно с увеличаване на работната заплата. Тази закономерност е характерна и за ТКЗС като социалистически предприятия. Главен и определящ фактор за възнаграждението на труда на кооператорите е производителността на труда. Трудът на кооператорите се заплаща по-високо в тези стопанства, където е по-висока производителността на труда, а като правило, където производителността на труда е по-висока, там себестойността на продукцията е по-ниска независимо от високото заплащане на труда. Това е закономерност. На практика могат да се срещнат случаи, при които с увеличаване на заплащането на труда се повишава и себестойността, но това е породено от други причини — слабости в разпределението и пр., което се среща и в държавни предприятия.

Не е убедителен и аргументът, че в личните доходи на кооператорите се включва освен стойността на необходимия продукт и част от чистия доход, реализиран от стопанствата, защото е известно, че при социализма личните доходи представляват необходим продукт. Включването на фактическото заплащане на труда на кооператорите в себестойността на продукцията на ТКЗС е по-правилно и по-точно отразява реалните процеси в производството и разпределението в кооперативните стопанства, напълно отговаря на нуждите на ръководството на ТКЗС и затова все повече се налага в практиката.

С преминаването на ТКЗС към твърдо парично заплащане ще се опрости изчисляването на себестойността на продукцията, като в нея ще се включва фактическото твърдо заплащане на труда.

в) Парична оценка на материалните разходи собствено производство. Продуктите и материалите собствено производство, които се употребяват вътре в стопанствата за производствени нужди, заемат голям относителен дял в себестойността на продукцията. По въпроса за тяхната парична оценка също има различни мнения. Едни автори предлагат те да се оценяват и включват в себестойността по индивидуалната себестойност за съответното ТКЗС, а други — да се оценяват по единни държавни цени. Първият начин засега широко се използва в практиката. Счита се, че той дава възможност да се установи действително какво струва на стопанствата даден селскостопански продукт. Но при оценяване на продуктите (които се използват в стопанствата) по себестойност не може да се установи доходността по отрасли. При преминаването на продуктите от един отрасъл като средство за производство в друг последният стадий на производството ще трябва да сумира в крайния продукт положителните или отрицателни резултати на производството в предшестващите отрасли. По себестойността на животновъдните продукти, изчислена при включване на фуражите в нея, не може да се оцени трудът на кооператорите, работещи в животновъдството, и доходността от него. Такава себестойност на животновъдните продукти характеризира резултатите от работата в два отрасли — животновъдство и фуражно производство. Себестойността на животинския продукт, изчислена чрез оценяване фуража и по цени, характеризира работата в животновъдството независимо от работата на кооператорите във фуражните отрасли. Доходността на фуражните отрасли, изчислена по тази себестойност, ще характеризира дохода, създаден от кооператорите в животновъдството. Разликата между себестойността на фуражите и единните им изкупни цени ще характеризира доходността на фуражното производство.

Включването на продуктите и материалите собствено производство в себестойността на продукцията по цени и на тази основа усъвършенстване на изкупните цени на селскостопанските продукти има важно практическо значение за повишаване материалната заинтересуваност на кооператорите от разширяване на фуражната база. Оценката на продуктите и материалите по цени при изчисляване себестойността на продукцията отговаря на изискванията на закона за стойността и практически е лесно осъществима. Маркс, критикувайки Родбертус, пише: „Обаче това понятие „разходи“ не изисква, както мисли Родбертус, щото продуктите в качеството си на стока да се купуват от други. Ако една или друга част от продукта, вместо да бъде продадена като стока, отново влезе в производството, то тя влиза в него като стока.“²⁵

25 К. Маркс, Теория прибавочной стоимости, ч II. Москва, 1957 г., стр. 153.

Единните държавни изкупни цени сравнително най-пълно могат да служат за парична оценка на продуктите и материалите от собствено производство при изчисляване себестойността на продукцията в кооперативните стопанства.

г) Разходи за издръжка на работния добитък. Разходите за издръжка на работния добитък включват: заплащане на труда на кооператорите, които се грижат за работния добитък, разходи за фураж, за декуване, за подковане, амортизация на сградите и животните, припадащата се част от общоотрасловите и общостопанските разходи. От сумата на разходите за работния добитък се намалява стойността на страничната продукция — приплоди, тор и др. — а останалата част се отнася за сметка на извършената от работния добитък работа, която се установява в конедни. Като се раздели сумата на тази част от разходите на фактически изработените през годината от работния добитък конедни, се получава себестойността на един конеден. (Нрнето е при превръщане на володните в конедни 3 вола да се приравняват на 2 коня.) Разходите за работен добитък се разпределят между отделните отрасли, ферми и т. н. пропорционално на изработените в тях конедни.

д) Разходи за издръжка на автотранспорта. Разходите за издръжка на автотранспорта се установяват и разпределят между отделните отрасли, култури, ферми, видове животни и т. н. въз основа на използваните тонкилометри в тези производства и себестойността на тонкилометъра. В себестойността на тонкилометъра се включват: заплащане труда на шофьорите, помощник шофьорите, товарачите, амортизацията на кампоите и гаражите, разходите за текущ ремонт, разходите за горивни и смазочни материали, съответната част от общостопанските разходи.

е) Разпределението на косвените разходи. Отрасловите и общостопанските разходи се разпределят между различните видове продукти по косвен път, условно. В практиката нашироко е разпространен начинът, съгласно които косвените разходи се разпределят пропорционално на пряко изразходваните трудовни (човекодни) при производството на отделните продукти. С развитието на механизацията в селското стопанство този начин на разпределение на косвените разходи става все по-неточен. Културите и отраслите, в които преобладава ръчният труд, поемат по-голямата част от косвените разходи и себестойността на продукцията им се повишава за сметка на отраслите, където преобладава висока и комплексна механизация, която поема незначителна част от косвените разходи.

Затова по-целесъобразно е косвените разходи да се разпределят пропорционално на преките производствени разходи.

ж) Основна и допълнителна продукция. Разпределение на разходите между тях. В много отрасли на селското стопанство се получават по два-три основни продукта: примерно (от овцете — вълна, мляко, месо; от кравите — мляко, месо и т. н.). Разпределението на разходите между няколко основни продукта се извършва пропорционално на стойността им, като се оценяват по единни изкупни

цени. Какъвто дял заема стойността на отделните продукти в общата продукция на отрасъла (културата), такъв дял от производствените разходи ще поемат и те.

В някои от отраслите на селското стопанство при производството на основните продукти обикновено се получава и допълнителна (странична) продукция. Тя също следва да поеме част от разходите. Обикновено допълнителната продукция се оценява в пари и стойността ѝ се спада от общата сума на разходите. Останалата част от разходите се отнася за основната продукция.

3. ДОХОДНОСТ И РЕНТАБИЛНОСТ НА ОТРАСЛИТЕ И ПРОИЗВОДСТВОТО В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Доходността и рентабилността на производството са важни икономически показатели за резултатите от дейността на стопанствата. За да се установи доходността и рентабилността на производството и на отделните отрасли, е необходимо да се изчисли общият и реализиран чист доход в стопанствата.

Общият доход се установява, като от общата продукция се дъспаднат материалните разходи. Общият доход е стойността на новосъздадения продукт от труда на кооператорите и работниците, участвували в производството. В ТКЗС от общия доход се отдели централизираният чист доход, попълват се обществените фондове на стопанствата и останалата част се разпределя за възнаграждение на труда на кооператорите. Той е източник за увеличаване личните доходи на кооператорите и за попълване фондовете. Общият доход е синтезиращ показател за дейността на ТКЗС, поради което широко се използва в практиката за определяне и анализиране доходността. Отношението на общия доход към материалните разходи характеризира доходността на съответните отрасли и на производството като цяло; отношението му към единица площ дава представа за използването на земята; отношението му към работното време (1 час, 1 човекоден, 1 кооператор или работник) характеризира производителността на живия труд и дава възможност да се сравнява доходността на отраслите и стопанствата

За да се изчисли общият доход, е необходимо да се установи размерът на общата продукция по култури и отрасли и размерът на материалните разходи,

Общата продукция представлява всички блага (потребителни стойности), произведени за определен срок, примерно една година. При определяне величината на общата продукция в стойностна форма на практика се използват различни начини за парична оценка на отделните продукти — по единни изкупни цени; по средни цени на реализация; по цени на реализация на отделните части на продукцията.

Използването на единните цени при определяне общия доход, макар да е свързано с известни неточности, е практически удобно.

При оценяване доходността на отраслите само по общия доход

не се държи сметка за трудоемкостта и степента на механизацията на отделните отрасли. Затова при оценката на доходността трябва да се изчислява и чистият доход (печалбата), и рентабилността на производството и отраслите

Чистият доход се получава, като от общия доход се извадят разходите за заплащане на труда или от общата продукция се намалят всички производствени разходи. Полученият по такъв начин чист доход е само част от чистия доход, създаден от кооператорите и работниците, който е реализиран в стопанството. Той не включва тази част от чистия доход, която отива в централизирания фонд на Държавата за нуждите на цялото общество. Отношението на реализирания чист-доход (печалбата) към себестойността характеризира рентабилността на производството и на отделните негови отрасли.

Рентабилността като синтезиращ показател за крайните резултати от стопанската дейност засега по-широко се използва в практиката на ДЗС.

В условията на социализма се различава народностопанска рентабилност, рентабилност на отраслите и рентабилност на отделните предприятия. Народностопанската рентабилност не бива да противоречи на рентабилността на отраслите и отделните предприятия. Ако голям брой отрасли и предприятия са нерентабилни, нарушава се материалната заинтересуваност и се понижава народностопанската рентабилност. В периода на култа към личността грубо се противопоставяше народностопанската рентабилност на рентабилността на предприятията, нарушаваше се принципът на материалната заинтересуваност, което нанесе вреда на селскостопанското производство и го превърна в нерентабилен отрасъл. Като поправиха грешките в областта на селското стопанство и проведоха редица мероприятия за повишаване материалната заинтересуваност, сега партията и държавата отделят по-голямо внимание и грижи за по-нататъшния подем на селскостопанското производство и за превръщането на селското стопанство във високопродуктивен и високорентабилен отрасъл на нашата икономика.

4. ПЪТИЩА ЗА НАМАЛЯВАНЕ СЕБЕСТОЙНОСТТА НА ПРОДУКЦИЯТА И ПОВИШАВАНЕ РЕНТАБИЛНОСТТА НА СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

а) Повишаване производителността на труда. Намаляването себестойността на продукцията е обективна икономическа закономерност в социалистическото селско стопанство. Но този процес не протича стихийно, автоматически. Върху него въздейства социалистическото общество — кооператорите, работниците, специалистите в селското стопанство, които със своята дейност могат да осигурят системно намаляване на себестойността на продукцията.

Решаващ фактор за намаляване себестойността на селскостопанската продукция е повишаването производителността на труда. Върху равнището на производителността на труда

в селското стопанство оказват влияние редица фактори: природните условия, специализацията и концентрацията на производството, механизацията на производствените процеси; повишаването квалификацията и културно-техническото равнище на кооператорите и работниците, подобряване организацията и заплащането на труда и т. н. Тези фактори волят до намаляване себестойността на продукцията и повишаване рентабилността на производството при условие, че се съблюдават принципите на социалистическото разпределение — темповете на повишаване производителността на труда да пзпреварват темповете на увеличаване заплащането му.

б) Повишаване механизацията на селскостопанското производство. По-нататъшното повишаване механизацията на селскостопанското производство е най-важният фактор за повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията. С повишаване на механизацията рязко се съкращава разходът на жив труд, облекчава се трудът на кооператорите и работниците, в редица случаи се повишават добивите, от единица площ и продуктивността на животните. На тази основа се създават условия за намаляване себестойността на продукцията. Намаляването себестойността на продукцията в резултат на механизацията се получава при условие, че допълнително вложените средства за механизация са по-малко от разходите за заплащане на изместения от машините ръчен труд и от стойността на допълнително произведената продукция. В най-голяма степен се намалява себестойността на продукцията при внедряване на комплексна механизация, която неколкократно намалява разхода на жив труд.

Стопанства, които влагат повече средства за механизация при правилно и пълно използване на машините, получават повече и по-евтина продукция от единица площ. Проучванията на Института по икономика на селското стопанство са установили следната зависимост между разходите за механизация и себестойността на захарното цвекло.

Влияние на механизацията върху себестойността на захарното цвекло в ТКЗС (1963 година)

Група ТКЗС по величината на разходите за механизация	Разходи за механ. на 1 д.а. (лв)	Разход на труд за 100 кг (ч дгн)	Среден добив от д.а. (кг)	Себестойност на 100 кг зах. цвекло (лв)
I група	2,22	0,75	1520	2,84
II група	5,22	0,56	2344	2,31

Механизацията на производството в ТКЗС и ДЗС ежегодно се увеличава. В редица стопанства при отглеждането на зърнените култури вече се прилага комплексна механизация. обаче сериозно изостава механизацията при производството на зеленчуци, тютюн.

грозде, памук и др. технически култури, косто е една от главните причини за все още високата им себестойност. Особено остро стои въпросът за механизация на животновъдството, където производството все още се базира на ръчен труд. През 1963 г. в ТКЗС само 7% от кравите са доени по механизирани начин, механизираното почистване на оборите е едва 9,4%, поенето на кравите 11,9%, храненето на свинете 14%, а храненето на птиците — 9%. При това механизацията в животновъдството обхваща само отделни видове работи. По-нататъшното разширяване механизацията в животновъдството и внедряването на комплексна механизация в селското стопанство представлява огромен резерв за намаляване себестойността на продукцията.

в) Рационално използване на земята. Голям резерв за намаляване себестойността на селскостопанската продукция е подобряване използването на земята. Всички отрасли на селското стопанство са свързани със земята и тяхното развитие зависи от това, доколко правилно и ефективно се използва нейното плодородие.

Повишаването на степента на използване на земята до голяма степен зависи от рационалната концентрация на производството, от правилната специализация и съчетаване на отраслите. Специализацията и концентрацията на селскостопанското производство дава възможност най-пълно да се използват природните условия, да се увеличи продукцията от единица площ, да се специализират и по-пълно използват другите средства за производство, да се повишава квалификацията на работната сила и на тази основа да се намалява себестойността на продукцията.

Повишаването на средните добиви от декар и увеличаването на селскостопанската продукция от единица площ обикновено се съпровожда с по-висока производителност на труда и по-ниска себестойност на основната селскостопанска продукция. Това се вижда от данните за ТКЗС в Старозагорски окръг, групирани според произведената селскостопанска продукция на 1000 даа стопанисвана площ през 1962 г.

Показатели	Мярка	Групи ТКЗС		
		до 25 000 лв	от 25 000 до 30 000 лв	над 30 000 лв
1. ТКЗС в групата	брой	10	14	17
2. Себестойност на 100 кг пшеница	лв	8,10	6,58	6,43
3. Себестойност на 100 кг царевича	лв	14,62	12,06	8,96
4. Себестойност на 100 кг памук	лв	168,10	90,31	50,39

Както показват данните, повишаването степента на използване на земята води до намаляване себестойността на селскостопанските продукти. Следователно борбата за намаляване себестойността на продукцията изисква да се повишава непрестанно културата

на земеделието, да се подобрява ~~прътоият състав~~ на отделните култури, да се засили ~~коренето с органически~~ и минерални торове, да се повишава ~~равнището~~ на агротехниката, да се спазват благоприятните срокове за отделните видове работи, които да се извършват висококачествено, да се осигурява нормален брой растения на единица площ и т. н.

Фактор с огромно значение за по-доброто използване на земята и намаляване себестойността на продукцията е поливането. Напояването повишава добивите от почти всички култури. При правилно използване на напоителните съоръжения и водата добивите нарастват по-бързо от допълнителните разходи на труд и средства на единица площ, което води до намаляване себестойността на продукцията. Поливането земеделие е показател за висока култура в растениевъдството, но то изисква и по-висока агротехника, по-голямо количество торове, борба с плевелите и болестите, подготвени кадри и т. н.

г) Повишаване степента на използване основните производствени фондове. За намаляване себестойността на селскостопанската продукция голямо значение има и повишаването на степента на използване основните средства за производство. Амортизацията на основните средства за производство, която е елемент на себестойността на продукцията, се изчислява по определени норми върху балансовата стойност на същите и се разпределя върху произведената с тяхно участие продукция. Следователно амортизацията на основните средства за производство е устойчива, постоянна величина, а продукцията, на която се разпределя, е променлива. Върху колкото по-голям обем продукция се разпределя амортизацията, толкова по-малка част се пада на единица продукция, която води до нейната по-ниска себестойност. Въпросът за повишаване степента на използване основните средства за производство понастоящем придобива за ТКЗС още по-голямо значение във връзка с изкупуването на машините от МТС. Възстановеният от Осмия конгрес на БКП въпрос, че е „необходимо най-пълно да се използват производствените мощности, да се вземе от машините и съоръженията всичко, което те могат да дадат“, се отнася не само за промишлеността, но и за селскостопанските предприятия. В ТКЗС все още недостатъчно се използват машините, напоителните съоръжения, доилните агрегати, каруците, което в редица случаи е причина за висока себестойност на продукцията.

д) Икономично изразходване на оборотните средства. Равнището на себестойността на продукцията зависи и от правилното и икономично изразходване на оборотните средства. Режимът на икономии трябва да бъде постоянен метод на ръководство на стопанствата. Всички разходи, които се извършват в стопанствата, в последна сметка се отразяват върху себестойността на продукцията. Отделните видове разходи за селскостопанската продукция в различна степен влияят върху себестойността и различно се поддават на намаляване.

Една група от разходите са почти постоянни за единица площ и не могат да се намаляват. Такива са семената. Нормите за посев са постоянни и се намаляват само при внедряване на нови методи за сеитба. Разходът на семена за единица продукция може да се намали, като се увеличават добивите от тази площ.

Втора група от разходи са тези, които при увеличаването им на единица площ благоприятствуват за по-бързото увеличаване на добивите от декар, и макар разходите да растат себестойността на продукцията се намалява (това са разходите за торове, за напояване и т. н.).

Трета група разходи които не са свързани с добивите и могат да бъдат намалявани на единица площ при едновременно увеличаване на добивите, са: разходът на труд, административно-управленческите разходи, за текущ ремонт, за дребен инвентар и т. н. Тук се крият големи резерви за икономия на оборотни средства, особено в тези стопанства където се разпиляват големи количества фуражи, горивни, смазочни и други материали, правят се огромни разходи за текущ ремонт и дребен инвентар, за командировки и т. н.

Икономичното изразходване на оборотните средства, разработването на разходните норми и строгият контрол при изпълнението им е важно условие за засилване режима на икономия и намаляване себестойността на селскостопанската продукция.

Важно условие за последователно провеждане режима на икономии в стопанството е укрепването на стопанската сметка.

е) Актуални въпроси за намаляване себестойността на животинските продукти. Уедряването на фермите и правилното разместване на продуктивните животни на територията на стопанствата създава условия за по-добра организация на труда и производството, за по-широко внедряване на механизацията, за по-пълно използване на достиженията на зоотехническата наука, за повишаване квалификацията на животновъдите и води до повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията.

Зависимостта между равнището на себестойността на продукцията и размера на фермите се вижда от следните данни за ТКЗС в Старозагорски окръг, групирани според концентрацията на продуктивните крави през 1962 г.

Показатели	Марка	Групи ТКЗС		
		до 150 глави	от 150 до 300 глави	над 300 глави
1. ТКЗС в групата	брой	4	19	14
2. Изразходван труд за 100 л мляко	ч/двн	2,59	2,25	2,15
3. Себестойност на 100 л мляко	лв	20,44	19,03	18,91

Посоченият пример ясно показва, че колкото по-големи са фермите, толкова по-висока е производителността на труда и по-ниска себестойността на продукцията.

Такава зависимост съществува и в другите отрасли на животновъдството.

Укрепването на фуражната база и преодоляването дефицита от смилает белтък е също важно условие за намаляване себестойността на животинската продукция. Между фуражната база — количеството и качеството на фуражите — и равнището на себестойността на животинските продукти съществува непосредствена връзка. Разходите за фураж заемат голям относителен дял в себестойността на тези продукти. Съкращаването на разходите за фураж е голям резерв за намаляване себестойността на животинската продукция. Засега в нашите стопанства се изразходва много фураж за единица животинска продукция²⁶. Причините за големия разход на фураж са главно недостигът от смилает белтък в дажбите на животните и недостатъчното и неравномерно хранене на животните поради дефицит във фуражните баланси.

Разширеният пленум на ЦК на БКП по въпросите на селското стопанство (1961 г.) обърна внимание на това, че недостигът на белтъчини в храната на животните задържа по-нататъшното развитие на животновъдството, защото води до намаляване продуктивността на животните и увеличаване разходите на фураж за единица продукция. Между количеството на разхода на фураж и неговото белтъчно съдържание съществува строга зависимост.

Изследванията на наши научноизследователски институти показват, че в свиневъдни ферми, в които смилаетият белтък в една крѐмна единица е до 58 г, за 1 кг прираст се изразходват 7,4 крѐмни единици; във фермите, в които смилаетият белтък е от 59 до 70 г — 7 крѐмни единици и във фермите, в които белтъкът е над 70 г — 5,4 крѐмни единици. Следователно увеличението на смилаетия белтък в дажбите е голям резерв за намаляване разхода за фураж за единица продукция и намаляване себестойността на животновъдните продукти.²⁷ Изследванията на Ю. Д. Керилов (СССР) върху 7500 крави показват, че при осигуряване на 85 г смилает белтък в 1 крѐмна единица средно на една крава се реализира преразход на фураж от 725 крѐмни единици (30%), при 95 г белтък в крѐмна единица преразходът е бил 171 крѐмни единици на крава (8%), а при осигуряване 117 г белтък в крѐмна единица преразходът е било само 17 крѐмни единици (1%).²⁸ Начини за увеличаване белтъчното съдържание в дажбите са увеличаването

²⁶ През 1963 г. в ТКЗС за страната са изразходвани за 100 л краве мляко 159,9 крѐмни единици, за 100 л овче мляко — 122,8 крѐмни единици, за 100 кг свинско месо — 847,0 крѐмни единици, за 100 броя яйца — 50,0 крѐмни единици и т. н.

²⁷ Вж. Материали на научната сесия по производителността на труда, себестойността на продукцията и стопанската сметка в селското стопанство — изд. на ДИ „Земиздат“, 1962 г., стр. 84.

²⁸ П а к т а м.

на площите и добивите на фуражно-бобовите култури, развитието на фуражната промишленост и използването на промишлен беляк и т. н.

Когато дажбите са недостатъчни, животните загубват част от теглото си, а след това е необходим дълъг възстановителен период, през който произвежданата продукция е малка, а себестойността ѝ — висока. За да се оползотворят по-добре фуражите, необходимо е те да се осигуряват в достатъчно количество от гледище на научните изисквания и храненето на селскостопанските животни през всички сезони на годината да става равномерно.

Не бива да се подценява и такъв резерв, като недопускане загуби на фураж поради разпиляване, разваляне, разхищение и т. н.

Актуален въпрос за повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията в животновъдството е ускоряването и подобряването на механизацията на производствените процеси, която все още сериозно изостава.

5. СТРУКТУРА НА СЕБЕСТОЙНОСТТА НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРОДУКТИ

В отраслите на селскостопанското производство отделните елементи на производството се намират в различни комбинации. В различно съотношение се намира разходът на жив и овеществен труд, на основни и оборотни средства и т. н. За да се разкрият конкретно пътищата за намаляване себестойността на селскостопанските продукти, е необходимо подробно да се изучат елементите на себестойността на всеки продукт, да се анализира структурата на себестойността. Под структура на себестойността се разбира процентното ~~съотношение на отделните нейни~~ елементи към общата сума на производствените разходи. Анализът на структурата на себестойността разкрива в какво направление трябва да се води борбата за намаляването ѝ, при кой продукт кой разход имат решаващо значение.

Структурата на себестойността на селскостопанските продукти от отделните отрасли и култури е различна. Това се вижда от приведените данни за структурата на себестойността на основните продукти в ТКЗС за страната (виж табл. на стр. 74).

От посочените в таблицата данни става ясно, че най-малък относителен дял на разход за труд има при производството на пшеница, свинско месо, яйца, а най-голям при тютюна, домати, гроздето. Характерно е, че величината на разходите за заплащане на труда е пряко свързан с размера на разходите за механизация. Колкото относителният дял на разходите за механизация е по-нисък, толкова относителният дял за разходите за труд е по-висок. Това особено е подчертано при тютюна, кравето мляко и гроздето. Относителният дял на материалните разходи е най-висок в себестойността на пшеницата, царевичата, свинското месо и яйцата. За първите два продукта той се определя главно от по-високата механизация

(в проценти)

Продукти, произведени през 1963 г.

Разходи	Пшеница	Царевица	Тютюн	Домати	Грозде	Краве мляко	Свинско месо	Яйца
1. За труд	40,3	59,5	85,9	72,3	71,6	42,9	29,4	33,7
2. За семена	17,5	1,9	0,1	1,8	—	—	—	—
3. За фураж	—	—	—	—	—	43,0	58,5	53,8
4. За механизация и автотранспорт	20,1	17,2	1,8	3,2	3,6	1,3	1,5	1,6
5. За торове, препарати и напояване	11,2	10,0	1,8	5,7	4,9	—	—	—
6. За работен добитък	1,9	2,8	2,1	2,8	3,2	1,6	1,1	1,2
7. За амортизация	1,4	1,0	0,5	2,0	5,5	3,2	1,4	2,1
8. Общоотраслови и общостопански	3,8	5,8	6,2	8,2	7,6	4,6	3,0	3,6
9. Други	3,8	1,8	1,6	4,0	3,6	3,4	5,1	7,0
Всичко	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

и разходите за торене и поливане, а в животновъдството — от разходите за фураж. Относителният дял на материалните разходи в себестойността на тютюна, домати и гроздето е нисък главно поради слабата механизация в тия отрасли. Разходите за работен добитък и автотранспорт имат по-голям относителен дял в себестойността на продукцията от растениевъдството. При съществуващия начин на разпределение на косвените разходи относителният дял на общоотрасловите и общостопанските разходи е по-висок в себестойността на продуктите, които са по-трудоемки (тютюн, домати, грозде).

Структурата на себестойността на селскостопанската продукция е различна не само за отделните продукти, но и за едни и същи продукти, произведени в различни стопанства или в различни години. Различията в структурата на себестойността на даден продукт зависят преди всичко от условията, при които е произведен, от равнището на организацията на производството и от степента на интензификацията. Като правило по-ниският дял на разходите за труд, работен добитък, администрация и управление е показател за по-висока степен на интензификация и за наличие на условия за повишаване на производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията. Обратно, по-ниският относителен дял на разходите за механизация, торене, напояване е показател за екстензивно производство, основано главно на ръчен труд.

Независимо от някои колебания общата тенденция в развитието на структурата на себестойността на селскостопанските продукти е намаляване разходите за жив труд и увеличаване относителния дял на разходите на овеществен труд.

Г Л А В А VI

СТОПАНСКАТА СМЕТКА

1. СТОПАНСКАТА СМЕТКА — МЕТОД НА РЪКОВОДЕНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СЕЛСКОСТОПАНСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Социалистическата стопанска система създава неограничени възможности за развитие на производителните сили, за постоянно повишаване производителността на труда, за намаляване себестойността на продукцията. Намаляването на себестойността на продукцията, т. е. икономията на работно време, е обективна необходимост за социалистическото общество. Тя е едно от главните условия за увеличаване темповете на производството. Доколкото съществуват възможности могат да се използват и реализират зависи до голяма степен от начина на ръководството на социалистическото стопанство, от формите и методите на управление на основните звена на народното стопанство — отделните предприятия. Правилното и ефективно ръководене на предприятията е немислимо без прилагането на нови, съответстващи на социалистическата стопанска система методи на работа. Такъв метод е стопанската сметка. Тя намира широко приложение в държавните промишлени, търговски, строителни и други предприятия. По-особен е въпросът с внедряването на стопанската сметка в селското стопанство и специално в ТКЗС. Някои икономисти твърдят, че самият характер на ТКЗС като кооперативно селскостопанско предприятие не позволява да се прилагат в тях принципите на стопанската сметка. До неотдавна това мнение беше преобладаващо. Но стопанската сметка е обективно необходим метод на планово ръководство и по отношение на ТКЗС. Тя е обусловена от действието на обективните закони на икономическото развитие. Необходимостта от нейното прилагане В. И. Ленин свързва с икономическите условия на развитие на социалистическото производство, с наличието на стоково-паричните отношения, с наличието на закона за стойността.

Стопанската сметка е такъв метод на планово ръководство на социалистическите селскостопански предприятия, обусловен от действието на закона за стойността, който се заключава в съизмерване

в стойностна форма на разходите с резултатите от стопанската дейност, покриване на разходите на предприятието от собствените му приходи и осигуряване рентабилност на производството. Стойностното изражение на разходите и резултатите позволява тези величини да се съпоставят, да се контролира и ръководи цялата стопанска дейност. Ето защо използването на стойностните категории и показатели за ръководене на всяко предприятие има важно теоретическо и практическо значение.

С помощта на стопанската сметка при използуване на стойностните категории ~~се изразяват икономическите~~ отношения както между ~~отделните селскостопански предприятия или между селскостопанските и промишлените, търговските и други предприятия~~, така и между предприятията и държавата, а също и между предприятията като цяло и трудовите им колективи. С оглед формата на собственост, както и под въздействието на някои други фактори тези отношения могат да се проявят по различен начин, но тяхната същност е неизменна, тъй като се отнасят все до социалистически стопански предприятия.

Като стимулира икономията на работно време и използването на съществуващите резерви във всяко предприятие, стопанската сметка осигурява социалистическите натрупвания, съдействува за разширеното социалистическо възпроизводство на основата на най-новата техника и прогресивните методи на работа.

Стопанската сметка е необходимо условие за осъществяване изискванията на закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство. Тя се явява като метод за планово ръководене на предприятията, за изпълнение и преизпълнение на плановите. Стопанската сметка служи и като средство за контрол на изпълнение на плановите. Принципите на стопанската сметка могат да бъдат приложени в отделното предприятие само на основата на добре и реално съставени производствено-финансови планове. Планът на предприятието и на отделните му производствени единици е едно от най-важните условия и необходима предпоставка за прилагането на стопанската сметка. Между производствено-финансовия план и стопанската сметка съществува тясна зависимост.

Друго важно условие за прилагане на стопанската сметка в селското стопанство е отчетността и особено счетоводната отчетност. Размерът на разходите за стопанската дейност и резултатите от тази дейност, а също така и рентабилността на производството могат да се установят само въз основа на данните, които се осигуряват чрез счетоводната отчетност. Колкото по-навременна, пълна и вярна е отчетността за всестранната дейност на предприятието, толкова по-лесно и по-ефективно може да се прилага стопанската сметка. Колкото по-подробна е отчетността за отделните производствени единици на предприятието, толкова принципите на стопанската сметка могат да намерят по-задълбочено приложение.

От една страна, стопанската сметка е зависима от планирането и отчетността, от друга, тя не е пасивна към тях. Практиката по-

казва, че в онези стопанства, където се прилагат принципите на стопанската сметка, подготовката за това в повечето случаи започва с подобряване работата по планирането и отчитането, с уеднаквяване на плановете и отчетни показатели, с изработване на по-подробни показатели и т. н.

Някои икономисти, особено практики, разбират стопанската сметка не като метод на планово ръководство на предприятието. В тях съществува убеждението, че стопанската сметка — това са плановете и отчетни форми, които се прилагат при планиране и отчитане на дейността на предприятието. Такова разбиране е крайно погрешно. Тези форми безспорно са необходими, но те са само техническо средство за прилагане принципите на стопанската сметка, не представляват нейната същност и търпят постоянни изменения и усъвършенствувания, докато принципите на стопанската сметка остават едни и същи.

2. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА СТОПАНСКАТА СМЕТКА

Стопанската сметка в ТКЗС и ДЗС, както и в другите предприятия, се основава на определени принципи. Те произтичат от действието на закона за стойността и закона за планомерното и пропорционално развитие на народното стопанство. Основни принципи на стопанската сметка са:

а. Съизмерване на разходите с резултатите от стопанската дейност и осигуряване рентабилност на производството. Успешното изпълнение на задачите за повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията може да се постигне, ако постоянно и най-точно се следи размерът на извършените разходи за производството и се съпоставят с получените резултати. Възвръщането на производствените разходи от собствените доходи е характерна черта на стопанската сметка.

Законът за стойността изисква цената на стоките да отговаря на обществено необходимия труд за тяхното производство. Това заставя стопанствата да се стремят към производство на продукция с по-ниска себестойност от обществено необходимите разходи. В противен случай стопанството няма да може да покрие своите разходи, производството му ще се окаже нерентабилно. Разбира се, тук много голямо значение има ценовата политика на държавата — доколко правилно са определени цените на селскостопанските произведения и съществуват ли реални предпоставки за рентабилно производство не само на стопанството като цяло, но и на всеки отрасъл.

Рентабилността на стопанствата има важно значение за тяхното развитие, както и за развитието на цялото народно стопанство. За отделното стопанство рентабилността осигурява по-бързи темпове на създаване и разширяване материално-техническата база, на интензификация на производството, по-бързи темпове на разширеното социалистическо възпроизводство. Рентабилността осигурява за

народното стопанство достатъчно натрупвания в бюджета за задоволяване на народностопански нужди, за създаване и разширяване на други предприятия, за подобряване материалното благосъстояние на трудещите се.

В отделни случаи и до известна степен рентабилността на селскостопанските предприятия и особено на ТКЗС не зависи само от тях. Видяхме, че рентабилността зависи преди всичко от размера на разходите и приходите, които се получават. Но докато решението на въпроса за размера на разходите е изцяло в ръцете на стопанствата, то доходите понякога зависят и от външни фактори. Така например в редица случаи приходите на ТКЗС намаляват от късно изкупеѝа или изобщо неизкупена селскостопанска продукция от изкупвателните организации, от неправилно окачествяване на изкупуваната продукция и от понасяне на други загуби.

б. Стопанскооперативна самостоятелност. Селскостопанските предприятия като част от народното стопанство са свързани по различни начини и форми както помежду си, така и с предприятията от другите отрасли на народното стопанство. Едновременно с това ТКЗС и ДЗС имат и известна самостоятелност. Такава самостоятелност е необходима, за да могат да провеждат своята дейност. Не може да се прилага принципът за съизмерване разходите с получените резултати в отделното стопанство, ако тези разходи и резултати не се разграничат от разходите и резултатите в другите предприятия, т. е. ако стопанството няма известна самостоятелност. Тази самостоятелност стои в основата на взаимоотношенията между предприятията.

На ДЗС такава стопанскооперативна самостоятелност се осигурява, като им се предоставят основни и оборотни средства от държавния бюджет. Те се обособяват в самостоятелни предприятия и им се утвърждават планове за стопанска дейност. В рамките на утвърдените планове ДЗС могат да се разпореждат с определените им средства. Те обаче не могат да правят промени, да намаляват или увеличават основните си и оборотни средства по свое собствено усмотрение. Това се допуска само с разрешение на собственика на тези средства — държавата.

ТКЗС се изграждат на основата на колективната собственост върху средствата за производство. Със създаването си те се разграничават от другите предприятия и придобиват стопанскооперативна самостоятелност още с образуването си. На тях не им се предоставят средства от бюджета, а те разполагат със собствени основни и оборотни средства и работят за своя сметка. Кооперативните стопанства като предприятия имат по-голяма самостоятелност от ДЗС и изобщо от държавните предприятия, тъй като не се разпореждат с държавни средства. Ето защо те имат по-големи права и възможности за намаляване или увеличаване на средствата си, отколкото ДЗС. Разбира се, осъществяването на тези възможности зависи и от икономическото състояние на стопанството. В своята дейност кооперативните стопанства също трябва да се ръководят и работят в

рамките на приетия производствено-финансов план, където са определени пасожите и темповете на развитие на стопанството.

Стопанскооперативната самостоятелност не се заключава само в наличието на определен размер средства. Самостоятелността на всяко стопанство предполага и наличие на самостоятелно счетоводство и счетоводен баланс. Те са необходими, за да може да се разграничават разходите от резултатите от стопанската дейност, да се разграничават разходите и резултатите на стопанството от тези на другите стопанства, на цялото народно стопанство. Счетоводството и балансът са необходими, за да може да се установява и крайният резултат от дейността на стопанството за определен период.

Стопанскооперативната самостоятелност намира израз в правото и в необходимостта стопанствата да влизат в договорни отношения с други предприятия и лица. Договорите с контрагентите на ТКЗС и ДЗС, от една страна, осигуряват изпълнението на производствения план, а, от друга, гарантират реализацията на произведената продукция.

Стопанскооперативната самостоятелност на ТКЗС и ДЗС като предприятия на стопанска сметка се изразява и в това, че те са юридически лица — самостоятелни субекти на правото.

На практика стопанскооперативната самостоятелност на ТКЗС и ДЗС често пъти се нарушава. Тези нарушения се допускат най-вече с начина на планиране при определяне на плановите показатели. На стопанствата и специално на ТКЗС трябва да се дават основните показатели и преди всичко показателят за стоковата продукция. Въз основа на този показател стопанството само трябва да решава как, в каква насока и степен да развива своята дейност. Вместо това обаче планиращите органи дават много повече и детайлирани показатели, които често пъти са несъобразени с конкретните природни и икономически условия на стопанството, с възможностите му за разширяване на производството и т. н. От своя страна, изкупвателните организации нерядко предлагат на стопанствата договори с клаузи, които са удобни преди всичко за купувача. При такъв начин на работа значително се стеснява самостоятелността и се ограничава инициативата на отделните стопанства.

в. Материална заинтересуваност от резултатите от дейността на стопанството. За да се осигурят бързи темпове на развитие и рентабилност на производството, необходимо е стопанството като цяло и всеки кооператор и работник да бъдат материално заинтересувани от повишаване производителността на труда, намаление себестойността на продукцията, реализиране на повече икономии, осигуряване на повече чист доход и т. н. Това може да се постигне чрез правилно прилагане на различни материални стимули както за работниците и кооператорите, така и за стопанството. Материалното стимулиране обаче трябва да отговаря не само на формата на собственост, но и на степента на развитие на отделното стопанство, а също и на цялото социалистическо общество. В противен случай вместо положителни могат да се получат отрицателни резултати.

Материалната заинтересуваност се основава преди всичко на закона за разпределението според труда. Той намира приложение както при държавната, така и при кооперативната форма на собственост, а също така и при допълнителното заплащане и премиране за срочно и качествено извършване на особено важни селскостопански работи, за икономия на средства и т. н.

Стопанствата като цяло са материално заинтересувани от постигане на по-добри резултати, от изпълнение и преизпълнение на плановете. Така например финансовото състояние на ДЗС зависи изцяло от изпълнението на производствено-финансовия план, от реализацията на произведената продукция и от осигуряването на предвидената печалба. Значителна част от плановете и свръхплановата печалба, а в плановогубещите ДЗС — от сумата на реализираните икономии — остава в разпореждане на самото стопанство. Тя се използва както за стимулиране на работниците, така и за подобряване и разширяване на производството.

В ТКЗС също се прилага принципът за материалната заинтересуваност. Макар и прилаган в някои по-други форми, тук също действа законът за разпределение според труда. Нещо повече, заинтересуваността на кооператорите в ТКЗС е по-ярко и непосредствено изразена, отколкото в ДЗС. В ДЗС като държавни предприятия възнаграждението на отделния работник зависи не само от общия доход, създаден в отделното стопанство, а е в зависимост от общия доход, създаден във всички държавни предприятия. Дори и при загуба на стопанството (планово губещите ДЗС) това не се отразява непосредствено върху размера на възнаграждението на работниците. И при добри, и при лоши резултати работниците получават своето възнаграждение в пълен размер. То е в зависимост главно от количеството извършена работа. Естествено резултатите от дейността на ДЗС също влияят върху възнаграждението, но това влияние е косвено и не се чувства така непосредствено от работниците.

В ТКЗС резултатите от работата, степента на изпълнението на плановете се отразяват преди всичко и пряко върху възнаграждението на кооператорите. Това е така, защото размерът на тяхното възнаграждение зависи преди всичко от дохода, създаден именно в отделното кооперативно стопанство. По тази причина у кооператорите съществува по-голяма заинтересуваност към резултатите от дейността на стопанството и отделните му производствени единици.

г. Материална отговорност за изпълнение на плановете. Стопанската сметка предполага материална отговорност на отделното стопанство за изпълнение на производствено-финансовия план и задълженията към държавата и другите предприятия. Ако ТКЗС или ДЗС не изпълни плана си за производство на продукция или произведе продукция с по-ниско качество и с по-висока себестойност, доходите му ще се намалят. При това положение ДЗС не може да отчисли предвидените суми в специалните фондове за материално поощрение и няма да е в състояние да внесе предвидените суми

в бюджета на държавата. Неизпълнението на плана в ТКЗС също води до отчисляване на по-малко суми в специалните фондове за поощрение на кооператорите. Но то води най-вече до намаление на личните доходи на кооператорите.

Материалната отговорност за изпълнението на плановете и договорните задължения от всяко стопанство е необходима и затова, защото планът на всяко ТКЗС и ДЗС е част от народностопанския план и неговото изпълнение осигурява ритмично изпълнение на плана в цялото народно стопанство. Неизпълнението на плана на което и да е предприятие, а оттук неизпълнението и на договорните задължения към другите предприятия създават по-големи или по-малки диспропорции в народното стопанство. Затова изпълнението на плановете и договорните задължения е закон за всяко предприятие.

Стопанскосметните отношения между предприятията предполагат и материална отговорност на същите. Такава отговорност се предвижда предимно в сключваните стопански договори. За нарушение на договорите се предвижда ТКЗС и ДЗС да плащат глоби и неустойки, както и да получават такива при нарушение на договорите от страна на техните контрагенти. Такива санкции принуждават стопанствата да подобряват своята производствена дейност, да съблюдават плановата и финансова дисциплина. Случаите на прилагане санкции за нарушение на договорите са малко и в незначителни размери. Обикновено не се заплаща пълният размер на щетата. Освен това глобите и неустойките не засягат пряко производствениците и ръководствата, а остават за сметка на предприятията. Необходимо е да се обърне особено внимание на личната материална отговорност на всеки работник и кооператор. Ръководителите и специалистите носят персонална отговорност за организацията на производството, за изпълнението на задълженията към държавата и другите предприятия. Работниците и кооператорите са материално отговорни за повереното им имущество и за запазване на обществената собственост. Материалната отговорност на кооператорите е обусловена и от самата система на разпределение на доходите в ТКЗС. При добра организация на производството може да се отделят повече средства за заплащане труда на кооператорите и за премиране на добре работилите. При лоша организация на производството възнаграждението ще бъде по-ниско.

Заплащането на труда в ТКЗС, както е известно, е в тясна зависимост от получените резултати — количеството на произведената продукция, нейната себестойност, създадения чист доход и т. н. Наистина при планиране и организиране на производството дават мнение и вземат участие всички кооператори, обаче непосредствени организатори и ръководители на производството не са всички кооператори, а избраните в управителния съвет, специалистите, бригадирите и др. Ето защо при лоши резултати е необходимо да се търси материална отговорност преди всичко от ръководителите, които планират и ръководят производството, и особено от селскостопанските

специалисти за изпълнение на плана за себестойността на продукцията — показател, с който те не винаги се съобразяват.

д. Контрол чрез лева за дейността на стопанството. Стопанската сметка предполага и постоянен, всеобхватен контрол чрез лева върху цялостната дейност на стопанството. Възможността за подобен контрол се основава на факта, че дейността на стопанствата се планира и отчита в парична форма. С помощта на стойностните показатели се следи за себестойността на продукцията и рентабилността на производството, за изплащане задълженията към държавата и другите предприятия, за възнаграждението на работниците и кооператорите.

Контролът чрез лева се извършва от банковите институти, от финансовите органи, взаимно между предприятията и от отчетническият персонал в самото стопанство.

Банката провежда своя контрол при финансиране и кредитиране на стопанствата, при формиране на оборотните му средства, при разплащанията с други предприятия, организации, лица и т. н. Тя следи за изпълнението на плановете и договорните задължения, за предаването на продукцията на държавата, разходите за производство, правилното използване на собствените оборотни средства, правилното и целево използване на отпуснатите кредити, изобщо за спазване на финансовата дисциплина.

Финансовите органи провеждат контрол на ТКЗС и ДЗС преди всичко по отношение изпълнението на техните задължения към държавния бюджет.

Контрол чрез лева се осъществява и взаимно между предприятията. Това е възможно, като се следи да се спазват договорите, сключени между тях, своевременно да се уреждат задълженията, като се прилагат санкции при нанасяне на щети, и т. н.

Ежедневен, текущ контрол чрез лева се осъществява и от отчетническият и счетоводен персонал в самото стопанство. В това отношение се използва счетоводството за съпоставяне на разходите с получените резултати. Правилната, навременна и добре организирана счетоводна отчетност в стопанството е най-важен и непосредствен начин за прилагане на контрола чрез лева.

Поради различието във формата на собственост характерно за ТКЗС е, че освен гореизброените начини и средства за контрол чрез лева се провежда и самоконтрол. Най-висшият орган в ТКЗС — общото събрание, с участието на всички кооператори — осъществява именно такъв самоконтрол.

Принципите на стопанската сметка са взаимно свързани помежду си. Нарушението или неспазването на всеки един от тях води към намаляване ефективността на стопанската сметка като метод на планово ръководство, влияе отрицателно върху икономическите резултати от дейността на ТКЗС и ДЗС. Затова необходимо е на всички принципи на стопанската сметка да се обръща достатъчно внимание, да се полагат максимални усилия за тяхното правилно приложение.

3. ПОКАЗАТЕЛИ НА СТОПАНСКАТА СМЕТКА

За анализиране дейността на стопанството и резултатите от внедряването на стопанската сметка се използват няколко показателя, които са научно обосновани и отговарят на редица изисквания. Чрез тях се изразяват както връзките и взаимоотношенията между отделните предприятия, така също и връзките и взаимоотношенията между отделните производствени единици в стопанството, между стопанството, от една страна, и трудовия колектив, от друга. Показателите за стопанската дейност трябва да бъдат така установени, че да дават възможност да се сравнява и съпоставя дейността на отделните стопанства, работата и резултатите на отделните отрасли и производствени единици в едно и също стопанство.

Показателите могат да бъдат количествени и качествени с оглед на това, какво се изразява с тях, а натурални и стойностни (парични) с оглед използването на един или друг измерител на наблюдаваните и отчитани обекти. Известни са характерните черти на различните видове показатели. Необходимо е да се припомни, че натуралните показатели се използват преди всичко за характеризане на еднородни величини. В някои случаи може да си служим обаче само с натурални показатели: например обработваемата земя, посевните площи, разстоянията и т. н. Стойностните измерители са по-удобни за работа, тъй като имат известни предимства. Те могат да се прилагат за характеризане и на еднородни, и на разнородни величини, поради което имат по-голямо приложение.

Като най-важни показатели за производствената дейност на ТКЗС и ДЗС може да се посочат:

а. Обща продукция. Тя показва размера на произведената продукция. Обикновено се изразява в стойностно измерение. В натура се отчитат само отделните видове продукция. С помощта на показателя за общата продукция може да се установи доколко стопанството увеличава своето производство, темпа на това увеличаване, какъв е относителният дял на продукцията от отделните видове и отрасли. До голяма степен показателят за общата продукция характеризира и степента на използване на средствата за производство, по-специално на основните средства, тъй като максималното им използване, при равни други условия, води до производство на повече продукция.

Стойностният размер на общата продукция е в зависимост и от нейната оценка — по какъв начин и доколко вярно е изчислена себестойността, еднаква ли е оценката на продукцията, употребена в натура за производствени нужди, и на продукцията, която се реализира, и т. н.

б. Материални разходи. Те са важен показател за дейността на ТКЗС и ДЗС. Към тях се включват разходите на семена, торове, гориво, фураж, амортизационните отчисления и т. н. Размерът на материалните разходи влияе върху размера на продукцията, а така също и върху дохода на стопанството. Затова всеки ръководител и

производственик трябва да се стреми към тяхното рационално изразходване. Не винаги малкият размер на материалните разходи означава добра организация на производството, не винаги това води до добри резултати, обратно, увеличеният размер на разходите, ако това е направено в подходяща форма и време, се отразява благоприятно върху крайните резултати от производствената дейност.

За да се определи по-точно ефективността и значението на разходите върху производствената дейност на стопанството, нужно е да се изчислява не само техният абсолютен размер. Трябва също така да се знае какъв е процентът на материалните разходи към стойността на общата продукция, размерът на материалните разходи на един декар обработваема площ или за една глава работно и продуктивно животно, за отделните видове работи и т. н.

в. Общ доход. Общият доход зависи от размера на общата продукция и от материалните разходи. Определя се, като от сумата на общата продукция се намали сумата на материалните разходи. Нарича се още новосъздадена стойност или чиста продукция. Показателят за общия доход трябва да се изчислява не само за стопанството като цяло, но и за отделните производства и култури, за отделните бригади и ферми. Размерът на създадения общ доход трябва да се пресмята и на един декар обработваема площ, на един работоспособен, на един работен ден и т. н.

Показателят за общия доход намира приложение преди всичко в ТКЗС, докато в ДЗС почти не се използва. Значението на общия доход, като показател за дейността на ТКЗС, се подсилва и от обстоятелството, че от неговия размер зависи възнаграждението на кооператорите и размерът на отчисленията за отделните фондове.

г. Разход на труд. Трудът е необходим елемент за осъществяване на производството. Без влагането на жив труд не може да се осъществи каквато и да е производствена дейност. Абсолютният размер и относителен дял на разхода за труд зависи от начина на организацията на производството, от характера на производството, от техническата въоръженост, квалификацията на работниците и т. н. Разходът на труд обикновено се измерва в парична форма. Той може да се пресметне в абсолютен размер, а също така и за единица продукция, за единица работа, за единица обработваема площ от дадена култура и т. н. В ТКЗС, където още няма парично заплащане, разходът на труд се измерва и в трудовни.

д. Чист доход. Чистият доход е част от общия доход, по-точно, онази част, която е създадена от труда за обществото. От своя страна той се разпределя на чист доход за централизирания фонд на държавата и чист доход на стопанството. Чистият доход на стопанството пък се разпределя на фонд на натрупването и фонд на колективното потребление. Показателят за чистия доход отразява в себе си както резултатите от увеличението на обема на производството, така също и резултатите от намаляване на себестойността на продукцията. Чистият доход е важен показател за дейността

на стопанството, тъй като е предпоставка за вътрешностопанските натрупвания.

Показателят за чистия доход, а отгук и за натрупването, в ТКЗС има не по-малко значение, отколкото в ДЗС. Докато държавните предприятия имат възможност да осигуряват своето разширено възпроизводство и с вътрешни източници, и с държавни средства, ТКЗС трябва да осигурява разширеното си възпроизводство със свои собствени средства. Чистият доход също се изчислява общо за стопанството, по отделни отрасли, на един декар обработваема площ, на един вложен човекоден в производството и т. н.

е. **Производителност на труда.** Като показател, свързан със стопанската сметка, производителността на труда се изразява чрез съотношението на получената продукция и изразходваното работно време. Когато се изчислява и се говори за производителност на труда, взема се предвид само живият, текущ труд, като се изключва овещественият труд. Нужно е всяко стопанство да повишава производителността на труда, чрез което се осигурява нарастване обема на продукцията, икономия на работно време, намаляване себестойността на продукцията и по-високо трудово възнаграждение. В ТКЗС и ДЗС се изчислява часова, дневна, сезонна и годишна производителност на труда. От особено значение е последната, тъй като до голяма степен тя може да отрази степента и равномерността на използване на работната сила през годината.

ж. **Себестойност на продукцията.** Себестойността на продукцията е обобщаващ показател, който характеризира всички страни от дейността на ТКЗС и ДЗС. За да бъде използвана като показател, тя трябва да бъде реална. Засега обаче при изчисляване себестойността на продукцията, особено в ТКЗС, все още съществуват доста условности. За да бъде действителен показател за ръководство и контрол на стопанската дейност, себестойността на продукцията трябва да се изчислява не само общо за стопанството, но и по отделни бригади и ферми. Нужно е също така точно да се изчислява и себестойността на услугите от спомагателните дейности.

4. ОСОБЕНОСТИ НА СТОПАНСКАТА СМЕТКА В ТКЗС И ДЗС

Стопанската сметка в ТКЗС и ДЗС има някои особености. От една страна, това са особености, породени от характера на производството, от друга, главно в ТКЗС това са особености, породени от кооперативната форма на собственост.

Същността съдържанието на стопанската сметка в ТКЗС и ДЗС е съпоставянето на разходите с получените резултати. Характерът на производството обаче оказва влияние в това отношение. По-голямата част от продукцията, произвеждана в селскостопанските предприятия, и особено тази от растениевъдството, се получава един път годишно. Нейната себестойност се установява едва в края на годината. В такъв случай разходите могат да се съпоставят с резултатите към края на годината, след като производственият про-

цес е завършен. Но така стопанската сметка губи своята действена сила, губи качеството си на средство за ръководство и контрол върху стопанската дейност. Ето защо, през годината, докато още не е произведена продукцията, трябва да се съпоставят фактически извършените разходи с планово предвидените. Така може да се следи доколко обосновани са извършените разходи. Подобно съпоставяне ще бъде толкова по-резултатно, колкото по-реално е съставен планът за разходите и особено за тяхното разпределение по периоди (месеци).

Повече са особеностите на стопанската сметка, породени от кооперативната форма на собственост в ТКЗС. Макар ТКЗС винаги да са съществували като предприятие на самоиздръжка, стопанската сметка в тях се прилага със значително закъснение. Това се обяснява с недостатъчното развитие на стоково-паричните отношения в кооперативните стопанства. Процесът на разширеното възпроизводство в ТКЗС в първите години от тяхното развитие се осъществяваше в по-голямата си част като оборот на обществените фондове в натурално-веществена форма, а това не даваше възможност за внедряване на стопанската сметка.

За разлика от ДЗС в ТКЗС намира много по-голямо приложение показателят за общия доход и в по-малка степен показателят за чистия доход (печалбата). Докато трудовото възнаграждение на работниците в ДЗС е предварително точно определено, в ТКЗС това все още не може да се постигне. Отделното ТКЗС още не може с точност да определи предварително онази част от новосъздадената стойност, която ще се даде като възнаграждение за труда на кооператорите. Тя не може да се предвиди със сигурност и да се разграничи от чистия доход. Ето защо тези две величини в ТКЗС съществуват общо, като общ доход. В резултат на икономическото развитие на ТКЗС, с разширяване и укрепване на твърдото парично заплащане в бъдеще ще се намали значението на този показател.

Тази особеност е свързана и с принципа за стопанскооперативната самостоятелност. За да има действителна самостоятелност, предприятието трябва да бъде обособено както по отношение на другите предприятия, така и по отношение на трудовия колектив. В държавните предприятия такава обособеност има поради обстоятелството, че трудовото възнаграждение на работниците е предварително определено и крайният резултат от стопанската дейност остава като резултат за самото предприятие. В ТКЗС поради наличието на кооперативна собственост положението е друго. Крайният резултат от стопанската дейност е резултат не само за ТКЗС, но и за кооператорите.

В системата на ДЗС съществува значително преразпределение на чистия доход, постъпил в разпореждане на държавата. При тях и капиталните вложения се планират преди всичко централно. В ТКЗС обаче стопанската дейност трябва да се води на принципа на самоиздръжката, като разходите се покриват от собствените доходи.

5. ВЪТРЕШНОСТОПАНСКА СМЕТКА

Вътрешностопанската сметка е неделима част и по-нататъшно задълбочаване на принципите на стопанската сметка в ТКЗС и ДЗС. Основните принципи на стопанската сметка са принципи и на вътрешностопанската сметка. Но докато принципите на стопанската сметка се проявяват преди всичко чрез стопанско-икономическите връзки на ТКЗС с другите предприятия и държавата, при вътрешностопанската сметка тези принципи се проявяват във взаимоотношенията между стопанството като цяло и отделните му производствени единици. При вътрешностопанската сметка също намират приложение принципите за съизмерване на разходите с получените резултати, материалната заинтересуваност, материалната отговорност, контролът чрез лева.

По-особено е положението с принципа за самостоятелността. Отделните производствени единици — бригади, звена, ферми, работилници и т. н. — нямат такава стопанскооперативна самостоятелност, каквато има самото стопанство. Те не разполагат със собствени основни и оборотни средства, нямат отделно счетоводство и баланс, сметка в банката, право да влизат в непосредствени стопански отношения с други предприятия, да сключват договори с тях и т. н.

Между ТКЗС и ДЗС, от една страна, и техните производствени единици, обособени на вътрешностопанска сметка, от друга страна, не съществуват обикновените сметни взаимоотношения. Резултатите от дейността на производствените единици се определят от степента на изпълнение на производствените им планове, от спазването на лимитите за разход на материали и труд, от изпълнението на задълженията към другите производствени единици в стопанството.

Отделните производствени единици не са юридически лица. Тяхната самостоятелност е ограничена в рамките на оперативнопроизводствена дейност. Към всяка производствена единица се прикрепва определено количество земя, зачисляват се машини, животни, транспортни и други средства за производство. На всяка една от тях се определя план. В рамките на този план отделните производствени единици сами организират своята дейност.¹

На всяка производствена единица, преведена на стопанска сметка, се определя план. Най-важните показатели, които се включват

¹ В някои колхозни и совхозни в СССР имаше опити да се преведат отделните бригади и форми на самостоятелен баланс, да се пренесат в бригадите и фермите същите форми на стопанска сметка, каквито съществуват и за колхозите и совхозите като цяло. Тези опити обаче не дадоха положителни резултати. Главният недостатък е, че отделните производствени единици се третирали не като звено от стопанството със задача да изпълнява част от неговия производствено-финансов план, а като напълно обособени самостоятелни стопански единици. Това нарушава единството на отделните стопанства, ликвидира се предприятието като основно звено в стопанския живот. Недостатъците се увеличават и от факта, че всяка бригада и ферма, като работи за „своя“ сметка, често пъти прави това в ущърб на другите бригади и ферми, а и административният апарат в отделната производствена единица нараства значително.

в плана, са : количеството и стойността на продукцията, която трябва да се произведе, услугите, които трябва да се извършат (за спомагателната дейност), нормите и лимитите за разход на труд, материали и парични средства за изпълнение на плана, видовете работи по обем и по срокове, разходът на труд по отделни видове работи и по сезони, производителността на труда, доходът, който ще трябва да се получи в абсолютен размер, на единица площ, на един човекоден. В подразделенията на ДЗС изрично се посочва броят на работниците и фондът на работната заплата по категории работници.

Едно от важните условия за правилното и пълно прилагане на вътрешностопанската сметка е точно да се отчита изпълнението на плана. Отчитането на показателите на вътрешностопанската сметка трябва да става в същия разрез, в какъвто са изработени и включени в плана. В много случаи добре изработените планове по бригади, ферми, работилници не се отчитат докрай и подробно, поради което не може пълно да се използват и принципите на стопанската сметка и специално принципът на материалната заинтересуваност, а оттук не се спазва законът за разпределението според труда.

ГЛАВА VII

РАЙОНИРАНЕ, СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И КОНЦЕНТРАЦИЯ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКОСТОПАНСКО ПРОИЗВОДСТВО

1. СЪЩНОСТ, ЗНАЧЕНИЕ И ЗАДАЧИ НА РАЙОНИРАНЕТО И СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА НА СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

а) Същност и значение на районирането и специализацията. Районирането, специализацията и концентрацията на селското стопанство се явяват като резултат от обективните закономерности в развитието на общественото производство. Една от тези закономерности е общественото разделение на труда, което, макар и в примитивни форми започва още в зората на човешкото общество. Формите, обхватът и дълбочината на общественото разделение на труда са се развивали в зависимост от степента на развитието на производителните сили на обществото.

Общественото разделение на труда се проявява в различни форми: обособяване на основните отрасли на народното стопанство (промишленост, селско стопанство и др.); формиране на отделни производства в основните отрасли (растениевъдството и животновъдството с техните подотрасли в селското стопанство); възникване на териториално разделение на труда между природо-икономическите райони на страната и най-после разделението на труда между предприятията на отделните отрасли и вътрешното разделение на труда в самите предприятия (стопанства). Разглеждан на тази основа, районирането и специализацията на селскостопанското производство са форма на териториално и отраслово проявление на закона за общественото разделение на труда. Тази форма намира израз в преимущественото развитие върху дадена територия на определени отрасли на селското стопанство, за които има най-благоприятни природни и икономически условия.

Различните природни и икономически условия водят до възникване и развитие на териториалното разпределение на отраслите на селското стопанство. Така възникват отделните зони, райони и микрорайони, характерни за определени отрасли на селското стопанство. Следователно районирането на селскостопанското производство представлява количествено, отраслово, териториално разпределение

на производството, основано на различията или сходството на природите и икономическите условия на отделните зони и райони на селската.

Селскостопанското производство се организира и осъществява в отделните селскостопански предприятия, които се явяват организационна форма на проявление на развитието на производителните сили и свързаното с тях коопериране, разделение и специализация на труда. Съвършенствването на средствата за производство, механизацията и автоматизацията на производствените процеси и развитието на науката и техническия прогрес пораждат все по-задълбочаващо се разделение и специализация на труда.

Обективният процес на задълбочаване специализацията на общественото производство има свои специфични особености в селското стопанство. Производството например на отделните растително-въднни продукти е свързано с почвата и климата на дадена територия, върху която протича целият производствен процес. Тук не е възможно нито прекъсване, нито деление на производствения процес на части и обособяване на отделни предприятия или цехове, които биха произвели само части от продукта. Целият биологичен цикъл на развитие на културите протича на едно и също място. Поради това в растително-въдните отрасли се налага отделните предприятия да произвеждат не част, а целия готов продукт. Разбира се, тук не става дума за възможността от разделение на труда при специализация на производството на семена, разсад, посадъчен материал и др., което е възможно и необходимо. Поради посочената особеност специализацията в растително-въдните отрасли се изразява в намаляване броя на културите и сортозете, отглеждани в отделните стопанства. Едновременно с това се задълбочава разделениято и специализацията на труда при извършване на отделните операции за производството на продукта.

Специализацията на производството в животновъдството също има свои особености, които я отличават от тази в растително-въдството. Тук обаче биологичните особености на производството не възпяват да се отиде към едно по-голямо детайлизиране както в отделните предприятия, така и вътре в самите тях. В животновъдството земята не е непосредствена среда на производството, както това е при растениевъдната. В това отношение то много повече се доближава до промишленото производство. Най-малко е възможно да се обособят отделно производството на крава мляко от утояването на говеда за месо, производството на малки прасенца от утояването на свине и т. п. За развитието на животновъдството е необходимо преди всичко фураж. От това обаче съвсем не следва, че всички едно и също предприятия трябва и да произвежда фуража, и да отглежда животните. В отделни случаи може да се окаже икономически много по-изгодно производството на фураж и производството на определен вид продукция да се организират на различни места от различни предприятия. Следователно специализацията в животновъдството намира израз в това, че отделните предприятия

все повече се ориентират към отглеждане на отделен вид животни — говеда, свине, птици, овце — и към производството на отделен вид животновъдна продукция — мляко, месо, яйца, млади животни за разплод и т. н. Паралелно с това животновъдството все повече и повече се отделя от растениевъдството и по своята организация и технология се доближава до промишленото производство, т. е. то се индустриализира.

И така, специализацията на селското стопанство е свързана с неговата производствена организация и изразява качествената страна (структурата) на производството в отделните селскостопански предприятия.

Районирането и специализацията на селскостопанското производство представляват две страни на един и същ обективен процес — общественото разделение на труда. Те са взаимно свързани, взаимно се обуславят и проникват една в друга, като определят и характеризират мястото, което заемат отделните селскостопански райони и предприятия в този процес.

Специализацията и районирането се намират в тясна връзка с концентрацията на селскостопанското производство. Последната засяга както концентрацията на собствеността на средствата за производство, така и концентрацията на обществената организация на производството и в крайна сметка намира израз в окрупняването на отраслите в отделните предприятия. Специализацията и концентрацията също така взаимно се обуславят. Концентрацията предизвиква задълбочаване на специализацията, при което по-пълно се реализират предимствата на крупното производство. Исторически погледнато, селскостопанското производство неизбежно се специализира и концентрира, като отразява обективните прогресивни тенденции на развитието на този отрасъл на общественото производство — предимствата на едрото производство, организирано върху основата на съвременното равнище на селскостопанската наука и техника. Наред с това обаче специализацията и концентрацията отразяват и противоположните тенденции на общественото развитие, тъй като те се осъществяват при различни общественно-икономически условия и са подчинени на икономическите закони на съответната общественно-икономическа формация.

Подчинено на обществените икономически закони на капитализма, селското стопанство при капиталистически условия се специализира и концентрира стихийно. Едрото капиталистическо селско стопанство под въздействието на пазара се специализира с цел да стане по-конкурентноспособно и да донесе максимална печалба. Въздействието на пазара обикновено го довежда до много тясна, а нерядко и до монокултурна специализация. Дребностоковото селскостопанско производство, лишено от предимствата на едрото производство, въобще не може да използва преимуществата и на специализацията.

По силата на същите икономически закони в рамките на международното капиталистическо разделение на труда селското стопанство

на редица по-малки капиталистически, зависими и колониални страни се е тясно специализирало и свързало с определени пазари в по-големите капиталистически страни.*

При социализма се създава принципиално нова система на общественото разделение на труда, отговаряща на изискванията на неговите общественно-икономически закони. На основата на обществената собственост се ликвидират стихийният характер и експлоаторските основи на вътрешното и международното разделение на труда, противоположността между града и селото, между промишлеността и селското стопанство, между физическия и умствения труд, между развитите и неразвитите райони и страни.

Затова обективните закономерности на районирането, специализирането и концентрирането на селскостопанското производство при социализма представляват част от общия проблем за плановете за териториално разпределение на производителните сили и се определят от изискванията на закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство и закона за непрекъснато увеличаване производителността на труда. В условията на съществуващите стоково-парични отношения при социализма при районирането и специализацията на селскостопанското производство трябва да се държи сметка за изискванията и на закона за стойността, за да не се нарушава принципът на материалната заинтересуваност.

Плановият характер на обществената организация на производството изисква планово насочване и на общественото разделение на труда в селското стопанство, израз на което се явяват районирането и специализацията и свързаната с тях отраслова и видова концентрация на производството. Следователно районирането и специализацията на селското стопанство са важна съставна част от общия проблем за плановете за развитието на народното стопанство при социализма. Тяхното осъществяване изисква най-рационално (икономически изгодно) планово разпределение на производителните сили върху територията на страната — по райони, микрорайони, ДЗС и ТКЗС, — като се изхожда от обществените потребности от селскостопанска продукция, и най-пълно отчитане на природните и икономическите условия за нейното производство. Въпросите за районирането, специализацията и концентрацията на селскостопанското производство трябва да се разработват и решават в рамките на общия перспективен план за развитието на народното стопанство на основата на задълбоченото изучаване на природните и икономическите условия на районите, микрорайоните и отделните селскостопански предприятия.

* След Втората световна война селското стопанство на Кения и Уганда тясно се специализира в производството на кафе и памук, които заемат 60% от целия износ на тези страни, като единствени купувачи са английските монополисти. Селското стопанство на Куба бе тясно специализирано в отглеждането на захарна тръстика, а на Бразилия — в отглеждането на кафе. Единствен купувач на кубинската захар до свалянето на реакционния режим, а на бразилското кафе и досега са монополистите от САЩ.

Въпросите на перспективното развитие на селското стопанство бяха разгледани и задълбочено обсъдени от Априлския пленум на ЦК на БКП през 1961 г. и на VIII конгрес на БКП. Още на пленума бе затвърдена една от главните линии на развитие на българското селско стопанство — специализацията и концентрацията на производството. В доклада се казва: „Неотложен въпрос, с който трябва да се заемем и бързо да решим, е специализацията и концентрацията на производството във всяко кооперативно стопанство по всички култури и отрасли“²⁹ На VIII конгрес тази линия беше отново потвърдена, доразвита и свързана с интензификацията като „основно направление в развитието на селското стопанство в перспектива“.

Същността на проблема за районирането и специализацията се състои в правилното разположение на селскостопанското производство върху територията на страната съобразно с природните и икономическите условия на отделните райони и стопанства. Неговото значение се заключава в това, че се постига по-рационално и по-пълно използване на земята, основните и оборотните фондове, работната сила и другите елементи на производството за получаване на максимално количество селскостопанска продукция за задоволяване на обществените потребности при минимални разходи на обществен труд.

Правилното райониране и специализация са важен фактор за увеличаване производителността на селскостопанския труд, за намаляване себестойността на продукцията и повишаване рентабилността на производството. Те са още и необходима предпоставка за концентрацията на производството в селскостопанските предприятия, която води до още по-съвършени форми на кооперация, разделение и специализация на селскостопанския труд. Само при условията на едрото производство е възможно въвеждането на система от машини за комплексна механизация на производствените процеси, постигат се икономии от организацията и ръководството, по-добре се използват основните и оборотните фондове и квалификацията на работната сила. Всичко това води до още по-голямо увеличаване производителността на труда, до повишаване икономическата ефективност на социалистическото селско стопанство.

б) Задачи на районирането и специализацията на социалистическото селско стопанство. С правилното райониране и специализация на социалистическото селскостопанско производство трябва да се решат в перспектива следните основни задачи:

1. Да се постигне по-целесъобразно разположение на селскостопанските култури и животни с оглед най-благоприятните природни и икономически условия за тяхното отглеждане в различните райони, микрорайони и стопанства, за да се получи възможно най-

---

²⁹ Доклад пред Априлския пленум на ЦК на БКП, 1961 г. изнесен от др. Т. Живков, вж. в. „Работническо дело“, 14 юни, 1961 г.

голямото количество селскостопанска продукция от единица площ и от глава продуктивно животно.

2. Да се установи икономически изгодна отраслова структура на производството по райони и отделни стопанства на основата на общите държавни планови задачи при отчитане във възможната най-голяма степен влиянието на природно-икономическите условия в отделните стопанства.

3. Да се съдействува за постепенното намаляване и премахване на икономическата изостаналост на селското стопанство в някои райони на страната.

4. Да се постигне възможното най-голямо приближаване на производството към мястото на потреблението на продукцията, за да се намалят и премахнат нерационалните превози.

Решаването на тези задачи разкрива нови резерви за увеличаване на селскостопанската продукция и намаляване на себестойността ѝ, което ще съдействува за по-пълно задоволяване на постоянно растящите потребности на населението от селскостопански продукти и потребността от селскостопански суровини за промишлеността.

2. ЗА ОТРАСЛИТЕ И ХАРАКТЕРА НА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКОСТОПАНСКО ПРОИЗВОДСТВО

а) **Отрасли на селскостопанското производство.** Отраслите на народното стопанство възникват в резултат на общественото разделение на труда. И в този смисъл всеки отрасъл на народното стопанство представлява част от целокупното обществено производство. В промишлеността поради по-бързото усъвършенствуване на оръдията на труда е настъпило по-бързо и по-голямо разделение на труда, като производството на отделните отрасли се е обособило в отделни предприятия и производства. По-тясната връзка на селскостопанското производство с природните и историческите условия за неговото развитие е довело до по-бавното обособяване на селскостопанските отрасли в самостоятелни производства и предприятия. Селскостопанските отрасли са се развивали в рамките на едно стопанство. Поради това всеки отрасъл в селското стопанство представлява обособена част от производството на селскостопанските предприятия, която се характеризира с вида на произвеждания продукт, със специфичните оръдия и предмети на труда, със специфичната организация и технология на производството и със съответната специализация на работната сила.

Отраслите в селскостопанските предприятия могат да се групират по технологични и икономически признаци. В първия случай се определя видовата характеристика на отраслите, а във втория количествената, т. е. икономическото им значение в отделното предприятие

Според организацията и технологията на производството отраслите на селското стопанство се групират в две основни групи: от-

расли на растениевъдството и отрасли на животновъдството. За растениевъдните отрасли е характерно това, че те дават различни видове растителни продукти — зърно, тютюн, плодове, зеленчуци и др., — произвеждани с помощта на земята като средство и предмет на труда при употребата на специфичните оръдия за обработка на земята и прибирането на културите. Но не винаги понятието отрасъл съвпада с отглеждането на отделна култура и производството на отделни продукти. Такова съвпадение има само за някои отрасли, както е например при лозарството, тютюнопроизводството и др. Някои отрасли обединяват отглеждането на различни култури, от които се получават и различни продукти. Такъв е случаят със зеленчуковото производство, полевъдството и др.

За всички животновъдни отрасли е характерно това, че като средства и предмети на труда се използват отделните видове животни, от които се получават различните видове животновъдна продукция. Обикновено от един вид животни се получават по няколко вида продукти. Затова понятието животновъден отрасъл съответствува на отглеждането на определен вид продуктивни животни. В този смисъл говорим за говедовъдство, свиневъдство, овцевъдство и птицевъдство.

Когато в едно и също селскостопанско предприятие са застъпени много селскостопански отрасли, те заемат различна част от стопанисваната земя, заангажират различен дял от основните и оборотните фондове и работна сила. Също така те дават и различен дял от общата и стоковата продукция и от дохода на стопанството. По тези признаци се определя икономическото значение на различните отрасли за отделното предприятие.

Групирани според икономическото им значение, отраслите в социалистическите селскостопански предприятия се делят на главни (основни), допълнителни и спомагателни.

Главни или основни отрасли на стопанството са тези, от които се получава преобладаващата част от общата и стоковата продукция и по-голямата част от доходите. В тези отрасли се изразходват най-много средства за производство, а понякога и най-много труд. Те определят производственото направление, т. е. специализацията на стопанството.

Допълнителни се считат онези отрасли, от които се получава по-малка част стокова продукция и по-малки доходи в сравнение с главните отрасли.

Спомагателните отрасли обикновено се развиват не като стокови отрасли, а във връзка с развитието и подпомагането на основните и допълнителните отрасли, за задоволяване на вътрешностопански нужди. На сегашния етап от развитието на социалистическите селскостопански предприятия се препоръчва застъпването и развитието и на редица спомагателни и странични неселскостопански дейности, които имат промишлен характер: мелници, тухларници, каменни кариери и др. Някои препоръчват откриването и на малки промишлени предприятия към ТКЗС с цел да се ангажира

свободната работна ръка. Но трябва да кажем, че тази практика не бива да се издига в принципна теория, тъй като тя би противоречила на основните закономерности на развитието на производителните сили в селското стопанство и свързания с тях процес на задълбочаване на общественото разделение на труда, а следователно и на все по-тясна специализация на производството. От тази гледна точка развитието на много отрасли в социалистическото селскостопанско предприятие и особено развитието на допълнителни отрасли с малко икономическо значение в бъдеще ще се окаже икономически и обществено неоправдано. На сегашното положение трябва да се гледа като на неизбежен етап, а не като на основен принцип. По същия начин трябва да се разглежда и въпросът за страничните промишлени дейности, развивани сега в ТКЗС. Перспективното планово териториално разпределение на производителните сили, в това число и работната сила, не предполага дребно промишлено производство, а крупно модерно производство, което ще погълне абсолютния и сезонния излишък на работна сила във високомеханизираното селско стопанство.

б) За характера на специализацията на социалистическото селскостопанско производство. Допреди няколко години у нас господствуваше теорията за многоотрасловото развитие на социалистическото селско стопанство по райони и в отделните селскостопански предприятия. Многоотрасловостта се схващаше обикновено в смисъл на застъпване на всички отрасли. Тази теория у нас служеше като ръководно начало в плановото насочване на производствената дейност на отделните ТКЗС и ДЗС и посредством системата на изкупуване на селскостопанската продукция (нарядите и държавните доставки) се превърна в строго спазвана практика.

Многоотрасловостта се изтъкваше като едно от предимствата на социалистическото селско стопанство пред капиталистическото. Това схващане обаче беше по-скоро отражение на фактически сложилата се обстановка, че ТКЗС имаха универсален характер по отношение на селскостопанските отрасли. В новообразуваните кооперативни пък и дълго след това се запазиха всички отрасли, които са били застъпени в частните стопанства преди кооперирането — над 50 земеделски култури и всички видове продуктивни животни.

Едновременно с процеса на кооперирането нарастваше и се разширяваше и механизацията на селското стопанство, която играе важна роля в задълбочаването на общественото разделение на труда и специализацията на производството като негова форма на проявление. През този период обаче теоретическата мисъл не можа да се освободи от тезата за многоотрасловостта и не надхвърли рамките на исторически сложилата се практика, не можа да разкрие обективния характер и неизбежността на специализацията на социалистическото селскостопанско производство.

През целия период на кооперирането на селското стопанство се извършваше обобществяване и концентрация на собствеността и обществената организация на производството. Обаче отрасловата

и видовата концентрация и специализация на производството липсваше, а след това беше съвсем слабо проявена и то главно по райони (окръзи), а не по стопанства. За такова проявление пречеше както наследената от ТКЗС универсалност на производството и ниското равнище на производителните сили, така и системата на планиране и изкупуване на селскостопанската продукция по окръзи и стопанства. Въпреки това концентрацията на собствеността и обществената организация на производството наложи вътрешностопанското коопериране, разделение и специализация на труда в отделните стопанства, което намери израз в изграждането на постоянните специализирани и други бригади и звена в отраслите на растениевъдството и животновъдството. Тази вътрешностопанска специализация, макар и частично, показва по нагледен начин предимствата на специализацията на труда при производството на определени видове продукти.

След уедряването на ТКЗС по-нататъшното развитие на крупното производство обективно обуславя нова, по-висока степен на общественото разделение на труда, която ще намери израз в специализацията на производството и по селскостопански предприятия.

Преобладаващата част от икономистите в СССР и у нас, като изхождат от специфичните особености на селскостопанското производство, считат, че специализацията в социалистическото селско стопанство трябва да бъде „многоотраслова специализация с рационално съчетание на отраслите в отделните предприятия“. Те, както и привържениците на „многоотрасловото селско стопанство“, най-често се позовават на изказаната от Ленин мисъл, че „... земеделската промишленост не се разлага на свършено отделни отрасли, а само се специализира в производството в един случай на един, в друг случай — на друг пазарен продукт, при което останалите отрасли на селското стопанство се приспособяват към този главен (т. е. пазарен) продукт“³⁰. Тази Ленинова мисъл обаче не може да се използва като аргумент за обосноваване на тезата, че специализацията на социалистическото селско стопанство може да бъде и трябва да бъде само „многоотраслова специализация“. Първо, изтъквайки особеностите на селското стопанство, Ленин не ги абсолютизира за всички времена и условия и, второ, той определено говори за специализация в производството на един пазарен продукт, а при многоотрасловата специализация в отделните предприятия се произвеждат много стокови продукти. Следователно не може да се счита, че Ленин е изказал мисли в защита на многоотрасловата специализация. Изобщо не е правилно да се говори за многоотраслова специализация, тъй като това понятие не отразява същността на обективния процес на специализацията.

Многоотраслова специализация означава върху площта на едно предприятие и с негови средства за производство развитието на много отрасли с различна технология на производството. По съ-

---

³⁰ Ленин, В. И., Съч., том III, стр. 304.

шество това означава раздробяване и на площта, и на средствата за производство, т. е. спъване на процеса на концентрацията на производството на отделните продукти. Следователно, както теорията за многоотрасловото развитие, така и теорията на многоотрасловата специализация необосновано преувеличават значението на специфичните особености на селското стопанство, поради което не могат да служат за методологическа основа на едрото модерно производство.

За такава основа може да служи само обективният процес на развитието и усъвършенствуването на производителните сили и свързаното с това задълбочаване на общественото разделение на труда. А това означава, че и социалистическото селскостопанско производство непрекъснато ще се специализира, т. е. ще се намалява не само броят на отраслите, застъпени в отделните стопанства, но и броят на продуктите, произвеждани в тях, т. е. ще върви към все по-тясна и по-тясна специализация. Естествено, наследената от миналото многоотрасловост не позволява изведнъж във всички райони и във всички стопанства да се премине към една по-тясна специализация на производството. Това е сложен проблем и за решаването му са необходими определени обективни условия, предпоставки и време.

Тясната специализация на селското стопанство у нас на сегашната степен на развитие на производителните сили, на науката, техниката и т. н. не може да придобие повсеместен характер. Това особено важи за растениевъдството. Но от това не следва, че в процеса на специализацията на нашите селскостопански предприятия ще се запазят във всяко стопанство всички или много отрасли и култури, няколко от които ще станат основни, а останалите — допълнителни.

На сегашния етап специализацията трябва да върви по линията на рязко намаляване броя на отраслите и културите, развивани в едно стопанство. За растениевъдството, разбира се, не може и не бива да се стига до монокултурност, а до няколко основни стоковън отрасли, съчетанието на които от агротехническо, организационно и икономическо гледище е най-изгодно. Или това ще бъде не многоотраслова, а малкоотраслова специализация.

За животновъдството обаче и специално за свиневъдството и птицевъдството вече напълно са намерили условията за една тясна специализация и голяма концентрация на основата на промишлената технология и организация на производството. Тук може и трябва да се стигне до пълно обособяване на тези отрасли в отделни крупни държавни, междукооперативни или смесени — държавно-кооперативни — предприятия, изградени на най-подходящите за целта места.

3. ОСНОВНИ ФАКТОРИ И УСЛОВИЯ, КОИТО ВЛИЯТ ВЪРХУ РАЙОНИРАНЕТО И СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА НА СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

а) Основни фактори и условия за специализацията. В селското стопанство най-ясно и сложно се преплитат природните условия и икономическите фактори, които оказват влияние върху районирането и специализацията на селскостопанското производство.

Селскостопанското производство се осъществява при използването като средства за производство и на живи биологически организми — растенията и животните, чието отглеждане се свързва с определени природни условия. Тези условия са играли определена роля за формиране на съществуващата специализация и ще играят такава роля и по отношение на бъдещата специализация. Ето защо пълната характеристика на природните условия е една от основните предпоставки за целесъобразно разместване на културите и животните. За тази характеристика имат значение климатичните условия — температура, ветрове, валежи, водни ресурси (възможности за тяхното използване) и почвените условия — вид и състав на почвите, релеф, наклон, изложение, почвена покривка, съществуваща растителност и др. Характеристиката на природните условия трябва да се прави въз основа на производствения опит и обективните данни.

Не по-малко значение за специализацията имат икономическите условия на производство. Те представляват единство на обществените потребности от определен вид селскостопанска продукция и обективните възможности за нейното производство и доставяне на потребителя при възможната най-голяма икономия на обществен труд

Обществените потребности, които оказват влияние върху районирането и специализацията на селскостопанското производство, са:

1. Потребностите на селското производително и непроеизводително население.

2. Потребностите от селскостопански произведения (мляко, плодове, зеленчуци, яйца и др.) на населението от градските и промишлените центрове и курортните комплекси.

3. Необходимите за преработка на селскостопанските суровини и продукти — цвекло, тютюн, слънчоглед, лен, коноп, зеленчуци и др. — от промишлените предприятия.

4. Износът на селскостопанска продукция.

Обществените потребности от селскостопанска продукция на определен етап намират конкретен израз в необходимите количества, определени с държавните планови задачи. Решаването на тези задачи лежи в основата на специализацията и концентрацията на производството, а последните от своя страна помагат за изпълнението им.

Освен това икономическите условия изискват продукцията да се произведе и достави на потребителя при възможните минимални

разходи на обществен труд. Това означава разместването на производството по райони и стопанства да се извърши така, че всеки продукт да се произвежда и доставя оттам, където пълната му себестойност (включително транспортните разходи) е най-ниска.

На настоящия етап от нашето развитие по райони и стопанства, където има благоприятни природни условия, трябва да се произвежда на място необходимата продукция за задоволяване потребностите на местното селско население. Това се отнася главно за трудно превозимите и бързо развалящите се продукти, като мляко, месо, яйца, плодове, зеленчуци и др. Трябва да се приеме, че принципът на „самозадоволяване“ вече е остарял, че той противоречи на прогресивните тенденции за специализация и концентрация на производството и че вместо него „следва да се върви към развит вътрешноселски стокооборот като принцип, но съобразно създаваните възможности за това“³¹ Но и при вътрешноселския стокооборот на селскостопанската продукция пак трябва да се прилага критерият за икономическата изгода. Освен това на сегашния етап още не са създадени необходимите материални условия за такова голямо задълбочаване на разделението на труда в селското стопанство. В бъдеще то ще се окаже неизбежно, но преждевременното му прилагане, без да е възникнала обективна икономическа необходимост от него, ще затормози развитието. Затова вниманието трябва да се съсредоточи главно върху специализацията и концентрацията на стоковото производство и то на тази негова част, която е предназначена за градското население, промишлеността и износа.

Във всеки окръг (район) трябва да се имат предвид големите градове и промишлени центрове като важен районообразуващ фактор при специализацията на селскостопанското производство.

Снабдяването на големите центрове от възможните най-близки бази на производството има голямо икономическо значение. Разбира се, въпросът за отдалечеността на производствено-снабдителните бази от мястото на потреблението на продукцията следва да се решава конкретно. Ако природните условия в близките райони обуславят по-малка ефективност на производството, то за обществото може да се окаже по-изгодно тези бази да се организират и по-далече, особено ако транспортните връзки са развити, удобни и евтини. Във всички случаи критерий за това е икономическата изгода, т. е. разликата в производствените разходи за единица продукция (включително и транспортните разходи) на мястото на потреблението.

В рамките на международното разделение на труда нашата страна ще изнася плодове, грозде, зеленчуци и тютюн. Производството на висококачествени произведения за износ, създаването на традиции и опит по обработката на тази продукция, необходимостта от по-ефективен контрол за износа налагат по-голяма концен-

³¹ Вж. Владов, Димо, Специализация на селскостопанските предприятия, сп. „Нова време“, кн. 3, 1963 г., стр. 55.

трация на производството за износ, т. е. налага необходимостта от създаване на производствено-експортни райони и бази за отделните видове продукция. Производствено-експортните селскостопански райони трябва да се формират там, където природните условия благоприятствуват производството на висококачествена продукция, а експортирането ѝ да става при най-малки разходи за транспорт, товарене, претоварване и др.

Решаващата роля в селскостопанското производство играят хората и техният труд. ~~Обществото~~ като цяло е заинтересувано от възможното най-рационално използване на всичките негови трудови ресурси, в това число и тези на селското стопанство. От това са непосредствено заинтересувани и отделните селскостопански предприятия и още по-пряко селскостопанските труженици — кооператори и работници. Следователно наличието и рационалното използване на работната сила се явява първостепенен икономически фактор за специализацията на селскостопанското производство. В това отношение се поставят за разрешение твърде сложни проблеми. Един от тези проблеми е осигуряването на достатъчно количество работна ръка, за навременно и качествено изпълнение на селскостопанските работи по отглеждането на различните култури и животни. Този проблем е свързан със сезонния характер на производството в растениевъдството, който обуславя неравномерното използване на работната сила по месеци през годината. Задълбочаването на специализацията в социалистическите селскостопански предприятия неизбежно води до намаляване на броя на отраслите и културите, но това става така, че застъпените отрасли да позволяват най-пълно и равномерно използване на наличните трудови ресурси за всеки район и общо за страната, като се намалява амплитудата на трудовото напрежение по месеци през годината.

Вторият проблем е, че в резултат на непрекъснатото нарастване на механизацията на производствените процеси от селското стопанство ще се освобождава излишна работна сила и ще се поглъща от другите отрасли. Към 1980 г. в селското стопанство ще се използва приблизително половината от работната сила, която е заета през 1960 г. Естествено този процес трябва да се обхване потътно от вътрешностопанското и районното планиране и да се съгласува със задачите на специализацията.

При плановото насочване на специализацията за отделното стопанство и за кооператорите голямо значение има доходността и рентабилността на отделните отрасли и продукти. Величината на ~~общия~~ и чистия доход, който се получава на един декар, на един човекоден и на един работоспособен, участвувал в производството, от различните култури по райони е различна. Затова чрез специализацията трябва да се осигурява възможната най-висока рентабилност на стопанствата. Като критерий при икономическата оценка както на съществуващата, така и на перспективната специализация голямо значение има себестойността на продукцията. Този показател синтезира влиянието на природните и организа-

ционно-икономическите условия на производството. При еднакви икономически условия по-добрите природни условия обуславят по-високи средни добиви от единица площ при едни и същи производствени разходи, а отгук и по-ниска себестойност на единица продукция и по-висока рентабилност. Обратно при еднакви природни условия по-добрите организационно-икономически условия обуславят по-ниско равнище на производствените разходи и предизвикват същия ефект. Затова анализът на средните добиви и себестойността на продукцията има голямо значение за избора на варианти за районирането, специализацията и концентрацията по райони и стопанства.

Така например за периода 1959—1961 г. включително средният добив от пшеницата е 171,7 кг, а средната себестойност на 1 т е 65,27 лв. Ако изключим трите градски окръга — София, Пловдив и Варна, които не оказват влияние за производството на пшеница, то от останалите 27 окръга в 13 средните добиви са по-високи от средните за страната и това са преди всичко окръзите, в които попадат основните зърненохлебни бази: Толбухински, Силистренски, Разградски, Плевенски, Коларовградски, Врачански, Михайловградски, Бургаски, Старозагорски и др. Като общо правило в същите окръзи и себестойността на продукцията е по-ниска от средната за страната. Най-ниска е себестойността на един тон пшеница в Толбухински окръг — 44,50 лв, или с 46,7% по-ниска от средната за страната. Това сочи за действително най-благоприятните природни и икономически условия за производство на пшеница в този район. Ясно е, че средните добиви и равнището на себестойността при равни други условия ще играят решителна роля при разместването и концентрацията на стоковото производство на пшеницата в страната. Разбира се, в отделни случаи, въпреки че показателите за средните добиви и себестойността могат да са благоприятни за някои култури в даден район, може да не се даде специализация и концентрация на тези култури, тъй като при комплексната оценка на природните и икономически условия се налага развитието на други отрасли, за които районът предлага също така благоприятни условия, каквито другаде няма. Например Сливенски окръг е също измежду окръзите с най-високи средни добиви и най-ниска себестойност на пшеницата — добивите са с 5,8% по-високи от средните, а себестойността е с 16,1% по-ниска от средната за страната, но не е правилно той да се развива като зърнено-хлебен район поради това, че природните и икономическите условия позволяват да се развива животновъдството и свързаното с него фуражно производство, производството на памук, лозарство, овощарство и др.

По същия начин следва да се прави анализ на себестойността и на животновъдната продукция с оглед на специализацията и концентрацията на животновъдството.

б) Показатели за определяне степента на специализацията на социалистическите селскостопански предприятия. Въпреки че нашата страна не е голяма, нейната територия и географското ѝ поло-

жение предоставят твърде разнообразни природни условия за селскостопанско производство, за отглеждане на различни култури и животни. Наред с това за различните райони на страната исторически са възникнали и различни икономически условия и фактори, които са влияли върху развитието на отраслите на селското стопанство. Поради това в отделни по-големи или по-малки териториални комплекси (райони) исторически се е оформила определена отраслова структура на селскостопанското производство, която отразява определена, макар и неголяма, степен на специализация на селскостопанските предприятия, въпреки че в тях се отглеждат всички култури и животни, отглеждани в района.

Изучаването на съществуващата специализация на стопанствата представлява извънредно важен методически въпрос при разрешаването на проблема за плановата перспективна специализация на районите и отделните стопанства в тях. Това е изходното начало, от което се прави оценка, доколко съществуващата специализация е правилна и трябва ли да се запази и усъвършенствува, или пък е неправилна и в каква насока и степен трябва да се изменя в перспектива, съобразно с природните и изменилите се икономически условия.

Във връзка с това извънредно голямо значение има въпросът за системата от показатели, които най-пълно характеризират степента на съществуващата и перспективната специализация на производството по райони и отделни стопанства.

Да се определи съществуващата специализация на едно стопанство или на група стопанства от даден район, когато в тях са застъпени много отрасли, означава да се установи кои отрасли или отрасъл има преимуществено развитие, т. е. е главен отрасъл и е с най-голямо икономическо значение за стопанството.

В практиката за определяне на специализацията се използват обикновено като основни икономически показатели структурата на стоковата продукция, на общата продукция, на паричните доходи и на разхода на труд по отрасли. Като допълнителни (косвени) ~~показатели се използват структурата на посевната площ~~ на животновъдството, гъстотата на животните (в условни глави) на 1000 декара стопанисвана площ и др.

Всеки един от тези показатели в една или друга степен отразява специализацията на производството, но най-пълно тя се отразява от структурата на стоковата продукция. Това е така, защото чрез реализацията на стоковата продукция отделното стопанство се свързва с останалите отрасли на народното стопанство. Видът и количеството на стоковата продукция определят неговото място в общественото разделение на труда. Затова структурата на стоковата продукция се счита за основен и пряк показател за специализацията на селскостопанските предприятия. Този показател се изчислява в парична форма, като се оценява стоковата продукция по единни държавни изкупни цени.

Структурата на общата продукция също така в значителна степен отразява специализацията, но тя е по-неточен показател от стоковата продукция, защото отразява количественото съотношение на всички отрасли и дейности на стопанството, включително и тези, които не дават стокова продукция и следователно не участвуват пряко в общественото разделение на труда.

Г Л А В А VIII

ИНТЕНЗИФИКАЦИЯ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

1. СЪЩНОСТ И УСЛОВИЯ, ОТ КОИТО ЗАВИСИ ИНТЕНЗИФИКАЦИЯТА НА СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

Интензификацията на производството е един обективен обществено-икономически процес, който се извършва във всички отрасли на материалното производство. Той има изключително голямо значение за селскостопанското производство поради това, че е свързано със земята, която е всеобщо условие и главно средство за производство. Освен това интензификацията не се свързва с отделни страни и елементи на производствения процес, а засяга производството като цяло и определя неговия характер по отношение на степента на развитие на производителните сили. В този смисъл ние говорим за екстензивен и интензивен тип селско стопанство.

Като обективен процес, интензификацията е присъща на селското стопанство на всички страни, въпреки че нейните цели, характер, темпове на развитие зависят в най-голяма степен от характера на производствените отношения, т. е. от икономическия строй. „Интензификацията на земеделието — пише Ленин — . . . е не случайно, не местно, не епизодично, а общо явление във всички цивилизовани страни.“³²

Интензификацията на селското стопанство представлява непрекъснато увеличаване и усъвършенствуване на прилаганите върху единица стопанисвана площ средства за производство и жив труд, в резултат на което се увеличава получаваната растителна и животинска продукция от тази площ и се намалява нейната себестойност.

Интензификацията засяга всички страни на процеса на селскостопанското производство. Върху нейния характер и равнище влияят условията и факторите, от които зависи развитието на самото селско стопанство. В своята съвкупност това са природните и обществено-икономическите условия и фактори.

Природните условия (релеф, вид и естествено плодородие на

---

³² В И. Ленин, съч., т. 22, стр. 38 — 39.

почвата, количество и разпределение на валежите, климат и пр.) имат значение за развитието на селското стопанство и оказват известно влияние върху неговата интензификация, но решаваща, определяща роля за нея имат общественно-икономическите условия — икономическият строй на обществото. Това означава, че на всеки икономически строй и на всеки етап от развитието на неговите производителни сили отговаря съответен характер и равнище на интензификация на селското стопанство.

В този смисъл съществуват принципи различия между интензификацията на селското стопанство при капиталистически и при социалистически условия, въпреки че се осъществява с едни и същи технически средства и прийоми. Преди всичко тя се различава по своята цел. Целта на интензификацията на капиталистическото селско стопанство е получаването на по-голяма печалба. Известно е, че при условията на капитализма средствата за производство и работната сила се влагат в производството под формата на капитал. Следователно интензификацията, която е допълнително влягане на средства за производство и жив труд върху единица площ, не е нищо друго освен допълнително влягане на капитал — концентрация на авансирания капитал върху всяка единица стопанисвана площ. „... а в икономически смисъл — пише Маркс — под интензивна култура не разбираме нищо друго освен концентрацията на капитали в една и съща площ земя вместо разпределението му между лежащи едни до друг участъци земя“³³ От тази икономическа същност се определя характерът на интензификацията при капитализма, а именно, че тя се извършва стихийно под въздействието на неговите икономически закони.

Целта на социалистическото селскостопанско производство не е създаването на принадена стойност, а увеличаването на селскостопанската продукция за все по-пълно задоволяване на личните и обществените потребности. Следователно, интензификацията е средство за постигане на тази цел и от това се определя нейната икономическа същност. При социалистическите условия интензификацията засяга целокупното селско стопанство и ефектът от нея се ползува от всички селскостопански труженици и цялото общество. Подчинена на икономическите закони на социализма, тя е планов процес и най-важна съставна част на проблема за перспективното планово развитие на народното стопанство общо и на селското стопанство специално.

Равнището на интензификацията на селското стопанство на дадена страна зависи от степента на развитието на производителните ѝ сили (науката) от това колко и какви средства за производство се влагат в селското стопанство, каква е квалификацията на кадрите, заети в него, и т. н. От това следва, че интензификацията зависи от редица общи и специфични условия на икономическото и културното развитие на страната, някои от които имат решаващо значение.

³³ К. Маркс, Капиталът, т. III, стр. 696.

Такова значение имат индустриализацията и електрификацията на страната. Те влияят пряко върху равнището на интензификацията, тъй като са свързани с развитието и усъвършенствуването на най-важните съставни части на материално-техническата база на селското стопанство — енергетиката, машините и химическите торове и препарати. Високото равнище на индустриализация на страната обуславя развитието на селскостопанското машиностроене, което доставя главните средства за производство — тракторите и другите селскостопански машини. Електрификацията има решаващо значение за усъвършенстване на енергетическата база и особено за комплексната механизация в животновъдството. Важно значение за интензификацията на селското стопанство има развитието на тежката химия. Това са факторите, от които главно зависи равнището на интензификацията. Разбира се, не бива да се счита, че интензификацията на селското стопанство на дадена страна, особено когато се касае за малка страна, непременно трябва да се осъществява само на основата на собствено развитие на всички клонове на селскостопанското машиностроене. Тя може да се осъществява и на базата на икономически изгодно и справедливо международно разделение на труда, каквото е социалистическото международно разделение на труда и взаимопомощ между социалистическите страни. Напротив, неравномерното развитие и заробващото международно разделение на труда между напредналите капиталистически страни и слабо развитите страни обуславя екстензивното развитие и изоставането на селското стопанство на последните.

За интензификацията има значение не само простото количествено увеличение на средствата за производство, прилагани върху единица площ, но и качествените изменения по линията на усъвършенствуването на тези средства.

Друго важно условие, от което зависи интензификацията, е концентрацията и специализацията на селскостопанското производство. Става въпрос не само за концентрация на собствеността върху средствата за производство (например собствеността на земята), но за концентрация и на обществената организация на производството, по-точно за отрасловата и видова концентрация и специализация на производството. Само в крупните специализирани предприятия може правилно да се организира територията и ефективно да се използват машините и другите средства за селскостопанско производство. Но концентрацията и специализацията на селското стопанство зависят от обществените отношения, следователно и тяхната роля като условие за интензификацията зависи от производствените отношения. При капиталистически условия интензификацията не само се обуславя от концентрацията на капитала, но самата тя е форма на неговата концентрация, т. е. пряко произтича от капиталистическия начин на производство.

Икономическата същност на концентрацията и специализацията на селскостопанското производство при социалистически условия и тяхното значение за интензификацията са принципно различни

ст тези при капитализма. Крупните социалистически селскостопански предприятия са обективна основа за интензификацията на селското стопанство. От своя страна тя оказва обратно влияние и допринася за ~~за дълбоко~~ ~~на специализацията~~ и засилване на концентрацията, с което се ~~увеличава~~ икономическата ефективност на производството.

Развитието на науката, в това число и селскостопанската наука, и образованието са ~~друго важно условие за интензификацията~~ на селското стопанство. Интензивното селско стопанство се организира и развива на научна основа. Затова развитието на различните клонове на селскостопанските науки и внедряването на научните открития в практиката имат изключително голямо значение. В това отношение на сегашния етап все повече се увеличава значението на използването на ядрената физика, биофизиката и електрониката в областта на селското стопанство.

Не по-малко значение има развитието и на икономическата наука, която разработва такива важни проблеми, като управление, планирането, районирането, специализацията и концентрацията на селскостопанското производство, икономическата ефективност на капиталните вложения, усъвършенствването на нормирането, организацията и заплащането на труда, икономическата обосновка на цените на селскостопанската продукция и др. Едновременно с това важно условие е подготовката на кадри за селското стопанство, чието обучение и квалификация трябва да става на основата на най-новите достижения на науката и члния опит.

Важно условие за повишаване интензификацията на селското стопанство е изграждането и прилагането на научно обоснована система на водене на селското стопанство, която включва системите ~~на земеделие и животновъдство~~, на организация, ръководство и управление на производството.

Системата на земеделието в тесен смисъл на думата представлява ~~съвкупността~~ от начините и средствата за запазване и повишаване на плодородието на почвата. Интензификацията на селското стопанство изисква и интензивни начини и средства за повишаване на почвено плодородие. Това са преди всичко торенето, напояването, правилните селгтообращения и правилната обработка на почвата и културите. Широко прилаганата по-рано тревополна система се оказва неефективна, неотговаряща на изискванията на интензификацията на селското стопанство поради това, че се основава на екстензивен начин на възстановяване на плодородието изкуственото тревосеене, което икономически е неизгодно. Разбира се, неправилно би било, особено когато става дума за голяма страна, да се говори за една-единствена система на земеделие, пригодна за всички природни условия. В зависимост от природните условия и специализацията на производството системите на земеделието трябва да бъдат различни. При определени условия най-добра е онази система, която икономически е най-ефективна, т. е. при която

се получава от единица площ най-много продукция с най-ниска себестойност, при нарастващо плодородие на почвата.

Системата на интензивното животновъдство представлява съвкупността от средствата и начините за целесъобразно увеличаване броя на животните, подобряване техния породен състав, повишаване на продуктивността им и намаляване себестойността на животновъдната продукция. Тя включва: интензивното разширено възпроизводство и правилната структура на стадата, развъдно-подобрителните мероприятия и избор на подходящи породи, развитие на интензивна фуражна база, правилно хранене и гледане на животните, концентрация, специализация и комплексна механизация на производството.

Системите на земеделието и животновъдството, които са същността на агротехниката и зоотехниката, т. е. технологията на растителното и животновъдното производство, трябва да бъдат строго научно обосновани и проверени, непрекъснато да се усъвършенствуват на основата на най-новите открития на науката, техническия прогрес и челния опит в национален и международен мащаб.

Характерът на организацията, ръководството и управлението на селскостопанското производство изцяло се определя от икономическия строй на обществото. Системата на социалистическата организация, ръководство и управление на селското стопанство принципно се различава от системата на частното стопанисване при капитализма. Работата на всички звена от системата на социалистическата организация, ръководство и управление на селското стопанство е извънредно важно условие за интензификацията и затова тя трябва да се изгражда на строго научни основи. Това е гаранцията, че правилно ще бъдат определяни и последователно осъществявани както перспективните, така и конкретните текущи насоки и задачи на интензификацията на селското стопанство като цяло и във всяко стопанство поотделно.

2. ГЛАВНИ НАСОКИ НА ИНТЕНЗИФИКАЦИЯТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО ПРЕЗ НАСТОЯЩИЯ ЕТАП

Увеличението на селскостопанската продукция може да стане по два пътя: чрез разширяване на обработваемите площи (разработване на нови земи) или като се увеличава ефективността на вече усвоения поземлен фонд (увеличаване на количеството и качеството на влаганите средства за производство и жив труд върху всяка единица площ), т. е. по пътя на интензификацията. По кой път да се върви зависи от конкретните условия на дадена социалистическа страна на всеки етап от нейното развитие. В някои страни, между които е и нашата, възможностите за разширяване на посевните площи за сметка на нови, неразработени земи са твърде ограничени. У нас се предвижда усвояването на около 3 млн декара нови земи и то предимно на наклонени терени, пустеещи места, такива, получени след изкореняването на нископродуктивни гори.

Ето защо VIII конгрес на БКП определи интензификацията „... като основно направление в развитието на селското стопанство в перспектива“³⁴. В други страни възможностите за разширяване на обработваемите площи за сметка на нови целинни земи са по-големи. В Съветския съюз например бяха разорани над 40 милиона хектара целини, от които се получават огромни количества зърнени храни.

Но бързото развитие на икономиката, нарастването броя на населението и повишаването на неговото материално състояние изискват ново, по-голямо увеличение на селскостопанската продукция и намаляване на нейната себестойност.

При сегашното равнище на съветската икономика и развитие на материално-техническата база на селското стопанство интензификацията е обективно необходима, тъй като чрез нея може да се осигури повече и по-евтина продукция при еднакви други условия. В програмата на КПСС, приета от XXII конгрес, се казва, че „Главният път за подема на селското стопанство и за задоволяването на растящите потребности на страната от селскостопанска продукция са всестранната механизация и последователната интензификация: постигане върху основата на науката и на челиния опит висока култура на земеделието и животновъдството във всички колхози и совхозы, рязко повишаване добивите от всички култури и увеличаване добивите от всеки хектар при максимална икономия на разходите на труд и средства“³⁵

На своя декемврийски пленум през 1963 г. ЦК на КПСС прие постановление за ускорено развитие на химията и специално за рязко увеличаване на производството на химически торове и препарати за селското стопанство, а на 15. II. 1964 г. беше свикан специален пленум за интензификацията на селското стопанство, който прие изключително важни решения по този въпрос. Пленумът определи интензификацията като генерално направление в подема на селското стопанство, централен път за развитие на неговите производителни сили. „Досега — се казва в решенията на пленума — задачата за увеличение производството на селскостопански продукти ние решавахме главно за сметка на разширение на посевните площи. Това беше правилна линия, тъй като държавата нямаше друга възможност рязко да увеличи производството на зърно в най-кратки срокове, не разполагаше тогава с допълнителни материални възможности за широка химизация на земеделието и развитие на иригацията. Сега вече, когато Съветската страна може да отдели крупни капиталовложения за производството на минерални торове, иригационно строителство и други нужди на селското стопанство, задачата за задоволяване потребностите на страната от зърно и други продукти ние трябва да решаваме по пътя на рязкото повишаване

³⁴ Директиви на VIII конгрес на БКП, стр. 29.

³⁵ Материали на XXII конгрес на КПСС, изд. БКП, 1962 г., стр. 514—515.

плодородието чрез всемерната интензификация на цялото селскостопанско производство“³⁶.

Работата и документите на Февруарския пленум 1964 г. на ЦК на КПСС имат изключително важно значение не само за Съветския съюз, но и за всички социалистически страни. Теоретически беше обоснована тезата, че интензификацията сега е обективно необходим нов етап в развитието на социалистическото селско стопанство на основата на неговата специализация и концентрация на производството. Като обобщава достиженията на съветската и световната наука и опит, пленумът определи главните насоки на интензификацията на социалистическото селско стопанство на настоящия етап от развитието — етап на постепенния преход от социализма към комунизма — химизацията, комплексната механизация, поливното земеделие, подобриенето на сортовия състав в растениевъдството и развитието на фуражната база и подобряване на породния състав и продуктивността на животновъдството.³⁷

Широко развитие на поливното земеделие. Икономическият ефект от поливното земеделие се проявява в няколко насоки. Първо, от поливните площи се получават много по-високи добиви, които възвръщат неколkokратно направените разходи за поливането. Второ, върху значителна част от поливните площи могат да се отглеждат втори култури. Трето, добивите от поливните площи са гарантирани при всякакви метеорологически условия. Поливното земеделие представлява сигурна основа за получаване на необходимата продукция дори и при неблагоприятни метеорологически условия, които често компрометират реколтата върху неполивните площи. С право може да се каже, че и досега изхранването на голяма част от населението на нашата планета става на базата на поливното земеделие. Напояваните площи в света представляват около 14% от обработваемата земя, а от тях се изхранва около половината от населението на земята. Иригационни съоръжения са строени още в древните времена, но и сега разширението и развитието на поливното земеделие си остава една от главните насоки на интензификацията на селското стопанство.

Основните направления на развитието на поливното земеделие в настоящия етап са :

1 Разширяване на иригационното строителство от национално и местно значение с цел да се увеличат напояваните площи. Икономическата ефективност на капиталните вложения за това строителство е висока при условие, че изградените системи, напояваните площи и водата се използват правилно и интензивно.

2 Правилно и интензивно използване на съществуващите макро- и микронапойтелни системи чрез повишаване културата на

³⁶ Постановление на ЦК на КПСС за интензификацията на селскостопанското производство. Вж. в „Правда“, № 47, от 16. II. 1964 г.

³⁷ За да се избегне евентуално дублиране на материала, въпросите за химизацията, комплексната механизация, подобряване на сортовия и породния състав и развитието на фуражната база се разглеждат в следващата глава.

поливното земеделие (научно обоснована агротехника, норми на торене, норми на поливане, своевременна обработка и т. н.).

3) Разместване върху поливните площи на най-важните култури за районите, микрорайоните и стопанствата. За нашите условия след зеленчуковите култури поливните площи трябва да се определят за фуражните култури. С разширението на поливните площи постепенно върху тях ще се засяват и зърнено-хлебните. Световната практика показва, че от поливните площи при климатическите условия като нашите и съответно торене се вземат по две реколти. Такава е общата тенденция на поливното земеделие.

4) Усъвършенствуване на напоителните системи и съоръженията на поливното земеделие и постепенно преминаване от ръчното поливане (което сега е основна форма) към комплексна механизация на поливането. Тук става дума за усъвършенствуването на каналните мрежи за строеж на закрити напорни тръбопроводи и системи от хидранти, използването на високопроизводителни джъдвални машини и други ефективни съоръжения и методи на поливното земеделие.

5) Създаване на техника и технология за борбата със заблत्याването и засоляването на поливните площи, което представлява реална опасност и намалява икономическия ефект от поливните площи. Същото се отнася и за техниката и технологията на поддържането и почистването на каналните мрежи

6) Подготовка и квалификация на специалистите, работниците и кооператорите по техниката и технологията на поливното земеделие, повишаване на тяхната материална заинтересованост. Поливното земеделие крие големи резерви за увеличаване селскостопанската продукция. Чрез него човекът по решителен начин се освобождава от зависимостта и капризите на природата

3. ПОКАЗАТЕЛИ ЗА РАВНИЩЕТО НА ИНТЕНЗИФИКАЦИЯТА

Равнището на интензификацията на селското стопанство на дадена страна, по райони или в отделните стопанства се определя от вида, количеството и качеството на средствата за производство и жив труд, прилагани върху единица стопанисвана площ. За различните отрасли и култури на селскостопанското производство влагането на средства и труд не е еднакво, следователно и равнището на интензификацията е различно. Ето защо равнището на интензификацията по стопанства, по райони или в мащаба на цялата страна се определя като средна величина от интензификацията на всички отрасли.

Интензификацията на селското стопанство е многостранен процес, поради което равнището и не може да бъде определено само с един-единствен показател, а това става с помощта на система от количествени и резултатни икономически показатели.

С количествените икономически показатели се характеризира количеството на средствата за производство и жив труд, прилагани

върху единица площ. Като основни количествени показатели за равнището на интензификацията се използват :

1. Количеството на влаганите средства за производство на единица площ (на 1 даа или на 1000 даа) : основни средства общо трактори, комбайни и камiooni, продуктивни животни (в условни глави), химически торове, енерговъоръженост с механически двигатели и разход на електроенергия.

2. Количеството на механизираните работи в декари мека оран на единица площ.

3. Процентът на поливните площи към цялата площ.

4. Разходът на труд в човекодни на единица площ.

Количеството на влаганите средства за производство на единица площ е един от най-важните показатели за равнището на интензификацията, защото отразява с колко и какви средства се осъществява производственият процес. Този показател може да се изчисли общо и поотделно за основните и оборотните средства, като се използва паричната оценка на същите Някои основни средства (тракторите, комбайните, камииите и др.) и някои оборотни средства (торовете, електроенергията) имат решаващо значение за интензификацията и затова равнището и се характеризира и чрез тяхното количество на единица площ в натурални или условно-натурални измерители.

Изменението на някои от основните количествени показатели за равнището на интензификацията се вижда от следните данни :

Показатели	Години		
	1957	1960	1962
1. Основни средства на 1 даа площ — лева :			
а) ТКЗС (собствени и държавни)	30,68	40,68	47,87
б) ДЗС	62,40	64,0	76,9
2. ТКЗС — брой трактори 15 к. с. на 1000 даа	0,73	0,90	1,20
3. Брой на животните на 1000 даа, преведени в едър р. добитък, за вс. стопанства в страната	66,4	68,3	69
4. Минерални торове в кг чисто вещество на 1 даа	1,478	3,206	3,144
5. Механическа енерговъоръж. на цялото сел. стопанство — мех. к. с. на 1000 даа обр. площ	30	56	74
6. Напоявана площ — % от цялата обработваема площ	5,1	5,6	12,8

Данните показват, че във всички количествени показатели за равнището на интензификацията е изразена тенденция на увеличение. За някои показатели тази тенденция е без колебания — основните средства на единица площ, енерговъоръжеността и механизираниите работи, — а за други има по-големи или по-малки колебания,

както това е при количеството на торовете на единица площ. Естествено колебанията на тези важни показатели задържат непрекъснатия ръст на равнището на интензификацията, което се отразява и върху нейните резултатни показатели.

Крайният резултат от повишаването на равнището на интензификацията е повишаване ефективността на използването на земята и икономическата ефективност на селскостопанското производство като цяло. Затова като обобщаващи резултатни показатели за интензификацията на селското стопанство в цялата страна, по райони и отделни стопанства се използват: получената обща продукция от единица площ, равнището на производителността на труда, чистата продукция (общия доход) на единица площ и равнището на себестойността на продукцията.

За степента на интензификацията на растениевъдството и животновъдството може да се съди както по структурните изменения на растениевъдството и равнището на средните добиви, така и по породния състав и средната продуктивност на животните. Тези показатели обаче характеризират интензификацията частично. Да видим какво е било изменението на два от основните резултатни показатели за интензификацията на производството в ТКЗС за периода 1957—1962 г

(За всички ТКЗС в страната)

Показатели	1957 г.	1958 г.	1959 г.	1960 г.	1961 г.	1962 г.
1. Обща продукция на 1 даа обработваема площ						
а) по цени на реализация	29,8	29,8	37,6	40,2	40,9	45,8
б) по сравн. цени (1955 г.)	~~29,8~~	25,7	31,0	32,6	31,0	~~32,8~~
2. Годишна производителност на труда на 1 трудоспос. (обща продукция по сравними цени от 1955 г.)	548,2	566,6	756,6	886,2	865,4	1010,9

Общата продукция на един декар обработваема земя, изчислена по цени на реализацията, непрекъснато се увеличава, но върху този показател е оказало влияние повишението на изкупните цени след решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП — 1956 г. Затова истинският показател за резултата от интензификацията е продукцията от 1 даа, оценена по сравними цени. За този показател също така ясно е изразена тенденцията на увеличение, макар че по години има колебание. Тези колебания са още по-явни, когато се направи сравнение с показателя за производителността на труда. Неравномерността и несъответствието в изменението на двата показателя се дължи на нееднаквото развитие на интензификацията през този период в различните ѝ насоки. Равномерното и нарастващо увеличение на основните средства и особено на сред-

ствата на механизацията върху единица площ са обусловили и по-голямото нарастване на производителността на труда за сметка на икономията на живия труд. Обратно, недостатъчното торене и колебанията в количеството на употребените торове, колебанието в средните добиви, колебанията в броя на животните и тяхната продуктивност поради недостатъчното и непълноценно хранене предизвикват задържане и колебливо развитие на интензификацията, което намира израз в недостатъчното и колебливо увеличение на общата продукция от единица площ. Затова сега за основни насоки на интензификацията на нашето селско стопанство следва да се считат торенето и напояването и оттук развитието на интензивна фуражна база за животновъдството. Зависимостта между количествените и качествените показатели за интензификацията се вижда от следните данни:

(За всички ТКЭС в страната — 1961 г.)

Групи стопанства според вложените на 1 дка обработваема площ:				В същите групи стопанства получени:		
основни средства лева	животински торове—кг	механизация ддка м. о.	човекодин бр.	обща продукция на 1 дка лева	общ доход на 1 дка лева	средно възни- граждане на 1 човекодин- лева
I до 25	до 10	3,7	8,1	27,9	21,0	1,92
II 25—35	11	5,0	7,3	34,5	23,3	2,30
III 35—45	13	5,6	8,2	39,6	27,2	2,39
IV 45—55	16	6,1	9,4	45,4	32,4	2,50
V над 55	20	6,8	12,2	59,0	45,4	2,73
Средно 40	13,5	5,5	8,5	40,0	28,0	2,40

Съществуващата определена зависимост между количествените и резултатните показатели за интензификацията на селското стопанство показва, че колкото е по-високо равнището на интензификацията, толкова по-голяма е икономическата ефективност на селскостопанското производство и използването на земята като главно средство за производство е по-добро.

ГЛАВА IX

ТЕХНИЧЕСКИ ПРОГРЕС, МЕХАНИЗАЦИЯ, ЕЛЕКТРИФИКАЦИЯ И ХИМИЗАЦИЯ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

I. СЪЩНОСТ И ЗНАЧЕНИЕ НА ТЕХНИЧЕСКИЯ ПРОГРЕС В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Техническият прогрес в селското стопанство е процес на развитие и усъвършенстване на техниката и внедряване на най-новата прогресивна технология и организация на труда в производството. Той носи специфичните особености, характерни за селскостопанското производство, и трябва да се съобразява със сезонния характер на производството, с пространствения характер на труда, с влиянието на почвено-климатическите условия и биологическите закони върху растенията и животните и др. С оглед на тези специфични особености техническият прогрес се изразява в следното: използване на най-новите селскостопански машини, енергетични двигатели, най-високодобивните сортове и продуктивни животни, въвеждане научни норми за хранене, торене и подиране и най-нова технология в производството. Това ще осигури най-голяма продукция от единица площ в растениевъдството и от глава селскостопанско животно, при най-малък разход на жив труд за единица продукция. Следователно техническият прогрес в областта на селскостопанското производство е многостранна дейност, която изисква бързо развитие на производителните сили и своевременно внедряване постиженията на селскостопанската наука в практиката.

Използването на научните постижения играе ролята на ускорител на техническия прогрес в селскостопанското производство. Откритията на науката обаче могат да станат елементи на техническия прогрес само като се материализират в отделни предмети и оръдия на труда. Следователно както оръдията на труда, така и предметите на труда в селскостопанското производство са плод на науката и техническия прогрес и подлежат на изменения и усъвършенствания. Те са основата на производството, без които не е възможно нормалното му развитие, подобрене и усъвършенстване, и представляват неговата материално-техническа база.

В материално-техническата база се обхващат всички веществе-

ни елементи на производството. Те трябва да се разглеждат във взаимна връзка и зависимост, което позволява да се разкрият характерните особености на производствения процес. Отделните елементи също така трябва да се разглеждат в развитие, а не в застой, нещо, което се допуска в отделни случаи, като се разглеждат в развитието само оръдията на производството, а предметите на труда се третираат като неизменящи се елементи. Животът показва, че при едно такова отношение те оказват отрицателно влияние на техническия прогрес. Ако предметът на труда в селското стопанство като елемент на материално-техническата база се разглежда като нещо веднъж завинаги установено, то е невъзможно да се намери реална основа за решаване на редица проблеми, свързани със селскостопанското производство. Например доскоро механизираният прибиране на домати при сегашните сортове се смяташе практически невъзможно, тъй като все още не можеше да се конструира машина, която да обира узрелите домати.

Според тезата, че предметът на труда е неизменен, трябва да останем безсилни в по-нататъшната механизация на процесите. Изход от това положение може да се намери, като се разглеждат съществуващите сортове домати в движение, т. е. да се създадат такива сортове, които да зреят наведнъж 80—90%. При това положение вече решаването на проблема за механизираният обирање е по-лесно — конструирание на машина, която да изкубва растенията и обира плодовете. Примерът с домати не е единствен. Подобни примери могат да се посочат и с други култури, което показва, че когато предметът на труда се разглежда в развитие, това допринася изключително много за усъвършенстване на оръдията на труда, респективно на селскостопанските машини. Всичко това създава условия за бързото развитие на техническия прогрес в селскостопанското производство.

Подобряването на технологията и организацията на производството е плод на техническия прогрес. То оказва пряко влияние върху измененията на селскостопанската техника, която усъвършенствува. Ако технологията бъде възприета като неизменна при отглеждане на отделните селскостопански култури, това може да се окаже пречка при механизацията на всички операции в производството. Характерен пример можем да посочим с прореждането на окаяните култури. Действително трудно може да се конструира селскостопанска машина, която прецизно да извърши прореждането на различните окопци култури в зависимост от техните агротехнически изисквания. След като се създаде възможност за изменение начина на сеитбата, като се въведе квадратно-гнездовото засяване на отделните култури, нуждата от конструирание на специални машини за прореждането отпада.

Аналогични примери можем да посочим също така в трайните насаждения. Механизираният бране на гроздето изисква промяна в технологичските процеси. Явява се необходимост от създаване на нови конструкции за лозовите насаждения, за да стане възможно

въвеждането на специални машини, с които ще се извърши механизираното бране на гроздето. Следователно усъвършенствуването на материално-техническата база в селското стопанство изисква не само усъвършенствуване на оръдията и предметите на труда, но и усъвършенствуване на технологията и организацията на производството.

Техническият прогрес при капитализма все по-силно изостря социалните противоречия — машините изместват хората от производството, лишават ги от средства за съществуване и в същото време неимоверно увеличават печалбите на монополите. Машината против хората — такава е чудовищната логика на съвременния капитализъм. Следователно техническият прогрес при капитализма противоречи на интересите на основното мнозинство от трудещите се, а това, естествено, е задържащ фактор за неговото развитие.

Социализмът открива неограничени възможности за развитието на техническият прогрес. Социалните последствия от техническият прогрес при социализма имат прогресивен характер. Техническият прогрес разкрива огромни възможности за нарастване производителността на труда — основа за бързото повишаване на материалното и културното благосъстояние на трудещите се.

Комплексната механизация и автоматизация, като важно направление на техническият прогрес на социализма, не могат да предизвикат безработица, както при капитализма. Плановото водене на социалистическото стопанство дава възможност планомерно да се разпределя работната сила между отделните отрасли. Освен това с повишаване производителността на труда на основата на техническият прогрес планомерно се съкращава продължителността на работния ден при едновременно повишаване на работната заплата.

Внедряването в производството на все по-нова техника и технология повишава общата и техническа култура на трудещите се, води до изместване и съкращаване на неквалифицирания и тежък труд с висококвалифициран, при което се изменя обликът на работниците и селяните-кооператори, намаляват се и постоянно се ликвидират съществените различия между труда в селското стопанство и този в промишлеността. Следователно техническият прогрес при социализма облекчава човешкия труд, източник е на икономия и фактор за повишаване материалното благосъстояние и културното равнище на всички членове на социалистическото общество. Бързото развитие на техническият прогрес при социализма съпада с жизнените интереси на трудещите се и борбата за неговото ускоряване се превръща в дело на целия народ.

Техническият прогрес в селското стопанство има голяма роля за окончателното изграждане на материално-техническата база на социализма и постепенното преминаване към изграждане на материално-техническата база на комунистическото общество. Техническият прогрес ще осигури високомеханизирано, напълно модернизирано, при много висока култура на земеделие, производство. Главно направление на техническият прогрес в селското стопанство

са комплексната механизация, електрификацията и химизацията на производството, внедряването на научна система на земеделие и животновъдство, усъвършенствването на технологията на производството и др.

СИСТЕМАТА МАШИНИ — ОСНОВА ЗА КОМПЛЕКСНА МЕХАНИЗАЦИЯ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Под система от машини в селскостопанското производство трябва да разбираме съвкупността от еднородни машини, които взаимно се допълват и извършват по механизирани начин последователно технологическите процеси в растениевъдството и животновъдството. Специфичното в селскостопанското производство е получаването на голям брой продукти, за които се изисква различна технология на производството. Това обуславя необходимостта от цяла редица системи от машини, които се прилагат при производството на зърно, захарно цвекло, памук и др.

Съвършенството на тези системи машини се определя от относителния дял на механизиранията обработка, която те извършват при отглеждане на културите или животните. Следователно най-съвършена система от машини е тази, която създава възможност за пълна механизация на всички производствени процеси. Но въпреки успехите в селскостопанското машиностроене все още не е създадена нито една система от машини, която да извършва всички операции по механизирани начин.

Най-висока степен на механизация засега имаме в зърненото производство. Но и тук някои производствени процеси са механизирани недостатъчно — прочистването и сушенето на зърното, разхвърлянето на торовете, извличането и складирането на сламата и др. По-слабо са механизирани процесите при зеленчуковото производство, овощарството, лозарството, техническите култури и животновъдството. Изоставането в механизиранието на процесите довежда до значителни затруднения в селскостопанското производство. Ето защо, за да се преодолее това изоставане, трябва да се полагат големи усилия за конструирането на нови системи от машини, които да обслужват отделните видове производства.

Създаването на нови и усъвършенствването на съществуващите системи от машини в селското стопанство изисква от конструкторите и технолозите да се съобразяват с редица условия, по-важните от които са: а) съблюдаване на правилно съотношение между различните селскостопански машини и двигатели; б) създаване на универсални типове машини; в) новосъздадените машини да имат висок коефициент на полезно действие, да са икономични на разход на гориво и метали; д) да отговарят на изискванията на агротехническата и зоотехническата наука.

Правилното съотношение между различните видове селскостопански машини и двигатели налага при тяхното конструиране да се спазват определени пропорции между леките и тежки трактори,

с оглед пълното използване на мощностите на двигателите в различните селскостопански работи, което е в тясна зависимост от теренните условия, вида на почвите и др. и създаването на правилно съотношение между двигателите и отделните машини. Съпротивлението на навесните и прикачните машини трябва да съответствува на дадената марка трактори. Липсата на съответствие води до неизползуване мощността на двигателите или претоварването им. Затова всеки трактор трябва така да се комплектува с необходимия брой навесни машини, че те да осигуряват максимално използване на мощността му.

Специфичното в селскостопанското производство е неговата сезонност или по-точно несъвпадането на времето за производство с работния процес. При отглеждане на отделните култури работните процеси, взети в съвкупност, представляват една незначителна част от време на производството на дадената култура. Голямото разнообразие на работни процеси изисква и голямо разнообразие от селскостопански машини, които извършват съответните операции за един незначителен период, след което остават неизползувани. Това непълно използване на селскостопанската техника поставя един много важен проблем още при изграждането и усъвършенствването на системата от машини, а именно универсализацията — да се създадат такива машини и двигатели, които да се използват по-продължително и да извършват по-голям брой операции. И тъй при конструирането на селскостопанските машини трябва да се създават от една страна универсални двигатели, а от друга — универсални навесни и прикачни машини.

Най-характерен тип универсални двигатели в настоящия момент са самоходните шасита с различна мощност. На много от тях могат да се прикачат последователно различни машини, в това число и сложни машини. Едновременно с това универсализацията на двигателите се използва, като се усъвършенствуват различните марки колесни трактори. Тяхното преимущество пред верижните трактори се изразява във възможността им да извършват по-голям брой селскостопански работи и имат по-голям коефициент на полезно действие. Изключително значение има също така създаването на универсални работни машини, като редосеялки, култиватори и др.

Важно условие, което се изисква при конструирането или усъвършенствването на системата от машини в селското стопанство, е те да имат висок коефициент на полезно действие и да разходват по-малко гориво и метал, т. е. да са високоефективни. Икономическата ефективност на новите селскостопански машини има голямо народностопанско значение. Тя се определя от следните показатели: производителността на труда, себестойността на продукцията, срокът на откупуване на машините — и е непосредствено свързана с разхода на горивни и смазочни материали за единица работа. Различните двигатели изразходват различните количества горивни и смазочни материали. Например дизеловите трактори изразходват

40% по-малко гориво за единица работа в сравнение с газовите, при това горивото им е по-евтино.

Друго изискване към новите селскостопански машини и двигатели е да имат по-малка металоемкост, което им осигурява по-голяма маневреност при отделните селскостопански работи. Но все още болшинството двигатели и селскостопански машини притежават висока металоемкост, което оскъпява машините, води до излишно уплътняване на почвата при нейното обработване и към намаляване на коефициента на полезно действие.³⁸

Коефициентът на полезно действие на селскостопанските двигатели е величина, която показва каква част от изразходваната енергия на двигателя се превръща в полезна работа. Прието е той да се измерва в проценти. Засега тези проценти се движат от 46 до 52%, което е крайно недостатъчно. Обаче новите модели на селскостопански двигатели имат коефициент на полезно действие до 75 — 80%.

При изработването си новите селскостопански машини трябва да бъдат съобразени с изискванията на агротехническата и зоотехническата наука. Получаването на по-високи добиви от селскостопанските култури и на по-голяма продуктивност от животните изисква да се съобразяваме с характерните им биологически особености. За развитието на растенията е необходима определена гъстота, при която се осигуряват най-високи добиви от единица площ. Селскостопанските машини трябва да се съобразяват с тези изисквания. Тяхното устройство следва да бъде съобразено с почвените и теренни условия. Например възможностите на верижните трактори се използват по-пълно в равнинните райони, а много по-слабо в планинските и полупланинските:

Социалистическото преустройство на селскостопанското производство създаде неограничени възможности за бързо внедряване на най-модерна техника. През 1963 г. в нашето селско стопанство се използваха над 52 200 условни трактора и голям брой други селскостопански машини. В селскостопанското производство са внедрени и се внедряват най-различни машини и механизми. Селскостопанските производители трябва да използват едновременно и най-ефективно цялата налична техника. Особено добри резултати при използване на селскостопанската техника имаме от внедряването на комплексната механизация. Под комплексна механизация трябва да разбираме изпълнението на всички производствени работи с машини или механизми за получаването на определен продукт или на цялата селскостопанска продукция. Понастоящем комплексната механизация придобива изключително голямо значение. На пленума на ЦК на БКП по въпросите на селското стопанство беше отделено централно място на комплексната механизация, като се изтъкна голямото ѝ значение за съкращаване на вложения жив

³⁸ Характерен пример в това отношение е тракторът Белорус, производство 1952 г., който тежи 3,5 т. Новият образец Белорус, производство 1958 г., тежи само 2 т, при това запазва предишната си мощност.

труд, за осигуряване по-високо качество на извършените работи, повишаване производителността на труда, намаляване себестойността на продукцията и отгук получаването на повече продукция от единица площ.

Внедряването на комплексната механизация на широк фронт изисква преди всичко усъвършенстване на работните машини. В това отношение освен конструирането на нови машини големи резерви се съдържат и в модернизирани на наличните селскостопански машини. Често пъти с отделно приспособление към съществуващите работни машини могат да се механизират нови процеси или да се увеличи производителността на труда. Голямо значение за въвеждането на по-пълна комплексна механизация при отглеждането на някои култури (пшеница, царевица, домати и др.) има внедряването на най-новите достижения на науката и техниката. Така например за механизиранието на някои от процесите при зърнените площадки се въвеждат нови високопроизводителни машини за зърно ОВП — 20, зърнотоварачи, аспиратори за пренасяне на зърното, булдозерни лопати и др. През 1964 г. при механизиранието прибиране на сламата се използва слампреса-подбирач СПБ — 2, производство на завод „Бъдещност“ в гр. Чирпан. С внедряването на слампресата-подбирач отпадат такива работни процеси като извличане на сламата, направата на купи и балиране, при което разходът на труд за един тон слама се намали от 12,2 на 5,8 човекочаса. Паричните разходи за един тон слама съответно спаднаха от 6,59 на 4,26 лева.

За въвеждането на по-пълна комплексна механизация при отглеждането на царевичата се внедряват такива допълнителни машини, като навесни сеялки СКГН-6А, прашалка и пръскачка за хербециди ОНК-4,2, ротационни мотики РМ-4,5, царевичен комбайн ККХ-3, СК-4, кочаночистителна машина ОП-4Б и др.

3. ЕЛЕКТРИФИКАЦИЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Електрификацията на селскостопанското производство е важно направление на техническия прогрес. Електроенергията има редица предимства пред другите видове енергия, които се използват, защото може да се дели и пренася на големи разстояния. Технически сега е възможно да се създадат електрически двигатели с различна мощност — от няколко вата до няколкостотин киловата. Тези електродвигатели успешно се използват за някои процеси в растениевъдството, и особено в животновъдството. Приложението на електроенергията в различните процеси на животновъдството води до по-пълното използване на прогресивна технология при свободното отглеждане на едрия рогат добитък, груповото отглеждане на свине, отглеждането на птици в широкогабаритни птичарници с дебела постеля и др. Най-големи успехи в тази насока имаме в говедовъдството. В много ТКЗС и ДЗС успешно са механизирани процесите: хранене, доене, почистване на оборите и др. Обработката на фура-

жите се извършва във фуражните цехове. В тях се извършва смилане и смесване на концентрирани фуражи, нарязване, запарване, меласиране, дрождиране и добавка на минерални и химически вещества към грубите фуражи; почистване и нарязване на кореноплодните; покълване и производство на храна от зърно и т. н. Храната се раздава със специални фуражораздаващи ремаркета, които се движат по пътеката в средата на обора и зареждат единия ред ясли, а на връщане — втория ред ясли. С помощта на фуражораздаващите ремаркета могат да се зареждат яслите с всички видове груб, сочен и концентриран фураж, както и с различни смеси, получени от тях. За зареждането на храната при 120 крави например са нужни не повече от 10—12 минути.

Едни от най-трудопоглещащите процеси в продуктивното говедовъдство е доенето. Ето защо механизиранието доене е важен фактор за повишаване на производителността на труда. Най-разпространеното съоръжение в нашата страна за механизиранието доене е агрегатът тип „Рибена кост“. Опитът показва, че при механизиранието доене на 120—150 крави е необходимо време от 1,5 до 2 часа.

Електроенергията се използва и в свиневъдството, където са механизирани и автоматизирани основните процеси — приготвяне и раздаване на храната. Най-новият начин за механизиранието хранене на свине с мокри храни се въведе през 1964 г. под контрола на Академията на селскостопанските науки. Инсталацията има преимущества пред досега съществуващите с това, че е по-евтина по отношение на металоемкостта и изразходва по-малко електроенергия. Тя се състои от бункер, помпа и тръби, в които се приготвя храната и едновременно се пренася до свинете. В сравнение с ръчното хранене производителността на труда е повишена 7—8 пъти, а стойността се намалява до един и половина пъти. Приготвянето и транспортирането на храната до хранилките за 1200 прасета става за около един час.

Широко приложение намира електроенергията и в птицевъдството. И тук се механизират и автоматизират приготвянето на храната, разнасянето ѝ, събирането и опаковането на яйцата и пр. При пълна механизация се създават условия един гледач да се грижи за не по-малко от 5000 — 6000 кокошки-носачки.

Електроенергията намира приложение също така при овцевъдството, коневъдството и пр. Широко прилагане при овцевъдството добива механизиранието стрижба, с което производителността на труда се увеличава четири-пет пъти. През 1964 г. беше извършена механизиранието стрижба върху 60—70% от наличните овце в ТКЗС и ДЗС, като се получи допълнително по 100 — 150 г вълна от овца. И при стационарните работи в растениевъдството, в големите зърночистителни и зърносушилни пунктове, в преработвателните и спомагателни предприятия намира широко приложение електроенергията за механизация на всички процеси. В много ТКЗС и ДЗС е организирано механизиранието почистване и подсушаване на зърното от растениевъдните култури. ТКЗС в с. Ръжево Конаре, Пловдивски окръг, е

устроило механизирани харман за пшеница, слънчоглед, ориз, царевица и др. Товаренето, разтоварването, прехвърлянето и сушенето на зърното е напълно механизирани. Ежегодно стопанството спестява повече от 1500 човекодни и значително количество зърно, което би се разпиляло при ръчна манипулация.

Особен интерес представлява приложението на електротракторите, които са с много повече предимства. В тях електрическият ток възниква като резултат на химическа енергия. Те имат по-добри експлоатационни качества в сравнение с другите трактори, притежават по-голям коефициент на полезно действие, по-голяма устойчивост при изхажването на различните части и за поддържането им са необходими три пъти по-малко запасни части в сравнение с другите. Те изразходват много по-малко гориво и смазочни материали (около 30% от количеството, нужно при двигателите с вътрешно горене), икономисват около 20 т гориво за година и осигуряват по-висока култура на работното място.

4. ХИМИЗАЦИЯ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Химизацията на селскостопанското производство е също така извънредно важно направление на техническия прогрес. Това е един от решаващите фактори за повишаване добивите и продуктивността на животните. Химическите съединения намират все по-широко и многообразно приложение в селското стопанство и се използват най-вече за подхранване на растенията под формата на минерални торове, като различни препарати за борба срещу болестите и неприятелите по селскостопанските култури и животни, под формата на стимулатори за растежа и плодообразуването, във вид на хербициди за унищожаване на плевелната растителност, за отделяне на листата на памука от стъблото преди прибирането му с комбайн, като добавка към храната на животните (карбамид, витамини, минерални смеси и др.) и т. н. Многогранното използване на химическите средства осигурява бърз подем на селскостопанското производство. Затова партията и правителството полагат изключителни грижи за успешното развитие на химическата промишленост и то на онази част, която е свързана с развитието на селското стопанство. Особено голямо внимание се отделя за увеличаване на минералните торове. През 1961 г. на 1000 даа обработваема площ са изразходвани 11 731 кг минерални торове срещу 469 кг през 1948 г., а през 1970 г. това количество ще достигне до 50 000 кг. Най-разпространени видове изкуствени торове са азотните, фосфорните и калиевите. За периода 1948 — 1961 г. увеличаването на тези видове торове е различно. Фосфорните торове са се увеличили около 60 пъти, калиевите — 45 пъти и азотните — 20 пъти. При това изменило се е значително и съотношението между тях. През 1948 г. 74,4% от употребените в селското стопанство минерални торове са азотни, 21,6% — фосфорни и само 4,2% — калиеви. През 1961 г. азотните

торове съставляват 50,94%, фосфорните — 43,04% и калиевите — 6,02%.

От проучванията на почвите у нас е доказано, че нуждата от азотни и фосфорни торове е почти еднаква. Съотношението, което имаме през 1961 г., е незадоволително и говори за едностранчиво наторяване на нашите селскостопански култури; то не може да даде особени резултати, защото бедната от фосфор и калий почва влиае върху нормалното развитие на растенията.³⁹

За да имаме по-висока икономическа ефективност от торенето с минерални торове, необходимо е да се проучат хранителните запаси на почвите у нас не само по райони, но и по микрорайони и блокове, тъй като съществуват почви с различни запаси на хранителни вещества. Това ще позволи да се установят рационални норми на торене според потребностите на културите. За тази цел във всяко селскостопанско предприятие трябва да се извършват предварителни опити с култури, подхранвани с различни количества и в различни съотношения минерални торове, при различен режим на напояване, за да се установи най-ефективният начин на торене при поливни и неполивни условия. Особено добри резултати са постигнати при опитите с торене на лозята с амонячна вода. Този начин на торене увеличава средните добиви с около 200 кг на декар и води до подобряване качеството на гроздето.

Близки на химическите торове по своето действие са микроелементите, които стимулират растежа и плодообразуването на растенията. Използуването на тези химически средства има голям икономически ефект. Резултатите са особено насърчителни в СССР. През последните 10—15 г. добри успехи са получени от растителните хормони ауксини. Производството на синтетичния хетероауксин се използва например за увеличаване на добивите и получаването на безсеменни плодове. Тяхното действие на растителните хормони трябва да се изпита и при нашите почвеноклиматични условия. Внедряването на препарата „Доматин 0-2“ против изрисяването на домати при оранжерийното производство у нас има голямо значение. Този препарат притежава свойството да ограничава изрисяването на цветовете, с което добивите се увеличават около 22%, т. е. получават се около 2000 кг плод от един декар оранжерийна площ. Изчислен в пари, ефектът е 500 лв от декар. Особено широко приложение намират ония химически и биохимически вещества, които стимулират растежа и развитието на животните. При храненето им трябва да се използват микроелементи, витамини, антибиотици и др., които способствуват получаването на повече и по-висококачествена животинска продукция. В Чехословакия е получен голям икономически ефект от използването на кръвотворни вещества, които се дават през сезони, когато има опасност от анемия. Добри са резултатите и от препарата „Пластин“, богат на йод, и от витаминните концентрати.

³⁹ В Чехословакия например съотношението между азотните, фосфорните и калиевите торове на 1000 даа обработваема площ през 1960 г. е било 29:32:39%.

У нас широко се използват в животновъдството различни видове антибиотици. Произвежданият в завода в гр. Пещера антибиотик „Биовит — 40“, прибавен в храната, увеличава прираста на животните. Проучват се възможностите за производство на витамин В-12 и се правят предложения за производство на витамини от групата на В и Д. Използуването на меден сулфат и антибиотици като прибавка към храната при угояване на свинете дава добри резултати. Себестойността на 1 кг прираст е с около 20% по-ниска, отколкото при неизползуването на тези химически вещества.

Химическите средства за борба с неприятелите и болестите по растенията и животните имат също голямб значение за селскостопанската практика. Най-често те се използват като профилактични средства. Употребяването им зависи до голяма степен от метеорологическите условия, при които се намира отделното стопанство и е пряко свързано с културата на земеделието. Те предпазват растенията и животните от заболяване и унищожаване. Например хербицидите икономисват голямо количество жив труд за борба против плевелите в растениевъдството, но тяхното прилагане все още е незадоволително. Затрудненията идват от недостатъчното производство на препаратите и от това, че не са изнамерени подходящи начини и средства за по-рационалното им използване особено при ситбата, за да се унищожат плевелите още преди тяхното поникване. Известни успехи засега сме постигнали в борбата срещу плевелите в зърнено-хлебните култури, но в окопните сме все още в самото начало. Опитите в някои страни показват, че подходящ за окопните култури е хербицидът „Симазин“, който действа, когато се погълне от кореновата система на плевелите. Той може да бъде използван и в лозарството, и в овощарството. Също така подходящ е и хербицидът „Атразин“, притежаващ още и предимството, че се възприема не само от корените, но и посредством листата на плевелите.

5. ПОДОБРЯВАНЕ НА СОРТОВИЯ СЪСТАВ НА РАСТЕНИЯТА И ПОРОДИТЕ ЖИВОТНИ, ТЕХНОЛОГИЯТА И ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ПРОИЗВОДСТВОТО

Подобряването на сортовия състав в растениевъдството и породния състав на животните, технологията и организацията на производството са важни страни на техническия прогрес в селското стопанство. В това направление са постигнати значителни успехи. Внедрени са и се изпитват редица високодобивни сортове растения, създадени у нас или внесени от чужбина.

По-характерни нови сортове, внедрени в производството през последните години, са: съветският сорт пшеница „Безостая-1“, който, засят на подходящи райони, дава 30—50 кг повече в сравнение с разпространения у нас сорт 301, и ако с него бъдат засети 3 500 000 даа, продукцията на зърно за една година ще се увеличи с 80 000 — 100 000 т царевицата „Краснодарски-5“, която превъзхож-

да по добиви хибридните „Висконзин-641“ и „Охайо С-92“ — с по 30—70 кг зърно от декар, сортовете цвекло „Бета С-242/53“ и „Бета К-91“, които превъзхождат разпространения в страната сорт „Енже“ — средно с около 500—600 кг от декар, сортът пипер „Северия х Д-103“, който представлява хетерозисен сорт, подходящ за ранно полско производство, и показва по-висок добив с 14% от сорт „Северия“ и 21% от сорта „Калинковски х Северия“.

През 1964 г. се предаде за производствено изпитание българският полукъсен сорт картофи „Самоков 729“, който превишава сорта „Аквила“ с 450 кг на декар и е по-устойчив на израждане, сортът домати „Триумф“, който по добив превишава най-разпространените у нас сортове с 30%, а по високо съдържание на сухо вещество — с 0,5—0,6%. В производствено изпитание е и ранозрелият сорт грозде „Юлски бисер“, който в сравнение със сорта „Перла“ дава с 400 кг по-висок добив от декар и зрее в началото на август. Тези и още много други сортове създават възможност за бързо повишаване на средните добиви от единица площ. Посредством тях земята ще се използва далеч по-ефективно и ще може да се добие по-голям обем продукция.

Направено е много за подобряването и на породния състав на продуктивните животни, за правилното им териториално разпределение. В резултат на системната развъдноподобригелна работа са създадени подходящи типове различни селскостопански животни като червеното садовско говедо, софийското кафяво говедо и др., които се отличават с по-високи продуктивни качества. В областта на свинежданството е установено, че при кръстосване на две породи свине се получават прасета кръстоски, които се отличават с по-голяма жизненост и по-бърз растеж. Най-добри резултати у нас са получени при кръстосването на българската бяла свиня с нерези от породата Ландрас.

От проведените опити в държавното стопанство „Образцов чифлик“ край гр. Русе се установява, че плодовитостта в този случай се увеличава от 8 до 23%. Поколението се развива по-добре и животото тегло на малките на 30—60 дни е по-високо средно с 15—20% от живото тегло на чистопородните прасета на същата възраст. Промисленото кръстосване на българската бяла свиня с нерези от породата Ландрас има много голямо значение за получаване на прасета кръстоски, които бързо се уговяват за месо и бекон.

Създадени са и редица породи птици, устойчиви на неприятели и болести. Характерен пример в това отношение е новата порода кокошки — старозагорска червена. Икономическият ефект от внедряването ѝ се изразява в по-високата жизненост и по-голямата устойчивост на заболявания. Смъртността при пилетата е с 10% по-ниска от тази за останалите породи.

Усъвършенствването на технологията също така има голямо значение за успешното внедряване на техническия прогрес. За да се реши успешно въпросът за механизизиране на някои процеси, като беритба и низане на тютюн, трябва да се привлекат специалисти-

растениевъди, които да създадат такива сортове тютюн, които да изискват нова технология, улесняваща прилагането на техниката.

Рационалното използване на производителните сили и равнището на производителността на труда в селското стопанство зависят до голяма степен и от организацията на производството. Тя обхваща организацията на територията на работното място, организацията на средствата за производство и съчетаването им с работната сила. Най-рационалната организация на територията създава условия за по-пълно използване на съвременната техника и внедряване на нова технология на производствените процеси.

Г Л А В А Х

РАЗШИРЕНО ВЪЗПРОИЗВОДСТВО В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ОБЩАТА ПРОДУКЦИЯ И ОБЩИЯ ДОХОД

1. ОСОБЕНОСТИ НА ВЪЗПРОИЗВОДСТВЕНИЯ ПРОЦЕС В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Непрекъснатото производство е необходимо условие за съществуване на човешкото общество. Обществото никога не ще престане да потребява. Ето защо производството при всеки обществен строй постоянно се възобновява. „... Всеки процес на общественото производство, разглеждан в неговата постоянна връзка и в непрекъснатия поток на своето възобновяване, е същевременно и процес на възпроизводството“⁴⁰ За да се осъществи непрекъснатият процес на производството, е необходимо постоянно да се възобновяват изразходваните материални блага — средствата за производство и предмети за потребление. Следователно процесът на възпроизводство преди всичко е процес на възпроизводство на материалните блага — съвкупния продукт. Освен това, за да бъде процесът на производството непрекъснат, е необходимо произведените в отделните отрасли блага своевременно да се разпределят, да се обменят и постъпят за производствено или лично потребление. По такъв начин възпроизводството на материални блага е единство на постоянно възобновяване на процесите на производство, разпределение, обмен и потребление, при което определящата роля в това единство има производството. Но производството може да се възобнови, ако наред с вещественния елемент на производство бъде възстановена и работната сила. Освен това е известно, че всяко производство е обществено производство и се извършва при конкретни производствени отношения. В производствения процес се обхваща и възпроизводството на производствените отношения. Следователно всяко възпроизводство включва три момента: възпроизводство на общественния продукт, възпроизводство на работната сила и възпроизводство на производствените отношения.

Възпроизводството може да бъде два вида: просто или разши-

⁴⁰ К. Маркс, Капиталът, том I, стр. 575.

рено. При простото възпроизводство процесът на производството се възобновява в старите неизменни размери. При разширеното възпроизводство се извършва натрупване и производството се възобновява в разширени мащаби.

Социалистическото възпроизводство е разширено възпроизводство. Но за разлика от капитализма, където също има разширено възпроизводство, социалистическото разширено възпроизводство се основава на обществената собственост върху средствата за производство, развива се планомерно, непрекъснато и с високи темпове. Социалистическото разширено възпроизводство се отличава от капиталистическото със своето влияние върху материалното благосъстояние и културното равнище на трудещите се. То се осъществява при най-пълно задоволяване потребностите на обществото. Планомерното развитие на социалистическото производство предполага осъществяване на разширено възпроизводство във всички отрасли на народното стопанство.

Характерните черти на социалистическото разширено възпроизводство се отнасят и за селското стопанство. Но на възпроизводствения процес в селското стопанство са присъщи и някои особености, свързани с особеностите на селскостопанското производство.

Селскостопанското производство е органично производство, т. е. свързано е с развитието на живи организми — растения и животни. Крайният продукт се получава, след като биологичният процес достигне определен момент на развитие. Затова и възобновяването на производствения процес зависи от обновителния процес. „Икономическият процес на възпроизводство, какъвто и да е неговият специфичен обществен характер, винаги се преплита в тази област (в земеделието) с природния възпроизводствен процес.“⁴¹ Влиянието на биологичния процес върху селскостопанското производство намира израз в несъвпадането на работното време и производствения период, което обуславя сезонността в селското стопанство.

Възобновяването на производството в промишлеността зависи от техническия процес. В селскостопанското производство и технологията зависи от биологичните процеси. Поради тази особеност на селскостопанското производство земята играе ролята на главно, незаменимо средство за производство, поради което мащабите на селскостопанското производство при определена степен на развитие на производителните сили зависят от количеството и качеството на стопанисваната земя

Селскостопанските продукти могат да се използват и като средство за производство, и като предмет за потребление, поради което една част от средствата за производство — семена, фуражи, работен и продуктивен добитък и др. — в натурална форма се възпроизвеждат в същите предприятия, където се потребяват. Затова темповете на разширено възпроизводство в селското стопанство зависят до голяма степен от обема на селскостопанската продукция

⁴¹ К. Маркс, Капиталът, том II, стр. 358.

и от това, каква част от нея се използва за производствено потребление като средство за производство.

Природният (биологичният) възпроизводствен процес в селскостопанските предприятия протича без особени различия от гледище на социално-икономическата им същност. Тя се проявява и внася различие между ДЗС, МТС и ТКЗС при протичане на икономическия процес на възпроизводството.

а) **Възпроизводство на общата продукция.** Главната цел на възпроизводствения процес на селското стопанство е увеличаване селскостопанската продукция като най-първо и необходимо условие за живота на всички производители и за осигуряване възпроизводствения процес във всички отрасли на народното стопанство. Увеличаването на селскостопанската продукция може да се постигне по два начина: екстензивен — чрез разработване и въвлечение в стопански оборот на нови, неизползувани по-рано земи, и интензивен — чрез увеличаване икономическото плодородие на почвата, като последователно се влагат средства за производство (овеществен труд) и жив труд върху една и съща площ. Възможностите за увеличаване обема на селскостопанската продукция по екстензивен път са твърде ограничени, поради което важен път за развитието на нашето селско стопанство и за увеличаване селскостопанската продукция е по-нататъшната му интензификация.

Социалистическото преустройство на селското стопанство, индустриализацията на страната и икономическото сътрудничество с другите социалистически страни създадоха условия за непрекъснато увеличаване производството на селскостопански продукти. При база 1932 — 1938 г. = 100 индексът на общата продукция от селското стопанство през 1957 г. е 142,6, а през 1962 г. — 173,8, като растениевъдната продукция е увеличена с 88,3 пункта, а животновъдната — с 51,2 пункта. Особено бързо се увеличава производството на такива селскостопански продукти, които служат като суровина за развитието на леката и хранителната промишленост, и продуктите, в производството на които нашата страна се специализира в рамките на СИВ. В сравнение със средното годишно производство през довоения период (1934 — 1938 г.) през периода 1958—1961 г. у нас са произведени в повече: домати — 13,8 пъти, захарно цвекло — 9,2 пъти, слънчоглед — 1,9 пъти, тютюн — 2,1 пъти, памук — 2,1 пъти и т. н. Значително се увеличиха средните добиви от единица площ и продуктивността на животните, което също характеризира разширеното възпроизводство на селскостопанската продукция.

Но темповете на разширено възпроизводство на селскостопанската продукция изостават в сравнение с увеличените потребности от селскостопански продукти. Увеличаването на селскостопанската продукция зависи от разширеното възпроизводство на веществените елементи на производството — основните и оборотни фондове и работната сила.

б) **Възпроизводство на основните фондове.** Възпроизводството

на основните фондове се извършва чрез основен ремонт, модернизиране и капитално строителство.

Основният ремонт е частично възстановяване на физическото износване на оръдията на труда. Ремонтират се машините, съоръженията, агрегатите, камионите и друг мъртъв инвентар. Най-често основният ремонт се съпровожда с модернизиране на машините и съоръженията. По пътя на модернизиране на машините, съоръженията и сградите обикновено се преодолява моралното износване на основните фондове и те се приближават към равнището на новото оборудване. При това модернизирането е свързано с по-малки разходи и се извършва в по-кратки срокове, което го прави икономически изгоден. По такъв начин, ако основният ремонт отстранява физическото износване, то модернизирането способствува за намаляване на моралното износване. Следователно с основния ремонт и модернизирането на основните фондове се извършва не само просто, но и разширено възпроизводство.

При възпроизводството на живите, органични елементи на основните фондове в селското стопанство основният ремонт и модернизирането следва да се разбират не буквално, а условно. Обикновено под ремонт тук се разбира бракуване на част от животните, които вече са на пределна възраст и не дават достатъчно продукция, и попълване на основните стада с други — млади животни. Ремонтът на стадата съдържа елементи на разширено възпроизводство дотолкова, доколкото тези животни са млади, от по-високопродуктивна порода, с по-висока степен на производствени качества.

Главна форма на разширено възпроизводство на основните фондове в селското стопанство е създаването на нови основни средства за производство чрез капиталното строителство. Капиталното строителство се извършва за сметка на част от чистия доход и амортизационните отчисления. Поради непрекъснатото повишаване на производителността на труда и на техническия прогрес новосъздадените пълновални фондове имат по-ниска стойност от старите и отчисленията на амортизациите надвишават стойността на амортизираните фондове. Това дава възможност част от тях да се използва за разширено възпроизводство.

Разширеното възпроизводство на основните фондове в социалистическото селско стопанство се изразява в насищането му с нова техника, транспорт, машини, съоръжения, продуктивни животни, разширяване на траините насаждения и т. н. Ведичината на основните фондове, които се падат на единица площ и на един зает в производството кооператор, постоянно се увеличава. Докато през 1952 г. на един декар обработваема площ в ТКЗС се падат 23,5 лв основни средства, а на един зает кооператор 397 лв, то през 1962 г. вече се падат съответно 44 лв и 855 лв, или за десет години фондоторъжеността на труда в ТКЗС се е увеличила почти три пъти, а на единица площ основните фондове са нараснали почти два пъти. В ДЗС наситеността с основни фондове на единица площ и на един работник е още по-висока. През същата 1962 г. в ДЗС (средно за

страната) на един работник се падат 3463 лв основни фондове, а на един декар — 77 лв. Такова нарастване на основните фондове е здрава основа за укрепване темповете на производството на селскостопанската продукция.

в) Възпроизводство на оборотните фондове. Една част от оборотните производствени фондове в натурална форма се възпроизвежда в самите предприятия, в които се потребява: семена, фуражи и т. н., а друга се възпроизвежда в промишлеността и постъпва в селското стопанство по пътя на обмена. В ТКЗС възпроизводството на оборотните фондове в стойностна форма се извършва за сметка на собствениите натрупвания и кредити. ДЗС увеличават оборотните си фондове за сметка на безвъзмездно попълване от държавния бюджет в зависимост от плановото увеличение на производствената им програма.

г) Възпроизводство на работната сила. В социалистическото селско стопанство възпроизводството на работната сила е планомерен процес на преминаване част от работната сила в промишлеността и в другите отрасли, където естественият прираст не може да осигури работна сила за развиващата се с високи темпове промишленост. Освен това този процес се подпомага от бързо растящата механизация в селското стопанство, която освобождава част от работната сила. При тези условия разширеното възпроизводство на работната сила в селското стопанство се изразява във възпроизвеждане способността към труд на разширена основа, влагане на все по-сложен и висококвалифициран труд в производството. А както е известно, сложният труд е умножен прост труд. В процеса на производството расте опитът, умението и квалификацията на кооператорите и селскостопанските работници. Освен това социалистическият начин на разпределение според количеството и качеството на труда създава материална заинтересованост у всички селскостопански труженици и подтик да се учат и повишават своята квалификация. В това направление действува развитието и постоянното усъвършенстване на материално-техническата база на селското стопанство. Използуването на все по-нови и съвършени машини, химикали, нови сортове растения, породи животни и др. налага да се подготвят необходимите кадри и специалисти за този отрасъл. Броят на специалистите с висше и средно специално образование, заети в селското стопанство, се е увеличил от 6178 през 1957 г. на 21,424 през 1962 г., т. е. повече от три пъти, а само с висше образование — повече от шест пъти. Освен това сега в селското стопанство работят голям брой трактористи, комбайнери, шофьори и други механизаторски кадри. С разширяване на механизацията в растениевъдството и животновъдството се изменя и обликът на селскостопанския работник и кооператор, който владее не само технологията на производството, но и съвременната техника. Израстват растениевъди, механизатори, животновъди и редица други подготвени специалисти.

д) Възпроизводство на производствените отношения. В социа-

листическото селско стопанство възпроизводството на производствените отношения се изразява преди всичко в по-нататъшното развитие на кооперативната форма на собственост. Кооперативната форма на собственост в ТКЗС не само се изменя количествено, но в нея настъпват и дълбоки качествени промени. По своята структура и материална веществена форма тя се приближава до държавната собственост. През последните години започнаха да се създават междukoоперативни обединения и предприятия, да се строят междukoоперативни обекти, а така също и държавно-кооперативни предприятия. Това доведе до усъвършенствуване формите на разпределение и заплащане труда на кооператорите. През последните години по решение на самите кооператори се премахна рента в ТКЗС. С това обществените отношения в кооперативните стопанства се издигнаха на ново, по-високо равнище. Доходите в ТКЗС се разпределят само според труда. На основата на повишаване производителността в ТКЗС и увеличаване общата продукция и общия доход непрестанно се увеличават личните доходи на кооператорите. Със създаването на държавно-кооперативния фонд „Заплащане на гарантиран минимум на кооператорите“ на всички кооператори се осигурява гарантирано заплащане в размер на 1,80 лв на дневно изпълнена сменна норма. По този начин заплащането на труда на кооператорите се приближава до това в държавните предприятия и още повече допринася за повишаване на материалното и културното им благосъстояние, за изменение на селския бит.

2. ИЗТОЧНИЦИ И ФОРМИ НА НАТРУПВАНЕ В СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Икономическата основа на разширеното възпроизводство в социалистическите селскостопански предприятия е натрупването — отделяне на част от произведения и реализиран чист доход за разширяване на производството. Една част от произведения чист доход в селското стопанство отива в централизирания фонд на държавата и се използва за общонародни нужди, а реализираната от предприятията част се използва за попълване обществените фондове за натрупване и обществено потребление. Освен това държавата подпомага натрупването в ТКЗС чрез кредитната система и чрез капитални вложения за сметка на държавния бюджет. Натрупването в ДЗС се извършва чрез попълване на специалните фондове на стопанствата от реализираната печалба и получаване от държавата безвъзмездно основни средства за производство, оборотни средства в рамките на определения норматив и суми за капитални вложения

Средствата за натрупване в ТКЗС се набират в обществените фондове, като в неделимия фонд се съсредоточават средствата, предназначени за капитални вложения. Съгласно устава на ТКЗС главното предназначение на неделимите фондове е да функционират в кооперативните стопанства в качеството на основни средства за

производство. Материално-веществен израз на неделимия фонд са основните средства за производство — трактори, фураж, машини, инвентар, съоръжения, сгради, работен и продуктивен добитък и т. н. Неделимите фондове на ТКЗС са кооперативна социалистическа собственост. Тя представлява икономическа основа за укрепване и развитие на кооперативното производство.

От гледище на разширеното възпроизводство съдържанието на неделимите фондове в ТКЗС би следвало да се разшири. В резултат на удряване на стопанствата и реорганизация на МТС ТКЗС се превърнаха в крупни предприятия със самостоятелен и завършен производствен процес. Ако по-рано значителна част от производствените разходи се кредитираха чрез МТС, които извършваха работа в ТКЗС през цялата година, а работата им се заплащаше след прибиране на съответните култури, сега стопанствата сами поемат всички тези разходи, за което трябва да разполагат с повече оборотни средства. С развитието на животновъдството и другите отрасли се увеличават още повече нуждите на ТКЗС от собствени оборотни средства за производство. При социалистическия характер на ТКЗС трябва както основните фондове, така и оборотните да бъдат обществена собственост. И фактически оборотните фондове в ТКЗС са също така обществена собственост и неделими, както и основните. Следователно има основание оборотните фондове да се включат в категорията „Неделими фондове“ на ТКЗС. По такъв начин към неделимите фондове в ТКЗС би следвало да се отнасят: неделимите фондове в основни средства за производство; неделимите фондове в средства, предназначени за основен ремонт и капитални вложения, и в оборотни средства.

Така структурата на неделимите фондове в ТКЗС би ги приближила до структурата на уставния фонд в ДЗС, което до голяма степен отговаря на характера и условията на стопанската им дейност.

В практиката обаче към неделимия фонд на ТКЗС се отнасят само натрупванията, предназначени за възстановяване и разширяване на основните фондове. По-важните източници на тези натрупвания са следните:

а Част от ежегодните отчисления във фонд „Неделим“, което превишава величината на амортизационните отчисления. В неделимия фонд на ТКЗС се отчисляват ежегодно не по-малко от 5% от паричните приходи на стопанството. В някои ТКЗС в неделимия фонд се отчислява и част от натуралната продукция. Отчисленията за неделимия фонд са най-важната и основна форма на натрупване в ТКЗС.

б. Стойността на прираста на животните и на приплодите, които се отглеждат за основните стада. Това е важна форма на вътрешно натрупване в ТКЗС. Стойностното обхващане на тази форма на натрупване се постави на правилни основи през 1959 г., когато във всички стопанства се извърши преценка на основните фондо-

ве и се внедри единна система за оценка на прираста и устойчивостяване на приплодите като съставна част на фонд „Неделим“.

в Стойността на ежедневния прираст на трайните насаждения — лозя, овощни градини, машини и др.

г. Сумите, постъпили от ликвидация (продажба) на основни средства за производство, които са вече амортизирани.

д) Други постъпления.

Освен това форма на натрупване в ТКЗС е и ежегодният прираст на оборотните средства за производство: семена, фуражи, горивни и смазочни материали, минерални торове, химикали и др., както и прирастът на отчисленията на парични средства в оборотните фондове. С темповете, с които се разширява общественото производство в ТКЗС, и със засилването на процеса на интензификацията на селското стопанство, при което все повече се увеличава овещественият труд, вложен на единица площ, ролята на тази форма на натрупване се повишава.

Вътрешното натрупване в ТКЗС все още не е поставено на научни основи. Липсва методика и научно не са уточнени въпросите за установяване на най-благоприятните възможности за натрупване в ТКЗС при различни условия. Има голям брой кооперативни стопанства, които по равнището на заплащане на труда на кооператорите са достигнали, а някои дори надвишават заплащането на труда в държавните предприятия, обаче при разпределение на доходите не отделят достатъчно средства за вътрешностопански натрупвания, а разчитат на по-големи кредити от държавата. В други стопанства в стремежа да се ускори разширяването на основните фондове се отделят големи суми за натрупване и капиталовложения. С това се намалява или задържа увеличаването на заплащането на труда на кооператорите и се подкопават материалните стимули. Недостатъчно внимание се отделя в ТКЗС за установяване в необходимите размери на собствени оборотни средства, осигуряващи разширено възпроизводство, и в същото време за ефективното им използване.

Натрупването има свои обективни граници. На сегашния етап е нужно да се разработи методика за установяване границите за натрупване, в които да се осигуряват високи темпове на разширено възпроизводство на обществените продукти при едновременното повишаване заплащането на труда на кооператорите.

Основни фактори за увеличаване на социалистическите натрупвания в ТКЗС са повишаването производителността на труда и намаляването себестойността на продукцията.

Натрупванията в ДЗС се извършват както за сметка на вътрешните резерви, чрез отчисляване на част от печалбата в специалните фондове на стопанствата, които се използват за финансиране на извънлимитните капитални вложения, така и чрез получаване от държавния бюджет на необходимите средства за разширяване на основните и оборотните фондове.

3. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ОБЩАТА ПРОДУКЦИЯ НА ОБЩИЯ И ЧИСТ ДОХОД В ТКЗС

Разпределението и обменът са необходими и важни моменти на планомерното и развиващото се социалистическо възпроизводство. От това, как се разпределя съвкупният продукт, общият и чистият доход, как се извършва обменът между промишлеността и селското стопанство, до голяма степен зависят темповете на по-нататъшното развитие на всички отрасли на народното стопанство.

Основните икономически принципи на разпределение обществения продукт при социализма са изложени от Маркс в труда му „Критика на Готската програма“. Тези принципи се свеждат към следното. Преди всичко от целия обществен продукт се приспада необходимата част за възстановяване на изразходваните средства за производство. След това от останалата част, която представлява национален доход, последователно се отделя за разширяване на производството, за резервен (застрахователен) фонд, за издръжка на администрацията, армията и пр. Друга част се отделя за колективни нужди на обществото: за училища, образование, здравеопазване и други социални и културни мероприятия, за фонда за издръжка на неработоспособните и едва тогава останалата част се разпределя между членовете на социалистическото общество според труда.⁴²

Тези принципи, отразени в устава на ТКЗС, конкретизират особеностите на образуване и използване на обществените фондове на стопанствата и се прилагат при разпределението на общата продукция в стопанствата.

Общата продукция е крайният годишен резултат от производствената дейност на ТКЗС. Той се установява и отчита в натурална и стойностна форма и включва следните материални ценности, създадени през годината:

а. Основната и допълнителната продукция от растениевъдството и животновъдството;

б. Продукцията от страничните и епомагателните предприятия;

в. Прираста на работните и продуктивните животни, на трайните насаждения и др.;

г. Другите постъпления на материални ценности, произведени с труда на кооператорите, постъпленията от парични средства срещу извършени услуги и работи на други организации и лица.

От стойността на общата продукция, като се изключи стойността на употребените средства за производство, която се използва за възстановяване на тези средства, останалата част представлява общият доход. Общият доход е стойността на новосъздадения продукт от труда на кооператорите, участвували в производството. Той е източник за увеличаване на личните доходи на кооператорите и за попълване обществените фондове на стопанствата. Затова създаденият в стопанствата общ доход е основно мерило и синте-

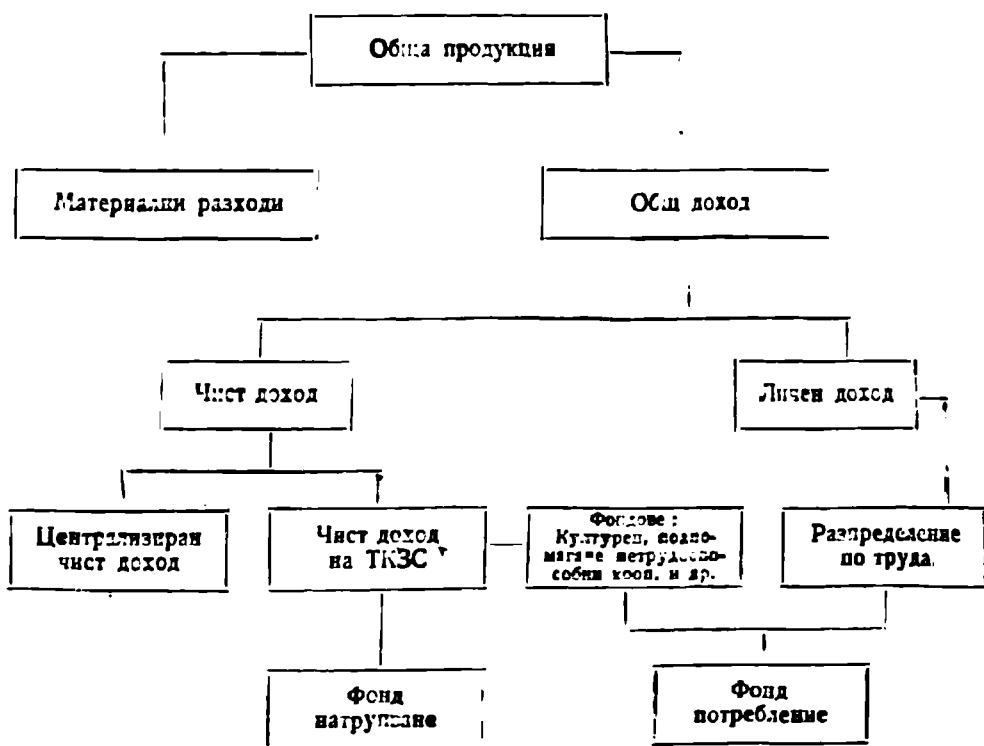
⁴² Вж. К. Маркс, „Критика на Готската програма“, изд. на БКП, 1949, стр. 18—19.

зиращ показател за резултатите от производствената дейност на ТКЗС.

В процеса на разпределението определена част от общия доход се превръща във фонд за лично потребление от кооператорите. Този фонд се разпределя между кооператорите според количеството и качеството на вложения от тях труд и се получава в парична и натурална форма.

Тази част общия доход, която остава, след като се спадне фондът за лично потребление на кооператорите, образува реализирания от стопанството чист доход. Икономическата роля на чистия доход се състои в това, че въз основа на неговото увеличаване се осигурява разширяване на производството и се увеличава участието на ТКЗС в създаването на държавния фонд за натрупване и колективно потребление. Следователно чистият доход, създаден от труда на кооператорите, се разпределя на две части. Едната част чрез системата на цените, данъчната и кредитната система постъпва в централния фонд на държавата и се използва за общонароден пужди. Другата част остава в стопанствата и се използва за попълване на обществените фондове в ТКЗС.

Разпределението на общата продукция, на общ и чист доход в ТКЗС, от гледище на теорията за разширеното възпроизводство, може да се изрази примерно със следната схема :

В ТКЗС, където не е установено твърдо парично заплащане на труда на кооператорите, деленето на дохода на общ и чист има в известен смисъл условно значение. Между тях няма твърдо установена граница. При съществуващия начин на разпределение в тези стопанства от общия доход предварително се отчислява определена част за попълване на обществените фондове, независимо от равнището на заплащане на труда, а останалата част се разпределя по трудовни. В тези случаи на разпределение част от чистия доход се разпределя между кооператорите и постъпва за лично потребление, а в стопанства с по-ниска степен на развитие на общественото производство и с губещи отрасли в обществените фондове се намалява и част от стойността на продукта, създаден от кооператорите за себе си. В тези стопанства за възпроизводството на работната сила по-голяма роля играят доходите от личното стопанство на кооператорите и помощта от държавно-кооперативния фонд „Заплащане на гарантиран минимум на кооператорите“. Докато не бъде установено твърдо парично заплащане на труда на кооператорите и не се установи граница между стойността на продукта за себе си и продукта за обществото, чистият доход в ТКЗС ще бъде в известна степен условна величина и няма да отразява точно фактическата величина на реализирания чист доход в ТКЗС.

• Съгласно Примерния устав в ТКЗС се образуват следните обществени фондове :

а. Основен семенен фонд и основен фуражен фонд. Тези фондове са предназначени да осигурят възпроизводството в растениевъдството и животновъдството съгласно плана за развитие на отделните отрасли. Размерът на основния семенен и на основния фуражен фонд се определя с оглед напълно да се осигури стопанството със семена и фуражи за следващата година.

б. Застрахователни (запасни) фуражни и семенни фондове. Те се поддържат в размер до 10—15% от размера на основните семенни и фуражни фондове и имат предназначение да осигуряват възпроизводствения процес в случай на неплодородни години.

в. Фонд „Неделим“. Предназначен е за социалистическо натрупване. Съгласно устава на ТКЗС същият се попълва с 2—5% от пшеницата, царевичата и слънчогледа и от 5—15% от паричните приходи. При наличието на различни изкупни цени и форми на реализация на селскостопанската продукция такъв начин на попълване на този фонд имаше оправдание. Натуралната част от фонда се реализираше по високи цени и се осигуряваха по-големи суми за натрупване. С установяване на единна система за изкупуване на селскостопанските продукти попълването на неделимия фонд с продукти губи практическото си значение. Сега ТКЗС попълват неделимия фонд само в парична форма.

В този фонд се отнасят амортизационните отчисления и средствата от други източници, предназначени за капитални вложения.

г. Фонд „Неурожай и бедствия“. Попълва се в размер до 1% от натуралната продукция и има за цел да осигури продукти на

кооператорите в случай на неурожай. Поддържа се в натурална форма от основни продукти, а не от парични приходи.

д. Фонд „Подпомагане на нетрудоспособни кооператори“. Този фонд се попълва до 3% от производството на зърнено-хлебните култури, на царевичката, на елѐнчогледа и др. и до 2% от паричните доходи. Сумите от фонда се изразходват по решение на общото събрание за подпомагане на стари, неработоспособни и заболели кооператори.

е. Фонд „Културен“. Попълва се в размер до 2% от паричните доходи и се използва по решение на общото събрание за издръжка на детски ясли, детски градини, културни домове, откупка на книги, абонаменти, подготовка на кадри и други културни и социални мероприятия.

По решение на общото (делегатското) събрание на ТКЗС в стопанствата могат да се образуват и други обществени фондове: фонд „Заплащане на гарантиран минимум за труда на кооператорите“, фонд „Оборотен“ и т. н

Непрекъснатото увеличаване на обществените фондове на ТКЗС — за вътрешностопанско натрупване и за колективно потребление — има решаващо значение за ускоряване темповете за разширено възпроизводство и повишаване материалното и културното равнище на кооператорите.

4. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ЧИСТИЯ ДОХОД В ДЗС

Общата продукция, произвеждана в ДЗС, е държавна собственост и се разпределя съгласно същите принципи, по които се разпределя съвкупният обществен продукт. Част от създадения от работниците в ДЗС чист доход се реализира от отделните стопанства и образува печалбата им. Практически печалбата се установява като разлика между получените приходи от реализацията на продукцията и пълната ѝ (търговска) себестойност. За сметка на реализираната печалба в ДЗС се образуват специални фондове, една част от постъпленията на които се използва за разширяване на производството, а друга част — за колективно потребление. Поважни фондове в ДЗС, създадени за сметка на чистия доход (печалбата), са:

а. Фонд „Укрепване и разширение на ДЗС“. За поддържането му се отчисляват 34% от плановата и 15% от свръхплановата печалба. Средствата на фонда се използват за финансиране на извънлимитните капитални вложения, които не се финансират от държавата;

б. Фонд на предприятието. За него се отчисляват суми в размер на 1,5% върху фонда на работната заплата на целия персонал на стопанството. За всеки процент преизпълнение над плана за печалбата се отчислява във фонда допълнително по 0,5% върху фонда на работната заплата, но не повече от 30% от свръхплановата печалба. Средствата на фонда се употребяват за повишаване материалната

заинтересованост на ръководителите и работниците, като половината се изразходват за културно-битови нужди и премии на работниците и служителите, а другата част — за финансиране ремонта и строителството на жилищни помещения, за внедряване на нова техника и други извънлимитни капитални вложения;

в. Фонд „Преразпределение между планоугубещите ДЗС“. За него се внася 30% от плановата печалба.

г. Други специални фондове. Разпределението на обществения продукт се определя от начина на производството, но то не бива да се разглежда като пасивен резултат. От своя страна, разпределението оказва активно въздействие върху производството. Затова правилното разпределение на обществения продукт и доходите в социалистическите селскостопански предприятия е едно от важните условия за увеличаване на селскостопанското производство и повишаване жизненото и културното равнище на трудещите се.

Г Л А В А Х I

СТОКОВА ПРОДУКЦИЯ, ЦЕНИ И ЦЕНООБРАЗУВАНЕ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

1. СТОКОВОТО ПРОИЗВОДСТВО И ЗАКОНЪТ ЗА СТОЙНОСТТА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Разширеното възпроизводство в селското стопанство предполага планомерна обмяна на продукцията на труда между селското стопанство и промишлеността, между социалистическите предприятия. С непрекъснатото задълбочаване процеса на разделение на труда проблемът за размяната става все по-сложен и важен. Номенклатурата на средствата за производство и предмети за потребление все повече се усложнява

Нуждите на селското стопанство от средства за производство стават все по-разнообразни. Нарастват и потребностите на селското население от стоки за широко потребление, които се произвеждат от промишлеността. Освен това непрекъснато се увеличават нуждите на леката и хранителната промишленост от селскостопански суровини и потребностите на работническата класа и градското население от продукти на селското стопанство. В тези условия формата на размяната на продуктите на труда между промишлеността и селското стопанство придобива все по-голямо значение.

При социализма съществуването на две форми на социалистическа собственост — държавна и кооперативна и общественото разделение на труда обуславят наличието на стокowo производство. Продуктите и средствата за производство се произвеждат и разменят като стоки.

Стокowото производство при социализма се изменя коренно от това при капитализма. Негова основа се явява не частната, а обществената собственост върху средствата за производство. Решаващи производители на стоки са държавните и кооперативните предприятия. Производството, разпределението и потреблението са подчинени на икономическите закони на социализма. Стоковото производство обслужва социалистическата икономика. То няма стихийен характер. Условията в социалистическото общество изключват възможността да се развие капиталистическо стокowo производство.

Стоковото производство при социализма обуславя действието на закона за стойността във всички отрасли на материалното производство, в това число и в селското стопанство. Законът за стойността изисква да се държи сметка за обществено необходимите разходи на труд при организиране производството на селскостопанските продукти, цените на селскостопанските произведения да се установяват в съответствие с тяхната обществена стойност, дейността на селскостопанските предприятия да се организира на основата на стопанската сметка. С действието на закона при социализма е свързано използването на стойностните категории и показатели при установяване на нужните пропорции в народното стопанство.

В миналото се допускаше груба теоретическа грешка, като се считаше, че законът за стойността действа само в държавния сектор, а не действа в производството на ТКЗС. На тази основа се допускаха някои грешки в практиката на ръководство на кооперативните стопанства. Производството в ТКЗС е исторически определена форма на стоково производство. ТКЗС произвеждат продукти като стока. Действието на закона за стойността в производството на ТКЗС се изразява в това, че :

първо, разходът на труд се свежда до обществено необходимото работно време и приема стойностна форма ;

второ — реализацията на стоквата продукция на ТКЗС и покупката на промишлени стоки от стопанствата се извършва чрез покупко-продажби по цени, в основата на които стои стойността ;

трето — част от произведената продукция в ТКЗС се реализира на кооперативния пазар, където законът за стойността в известна степен играе ролята на регулатор на цените.

Несъобразяването с действието на закона за стойността или неправилното му използване водеше до нарушаване нормалния процес на производството и реализацията на продукцията в ТКЗС и създаване редица трудности в развитието им.

Правилното използване на закона за стойността оказва положително въздействие върху развитието на социалистическото възпроизводство и при организиране и ръководене на селското стопанство е абсолютно необходимо да се съобразяваме с него. Мероприятията, които се провеждат в селското стопанство след Априлския пленум на ЦК (1956 г.), все по-пълно отразяват изискванията на закона за стойността. Най-важно мероприятие в това направление е новата система на планиране и ръководство на народното стопанство. В основата на новата система е положено по-доброто използване на икономическите лостове, свързани с действието на закона за стойността, — стопанската сметка, цените, печалбата, заплащането на труда, кредитирането и други — за създаване материална заинтересованост в развитието на социалистическото производство.

2. СТОКОВА ПРОДУКЦИЯ И СТОКОВОСТ НА СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

Социалистическото производство има за цел да задоволява, при достигнатото равнище на производителните сили, най-пълно постоянно растящите нужди на обществото. Степента на задоволяване на производствените и лични потребителски нужди на обществото от селскостопански продукти до голяма степен зависи от увеличението на общата и особено на стоковата продукция в селското стопанство.

Една част от произведената в селскостопанските предприятия продукция се предоставя на обществото за задоволяване на неговите нужди и срещу нея селското стопанство получава продукти на промишлеността, за да задоволи производствените и личните нужди на селскостопанските предприятия и кооператорите. Тази част от продукцията се разменя чрез каналите на стоковото обръщение при посредничеството на парите и образува стоковата продукция. Следователно *стоковата продукция на селскостопанските предприятия е част от общата продукция, която се реализира извън пределите на стопанството*, продадена на държавата, на кооперативни предприятия и организации, на кооператори и други граждани на кооперативния пазар, или върнати натурални заеми. От разпределената в натурална форма продукция на кооператорите срещу трудодни и произведената в личното им стопанство стокова продукция е само тази част, която те продават на пазара.

Социалистическото общество е заинтересувано от непрекъснато увеличаване на стоковата продукция от селското стопанство. Това дава възможност по-правилно да се организират икономическите взаимоотношения между промишлеността и селското стопанство, между града и селото и по-пълно да се удовлетворяват потребностите на обществото. Стоковата продукция в селското стопанство се определя от обема на произведената обща продукция в отрасли-те на селското стопанство и от нейната стокост.

Стокостта на селскостопанското производство се определя от отношението на стоковата към общата продукция и обикновено се изразява в проценти. Процентът на стокостта за отделните продукти може да се изчисли на основата на натуралните показатели. Разнородната селскостопанска продукция се свежда до единен показател чрез оценяването ѝ по съпоставими цени и процентът на стокостта се изчислява въз основа на стойностните показатели.

Процентът на стокостта не всякога изразява абсолютното увеличение на стоковата продукция. Той може да се увеличава при намаляване абсолютния обем на стоковата продукция и обратно — да намалява при увеличение на абсолютния обем на общата и стокова продукция. Затова, за да се следят по-пълно измененията на стоковата продукция, е необходимо да се изчислява и нейната абсолютна величина (в натура и стойност), и произведената стокова продукция от единица площ.

При социализма съществува обективен процес на повишаване

стоковостта на селското стопанство, което се обуславя от редица фактори — задълбочаване общественото разделение на труда, повишаване на материалните потребности на всички трудещи се, непрекъснато увеличаване личните доходи на трудещите се — и на тази основа повишаване покупателните им възможности, международно социалистическо разделение на труда и т. н.

Социалистическото преустройство на селското стопанство ликвидира натуралните отношения в село и замени примитивното домашно обработване на редица селскостопански суровини (вълна, памук, коноп и др.) с промишленото, което доведе до повишаване стоковостта на тези продукти. Така стоковостта на вълната се увеличи от 14,9% през 1939 г. на 73,8% през 1962 г., на кравето мляко съответно от 36% на 67,6%, на овчето мляко от 33% на 70,9%, на гроздето от 23% на 63,9% и т. н.

С непрекъснатото планомерно развитие на селскостопанското производство, на основата на постиженията на науката и техниката, се увеличава общата и стокова продукция, повишава се стоковостта на селското стопанство. При това в условията на ТКЗС стоковата продукция расте с по-високи темпове от общата. Това е закономерно явление и се обяснява със значително по-бързото увеличаване на общата продукция в сравнение с нуждите на селскостопански продукти за производствено потребление в селското стопанство, а също така и с планомерния прилив на работна сила от селското стопанство в промишлеността и другите отрасли на народното стопанство.

3. ФОРМИ НА ИЗКУПУВАНЕ НА СЕЛСКОСТОПАНСКАТА ПРОДУКЦИЯ

Чрез формите на реализация на селскостопанската продукция също може да се създава материална заинтересованост и да се способствува за повишаване стоковостта и увеличаване стоковата продукция в селското стопанство. Затова формите на изкупуване на селскостопанските продукти се развиват и усъвършенствуват с развитието и изменението на народното стопанство.

До 1949 г. основна форма на изкупуване на селскостопанската продукция беше нарядната система. На земеделските стопани се определяха излишъците, които задължително трябваше да предадат на държавата, като произведената продукция се установяваше на място, от нея се приспадаше необходимото за нуждите на домакинството на производителя, а излишъците се изземваха от държавата. Тази система на изкупуване се диктуваше от икономическите и политически условия в страната след 9. IX. 1944 г. Наследената промишленост беше в пълна разруха. В селското стопанство господствуваше частното дребно производство, доведено в крайно тежко състояние. Липсваха промишлени и селскостопански продукти за нормален стокообмен между промишлеността и селското стопанство, между града и селото. Недостатъчното производство засилваше спекулативните стремежи сред индустриалците, кулаците и

другите враждебно настроени към народната власт елементи. В тези условия трябваше народнодемократичната власт да осигури редовно снабдяване на трудещите се с хранителни продукти и възстановяващата се промишленост със суровини, да пресече спекулата и постави под свой контрол пазара. Нарядната система на изкупуване в значителна степен отговаряше на тези изисквания. Наред с нарядното изкупуване през този период се сложи началото и на договорното изкупуване на някои второстепенни селскостопански продукти. Но господството на частната собственост и индивидуалното производство не позволи тази система да получи особено развитие.

Нарядната система като форма на изкупуване на селскостопанските продукти се провеждаше административно и почти не съдържаше стимули за развитие на производството. Изкупните цени бяха ниски и в много случаи не покриваха производствените разходи. Който повече произвеждаше, трябваше да даде повече наряд на държавата по ниски цени и да понесе по-големи загуби.

С развитието на икономиката на страната тази форма започна да става все повече задържащ фактор за подема на селскостопанското производство и водеше до създаване и задълбочаване на диспропорцията между бързо развиващата се промишленост и оставащото селско стопанство. Национализацията на промишлеността, банките, транспорта, едрите предприятия във вътрешната търговия, установяване монопол върху външната търговия — всичко това създаде условия за планиране на народното стопанство и изискваше да се създаде планова икономическа връзка между промишлеността и селското стопанство, да се усъвършенствуват формите на изкупуване на селскостопанските продукти, като се засили материалната заинтересованост в увеличаване на производството.

Юнският пленум на ЦК на БКП (1949 г.) подложи на сериозна критика недостатъците на нарядната система и като изходи от измененията, които бяха настъпили в икономиката и условията на страната, препоръча нова система на изкупуване на селскостопанските продукти. В съответствие с решенията на пленума през 1950 г. нарядното изкупуване беше заменено със системата на задължителните държавни доставки. Тази система се наложи не само поради стремението на нашата социалистическа държава да бъдат избягнати слабите страни на нарядното изкупуване и да се създаде у производителите материална заинтересованост за развитие на селскостопанското производство, но и поради недостатъчните темпове на развитие на селското стопанство в сравнение с нарастване нуждите от селскостопански продукти и суровини. Тя също съдържаще задължителен елемент при изкупуването. Задължителните държавни доставки представляваха форма на централизирано изкупуване на селскостопански продукти. В основата на задължителните държавни доставки беше поставен декарният принцип — доставките се определяха предварително по определени норми в килограми на декар, диференцирани според естественото плодородие на почвата. За частните стопани се прилагаше прогресия на нормите според размера

на стопанствата им. По такъв начин стопаните предварително знаеха твърдия размер на държавната доставка и бяха заинтересувани да произвеждат повече, за да им останат повече продукти за лични нужди. След отчитане на задължителните държавни доставки производителите разполагаха свободно с останалите им продукти и можеха да ги продават на свободния пазар.

Системата на задължителните доставки обхващаше изкупуването главно на производствените продукти — пшеница, ръж, ечемик, овес, царевича, боб, слънчоглед, картофи, грозде, ябълки, сини сливи, мляко, месо, вълна.

Системата на задължителните държавни доставки се използваше за изземване част от чистия доход, създаден в селското стопанство в централизирания фонд, поради което продуктите се изкупуваха по ниски цени. Системата на задължителни доставки се допълваше с въведеното свободно изкупуване по пределни цени (които бяха значително по-високи от цените на държавните доставки) на останалите излишъци от селскостопанските продукти. Освен това част от излишъците се продаваха на свободния и кооперативния пазар, където цените се определяха от търсенето и предлагането. Относителният дял на продуктите, които се реализираха на свободни цени, беше съвсем нисък, поради което свободното изкупуване не се явяваше достатъчен стимул за увеличаване на производството. Така средно за периода 1952—1957 г. 93,8% от стоквата продукция на пшеницата, 94,8% от ечемика, 89,2% от царевичата, 70,8% от слънчогледа, 76,7% от млякото, 80,3% от вълната се изкупуваха чрез държавните доставки. Друга част от селскостопанските продукти постъпваха в държавния стоков фонд чрез системата на натуралното заплащане на работата на МТС от трудово-кооперативните земеделски стопанства.

В този период по-широко развитие получиха контрактациите (договорното изкупуване), които обхващаха главно техническите култури, зеленчуците и някои плодове.

Системата на задължителните държавни доставки изигра положителна роля в развитието на селскостопанското производство. Тя даваше възможност на държавата да осигури планомерно разпределение на селскостопанските продукти, да осигури снабдяването на работниците, служещите и населението от интензивните райони с продоволствие, а деката и хранителната промишленост — със суровини. Но с приложението си, което продължи в годините на първата и втората петилетка, тази система все повече изчерпваше своите възможности и слабите и страни ясно познана. Системата на задължителните държавни доставки поставяше в нееднакво положение отделните стопанства. Прекомерната централизация при определяне категориите и нормите не позволяваше да се отчетат различията в почвата и климатичните условия по селища. При прилагане на декарния принцип не се държеше сметка за земята, която се падаше на глава от населението. При различно количество и качество земя се определяше еднаква норма за доставки, поради което в едни

стопанства и райони след отчитане на доставките оставаше достатъчно продукцията за лични нужди и за свободния пазар, а в други не можеха да се задоволят дори личните потребности на кооператорите. Стоковостта беше свързана главно със земята а не с увеличаване на общата продукция. При множеството форми на изкупуване и изкупни цени липсваше единна основа на ценообразуването. Шаблонното прилагане на системата на държавните доставки, като изкупуването на зърнени храни от планинските райони, някои извращения при определяне доставките на животински продукти, грубото нарушение на материалната заинтересованост задържаха развитието на редица отрасли в селското стопанство.

След Априлския пленум на ЦК на БКП (1956 г.) се проведеха редица мероприятия за усъвършенстване системата на изкупуване селскостопанската продукция. През периода 1957—1958 г. бяха отменени държавните доставки за някои селскостопански произведения като мляко, грозде, ябълки и др., а с постановление на ЦК на БКП и МС от 29 април 1959 г. се премахна системата на задължителните държавни доставки и се въведе единна система за договорно изкупуване на селскостопанската продукция по единни държавни цени. Премахна се натуралното заплащане на МТС, натуралното заплащане на услугите на механизирите и се установи единна форма на парично заплащане.

Системата на договорното изкупуване в по-голяма степен отговаря на характера на социалистическото стопанство. Договорната система широко се прилага и в промишлеността и е част от нашата планова система. Тя дава възможност по-правилно да се съчетаят интересите на държавата и обществото с тези на ТКЗС и техните членове, защото в по-голяма степен държи сметка за различията между държавната и кооперативната форма на собственост в селското стопанство. При нея може по-точно да се установи действителният размер на стоковата продукция. При определяне плановата стокова продукция на зърнено-хлебните и зърнено-фуражните култури първо се оставят необходимите количества за изхранване семействата на кооператорите, за семена, за нуждите на животновъдството, а след това се планира количеството за изкупуване. Тази система дава възможност по-широко да се използват икономическите стимули за развитието на производството. Стоковата продукция, която трябва да бъде продадена по договор на държавата, е един от главните показатели, чрез които държавата планира и ръководи селското стопанство. За да се създаде по-голяма устойчивост в изкупуването и да се повиши материалната заинтересованост за увеличаване на производството, не се допуска в течение на годината коригиране и увеличаване на годишните планови задачи за изкупуване. Такова изменение може да става само от Министерския съвет, ако настъпят сериозни изменения в условията на производството — неплодородие, бедствия и други. Освен това на ТКЗС не се разрешава да купуват селскостопански продукти, за да изпълняват договорните си задължения към държавата.

Но и тази форма на изкупуване, въпреки своите положителни страни, се нуждае от по-нататъшно усъвършенстване. Необходимо е да се създаде строго научна, обективна основа за определяне стоковостта и стоковата продукция. Поради липса на достатъчно ясна основа при определяне на стоковостта, някои местни държавни органи допускат субективност при планиране на стоковата продукция, изменят в течението на годината плановите задачи, дадени на ТКЗС, с което се намалява положителното влияние на тази система върху производството. Освен това съществуват редица слабости в договорните отншения и договорната дисциплина между социалистическите предприятия. Договорите обикновено се сключват след утвърждаване на плановете, с което се намалява тяхното икономическо значение. Измененията на плана автоматически изменят и договорните задължения, поради което договорната дисциплина отслабва. Отговорността и санкциите за неизпълнение на договорните задължения са недостатъчни, поради което производствените връзки между социалистическите предприятия и особено тия между селскостопанските предприятия и предприятията на хранителната и леката промишленост не са достатъчно стабилни и устойчиви. Често поради неспазване на договорните задължения някои от тях не могат да си изпълнят плана.

По-нататъшното усъвършенстване на договорната система за изкупуване на селскостопанските продукти ще ускори още повече развитието на селскостопанското производство.

4. ИЗКУПНИ ЦЕНИ НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРОДУКТИ

Правилното установяване на цените на селскостопанските продукти има голямо значение за развитието на селскостопанското производство. Системата на цените на селскостопанската продукция трябва да способствува за увеличаване производството на всички необходими за обществото продукти. Изкупните цени на селскостопанските продукти, стимулирайки материалната заинтересованост на селскостопанските труженици, са едни от важните фактори за ускоряване развитието на селското стопанство. Освен това от икономическата обоснованост на цените на селскостопанските продукти зависи рентабилността на производството на отделните отрасли, правилното придожение на стопанската сметка, подобряване на заплащането на труда на кооператорите и т. н. Под икономически обосновани изкупни цени на селскостопанската продукция следва да се разбират такива цени, които правилно съчетават интересите на ТКЗС с тези на държавата, на работническата класа със селяните-кооператори, способствуват за по-нататъшно укрепване съюза между работници и селяни и за осъществяване разширено възпроизводство както в отделните предприятия, така и в цялото народно стопанство.

- При научното обосноваване на държавните изкупни цени на селскостопанските продукти трябва да се държи сметка за следните основни фактори:

а. Да се покриват направените производствени разходи и да се осигури достатъчно чист доход на стопанството за натрупване и осъществяване на разширено възпроизводство;

б. Да се установява правилно съотношение между изкупните цени на селскостопанските продукти и държавните цени на дребно на промишлените стоки, на селскостопанската техника резервни части, горивни и смазочни материали, химически продукти и др., които селското стопанство получава от промишлеността;

в. Да се установява икономически обосновано съотношение между цените на различните видове селскостопански продукти, което да стимулира производството в необходимите пропорции на всички видове продукти и суровини, необходими за обществото

г. Икономически обосновано диференциране на цените според качеството и сроковете на реализация на селскостопанската продукция;

д. Да се осигурява възможност за разширено възпроизводство на селскостопанските предприятия, организиращи своята дейност при различни климатични условия и земя с различно плодородие.

Плановата изкупна цена на селскостопанските продукти трябва преди всичко да възстанови стойността на изразходените средства за производство и разходите за заплащане на труда при тяхното производство, т. е. да възстанови себестойността на продукцията. При това положение цените ще осигуряват възможност за просто възпроизводство в отделните предприятия. Следователно най-ниското равнище на изкупните цени може да бъде себестоимостта на продукцията. Но тъй като за социалистическата икономика във всички нейни отрасли е характерно разширено възпроизводство, то научно обосноваването на селскостопанските продукти трябва да бъдат по-високи от себестоимостта, като към нея се прибави част от чистия доход в размер, осигуряващ разширено възпроизводство. В същото време изкупните цени не могат да се установяват на равнището на стойността на продукцията, защото със системата на цените в селското стопанство е свързано не само възстановяване на разходите, но те се ползват и като средство за разпределение и използване на принадлежащия продукт, създаден в селскостопанското предприятие. Преобладаващата част от чистия доход постъпва в централизирания фонд на държавата или чрез данък върху оборота, или чрез системата на цените. Поради това изкупните цени на селскостопанските продукти се планират в строго определени размери под стойността им.

Особеност на селскостопанското производство е обстоятелството, че отделните предприятия произвеждат върху различни по плодородие почви. Това изисква при планиране цените на селскостопанските продукти да се имат предвид производствените разходи не при най-плодородните почви, не и при средните условия, а от разходите при най-неплодородните почви. Известно е, че К. Маркс на основата на анализа на аграрните отношения при капитализма, формулира положението, съгласно което цените на селскостопанските

произведения се определят не от средните условия въобще, а от условията на производството при най-малко плодородните и най-неподходящите участъци земя, които обществото е принудено да включи за обработване. ... цената на продукта на категория А (най-лош сорт земя — Ив. Л.) изразява въобще границата на регулиращата обща пазарна цена, цената, по която може да бъде доставена целият продукт, и дотолкова тя регулира цената на този съвкупен продукт.“⁴³ Това положение на Маркс запазва напълно своята сила и при социализма. И при социализма има добри и лоши (по-слабо плодородни) земи. И при социализма обществото е принудено да използва освен високоплодородните земи и такива с по-слабо плодородие, за да произведе необходимите селскостопански продукти за задоволяване нуждите на всички трудещи се. Селскостопанските предприятия, които стопанисват най-неплодородните участъци земя, също трябва да извършват разширено възпроизводство. За тази цел е необходимо чрез реализацията на произведената от тях продукция да се покрива не само себестойността, но и да се реализира известна част от чистия доход. Следователно и при социализма, при образуването на цените на селскостопанските продукти, трябва да се изхожда от разходите в най-неплодородните райони, в които даден продукт трябва да се произвежда, за да се задоволят потребностите на обществото.

Стопанствата, които организират производство върху по-плодородна земя, ще реализират диференцирана рента. Но държавата посредством данъчната система, системата на цените, кредитната система и други мероприятия регулира разпределението на диференцираната рента, като част от нея изземва в централизирания фонд за нуждите на цялото общество.

Ако изкупните цени се определят, като се изхожда от разходите при средните условия, при по-плодородните земи, то стопанствата, произвеждащи в условия под средните, и ако имат и средно равнище на техническо въоръжение, не биха могли да възстановават производствените разходи и да организират икономически ефективно селскостопанско производство.

В досегашната практика изкупните цени в селското стопанство се определят на базата на средноотрасловата себестойност. При този начин на определяне цените на селскостопанските продукти не се държи сметка за различията в природно-климатичните условия; плодородието на почвата, при които произвеждат различните стопанства, и породената от това диференциална рента. Стопанства, които работят при по-лоши условия и стопанисват по-неплодородна земя, губят, а тия, които работят при по-благоприятни условия, печелят, отделят повече средства за натрупване, заплащат по-високо труда на кооператорите и т. н. Държавата отстранява частично тия несъобразности чрез въвеждане на премии, поощрения, чрез държавно-кооперативния фонд „Заплащане гарантиран минимум на кооператорите“, чрез франкиране на стоковата продукция на място

⁴³ К. Маркс, Капиталът, том III, стр. 765.

и заплащане превоза на стопанствата, чрез въвеждане на районни цени за някои продукти, чрез разпределението на торовете и други средства за производство, получавани от промишлеността, и т. н. Тези мероприятия обаче не могат да отстранят недъзите на ценообразуването в селското стопанство, извършено на основата на средните разходи. При такова ценообразуване трябва да се изгражда много сложна система на премиране и поощряване, за да се осигури разширено възпроизводство и в стопанства, работещи при условия под средните. Такава система не изключва условия за проява на субективизъм от някои органи и може да породи стремеж стопанствата да чакат помощи и поощрения от държавата и да не полагат достатъчно усилия за подобряване условията за производство. Затова трябва да се създават условия за преминаване към ценообразуване на основата на разходите за производство при най-неплодородните площи, които обществото е принудено да обработва, за да задоволява нуждите на трудещите се. Към такава основа на ценообразуване при съществуващите условия не може да се мине изведнъж. Това би довело до нарушение на редица основни стойности пропорции. Условията за това трябва да се създават постепенно.

Системата на научно обосноваване на държавните изкупни цени на селскостопанските продукти изисква да се установи правилно съотношение между цените на отделните продукти, като се имат предвид обществено необходимите разходи за производството им и тяхното обществено значение. Както е известно, основа на селскостопанското производство е зърненото производство. Затова в системата на изкупните цени на селскостопанските продукти водеща роля играят цените на зърнените култури.

Субективизмът и сектантско-доктринерското отношение към проблемите на селското стопанство в годините на господстване на култа към личността намериха израз и в ценовата политика. Липсва ще научно обоснована система на изкупните цени на селскостопанската продукция. Същите се установяваха субективно, без да се държи сметка за обществените разходи. Цените на редица селскостопански продукти бяха установени далеч под равнището на себестойността им. В годините на втората петилетка рязко бяха намалени цените на редица важни продукти. Цената на пшеницата беше намалена от 9,2 стотинки за 1 кг през 1949 г. на 4,5 стотинки през 1953 г., т. е. над два пъти. Над два пъти бяха намалени изкупните цени на ръжта, овеса, ечемика и други продукти. Общо за този период изкупните цени на селскостопанската продукция се намалиха с една трета. През 1956 г. от продадената на държавата продукция ТКЗС получиха 150 млн лева по-малко от фактичката й себестойност. В същото време цените на средствата за производство, които държавата продаваше на ТКЗС, се увеличаваха. Това пречеше на ТКЗС да осъществяват разширено възпроизводство и да увеличават личните доходи на кооператорите, спъваше развитие на селскостопанското производство. Съществуването на няколко цени на един и същ селскостопански продукт (цени на задължител-

ните държавни доставки, пределни държавни цени и свободни цени) пречеше да се постави ценообразуването на научна основа, поставяше в неблагоприятно положение слабите и средни стопанства и способствуваше за неправилно разпределение на националния доход. Слабите и средните стопанства продаваха своята продукция на държавата главно по ниските цени на държавните доставки. Икономически силните стопанства реализираха значителна част от своята продукция по високи (пределни) цени, в резултат на което средната реализирана цена у тях се оказваше по-висока, отколкото в слабите стопанства. По такъв начин те реализираха допълнителни доходи за сметка на по-благоприятните условия на реализация на своята продукция. Държавата закупуваше по-скъпо именно тази продукция, която е произведена в стопанствата, където производителността на труда е по-ниска от себестойността. Освен това съотношението между изкупните цени на отделните селскостопански продукти не беше научно обосновано.

След Априлския пленум на ЦК на БКП (1956 г.) партията и правителството взеха мерки за поставяне ценообразуването на научна основа. Едновременно с премахване системата на държавни доставки се ликвидира и с множеството изкупни цени на еднородна продукция и се установиха единни цени за селскостопанските изделия. Единните цени се изградиха на основата на фактическите производствени разходи при производството на продукцията и са значително по-високи от тия за държавни доставки.

Съпоставени, изкупните цени на някои селскостопански продукти преди и след отменянето на държавните доставки изглеждат така :

Продукти	Цени на държавните доставки за 100 кг към 29. IV. 1959 г.	Единни изкупни цени за 100 кг след 1. V. 1959 г.
Пшеница — обикновена	5,50	12,00
Пшеница — твърда	7,00	15,00
Ечемик	4,50	9,00
Царевица	4,80	10,00
Фасул	4,50	10,00
Говеждо месо (живо тегло)	38,00	50,00
Телешко месо (живо тегло)	48,00	60,00

Въвеждането на единни изкупни цени за селскостопанските продукти съдействува за увеличаване на селскостопанската продукция и за повишаване рентабилността на селскостопанското производство.

За някои селскостопански продукти, особено за тези от животновъдството, където механизацията е недостатъчна, производителността на труда е ниска, а себестойността — висока, единните изкупни цени не са оказали достатъчно обосновани. Затова бяха проведени редица допълнителни мероприятия за усъвършенстване на изкупните цени на тези продукти. През 1961 г. бяха отново увеличени изкупните цени на тютюна, животновъдните продукти и

някои зеленчуци. За поощряване развитието на животновъдството в планинските и полупланинските райони се въведоха премии от 20 до 30% върху изкупните цени на месото и кравето мляко, изкупувано от производителите в тези райони.

Необходимостта от усъвършенствувание на изкупните цени на селскостопанските продукти и научните основи на тези цени са обосновани в Програмата на Комунистическата партия на Съветския съюз. „Политиката в областта на изкупните цени на селскостопанските продукти и на фабричните цени на средствата за производство за селото трябва да взема под внимание интересите на разширеното възпроизводство както в промишлеността, така и в селското стопанство и образуването на необходимите натрупвания в колхозите. Необходимо е равнището на изкупните цени да стимулира колхозите да повишават производителността на труда и да намаляват производствените разходи, тъй като увеличаването на селскостопанската продукция и намаляването на себестойността са основа за повишаване на доходите на колхозниците.“⁴⁴

Мероприятията, провеждани след Априлския пленум на ЦК на БКП в областта на ценообразуването, са насочени към установяване на научно обосновани цени на селскостопанските продукти, към ликвидиране на слабостите, допуснати при ценообразуването в годините на господството на култа към личността, към повишаване ролята на цените за засилване на материалната заинтересованост.⁴⁵ Редица изкупни цени, като тези на тютюна, гроздето, месото, млякото вече са диференцирани според качеството на продукцията, а на зеленчуците и яйцата и по сезони. Това естествено стимулира производството на по-качествена продукция и повишава материалната заинтересованост.

Усъвършенствуването на системата на цените е непрекъснат процес, които се обуславява от редяща услбия (фактори) непрекъснато повишаване производителността на труда и изменението стойността на продукцията използване цените като средство за въздействие върху стопанствата за увеличаване производството на някои продукти, подобряване качеството на продукцията, за създаване пропорционалност между производството и потреблението на ценни продукти, за разпределение на чистия доход между държавата и предприятията и т. н.

5. ПЪТИЩА ЗА УВЕЛИЧАВАНЕ СТОКОВОСТТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Стокостта на селското стопанство зависи преди всичко от увеличаването на общата продукция и нейното разпределение за производствени и лични нужди в стопанството и за пазара. С увеличаването на общата продукция на единица площ се увеличава

⁴⁴ Програма на КПСС, стр. 85.

⁴⁵ На 29 юни 1962 г. беше публикувано постановление на Министерския съвет „За подобряване на съотношението на изкупните цени на селскостопанските

не само абсолютният размер на стоковата продукция, но и процентът на стоковостта. Това се вижда от следните данни, изразяващи взаимната връзка и зависимост между общата и стоковата продукция.⁴⁶

Групи ТКЗС според произвежданата обща продукция на 1 даа обработваема земя — ля	Обща продукция на 1 даа ля	Стокова продукция на 1 даа ля	Процент на стоковостта
От 30 до 40 лева	34,30	20,00	58,4
От 41 до 50 лева	44,20	27,75	68,8
Над 50 лева	71,59	58,78	82,1

Основните пътища за повишаване стоковостта на селското стопанство са: рационалната специализация с икономически целесъобразно съчетаване на отраслите; концентрация на производството; повишаване на добивите от селскостопанските култури и подобряване на структурата на посевните площи; увеличаване броя на продуктивните животни и повишаване продуктивността им; повишаване интензификацията на селското стопанство. Важен фактор за увеличаване на стоковата продукция в ТКЗС е правилното съчетаване на общественото стопанство на ТКЗС с личното стопанство на кооператорите.

Специализацията и правилното определение производственото направление на отделните селскостопански предприятия е един от главните пътища за увеличаване на общата и стокова продукция. Тя дава възможност отделните селскостопански култури и отрасли да се разполагат и развиват в най-благоприятните за тях условия, с което се увеличава продукцията от единица площ, повишава се производителността на труда, намалява се себестойността и се повишава стоковостта на съответните отрасли.

Специализацията обикновено се съпровожда с концентрация на производството. Концентрацията на производството дава възможност да се съсредоточат и специализират основните средства за производство, да се подобри използването им, да се повиши механизацията, специализацията и квалификацията на работната сила, а също така да се повиши стоковостта на отраслите. Райони, които са специализирани и имат висока концентрация на производството на отделните селскостопански продукти, се характеризират с висока стоковост. Благоевградски и Кърджалийски окръзи, в които е съсредоточено производството на тютюн, дават половината от стоковата продукция на страната на този продукт. Пловдивски окръг засява 7% от зеленчуците в страната и дава 11% от стоковата продукция на зеленчуците.

продукти и повишаване материалната заинтересованост на ТКЗС и кооператорите, за увеличаване на селскостопанското производство", с което се даде ново значително повишение на изкупните цени на живогинските продукти.

⁴⁶ Г. Генчев, и др., Пътища за увеличаване стоковостта на продукцията в ТКЗС, изд. 1961 г., стр. 91.

Главен път на развитие на селското стопанство е интензификацията. Допълнителните вложения на овеществен труд се изразяват главно в увеличаване на основните производствени фондове на единица площ, с което се увеличава общата и стоковата продукция от декар. Съществува пряка зависимост между основните фондове и произведената обща и стокова продукция на единица площ. Посочените данни нагледно показват това.

Зависимост между основните фондове и общата, и стоковата продукция ⁴⁷

Показатели	Групи ТКЗС според основните производствени фондове на 1 декар обраб. площ	
	I група	II група
Брой на ТКЗС	5	8
Основни производ. фондове	42,78	17,40
Обща продукция в лева	64,64	35,15
Стокова продукция в лева	50,79	20,79
Процент на стоковост	80,12	59,14

Важно условие за повишаване стоковостта на ТКЗС е правилното съчетаване общественото производство с производството от личното стопанство на кооператорите. Затова през последните години се взеха допълнителни мерки за развитие освен на общественото стопанство, така също и на личното стопанство на кооператорите. Личното стопанство може и трябва да удовлетворява личните нужди или нужди от някои животински продукти и по такъв начин да способствува за увеличение стоковостта на тези продукти, произведени в ТКЗС. Освен това в личните стопанства на кооператорите се намират голям брой птици, свине, овце и едър рогат добитък, което им дава възможност да произвеждат и стокова продукция. През 1963 г. 22,4% от яйцата, 4% от млякото, 3,4% от месото и 3,1% от вълната са изкупени от личното стопанство на кооператорите. Правилното разбиране на ролята и мястото на личното стопанство при сегашния етап от нашето развитие е много важно условие за увеличаване на неговата обща и стокова продукция.

Повишаване добивите от единица площ, увеличаване броя и продуктивността на селскостопанските животни, както и всички мероприятия, свързани с това увеличение, са безспорни фактори за повишаване стоковостта на социалистическото селско стопанство.

Пътищата за увеличаване на стоковата продукция в различните райони на селскостопанските предприятия са, както се вижда, много и разнообразни. Във всички случаи решаващото е да се използват максимално наличните природноклиматически и икономически условия за получаване на най-голямо количество селскостопанска продукция за единица площ с най-малко разходи на труд и средства.

⁴⁷ Таблицата е съставена по материали от книгата „Пътища за увеличаване стоковостта на продукцията в ТКЗС“ от Г. Генчев и др., стр. 71.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СЕЛСКО-
СТОПАНСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

ГЛАВА XII

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА
НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

1. ЗЕМЕУСТРОЯВАНЕ

При разглеждане на въпроса за земята като средство за производство изниква и въпросът за земеустройството в селскостопанските предприятия. Земеустройството е система от мероприятията по организацията и използване на земята като средство за производство и такова групиране на площите, при което се осигурява разширено социалистическо възпроизводство при най-приемливи условия за провеждане на производствения процес и с най-малко производствени разходи.

Земеустройването трябва да осигури най-рационално използване на земята, на машините и най-висока производителност на труда. При земеустройването трябва да се държи точно сметка за производствените разходи и по-специално за разходите по прехвърляне на инвентар, на работна ръка и машини, за транспортиране на торове и на продукция.

Въпросът за земеустройването е занимавал и буржоазните икономисти. Те признават, че до голяма степен от значение за производствените разходи е правилното земеустройване на селскостопанското предприятие, че то е необходимо за рационално провеждане на производствените процеси. Обаче е известно, че капиталистическият начин на производство създава не само отговарящи нему форми на поземлена собственост, но и форми на земеустройство. Затова земеустроителните мероприятия в капиталистическите страни имат за задача да укрепват и развиват капиталистическите про-

изводствени отношения в интерес на капиталистите и крупните земе-
владелци. Мерките, свързани с текущото регулиране на земените от-
ношения в капиталистическите страни (оформяване на границите на
владенията и пр.), са насочени към укрепване и запазване на част-
ната собственост върху земята. Частната собственост върху земята
е един от най-важните фактори за съществуващото и увеличаващо-
то се разпокъсване на земята в капиталистическите страни и не
позволява да се проведе нито и ефективно земеустройство. Буржо-
азните икономисти виждаха изход в комасацията. Тя се изразява в
това, че земята на отделните соотственици се събира в едно, две или
три места, с оглед групирането и създаването на правилни форми
на парцелите, за да се намали разстоянието между тях, да се из-
бегне излишен транспорт и т. н. От 1920 г. до 1940 г. бе комасирана
земята на сто селища у нас, която възлизаше на около 1,5 млн даа
или 3%, от обработваемата земя.

Комасацията като форма на капиталистическото земеустройство
не има редица отрицателни черти. На първо място това, което се
постига отчасти с комасацията, започва да се руши още на след-
ната година. Започва да действа обратният процес на декомаса-
ция, допустима според съществуващите законни положения при
покупка, наследяване и т. н. От данните, събрани за селата Вър-
бовка, Овча могила, Готлебен и Борец, се вижда, че процесът на
декомасация достига 5% ежегодно. Това значи, че за две-три десе-
тилетия няма да остане никакъв резултат от комасацията.

Освен това при съществуващите дребни селски стопанства не
могат да се създадат никакви преимущества чрез комасацията. При
собственост от 10—20 или 40—50 даа не може да се създадат голе-
ми блокове, още повече, че трябва да се формират най-малко два
или три парцела.

Друга отрицателна черта на комасацията е, че като се групира
земята на даден стопанин на едно или две места, той не може да
притежава почва с различни качества и да разнообразява засява-
ните култури.

Най-после процесът на комасацията беше използван много
хищнически от кулаците и близките на властта стопани, които с
редица непочтени действия заграбяха най-качествените земи и из-
тласкваха дребните и средните селски стопани в най-отдалечените
и неплодородни земи.

Въпросът за земеустройването у нас съществува и след 9 сеп-
тември 1944 г. Той обаче се явява в по-друга светлина — във връзка
със създаването на ТКЗС, с включването на земите на кооперато-
рите в общите блокове и т. н.

Земеустройването в по-масов мащаб започва едва в 1950—1951 г.
и то в онези селища, където кооперирането в общи линии бе за-
вършено. Освен с правилната организация на производството, земе-
устройването е много тясно свързано и с внедряването на сентбо-
обращенията. План за сентбообращения може да се изработи и

сеитбооборот да се внедри там, където няма да последват сериозни изменения в използваните площи.

Със земеустрояването на земята в ТКЗС, ДЗС и други обществени стопанства се създават условия за правилна организация на територията на отделните землища, повишаване производителността на труда и най-ефективно използване на тракторите и другите сложни селскостопански машини.

При земеустрояването на далено селскостопанско предприятие трябва да се спазват известни условия, да се съблюдава определена последователност.

Първо, следва да се установи точният размер на площта и границите на землището, като се ликвидира с разпокъсаността на земята на стопанството. По възможност трябва да се включи цялата земя на далено стопанство и да се включи онази, която е собственост на други стопанства или лица. Правилното установяване на външните граници на землището спомага най-добре и целесъобразно да се проведе вътрешностопанската организация на територията. Това може най-добре да се постигне, когато едновременно се определят границите на няколко стопанства (села), които са обособени по теренни условия. Не е уместно и правилно границите на всяко едно стопанство да се коригират поотделно.

Второ, трябва да се определи местоположението на стопанския двор, както и определянето на земи за дворни места. Провеждането на мероприятията по установяването на нашето ново село има за цел да създаде предпоставки за организацията на селскостопанското производство, на труда, на почивката, на културно-битовото и производствено строителство. По начало селото не трябва да бъде разположено в края на землището. От селото следва да се изключат всички празни места, които могат да се използват с производствено предназначение. При избор на място за стопански двор трябва да се има предвид разположението на главните културни видове, сеитбообращенията, източниците за водоснабдяване пътопата, наличността на работен и продуктивен добитък и необходимостта от фуражи за тях.

Трето, в земеустрояването трябва да намери място и предоставянето на парцели обработваема площ за лично ползуване от кооператорите. Тези парцели трябва така да се изберат, че да не пречат на сеитбообращенията, нито пък да се отделят най-плодородните земи. Площите за лично ползуване трябва да се определят на постоянно място.

Четвърто, организация и разположение на културите и сеитбообращенията, т. е. определяне на площите за полски, фуражни, зеленчукови и други специални сеитбообращения. От правилно организиране и разположение на културите и сеитбообращенията ще зависи по-нататъшното развитие на отраслите в земеделието и животновъдството. При определяне броя на сеитбообращенията трябва да се има предвид, че големият им брой води до разпокъсване на земята на малки блокове. Това затруднява производствения процес

и механизацията на селскостопанските работи. Площта на полския сеитбооборот трябва да е в размери, достатъчни за обработване от една бригада.

Пето, трябва да има правилна организация на територията вътре в отделните сеитбообращения, за да се създадат условия, които улесняват и подпомагат изпълнението на държавните планови задачи за посевните площи, за увеличаване на добивите, за правилно провеждане на производствените процеси. Особено внимание се отделя на разположението на полетата и бригадните участъци, пътната мрежа, полезащитните пояси и пр. Необходимо е да се отчитат природните условия (почва, релеф), както и климатичните (посока на вятъра, слани, измръзване, засушаване и пр.). Полетата и бригадните участъци трябва да бъдат приспособявани за механизирани работи, т. е. да имат достатъчна ширина и дължина, правилна форма и обработката да се извършва по направление на хоризонталите. Полетата трябва да бъдат еднакви по площ и равнокачествени по състав на почвата, а бригадните участъци — еднакви по агротехнически свойства, с цел да се създадат най-благоприятни условия за получаване на равномерни добиви от културите за годините на ротацията на сеитбообращенията.

Шесто, организиране на площите за ливади и пасища. Устройването на ливадни и пасищни площи оказва голямо влияние върху създаването на фуражната база за животновъдството. Важна задача е и увеличаване добивите от ливадите и пасищата. Нужно е да се определят точно техните места и да се прикрепят към отделни бригади. В това отношение все още се допускат грешки при изработване на земеустройтелните проекти — ливадите не се прикрепват към отделни бригади, което в известна степен води до неправилното им използване.

Във връзка с организацията на земята като средство за производство е и въпросът за организацията на мелноративните работи, т. е. подобрене на земята за селскостопанско използване чрез пресушаване на блата, отводняване, напояване, укрепване на пориша, прокарване на пътища и т. н. В тесен смисъл на думата под мелноративни работи се разбира само напояване и отводняване на обработваемите площи.

Земеустройването е свързано и с лесонасажденията : определяне на площи за трайни насаждения, овощни градини, полезащитни горски пояси. Последните може да се изградят около територията на стопанството, по границите на полетата на сеитбообращението, а също и между участъците на отделните бригади. Въпросът за лесонасажденията трябва да се решава също така комплексно с въпроса за определяне на блоковете, във връзка с цялото земеустройване, съобразно засушливостта на района, посоката на ветровете, температурата и др. Да се подбират такива дървесни видове, от които впоследствие да има полза било като овощни дървета, или пък като строителен материал.

2. ИЗГРАЖДАНЕ НА СТОПАНСКИТЕ ДВОРОВЕ И ПЪТНАТА МРЕЖА

Един от основните въпроси при земеустрояването е този за стопанските дворове, за определяне техния брой, местоположение и вътрешна организация. Броят и размерите на стопанските дворове на ТКЗС и ДЗС се определя от големината на стопанствата, от тяхното производствено направление, от броя на населените места, които са включени в стопанството, или броя на филиалите, отдалечеността на големи населени места и т. н. Във всяко съставно село на ТКЗС има най-малко по един стопански двор. Във филиалите на ДЗС също има по един стопански двор. В централното село на ТКЗС, както и в централата на ДЗС, се изгражда централен стопански двор, където се съсредоточават управленията на стопанството, някои от основните работилници, централните складове и т. н.

При избор на място за стопански двор трябва да се имат предвид някои общи условия — да е близо до населеното място, но не и в неговите граници, да е близо до главните пътни артерии, но не и на самите тях, да е приблизително в средата на обслужвания район, да е с малък наклон за да се отцежда дъждовната вода, да не е открито за силните и студени ветрове, да е в близост до достатъчен източник на вода за производствени и културнобитови нужди.

Размерът на стопанския двор се определя от големината на стопанството, състава и размера на отраслите, големината на съставните села, респективно филиала, където е изграден, разполага ли стопанството със собствен машинотракторен парк и собствени работилници и т. н. В много ТКЗС, особено след уедряването им, отделните стопански дворове се прикрепват към една или две бригади.

Много от стопанските дворове на ТКЗС преди бяха изградени на по-големи площи, отколкото е необходимо. Големи парцели годна земя не се обработваше. Сега в повече кооперативни стопанства тези площи от стопанските дворове, които не са заети с постройки и пътища, се разработват и засяват с фуражни култури.

В редица ТКЗС и ДЗС първоначалните проекти за изграждане на стопанските дворове бяха правени без перспектива. След разрастване на стопанствата, след увеличаване на производството се появи нужда от нови постройки, работилници, складове, пътища. Но допълнителните нужди се задоволяват вече не въз основа на предварително разработен, цялостен проект, а според наличните възможности, които предлага съществуващият стопански двор. Така обаче се допускат много слабости — приближават се постройки, които съгласно хигиенните, зоохигиенните и пр. изисквания трябва да бъдат далеч една от друга, увеличава се вътрешностопанският транспорт и т. н.

В стопанския двор е необходимо да се обособят отделни сектори според отраслите и нуждите, които задоволяват и обслужват отделните постройки. Такива сектори могат да бъдат административен, полевъден, културнобитов, животновъден с няколко подсек-

тора в зависимост от вида на животните, складов, спомагателни предприятия и т. н.

При образуване на ТКЗС постройките в дворовете на членове-те-кооператори останаха тяхна собственост и на тяхно разположение. По тази причина при основаването на отделните стопанства съществуваша голямо несъответствие между постройките и другите средства за производство в стопанството, между необходимостта от постройките и наличността на такива. Затова въпросът за изграждането на постройките в ТКЗС се явява с цялата си острота и необходимост още в първия ден от създаването на стопанството. Опитът на кооперативното строителство показва, че онези стопанства, които разполагат с повече и по-добри сгради и до голяма степен са премахнали посоченото несъответствие, получават по-големи доходи от единица обработваема площ, повече продукция от животновъдството. От правилното стопанисване на постройките зависи намаляването на загубите от продукти и материали, правилното съхраняване на инвентар и машини, намаляването разходите за тяхното поддържане. Те са от особено голямо значение за правилното развитие на животновъдството, за доброто гледане и хранене на животните, намаляване и ликвидиране на тяхната смъртност.

Важен момент за нормалната работа на стопанството е не само изграждането на постройките, но и тяхното разположение в стопанския двор и избиране на подходящи типови планове. Правилното разположение на постройките в стопанския двор спомага за намаляване на някои от разходите. Въпросът за изграждането на постройките трябва да се свързва и да се решава и с оглед на финансовите възможности на стопанството.

При изграждане на постройките трябва да се съблюдават известни общи принципи и условия, които могат да се сведат към следното:

а. Изграждането на постройките, да става не само с оглед нуждите на стопанството в момента, а да се съобразява и с нуждите му в перспектива. В много наши стопанства постройките се изграждат първоначално за моментните нужди и само след една-две години стават твърде неудобни. Когато говорим за изграждане на постройките с оглед бъдещото развитие, имаме предвид и тяхното планово разположение в стопанския двор.

б. Изграждането на постройките за стопански нужди да става по определен типен планове, с което ще се избягнат възможни грешки.

в. Постройките трябва да се изграждат с оглед максималното използване на наличните материали, с които разполага стопанството или си могат да разполага. Макар и да се дават типови планове, в които се предвиждат и материалите, до голяма степен тези планове се преработват (по отношение на материалите), за да се използват такива сгради на стопанството.

г. С предимство да се изграждат най-необходимите постройките. Такива постройките са безспорно оборудите за животните. Трябва да

се имат предвид и известни подобрения и приспособления, които биха могли да се направят в бъдеще на същите сгради. Например изгражда се обор за продуктивни животни, който в бъдеще ще бъде механизирен, но за момента още няма такива възможности. Трябва да бъде изградена такава постройка, в която най-лесно и с най-малко средства впоследствие ще могат да се поставят необходимите съоръжения за механизирани на процесите по отглеждането на продуктивните животни.

д. Да отговарят на хигиенните изисквания съгласно предписанията на ветеринарните служби, що се отнася до постройките за животните, специалните предписания за правилното запазване на храни в складовете, на всички изисквания на противопожарната защита.

е. Избиране на най-подходящо място за различните постройките в самия стопански двор.

ж. Изграждането на постройките да става така, че да намалява вътрешностопанския транспорт за фуражите и особено за грубия фураж, продукцията от животновъдството, оборския тор и т. н.

Важен е и въпросът за пътната мрежа. Проектирането на пътната мрежа става, след като се изработи схемата на сеитбообращенията, след като се определи мястото на стопанския двор, местата на отделните ферми. При проектиране на пътната мрежа в стопанството се взема под внимание обемът и посоката на товарите през годината, пътната мрежа да осигурява по възможност най-добро използване на транспортните средства, да е съобразена с вида на транспортните средства (автотранспорт или жива тягова сила) и перспективите за тяхното развитие, да се построи с възможно най-малко средства, като се използват налични материали, да не нарушава правилността на отделните полета и да осигурява придвижване на транспортните средства без повреждане на реколтата и да се проектира, като се отнема най-малко обработваема земя.

ГЛАВА XIII

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ИЗПОЛЗУВАНЕТО И РЕМОНТА НА МАШИННО-ТРАКТОРНИЯ ПАРК

1. ВИДОВЕ И СТРУКТУРА НА МАШИННО-ТРАКТОРНИЯ ПАРК

Нашето селско стопанство постигна значителни успехи както в увеличаване броя на селскостопанските машини, така и по отношение тяхното използване. Представа за това ни дават следните данни за нарастване броя на най-важните селскостопански машини :

Вид на машините	1952 г.	1956 г.	1960 г.	1963 г.
Трактори (15 к. с.)	12 295	24 283	40 309	54 602
Комбайни	1 363	4 118	8 390	11 935
Вършачки	5 855	4 943	4 681	4 034
Тракторни плугове	10 128	15 260	25 952	34 311

Това още по-ярко изпъква, ако сравним данните само за тракторите. Докато през 1939 г. на 10 хил даа обработваема земя се пада половин условен трактор, през годините на народната власт техният брой нарасна значително, за да достигне през 1952 г. — 2,6, през 1956 г. — 5,1 и през 1962 г. — 10,1.

Нарастването на броя на машините е правилно и необходимо и е в унисон с политиката на партията и правителството за бързо и значително увеличаване на техния брой. Все по-широкото им въвеждане в селското стопанство има редица предимства пред използването на работния добитък. От една страна, работата с машините е значително по-евтина. Те могат да се използват по-продължително време за работа през денонощието. Тяхната теглителна сила е по-голяма от тази на животните, което позволява много по-бързо и срочно да се извършват предвидените работи. От друга страна, издръжката на животните е по-скъпа. Тяхната теглителна сила се използва по-малко време през годината и главно за полека работа.

В машинно-тракторния парк станала и значителни структурни изменения. С навлизането на механизацията в повече селскостопански процеси делът на тежките трактори намалява за сметка на леките трактори. Това особено ярко проличава, когато анализираме броя на физическите трактори. Що се отнася до анализа на структурата по броя на тракторите, такава тенденция също има, но тук тя е по-слабо изразена поради това, че мощността на тежките трактори оказва своето влияние (един тежък трактор се равнява на повече условни трактори, отколкото един лек трактор).

Структурата на тракторния парк и измененията в тази структура може да се види от данните :

(проценти)

Вид на тракторите	Физически брой			Условни (15 к. с.)		
	1956 г.	1960 г.	1962 г.	1956 г.	1960 г.	1962 г.
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Колесни	57,0	63,0	65,0	35,0	39,6	44,2
Верижни	43,0	37,0	35,0	65,0	60,4	55,8
Лекни	37,7	46,0	42,2	17,6	22,4	20,7
Средни	32,9	25,5	30,4	32,2	26,2	31,4
Тежки	29,4	28,5	27,4	50,2	51,4	47,9

2. КОМПЛЕКТУВАНЕ НА ТРАКТОРНИТЕ БРИГАДИ С МАШИНИ

Наличието на машини в селското стопанство само по себе си не е гаранция за висока механизация на производствените процеси. Важно е как тези машини се използват. Едно от най-главните условия за високопроизводително използване на машините, и по-специално на тракторите, е правилното комплектуване на тракторните бригади с машини. Прието е тракторните бригади да се комплектуват с колесни и гъсенични трактори от различни мощности. За да може по-резултатно да се провежда техническото обслужване на тракторите, необходимо е в една бригада да има две до три различни марки трактори, а по размери бригадите да не са много големи, за да се ръководят лесно. При определяне на техния размер трябва да се имат предвид природните и производствените условия. Когато се комплектуват тракторните бригади с машини, следва да се спазват следните изисквания: съставът на тракторната бригада да осигурява изпълнението на целия комплекс селскостопански работи за всяка култура съгласно установените размери и срокове; да са налице условия за високопроизводително използване на всеки трактор от бригадата; да се отчитат природните условия, размерите на парцелите, релефът, състоянието и характерът на почвата и пр.; да се обезпечава добро техническо поддържане на всички трактори; да се намалява себестойността на извършените работи от машините.

Размерът и комплектуването на тракторната бригада трябва да отговаря и на друго основно изискване — необходимата пропорционалност между агрегатите в бригадата. Рационалното използване на машините, извършването на целия комплекс работа по обработката на почвата и грижите за посевите изискват и определена пропорционалност между агрегатите в тракторната бригада, изпълняващи отделни операции. Това е особено важно при комплексната механизация.

Малките бригади с два, три или четири трактора не осигуряват необходимата пропорционалност между отделните агрегати. В тях например сеялките не могат да се използват напълно поради неподготвеност на площите. За да се осигури работа на тези машини например за един ден, такава малка бригада трябва да подготвя почвата в продължение на два-три дена. Това е в противоречие с агротехниката, а също така и намалява производителността на машините.

Прикрепването на селскостопанските машини към бригадите трябва да се извършва с оглед количеството и марките на тракторите, от които е съставена бригадата, и главно бригадата да е в състояние сама и своевременно да извършва целия обем работа, предвиден по плана.

При комплектуването на бригадите с трактори най-вече се преценява съотношението между гъсеничните и колесните трактори — първите като по-мощни, а вторите като по-годни да обработват техническите култури и да извършват повече видове работа. Независимо от съществените технико-икономически предимства на гъсеничните трактори пред колесните — по-голяма мощност, известна икономия на труд за единица работа, по-малко разход на гориво и преимущество на ходовия им апарат — често пъти гъсеничните трактори се използват по-лошо, особено в малките площи, за което оказва влияние неправилното комплектуване с прикачни (навесни) машини.

3. КОМПЛЕКТУВАНЕ НА ТРАКТОРНИТЕ АГРЕГАТИ

Правилното комплектуване на тракторните бригади изисква за различните видове работа, извършвана от отделните марки трактори и в зависимост от тяхната мощност, да се предават такива прикачни (навесни) машини, чрез които максимално да се използва тяговата им сила за срочното и качествено извършване на селскостопанските работи. Трудностите при разрешаването на този въпрос най-вече идват от различните условия, при които се извършват отделните работи. Когато се комплектува даден тракторен агрегат за определена работа, необходимо е да се знае какво е тяговото усилие на трактора. То може да се установи по следната формула: $P = \frac{N_k \cdot 270}{V}$. При това P е тягово усилие (в кг), N_k — мощност в конски сили, 270 — постоянно число и V — скорост (км в час).

Освен тяговото усилие на трактора, може да се изчисли и неговата мощ. За тази цел се използва формулата $N_k \frac{P \cdot V}{270}$.

След като се знае тяговото усилие на трактора, необходимо е да се установи и тяговото съпротивление на прикачните машини. Това е съпротивлението, което прикачните машини оказват на тяговото усилие на трактора и което се дължи както на теглото на прикачната машина, така също и на съпротивлението на обработваната почва. За използване в практиката са съставени таблици за установеното по опитен път (чрез динамометриране) съпротивлението на машините при средни условия на работа. Дадено е така нареченото относително съпротивление, т. е. съпротивлението в килограми на един кв. сантиметър от работната площ на машината. Пълното съпротивление на машината пък е равно на величината на относителното съпротивление, умножено по цялата работна площ на машината в сантиметри.

Тяговото съпротивление на прикачните машини зависи от вида на извършваната работа, типове и видове прикачни машини, релефа на местността, дълбочината на обработката, регулирането на прикачните машини (при неправилно регулиране съпротивлението може да се увеличи до 40%), вида и състоянието на почвата. Различните почви оказват различно относително съпротивление. Това може да се види от следните данни :

Почвен тип	Относително съпротивление в кг (на квадратен сантиметър)
Леки	0,20 — 0,35
Средни	0,35 — 0,55
Тежки	0,55 — 0,80
Много тежки	над 0,80

Тяговото съпротивление на прикачните машини се намира, като се вземат предвид броят на прикачните машини, ширината и дълбочината на обработката в сантиметри, относителното съпротивление на почвата. Така например, ако с 4 плужни тела се извършва обработката на 30 см дълбочина, а всяко плужно тяло има обхват 20 см и се работи при средни почви (0,45), то пълното съпротивление ще бъде равно на $4 \times 30 \times 20 \times 0,45 = 1080$.

Като имаме предвид, от една страна, тяговото усилие на трактора и, от друга — тяговото съпротивление на прикачните машини, можем да намерим коефициента за използване мощността на трактора. Това е отношението на тяговото съпротивление на прикачните машини към тяговото усилие на трактора.

Колкото коефициентът за използване мощността на трактора се приближава към единица, толкова по-пълно се използва неговата мощ. На практика обаче коефициентът единица не може да

се прилага, тъй като две равни противодействащи си сили взаимно се унищожават и агрегатът няма да може да работи. Също така не може да има и коефициент примерно 0,99. Тяговото съпротивление на прикачните машини при дадена работа не е неизменна величина. Трябва да съществува една постоянна, по-голяма или по-малка разлика между тяговото усилие на трактора и тяговото съпротивление на прикачните машини.

Тази разлика трябва да е достатъчна, за да предпази агрегата от повреди. Тя трябва да бъде толкова по-голяма, колкото по-тежки работи се извършват и с колкото по-тежки машини се работи. При по-леките работи и по-леките машини тази разлика може да бъде по-малка. Затова при комплектуване на тракторните агрегати не трябва да се отива до крайност, без да се държи сметка за съпротивлението на прикачните машини. Така например, ако трябва да се извършва оран с трактор КПД-35 на трета скорост, при която има тягово усилие 1406, дълбочина 30 см, ширина на плужното тяло 25 см и относително съпротивление на почвата 0,44, ще имаме относително съпротивление на едно плужно тяло 330 ($30 \times 25 \times 0,44$). За да се определи колко плужни тела трябва да се прикачат към трактора, може да се използва следната формула:

$$C_0 = \frac{P - E}{n},$$

при което

C_0 — брой на плужните тела;

P — тягово усилие на трактора;

E — тежина на сцелката в кг;

n — съпротивление на едно плужно тяло.

При този пример, ако сцелката тежи 100 кг, ще имаме

$\frac{1406 - 100}{330} = \frac{1306}{330} = 3,957$ броя. Може да се заключи, че е възможно този брой да се закръгли на 4. Това обаче в никакъв случай не трябва да се допуска. Ако се прикачат четири плужни тела, съпротивлението им ще бъде 1320 (330×4), към което трябва да се прибави и теглото на сцелката 100, или всичко 1420. При това положение мощност от 1406 ще трябва да преодолява съпротивление от 1420, а това е невъзможно. Затова е необходимо да се прикачат три плужни тела, при което съпротивлението ще бъде 990 (330×3) плюс 100 кг сцелката, или всичко 1090. В такъв случай коефициентът за използване мощността на тракторите ще бъде 0,775, или 77,5% ($\frac{1090}{1406}$), което може да се приеме за нормално.

Коефициентът за използване мощността на тракторите може да се намалява или увеличава не само като се изменя броят на плужните тела, но и като се маневрира с тяхната ширина.

Многообразието на условията, при които се работи на практика, създава големи затруднения при използване мощността на тракторите, затруднява се тяхното комплектуване. Така например

при работа по стръмни терени теглителната сила на трактора се намалява с величина, равна на теглото на трактора в килограми, умножена по наклона в метри и разделена на 100 (или на 1000, ако наклонът е даден на 1000 м). Примерно при наклон 4% за трактор КД-35 ще имаме следното намаление: $\frac{3800 \times 4}{100} = 152$, или тягата усилена на трактора ще бъде $1406 - 152 = 1254$. От това естествено ще трябва да се спадне и теглото на сцепката.

Коефициентът за използване мощността на трактора се изчислява за точно определена скорост. Но работата при неправилен релеф и често-менящо се тягово съпротивление налага постоянно изменяване на скоростите в допустимите от агротехниката граници. При тези условия трябва да се обърне най-голямо внимание на диференцираните норми за работа на тракторните агрегати и разхода на гориво. Или различията в условията на работа, които може да се наложат в един и същи блок, в една и съща смяна, умело могат да се елиминират, като се маневрира със скоростите. В това отношение особени предимства има работата на високи скорости. При тях се постига по-пълно натоварване на тракторите, съкращава се общата потребност от прикачни машини и обслужващ персонал, увеличава се обемът на извършваните работи при същия състав на машините, съкращават се сроковете за работа. Разбира се, за работа на високи скорости са необходими определени условия, най-важните от които са: висока квалификация на механизаторите, изправни и добре поддържани трактори, подобрена конструкция и издръжливост на прикачните машини.

4. ОПРЕДЕЛЯНЕ ПОТРЕБНОСТТА ОТ ТРАКТОРИ

За правилното и умело ръководство на производствените процеси, за пълното и рационално използване на машините е необходимо да се знае с какви енергетични запаси разполага отделното селскостопанско предприятие. Потребността от тягови средства и по-специално от трактори в дадено стопанство се обуславя от размера на застъпените отрасли в стопанството, от характера на сеитбооборотите, от прилаганата агротехника, т. е. какви работи трябва да се извършват по отглеждането на културите, от сроковете за извършване на селскостопанските работи и до известна степен от разстоянието на блоковете от стопанския двор, т. е. от радиуса на действие на машините.

Наличността от тягова сила трябва да бъде такава, че да отговаря на нуждите в момент на най-голямо напрежение. Разбира се, ако стриктно се спазва само този момент, стопанството ще трябва да разполага с извънредно много такива средства, които през по-голяма част от годината ще стоят неизползувани. Затова е необходимо моментите на най-голямо напрежение да се облекчават, като сроковете на някои работи, които позволяват това, се удължават или самите работи биват предварително извършвани.

Необходимостта от тягови средства се определя в декари мека оран, т. е. работата на трактори при оран на дълбочина 16—18 см. За изчисляване (превеждане) на декарите мека оран се използват така наречените коефициенти, т. е. преводители на различните видове работи към тази условна мярка. Трябва да се отбележи обаче, че прилаганите в нашата практика коефициенти-преводители за декар мека оран в редица случаи не отразяват действителното съотношение между различните видове работи. За някои от тях коефициентът е по-голям от реалния, а за други — по-малък.

За да се определят действителните нужди от трактори в едно стопанство, трябва да се има предвид не само общият обем на работата в декари мека оран, но и сроковете за тяхното извършване, нормите за работа, агротехниката и т. н. Въз основа на такива пресмятания трябва да се съставят: агротехнически план — списък на всички работи, като се отчитат и сроковете за тяхното изпълнение, график за използване на тракторите и таблица за потребността от трактори.

Установяването на потребността от трактори може да се извършва със специални изчисления с помощта на формулата:
$$C_T = \frac{O}{H \times t \times G}$$
. Тук C_T е броят на тракторите (15 к с); O — обем на работите в декари мека оран; H — норма за работа за 1 час; t — брой на часовете в денонощие, през които се работи и G — брой на работните дни. Трябва да се подчертае, че с оглед сезонността на селскостопанските работи такива изчисления се извършват не за работите през цялата година, а само за работите през определени, по-кратки периоди от време. Това е особено важно да се прави през месеците на най-голямо напрежение (юли, август и септември).

С помощта на горната формула може да се установи и броят на дните, за които трябва да се извърши дадена работа при определен брой трактори. Формулата ще бъде
$$G = \frac{O}{H \times t \times C_T}$$
.

Едновременно с определяне потребността от трактори трябва да се извършва и тяхното разпределение за извършване на различните селскостопански работи. При това трябва да се изхожда от ефективността на отделните трактори за различните работи. Известно е, че с дадени трактори едни работи се извършват с пониска себестойност, отколкото други работи. Именно това трябва да се има предвид при разпределение и планиране на работите по трактори. Несъмнено, в това отношение оказват влияние много и различни фактори, например сроковете за работа, но при възможност трябва да се следи кои работи с какви трактори е най-изгодно да се извършват.

5. ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ИЗПОЛЗУВАНЕ НА МАШИННО-ТРАКТОРНИЯ ПАРК

За да се характеризира степента на използване на отделните селскостопански машини, се използват съответни показатели. Те

са нужни, за да се сравнява използването на машините в отделните бригади и стопанства. Като показатели в това отношение могат да послужат: общият обем на работите, изразен в декари мека оран, броят на работните дни през годината, изработените машинодни, изработените сменни норми, структурата на фонда на работното време.

Общото количество извършена работа от един трактор, комбайн и пр. е най-широко прилаганият показател за определяне на товарването на машините. По-голямото количество декари мека оран, изработени с дадена машина, е показател за по-пълното използване. С помощта на този показател може да се сравнява използването на машините от отделни бригади и стопанства, от отделни марки трактори и комбайни.

Степента на използване на селскостопанските машини може да се характеризира и с броя на дните, през които е работено. Селскостопанският производствен процес се характеризира с редица особености, между които и с голяма продължителност. Тя е породена както от природните условия, така и от технологията на селскостопанското производство. Това значи, че в определени периоди от време селскостопанските машини са нужни за производството и се използват, докато в други периоди те са по-малко нужни или изобщо не работят. В селското стопанство не може да се осигури равномерно използване на средствата, включително и на техниката, както е обикновено в промишлеността. Ето защо от организацията на работата зависи доколко ще се използват машините. Броят на дните, през които машините са работили, също е показател за степента на използването им. Колкото повече дни дадена машина е работила, толкова по-интензивно тя е използвана.

Броят на работните дни зависи от климатичните условия, от техническото състояние на машините, от застъпените отрасли и производства, от организацията на работата, от универсалността на самите машини и т. н.

Анализът на броя на работните дни трябва да се прави не само за годината, но и по отделни сезони и месеци, защото именно в това отношение може да се разкрие по-голяма неравномерност и се набележат мерки за подобряване на работата.

Броят на работните дни обаче не е пълноценен показател. За работен ден на машината се смята включването на дадена машина в работа през определен ден, независимо от времетраенето на работата, дали е работено 5, 8, 10 или 12 часа — смята се все за един работен ден. Но от това може да се добие неправилна представа, ако в дадено стопанство машините работят редовно по 10 часа, а в друго — по 8. При равен брой работни дни използването на машините в първото стопанство е по-добро. За да се отстрани тази слаба страна на показателя за броя на работните дни, може да се използва показателят за броя на машинодните. Това е показател, който отразява продължителността на работното време. Цялото работно време се дели на продължителността на работния ден (8 или

10 часа) и полученото число представлява показател за машинодните. Този показател е по-достоверен, тъй като по-вярно отразява време-траенето на използването на техниката. При него се елиминира влиянието на продължителността на работния ден.

Макар броят на машинодните да е по-точен показател за използване на машините, той също има слабости. С него може да се посочи доколко дадена машина е била на работното място, но това още не е гаранция, че през цялото време машината е използвана максимално, че е работила. Има случаи, когато селскостопански машини престояват дълго време в блоковете, но работата, която извършват, е много малко. Затова е необходимо да се проследи как е използвана машината, каква работа е извършила. За тази цел се използва показателят за сменните норми.

Сменната норма е количеството работа, която трябва да се извърши за определен период от време, за един работен ден. Тя може да се изпълни само при положение, че съответната машина е в добро техническо състояние, има осигурено гориво, площите са подготвени за работа и т. н. Количеството сменни норми, изработени за година, за сезон, за месец, са важен показател за работата на селскостопанските машини. Този показател включва в себе си както броя на работните дни, така и степента на използване на времето през работния ден.

От показателите за работните дни, машинодните и сменните норми може да се изчисли и показател за количеството сменни норми, изработени за един работен ден и за един машиноден. Той също може да характеризира степента на използване на селскостопанските машини.

Като помощен показател за използването на селскостопанските машини може да се прилага и показателят за структурата на фонда на работното време. В продължение на един работен ден от 8 или 10 часа селскостопанската машина не може да бъде постоянно в работа. Една част от времето се използва за подготовка на работата, за зареждане с гориво, за размерване на лехите, за смазване и потягане на частите и т. н. Това са операции, които са неизбежни и трябва да се провеждат. Освен тях има и такива операции, които, макар и да не са безусловно необходими, налагат спирането на работата. Те са породени от организационни слабости и неуредици, като липсата на гориво и семена, наличието на непочистени площи, аварии поради технически неизправности и т. н.

И едните, и другите операции намаляват фонда на чистото работно време. Безспорно колкото по-малко е чистото работно време, толкова по-лошо се използват машините. Затова вниманието трябва да се насочи към осигуряване на повече чисто работно време за машините. Това се постига чрез добра предварителна подготовка на работата, чрез поддържане на машините в добро техническо състояние, осигуряване на гориво, семена, торове и т. н.

6. СЪЧЕТАВАНЕ ИЗПОЛЗУВАНЕТО НА МЕХАНИЧНАТА И ЖИВАТА ТЯГОВА СИЛА

Различните селскостопански работи се извършват не само от механична, но и от жива тягова сила. Макар и значително да е намален броят на работните животни, те все още се използват в селското стопанство. При това както механичната, така и живата тягова сила имат свои особености и характерни черти, които трябва да се имат предвид, тъй като е необходимо да се съчетава тяхната работа. Практиката показва, че резултатно се използва живата тягова сила предимно на конете. Колкото и да се използват другите работни животни — волове, крави, биволи, — най-изгодни животни за работа остават конете.

При съвместното използване на живата и механична тягова сила трябва да се имат предвид техните качества, техните положителни и отрицателни страни.

Работните животни могат да регулират скоростта на движение в зависимост от величината на тяговото напрежение, в зависимост от товара. Когато има празни ходове или по-малък товар, те се придвижват много по-бързо. Могат рационално да бъдат използвани за превоз на малки разстояния на по-леки товари. Извършването на полските работи в малки и неправилни участъци също е по-удобно да се прави с животни. Леките работи в по-влажни парцели също се извършват по-лесно с коне, както и превозването на товари по черни пътища и особено в лошо време. Наред с тези положителни качества работата с впрегатни животни има и отрицателни страни. Продължителността на техния работен ден е доста ограничен в сравнение с този на механичните двигатели. Средната продължителност на работния ден е 10 часа, като в тях влизат и прекъсванията за почивка и храна на животните. Претоварването на конете в полските работи води до тяхното изтощаване и ако енергията им не се възстанови, тяхната издръжливост намалява. Правилното поддържане на животните може да увеличи, макар и за кратко време, тяхната производителност два-три пъти и, обратно — ако не се поддържат редовно, те постепенно намаляват своята производителност.

Положителна черта на селскостопанските машини е, че те могат да работят през цялото денонощие, с изключение на времето за зареждане с гориво и за технически прегледи. При добра организация на работата продължителността на работния ден при тракторите може да достигне 21 часа на денонощие. Тази черта на механичната тягова сила е много важна при провеждане на някои основни селскостопански работи, които трябва да бъдат извършени в кратки срокове: сеитба, подметка, прибиране на реколтата и др. От една страна, тракторите могат да се произвеждат с различни мощности, а, от друга, те притежават, общо взето, много по-голяма мощ, отколкото работните животни. Освен това тракторите, ако бъдат правилно комплектувани, могат да извършват едноре-

менно по две работи: сента и влачене, прибиране на зърнените култури с комбайн и подметка и др. Трябва да отбележим още, че себестойността на работата с механични двигатели е много по-ниска от тази, извършвана с работни животни, което е особено важно.

Като отрицателна страна в работата на тракторите може да се посочи, че при многообразието прикачни машини, с които се комплектват, често пъти не е възможно използването на пълния им капацитет. Освен това в малките парцели, обработвани с трактора, те не могат да се използват напълно производително. Това се вижда от следните данни:

Дължина на декеята в метри	Процент на използване на времето в работа	
	колесни трактори	верижни трактори
2000	96	92
1500	94	91
1000	92	88
500	86	85
400	82	82
300	76	75
200	70	66

Посочените отрицателни страни обаче не са слабости на самите машини, а на организацията на тяхното използване, на организацията на територията, на снабдяването с достатъчно и разнообразни прикачни машини.

Безспорно бъдещето е на механизацията на селскостопанските производствени процеси. Но докато не се механизират напълно всички процеси, живата тягова сила ще намира приложение в селското стопанство.

Съчетанието на живата и механичната тягова сила се изразява преди всичко в разпределението на селскостопанските работи между тях. На практика това е доста трудно, тъй като трябва да се вземат предвид доста и разнообразни фактори, често пъти действващи в различна посока. Така например разпределението на работите е в зависимост от техния обем, от теренните условия, от наличността на механична и жива тягова сила, от необходимостта за тяхното максимално използване, от сроковете за работа и пр. Тези условия трябва да се имат предвид, когато се планират работите между двата вида тягова сила.

Съчетаването между механичната и живата тягова сила позволява да се извършва механична обработка на площите при най-енергопоглещащите процеси, изискващи кратки срокове за провеждане; освобождават се тракторите от необходимостта да работят

при неблагоприятни релефни условия или конфигурация на парцелите; широкото използване на живата тягова сила за вътрешно-стопански транспорт на къси разстояния позволява да се освободят машините за други, по-важни селскостопански работи. Съвместното използване на механичната и жива тягова сила през целия селскостопански сезон, при пълно натоварване, намалява сроковете за извършването на различните работи.

7. РЕМОНТ И ПОДДЪРЖАНЕ НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ МАШИНИ

Работата на селскостопанските машини е в тясна зависимост от тяхното техническо състояние. Техническото им състояние може да бъде добро само при правилно и редовно поддържане.

Високопроизводителното използване на машинно-тракторния парк настоятелно изисква тракторите и прикачните машини да работят като добър часовников механизъм. За това е необходимо преди всичко строго спазване на правилата за техническото обслужване.

Основните въпроси за техническото състояние и поддържане на машинно-тракторния парк в селското стопанство се урежда с постановление № 211 на Министерския съвет от 27 октомври 1961 г.⁴⁸ То цели да се подобри състоянието и опазването на машинно-тракторния парк. В него се определят необходимите лимити и между-ремонтни срокове. Лимитите са предвидени общо за отделните видове ремонти и по марки трактори, както и по видове разходи за всеки ремонт.

Основна система за ремонт на селскостопанските машини и специално на тракторите и комбайните е ~~планово-предупредителната~~ система на технически прегледи и ремонт. Такава система осигурява запазването на машините и непрекъснатото им използване през време на експлоатацията.

Планово-предупредителната система на ремонт на трактори и на други селскостопански машини се изгражда въз основа на закономерностите на изхабяване на машините при условие на нормална експлоатация. Същността на тази система се заключава в това, че машината, работила определено време или извършила определено количество работа се проверява посредством предварително определени операции на техническия преглед и при необходимост се ремонтира. Проверките и тяхната периодичност, предвидени с правилата за техническите прегледи, са задължителни. Ремонтът на машините както по време на работата, така и по обем се извършва в зависимост от необходимостта, т. е. в зависимост от техническото състояние на машината. При такава система трактористите и машинистите, подобрявайки грижите за машините, увеличават между-ремонтните срокове.

Практиката при използване на машинно-тракторния парк показва, че ненавременното и некачествено провеждане на техниче-

⁴⁸ Известия на Президиума на Народното събрание, брой 94 от 24. XI. 1961 г.

ските прегледи води към значителни престоя на машините по технически неизправности, към усложняване на следващите ремонти.

Техническите прегледи (техническото поддържане) се заключават във всекидневни и периодични проверки на механизмите на трактора, в отстраняване забелязаните неизправности и провеждане на необходимите регулировки и ремонтни операции, осигуряващи постоянна изправност и непрекъсната работа на машините. Своевременно техническо поддържане на тракторите е задължително. Използването на трактор, без да е направен полагащият се технически преглед, се забранява. Ръководителите на стопанствата са отговорни за организиране техническото поддържане на машинно-тракторния парк, за строго спазване инструкциите и наредбите в това отношение, за обучаване на механизаторите по поддържане на машините.

Важността на техническите прегледи се потвърждава и от обстоятелството, че докато се разрешава удължаването на между-ремонтния срок, ако техническото състояние на машината е добро, което се установява с акт от нарочна комисия, то тракторите и комбайните, на които не е извършен полагащият се технически преглед, се спират от работа. Виновните за това механизатори и бригадирни се задължават да заплатят престоя на машината до извършване на просрочения преглед.

Освен технически прегледи на селскостопанските машини се извършват и ремонти. Ремонтът на тракторите се дели главно на среден (текущ) и основен.

Средният (текущ) ремонт е основен вид ремонт. Той се характеризира с частична разглобка на трактора, сменяване или ремонтване на двигателя, шателен преглед и регулиране на механизмите, трансмисиите, ходовата част с частичната им разглобка и сменяване на износените части.

Основният ремонт се заключава в пълно разглобяване и сглобяване на трактора със смяна или ремонтване на изхабените части, въели и детайли както на двигателя, така и на трактора изцяло.

Методът на организация на ремонта на селскостопанските машини се характеризира със степента на разчленяване на ремонтните работи. Той зависи главно от обема на производствената програма за ремонта. Колкото по-голям е обемът на работата, толкова по-изгодно е повече да се разчленяват и специализират ремонтните работи на отделни технологически операции.

Съставът на машинно-тракторния парк и организацията на неговата работа в различните стопанства малко се отличават. Еднакво е и техническото поддържане, и съдържането на ремонта на машините в отделните селскостопански предприятия. Обаче при организацията на ремонта на машините все още има известни различия. Наред с прогресивните методи на ремонт намират място и някои остарели, неефективни методи. В практиката се използват следните методи на ремонт:

а. Бригаден метод на ремонта. Той е най-прост вид организация на ремонта на машините. При него целият обем на работата по ремонта се извършва от състава на самата тракторна бригада. В такъв случай ремонтната работилница се превръща в място, където тракторната бригада ремонтира „свои“ трактори. При този метод се увеличава времето за престояване на машините в ремонт, обезличава се ползуването на оборудването и приспособленията при ремонта, затруднява се контролът върху качеството на ремонта. Всичко това намалява неговото качество и поскъпява стойността му. Този метод е допустим само след приключване на основните полски работи, а това води към значителни престои на машините, в периоди на усилена полска работа, поради технически неизправности.

б. Бригадно-възлов метод на ремонта. При него цялата работа по ремонта се извършва на специализирани места от работниците по бригади. Положителна страна на този метод е, че оборудването се използва по-добре, отколкото при бригадния метод, повишава се производителността на труда. Отрицателна страна на бригадно-възловия метод на ремонта е, че при него се запазват повече от недостатъците, присъщи на бригадния метод.

в. Възлов метод. В сравнение с посочените два метода той е най-ефективен. Същността на възловия метод се състои в това, че целият комплекс от работите, съставляващи техническия процес за ремонта на машините, се разделя на части, всяка от които представлява от себе си напълно завършен процес на ремонта на възела на машината. Всяка такава част се разпределя между отделните работници по ремонта, който се извършва на съответно оборудвани работни места.

Ефективността на възловия метод се заключава в това, че при него се повишава производителността на труда при най-малко количество еднородно оборудване, по-добре се използват ремонтното оборудване и приспособленията, рационално се използва площта в ремонтната работилница, напълно се ликвидира обезличката, облекчава се контролът и се подобрява качеството, повишава се квалификацията на работниците, намалява се себестойността и ремонтът се извършва във възможните минимални срокове.

г. Поточно-възлов метод. В същност това не е нов начин на ремонт, а следващ етап в развитието на възловия метод на ремонта. Същността му се заключава в това, че сглобяването на машините се извършва не на едно постоянно място, а на подвижна платформа, движеща се по релси по цялата ремонтна работилница. Той може да се прилага само в големите и модерни ремонтни заводи.

По отношение на времето, през което се извършват ремонтите, различаваме главно есенно-зимен ремонт и кръговогодишен ремонт.

Тракторите и другите селскостопански машини трябва да влизат в ремонт в строга зависимост от междуремонтните срокове. Времето за използване на машините може да се удължи извън

установения междуремонтен срок само ако се установи с акт, че техническото състояние на машината е добро.

Условията в нашата страна позволяват тракторите да се използват почти през цялата година. През зимните месеци могат да се извършват различни агромелиоративни, строителни, транспортни и други работи.

Но системата на есенно-зимните ремонти се явява сериозна пречка както за правилната експлоатация, така и за ремонта на машините в селскостопанските предприятия. Есенно-зимният ремонт се заключава в следното: главната част на средните и основни ремонти на машино-тракторния парк се извършват след привършване на есенната кампания. Обикновено от средата на м. ноември всички машини се спират от полска работа и целият персонал на тракторните бригади се включва в ремонт, който продължава 2—3 месеца.

Анализът на тази система на ремонт показва значителни недостатъци. В много случаи междуремонтният срок на тракторите изтича преди влизането им в ремонт. Поради късното спиране на тракторите те преминават предела на износването и работят при аварийно изхабяване на частите в редица възли. С това мощността на тракторите намалява, сменните норми не се изпълняват, допуска се преразход на гориво. Обикновено през есенната полска кампания, когато се изпълняват и най-важните задачи, тракторният парк работи при ненормално техническо състояние и излиза от строя при трайно влошено положение. При това значителна част от тракторите не могат да издържат до края на кампанията.

През краткия период на зимата се натрупват много ремонти. Натрупването на голямо количество ремонти води до влошаване на качеството им и шурмовщина при тяхното извършване, до високо напрежение в цялата ремонтна работилница. Поради това се въвежда работа на смени, увеличава се необходимостта от специалности.

За кратък период от време трябва да се осигури преминаването на много машини през ремонтната работилница, което затруднява ремонтите. Употребата на запасни части и ремонтни материали достига своя връх през краткия период на ремонта. В национален мащаб това създава голямо напрежение — не могат да се осигурят всички необходими части, стопанствата са принудени да извършват ремонтите, без да подменят части, което също води до влошаване качеството на ремонта.

Увеличават се извънплановите ремонти като резултат от лошокачественото ремонтиране на машините. Оттук следва и намаляване на срока за използване на машините, допълнителни разходи на труд и средства за разглобяването и съглобяването им. От своя страна това ускорява износването на частите, тъй като се нарушава тяхното нормално съчленение. Извънплановите ремонти често се налагат в периоди на усилена полска работа. Това причи-

нява стихийност в работата, води до неоправдани престои, изобщо до големи загуби.

За да се премахнат всички тези недостатъци, се прилага кръговогодишната система на ремонт. При нея планирането и влизането на машините в ремонт става равномерно през цялата година, съобразно с утвърдените междуремонтни срокове, в зависимост от извършената работа, работените часове и изразходваното гориво.

Кръговогодишният ремонт има редица предимства пред системата на есенно-зимните ремонти. При него се подобрява техническото състояние на машинно-тракторния парк и се създава постоянна готовност на тракторите и прикачните машини през цялата година, включително и през зимния период. Ремонтите се разпределят равномерно през годината, с което се намалява напрежението през зимните месеци. Влизането на тракторите и другите селскостопански машини в ремонт става в зависимост от междуремонтните срокове.

Селскостопанските предприятия се облекчават при изпълнението на ремонтния план и се дава възможност по-лесно да се ръководи и по-правилно да се насочва изпълнението на производствения план.

Необходимостта от запасни части и ремонтни материали както за отделните стопанства, така и за цялата страна е разпределена по-равномерно през цялата година. Това има голямо значение за правилното и редовно снабдяване с части.

Подобрява се техническото състояние на машините, в резултат на което се намаляват и извънплановите престои по технически причини.

При кръговогодишния ремонт се правят по-малко разходи, намалява се себестойността на ремонта поради по-високото му качество, поради удължаване на междуремонтните срокове при използване на машините.

Когато се говори за кръговогодишния ремонт, не трябва да се разбира, че при него може да се осигури абсолютна равномерност на извършването на ремонтите. И тук има известни натрупвания, но те са значително по-малко, отколкото при есенно-зимните ремонти. Освен това кръговогодишният метод на ремонта не се прилага за всички машини. Той се прилага главно за тракторите, които се използват най-продължително време през годината. Такава организация на ремонта на тракторите е необходима, за да се поддържат постоянно в техническа изправност и годни за работа. Що се отнася до тясно специализираните селскостопански машини като комбайни, вършачки, сеялки и други, които се използват кратко време през годината, те се ремонтират непосредствено след тяхната употреба, след като са изпълнени всички работи, за които са предназначени. При такава организация на ремонта се избягва щурмовщината и лошокачествените ремонти, а специализираните селскостопански машини могат да бъдат напълно готови за следващата кампания.

За дейността на ремонтната работилница през годината се съставя план. В него се посочва не само броят и видовете на различните ремонти на селскостопанските машини, но и времето, през което те ще бъдат извършени. Необходимо е в периодите, когато се предвиждат по-малко ремонти, да се планират ремонти на такива средства, чието извършване не е задължително да става в точно определен срок. Също така трябва да се планира производството на разни части и предмети, необходими за дейността на стопанството. По този начин се постига по-равномерно ангажиране на ремонтните работилници през цялата година.

ГЛАВА XIV

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СЕЛСКОСТОПАНСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

1. ОСНОВНИ ЗАДАЧИ И ПРИНЦИПИ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ТРУДА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СЕЛСКОСТОПАНСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Един от най-важните въпроси за развитието и укрепването на селскостопанските предприятия у нас е въпросът за постоянното усъвършенствуване на формите на организацията на труда. Новите по-прогресивни форми имат положителна роля за по-нататъшното развитие на производителните сили и за усъвършенствуване на производството. Тяхното развитие не е нещо случайно, а напълно закономерен процес, подчинен на обективните икономически закони на социалистическото общество. Това особено ярко се почувствува след публикуването на постановление № 49 на ЦК на БКП и Министерския съвет през 1957 г., с което се предостави правото на ръководствата на ТКЗС и кооператорите сами да решават въпросите на организацията и заплащането на труда, изхождайки от конкретните условия на стопанствата. С това постановление се създадоха условия за подобряване организацията и ръководствата на селскостопанските предприятия и неговото прилагане доведе до отстраняването на редица грешки и слабости, допуснати в организацията на труда.

Основните задачи, които се поставят за разрешение пред социалистическата организация на труда в селското стопанство, са следните:

а. Разпределението на трудовите ресурси по отрасли да се извършва така, че да позволи най-пълното ангажиране на работната сила през целогодишния период на дейността и да бъде съобразено с нуждите на отделните отрасли, с квалификацията на работниците и кооператорите, по възможност и с техните желания.

б. Социалистическата организация на труда да съдейства за най-пълното използване на земята и другите средства за производство, като се получи най-голям обем продукция от единица площ в растениевъдството и най-висока продуктивност от отделните видове животни.

в. Организацията на труда в ТКЗС и ДЗС да осигурява обслужването на селскостопанската техника с висококвалифицирани работници и да обезпечи пълна готовност на машините при строго спазване на техническите изисквания по поддържането им. Въвеждането в експлоатация на все повече нови машини изисква постоянно повишаване на квалификацията на кооператорите и работниците. Това придобива особено голямо значение при внедряването на комплексната механизация, което наложи необходимостта от изменение във формите на организация в стопанствата и създаването на бригади и звена за комплексна механизация.

г. Организацията на труда да допринася за ликвидиране обещанията при заплащането му. Посредством вътрешнобригадната организация се създава възможност за прилагане на индивидуалния и малогрупов акорд, с помощта на който се отчита поотделно добре и повече работилите кооператори и работници в дадено звено, от тези, работили по-малко и по-некачествено. Това довежда до материална заинтересованост у кооператорите и работниците.

д. Социалистическата форма на организация да съдейства за намаляване себестойността на селскостопанската продукция. Това се постига с провеждането на строг режим на икономия на труд и материали и по-пълно използване на основните и оборотни средства за производство.

е. Да подпомага провеждането на системна възпитателна работа сред кооператорите и работниците и да формира у тях чертите на строители на социализма

В селскостопанските предприятия трябва да се създава такава организация на труда, която да съответствува на тяхната социална природа и на основните тенденции и закономерности в производството. Това се постига, като се спазват принципите:

а. Право на труд. Никой не може да лиши даден кооператор от правото му да участва в производството. Това изисква всеки кооператор да е зачислен в определена форма на организация — бригада или ферма, — където да влага своя и на семейството си труд.

б. Кооперирането и разделението на труда според изказа на Маркс „е форма на труда, при която много лица планомерно и съвместно участвуват в един и същи процес на труда или в различни, но свързани помежду си процеси на труда, се нарича кооперация“⁴⁹. Социалистическата кооперация и разделение на труда принципиално се различава от всички видове капиталистическа кооперация и разделение на труда. В селскостопанските предприятия кооперирането и разделението на труда се осъществява под влияние на специфичните обективни икономически закони, като закона за планомерното и пропорционално развитие на народното стопанство, заплащането според труда и др. Това положение намира ярък израз в създадените специализирани форми на организацията на труда в растениевъдството и животновъдството.

⁴⁹ К. Маркс, Капиталът, т. 1, стр. 331.

в Техническа въоръженост на селскостопанския труд. Постоянното внедряване на все до-нова техника внася изменение в организацията на труда. При изграждането на новите форми на организация трябва да се съобразяваме с равнището на техническата въоръженост и, обратно, с навлизане на новата техника трябва да се изменят и досега съществуващите форми на организация. Пример за това е изграждането на бригадите и звената за комплексна механизация.

г. Социалистическо съревнование. То също осигурява усъвършенстването на организацията на труда. При изграждането на различните форми на съревнование трябва да са налице такива условия за системно водене на съревнование, които да създават възможност за оказване помощ на изоставащите звена.

Това са някои от по-важните принципи, които трябва да бъдат съблюдавани при изграждането на организацията на труда в селскостопанските предприятия. Тези принципи намират проявление както в ТКЗС, така и в ДЗС. Макар ТКЗС и ДЗС да са социалистически по своята природа, между тях съществува принципиална разлика по степента на обобществяване на средствата. Това различие дава отражение и при изграждане на организацията на труда. Принципът „правото на труд“ в ТКЗС и ДЗС е различен. Така например в ТКЗС всички работи се извършват от кооператорите, които са на разположение през целогодишния период и са длъжни постоянно да влагат своя труд, а стопанството е задължено да им осигурява селскостопански продукти за изхранване. В ДЗС това не е така. В тях има постоянни работници, които работят целогодишно, и временни работници, преди всичко в растениевъдните отрасли, които влагат своя труд само през работния сезон.

2. ФОРМИ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА В СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Принципите на социалистическата организация на труда са в основата на различните форми на организация. Отделните форми на организацията на труда показват степента на приложението им при дадени условия в съответните стопанства, т. е. между тях съществува определена зависимост. При определяне на формите на организация на труда трябва да се изхожда не само от принципите, но и от условията на селскостопанските предприятия, по-важни от които са:

1) Равнището на механизация на процесите и технологията на производството в отделното стопанство или филиал.

2) Особеностите на терена и териториалното разположение на отраслите в отделните селскостопански предприятия.

3) Наличната работна сила и нейното разположение по съставни села.

4) Квалификацията на кооператорите и на ръководните кадри.

От посочените условия решаващо влияние за определяне фор-

мите на организация на труда имат техниката и внедрената технология в различните отрасли на селскостопанското производство. Те са в диалектическа зависимост. Развитието им води до усъвършенстване на формите на организация и обратното, новите, по-усъвършеншени форми на организация допринасят за по-нататъшното усъвършенстване на техниката и технологията на производството. Тази взаимна връзка допринася много за общия подем на селскостопанското производство. Не по-малко значение имат и другите условия, които трябва да се съблюдават внимателно при изграждането на новите форми.

Като основна форма на организация на труда в нашите селскостопански предприятия се утвърди постоянната производствена бригада. Под постоянна производствена бригада разбираме група работници или кооператори, които снабдени с необходимите средства за производство, влагат съвместно своя труд на основата на кооперацията и разделението на труда, произвеждат определен вид или няколко продукта, съгласно плана на стопанството и отговарят за крайните резултати от своята производствена дейност. Това означава, че тя е самостоятелна и оперативна, производствена единица, способна да обезпечи най-ефективно производство, и не трябва да бъде подменена от каква и да било друга организационна форма. Неправилни са случаите в практиката, когато уедрените звена поемат функциите на бригадата.

Бригадната форма на организация се оказва най-подходяща форма на сегашния етап от развитието на социалистическото селско стопанство, въоръжено с най-модерна техника. Тя се изгражда въз основа принципа на кооперацията и разделението на труда в отделните отрасли, работни процеси и операции, което способствува за по-добрата квалификация на работниците и кооператорите. Бригадната форма осигурява възможност да се използват по-пълно трудовите ресурси и селскостопанската техника и създава предпоставки за намаляване обезличаването на труда до минимум, което води до повишаване материалната заинтересованост сред кооператорите и работниците.

Постоянната производствена бригада, като основна форма на организация на труда, може да бъде формирана по различни начини в зависимост от конкретните производствени условия и организационното състояние на стопанството. Голямото разнообразие на условията в селскостопанските предприятия обуславя и съответното разнообразие на видовете бригади. В ТКЗС и ДЗС се срещат най-различни по своя характер бригади: полевъдни, зеленчукопроизводни, лозарски, овощарски, смесени комплексни — тракторнополевъдни, фуражо-животновъдни и т. н. Независимо от голямото разнообразие в конкретните организационни форми, производствените бригади могат да се групират в няколко основни вида, според характера на производството и произвеждания продукт.

а. Специализирани бригади. Същността на специализираната бригада се изразява в това, че е форма на организация на труда

и обслужва определен отрасъл, от който се получават еднородни продукти. Такива бригади са лозарските, зеленчукопроизводствените, овощарските и др. При тях се осъществява разделение на труда по отрасли и култури. Тази форма на организация осигурява добри условия за квалификация на ръководството и на кооператорите и съдейства за по-нататъшната специализация и концентрация на производството. Това особено е необходимо на съвременното равнище на производителните сили в отделните отрасли, които все повече се обособяват със своя специфична техника, технология; организация на производството и проблеми. Решаването на специфичните проблеми на дадения отрасъл може да се осъществи с най-голям успех в специализираните бригади. В тях се извършва сравнително еднородно производство в големи размери въз основа на висока механизация на производствените процеси и подчертана специализация на труда, което в крайна сметка довежда до повишаване на интензивността и икономическата ефективност на производството. Съществен недостатък на тази форма на организация е, че заетостта на кооператорите през целогодишния период е неравномерна. При правилна организация до голяма степен този недостатък може да се преодолее било чрез разнообразяване и правилен подбор на видовете и сортовете, или като се възлагат допълнителни работи на специализираните бригади и механизирани на процесите на труда, създаващи високо трудово напрежение и др.

б. Смесени бригади. Те са такава форма на организация, която обслужва няколко отрасли. Например една смесена бригада може да обединява полевъдството и фуражното производство с лозарството, или овощарството, или зеленчуковото производство. Тази форма на организация позволява по-равномерно използване на труда и своевременното извършване на селскостопанските работи. Все още относителният дял на смесените бригади в ТКЗС и ДЗС е значителен. Много често те отглеждат по 30—40 различни култури и в това многообразие на културите се крие техният най-съществен недостатък, който ги поставя в разрез с характера и основната тенденция на социалистическото селскостопанско производство — специализацията и непрекъснатото повишаване концентрацията и механизацията на производството. Разнообразието и раздробеността на производството спъват специализацията и успешното използване на техниката, понижават квалификацията на ръководството в отделните отрасли и не съдействуват достатъчно за по-добрата подготовка на работниците и кооператорите. Съществуването на смесени бригади показва, че все още съвременната научна организация на труда не се прилага изцяло. Смесените бригади трябва да се изграждат в онези селскостопански предприятия, където условията са неблагоприятни за специализация и концентрация на производството, съществува териториална разпръснатост и недостатъчно механизирани производство.

в. Комплексни бригади. Този вид бригади обслужва всички отрасли, застъпени от стопанството, които се намират на територията

му, или всички отрасли в едно населено място. За първи път тази форма се появи при обединяване на малките колхози в СССР. Те се изграждаха на териториален признак, т. е. отделното населено място от обединеното стопанство се включва в една бригада, която обслужва всички отрасли. У нас комплексните бригади започнаха да се създават при уедряването на ТКЗС. В много стопанства в отделните съставни села, с обработваема площ 10 000 — 12 000 даа, се създаде само по една комплексна бригада. По този начин тя включи всички отрасли на растениевъдството, животновъдството и странични предприятия. Там, където населените места притежават обаче повече обработваема земя 40 — 50 000 даа, трудоспособно население 500 — 600 души и голям брой селскостопански животни, се създадоха по две и повече комплексни бригади. Те имат отделни блокове, разположени в един или няколко масива. Между тях се разпределят по равно всички отрасли от растениевъдството и животновъдството. Към всяка бригада се прикрепват по няколко трактора според наличните машини и другите необходими средства за производство.

Опитът, който имаме от макар и краткото съществуване на комплексните бригади, дава възможност да се направи преценка на техните положителни и отрицателни страни. Положителното в комплексните бригади е това, че те осигуряват единно ръководство на производството в съставните села на обединените стопанства, или по-точно, осъществяват единно ръководство между средствата за производство, работната сила и земята. При тях по-оперативно се използва работната сила чрез превръщането ѝ при нужда от едни отрасли в други и се осъществява единство между прикрепените към бригадата животновъдни форми и производството на фураж. Но комплексните бригади имат и някои съществени недостатъци. Преди всичко те са прекомерно големи и често достигат такъв размер, че се превръщат от форма на организация във форма на управление. Друга слабост е, че не може да се осъществи компетентно ръководство на отделните отрасли.

г. Тракторно-полевъдни бригади. Тези бригади се появиха в резултат на търсенето на нови форми за подобряване използването на техниката и ръководството на единния производствен процес в уедрените ТКЗС. Те се наложиха в практиката като нова, прогресивна форма на използване на селскостопанската техника. В случая не става дума за нов вид производствена бригада, а за нов начин на използване на тракторите и селскостопанските машини, чрез предаването им към съответните производствени бригади — полевъдни, лозарски, смесени и др. При тази форма на организация се създава единно ръководство на целия производствен процес, в това число и на селскостопанската техника, при което се използва по-пълно капацитетът на машините. Това дава възможност значително да се съкратят сроковете за изпълнението на селскостопанските работи и да се извърши по-качествена работа. Положителни

страни на тази форма на организация на труда е, че непосредствено оказва влияние за повишаване на добивите.

Въпреки положителните страни, тази форма на организация има и слабости. Те се дължат не толкова на самата форма, колкото на нейното шаблонно прилагане. На много места тракторнополеводните или тракторнокомплексните бригади имат много ~~голям~~ личен състав. Това особено важи за стопанствата в по-интензивните райони на страната. За високопроизводително използване на машинно-тракторния парк на бригада, състоящ се от 1—2 тежки и 3—5 средни и леки трактори, 1—2 комбайна, 1—2 вършачки и др. следва да и се предоставят около 10 хиляди декара земя. Ако приемем, че на работоспособен кооператор се падат по 10—15 даа земя, такава бригада ще наброява не по-малко от 400—500 кооператори. Следователно не във всички райони на страната могат и трябва да бъдат изградени тракторнополеводни или тракторнокомплексни бригади. За тази форма на организация най-добри условия предлагат полските райони, където се пада на един работоспособен кооператор не по-малко от 40 даа площ.

д. Звена и бригади за комплексна механизация. С оглед да се механизират всички работи по отглеждането и прибирането на околните и другите култури, през последните няколко години у нас се създаде нова форма на организация на труда — звена за комплексна механизация. Създаването на тези звена и тяхната успешна работа е съпроводено с правилното изграждане и внедряване на цялостна система от машини, които заместват напълно ръчния труд, повишават бързо производителността на труда и намаляват себестойността на продукцията.

За тази нова форма на организация са необходими система от машини, които трябва да бъдат подбрани и групирани така, че да представляват завършен комплекс, насочен към осъществяване на пълна механизация и поточност при изпълнение на производствените процеси. Същността на тази форма на организация се състои в това, че група механизатори — двама или трима, добре владеещи професията си, при определена площ от една или няколко околни култури и необходимата техника, осигуряват тяхното отглеждане. Звеното за комплексна механизация изпълнява със свои сили и средства върху прикрепените му площи предпосевното култивиране, брануването, сеитбата и междуредовата обработка.

При прибиране на културите звената привличат работна сила и техника от бригадата, в състава на която се числят. Оранта, ранното пролетно брануване и култивирането на дълбоката оран, извозването на тора и др. става също така с помощта на бригадата. Следователно такова звено не осигурява изпълнението на целия обем на работа на прикрепените му участъци и пълното използване на трудовите и енергетични ресурси. Тази форма дава възможност всеки механизатор да обработи до 1000 даа околни култури при значително увеличаване на добивите, повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията.

През последните три-четири години тази форма намира широко приложение. Но при нея не може да се механизират всички процеси и особено тези по прибирането на реколтата, т. е. не могат да се предявяват претенции за пълна механизация. Това особено важи при обработването на царевичата за зърно, захарното цвекло и др. Голяма част от тези звена не участвуват и в предсеитбената подготовка на земята, което ограничава използването на труда на механизаторите и машините.

Основен недостатък на организацията при изграждането на звената за комплексна механизация е именно това, че трудът и техниката не се използват равномерно през цялата година върху прикрупените площи. Този недостатък може да се отстрани, ако правилно се определя площта на окопните култури, създаде се конвейерност чрез засяването на няколко сорта царевича за смяна и звеното се снабди със средни колесни трактори и машини за прибиране на реколтата, като се следи за правилното им използване и т. н.

В много бригади, към които са прикрепени от 3000 до 4000 и повече декара окопни култури, се работи с два или три трактора със съответните машини, без да се разделя площта между отделните агрегати от подготовката до прибирането на културите. Тази двухагратна форма е първата стъпка към уедряване на звената за комплексна механизация. Практиката през последните две-три години показва, че там, където бригадите имат достатъчно техника и обитни механизатори и достатъчно окопни култури, лозя и овощни градини, е целесъобразно да се изградят уедрени звена на комплексна механизация.

Като най-прогресивна форма на организация на труда се явява бригадата за комплексна механизация. Тя позволява да се механизират процесите максимално и да се внедри комплексната механизация не на отделна култура или на група култури, а почти на всички култури, на цялото селскостопанско производство. Бригадната форма на комплексна механизация при наличието на необходимите условия и правилното изграждане осигурява най-пълно използване на работната сила и селскостопанската техника.

Добре изградената бригада за комплексна механизация е в състояние при цялостна система от машини самостоятелно да механизира всички процеси от подготовката на почвата до прибирането на продукцията. Тази форма на организация доказва по безспорен начин своята жизнеспособност. За няколко години новите форми на организация намериха приложение в повечето селскостопански предприятия. През 1962 г. успешно завършиха своята работа 1108 звена и 359 бригади за комплексна механизация. Те обработиха 3 927 670 даа, от които 1 736 000 даа царевича, 695 670 даа слънчоглед, 41 000 даа тютюн, 35 000 даа зеленчуци и др.

Резултатите от обработените площи в звената и бригадите за комплексна механизация са много насърчителни. В Михайловградски окръг например от 106 276 даа царевича за зърно се получи

средно по 368 кг от декар при себестойност на 100 кг 3,37 лева. В сравнение с добивите от останалите площи в окръга бригадите и звената за комплексна механизация получиха по 108 кг зърно повече от декар с 1,68 лева по-евтино. Без съмнение новата форма на организация на труда крие големи възможности за увеличаване производството от единица площ, повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията.

3. ОРГАНИЗАЦИЯ НА БРИГАДАТА

При изграждане на постоянните производствени бригади оказват влияние специфичните условия на отделните стопанства. Въпреки това при организиране на бригадите във всички случаи следва да се спазват някои общи характерни изисквания, а именно: запазване на единството в предмета на труда, поддържане постоянен личен състав на бригадата и необходимите средства за производство, предоставяне на производствена самостоятелност и оперативност на бригадата, осигуряване на непосредствено квалифицирано ръководство и др. Организацията на бригадите в стопанствата обхваща няколко основни момента, от правилното решаване на които зависи до голяма степен успехът. По-важните от тях са:

а. Определяне вида на бригадата. Определяне най-целесъобразния вид на бригадата има решаващо значение за по-ефективното използване на земята, трудовите ресурси и машините. Когато се създава съответният вид бригади, е необходимо да се държи сметка за специфичните условия в отделното стопанство за характера на производството, степента на механизацията, теренните условия и др. Многообразието на условията в различните стопанства обуславя до голяма степен създаването на различни бригади в ТКЗС и ДЗС.

Опитът на нашите селскостопански предприятия показва, че в равнинните райони, където има много по-благоприятни условия за пълна механизация на производствените процеси във всички стопанства, при наличната техника и спазване общите принципни положения, трябва да се изграждат специализирани производствени бригади (тракторнополеводни, тракторнолозарски и др.), а в райони, където стопанствата обединяват голям брой отрасли при значителна разпръснатост, е по-правилно да се сформират смесени или комплексни бригади.

При организиране на смесени бригади е целесъобразно вътре в тях да се осъществи специализация на производството и труда, като се намали броят на културите в отделната бригада и се изградят специализирани звена — за лозарството, за овощарството, за зеленчукопроизводството и др. С това се отстраняват някои недостатъци на смесените бригади.

б. Относно размера на бригадите. В практиката се срещат най-различни по големина бригади. Размерът им се определя от броя на кооператорите в бригадата, прикрепената към нея обработваема и стопанисвана площ и селскостопанските машини, продуктив-

ни и работни животни и др. средства за производство. Практиката на стопанствата показва, че големите бригади имат преимуществата пред малките не само с това, че създават възможности за по-пълно използване на производствените мощности, но създават условия за по-голяма концентрация на производството в растениевъдството и животновъдството.

В животновъдството например бригадите трябва да се изграждат в такъв размер, че да осигуряват концентрацията на производството, по-производително да използват техниката и да прилагат сложните форми на кооперация на труда. Прекомерно големите бригади обаче (с 300—400 кооператори) дава отрицателни резултати. При такива бригади не може да се създаде необходимата организация на труда. Ето защо определянето на оптималния размер на бригадата има изключително голямо практическо значение за отделните стопанства.

В станалите през последните години изменения в организацията на труда в селскостопанските предприятия, особено в ТКЗС, има постоянна тенденция към уедряване на бригадите както по броя на кооператорите, така и по зачислената им площ. Така например за периода 1955—1960 г. средният размер на полевъдните бригади по брой на кооператорите се е увеличил повече от два пъти — от 89 на 183 броя, а по площта на земята — повече от три пъти — от 2000 даа на 6736 даа. Върху големината на бригадите оказват влияние редица фактори: брой и размер на съставните села, теренини условия, налична работна ръка, технология на производството в отделната бригада, вид на бригадата, квалификация на работната сила и ръководните кадри и др. Всички тези фактори, поставени при разнообразни условия, действуват различно, което трябва да се отчете при решаване въпросите за размера им.

Като правило една бригада трябва да обединяват кооператорите, живеещи в едно селище или в един квартал, но в едно село може да има повече от една бригада, ако площта е голяма и има много работоспособни кооператори.

В ТКЗС и ДЗС с пресечен терен и естествена разпокъсаност на обработваемата площ следва да се изграждат по-малки по размер на площите и по броя на работниците бригади, за да се избегне голямата разпръснатост на бригадата, което би довело до затруднения в ръководството и до увеличаване транспортните разходи.

Бригадите, обслужващи по-интензивните отрасли и култури, в които се влага много ръчен труд и се получава голяма и разнообразна продукция (зеленчукопроизводство, овощарство), трябва да имат по-малки размери по числен състав и размер на площ, защото ръководството, контролът и отчитането на труда в такава бригада са по-трудни.

Когато към съответната бригада се придават всички необходими трактори и селскостопански машини, площите, които им се предоставят, трябва да бъдат по-големи, с оглед най-пълното из-

ползуване на техниката. В случая критерий ще бъде необходимата минимална площ ~~за~~ рационално използване на машините.

Освеч това важно условие е размерът на бригадата да не пре-чи за правилното и ръководство от страна на бригадира. Практиката показва, че при сегашното равнище на производство бригадирът може да ръководи непосредствено не повече от 8-10 звена. Като се има предвид, че в едно звено трябва да има до 10-15 души, то оптималният брой на кооператорите в една бригада следва да бъде 100-150 души.

в Комплектуване на бригадите. Успешното решаване на задачите които стоят пред бригадите като форма на организация на труда, е правилното им комплектуване с работна сила, земя, селскостопански пострройки, машини, продуктивни и работни животни и др. Комплектуването на бригадата може да бъде най-правилно решено, ако задълбочено е изучена цялостната производствена дейност ~~на стопанството~~. Броят на машините например ще се определи в зависимост от обема на механизирания работи и средната им годишна изработка, числеността на работоспособните кооператори ще зависи не само от обема на работите и средната годишна изработка но и от тяхната квалификация и местоживееие.

г Организация на територията на бригадата. Важно значение при изграждането на бригадите има правилната организация на предоставената и площ. Земите, прикрепени към отделните бригади, трябва да бъдат компактно разположени по възможност в един масив, за да се избегне излишният транспорт. Това способствува за по-пълното използване на труда, машините и другите средства. Важно е също така бригадните участъци да са достатъчно големи по размери и с правилна правоъгълна форма, което е необходимо за по-производителното използване на тракторите, комбайните и другите машини.

д. Ръководство на бригадата. Размерът на бригадата трябва да позволява и да осигурява ефикасното ѝ ръководство от страна на бригадира. Съвременното селскостопанско производство поставя големи изисквания към бригадира. Той трябва да бъде с висока квалификация, да има широки познания и голям опит. Необходимо е да владее научната организация и технология на производство, да притежава качества на масовик и добър организатор, за да може с успех да се справи с възложената му работа. Все повече възниква необходимостта бригадирите да бъдат назначавани лица със специално селскостопанско образование средно или висше, да притежават достатъчен организационен опит. Бригадирът се посочва на събрание на бригадата а се назначава от управителния съвет и одобрява от общото събрание на кооператорите. В ДЗС бригадирите се назначават от директора.

В редица бригади поради големия им размер се посочват по пет-шест помошника на бригадира. В подобни случаи бригадирът обаче се откъсва от бригадата, от непосредственото ръководство на производствения процес и изпълнява само административна

функция. Това положение не може да се счита за нормално. „В такива големи бригади — се казва в доклада на др. Тодор Живков пред пленума на ЦК на БКП от м. април 1961 г. — бригадирът не е непосредствен организатор на производството, той дори не може да знае през деня кои кооператори са излезли на работа, а още по-малко да контролира как работят.“⁵⁰ Назначаването на помощници на бригадира може да се допусне само там, където това се налага, с оглед освобождаването на бригадирите от огромната отчетническа дейност, за да им се обезпечи време за непосредствена организаторска дейност.

е. **Вътрешнобригадна организация на труда.** За постигането на по-добри резултати в работата на постоянната производствена бригада, за подобряването на цялостната организация на производството и труда голямо значение има изграждането на правилна вътрешнобригадна организация на труда. Правилната вътрешнобригадна организация на труда ограничава до минимум обезличаването на труда и уравниловката при неговото заплащане, засилва материалната заинтересованост на кооператорите и работниците, осигурява внедряването на прогресивните методи на работа.

При извършване на отделните видове работи вътрешнобригадната организация осигурява такова взаимодействие между отделните кооператори, при което на единица обем работа се изразходва минимално количество работно време. Чрез тази организация на труда в селскостопанските предприятия се конкретизират задачите на отделния кооператор и работник.

Основна форма на вътрешнобригадната организация на труда е звеното. Неговото конкретно изграждане се обуславя от характера на производството на бригадата и главно от характера и степента на механизацията на трудовите процеси. На звената не са предоставени собствени средства за производство (работен добитък, машини и др.). Те не са самостоятелни производствени единици, обособени на стопанска сметка, и не трябва да се схващат като подразделения или като еднородни съставни части, а само като вътрешни спомагателни форми на организация.

В селскостопанската практика, макар и в ограничени размери, се срещат и други спомагателни форми на организация на труда, каквито са специализираните групи за поливане, за резитба на лозя и свощни дръвчета, за облагородяване на овощки, за производство на разсади и др. В някои ТРСЕ се среща също така индивидуално или семейно прикрепване на отделни култури — главно тютюн. Тази форма сочи много ниско равнище на технологията и техниката на производството. Тя е крайно безперспективна. Може да се присме само като временно явление в организацията на труда. Вътрешнобригадната организация на труда обхваща и прилагането на различните видове акорди: индивидуален, малогрупов и др., чрез които по-точно се отчита трудът на отделния кооператор или на група кооператори.

⁵⁰ Тодор Живков, „Да се използват всички резерви в селското стопанство, да се увеличава и поевтинява селскостопанската продукция, гд на БКП, 1961 г.

ГЛАВА XV

НОРМИРАНЕ НА ТРУДА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

-ТРУДОВИТЕ НОРМИ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

а. Общи понятия за нормите в селското стопанство. В социалистическите селскостопански предприятия — ДЗС, ТКЗС и МТС — са съсредоточени голямо количество основни и оборотни средства за производство. В тях е заета голяма част и от трудовите ресурси на страната. От правилната организация на труда зависи не само ефективното използване на работната сила, но и ефективното използване на средствата за производство, тъй като в производствения трудов процес тези елементи на производителните сили са неразривно свързани в своето движение и развитие. Колкото по-съвършена е организацията на труда, толкова по-плодотворна е неговата производителна сила за единица време, т. е. толкова по-висока е производителността на труда. Това означава за единица време да се произведе повече продукция, а на всяка единица продукция да се пада по-малко работно време, т. е. по-малко количество труд.

Според определението на Маркс абсолютната мярка за количеството на труда е продължителността на работното време. Затова планирането и отчитането на изразходвания труд за производството на продуктите се извършва посредством мерките за време дни, часове, минути и секунди. Точното установяване на количеството на труда, което всеки труженник или група труженници влагат в общественото производство, представлява абсолютно необходима предпоставка за спазване изискванията на икономическия закон за разпределението според количеството и качеството на труда. Без това не може да се спази принципът на материалната заинтересованост при заплащането на труда. Затова се налага да се търси по възможност по-точна мярка за количеството на труда, влаган от селскостопанските труженници при изпълнението на различните видове работи и за производството на продукцията. Такава мярка представляват научно обосноваваните трудови норми, които се установяват по методите на научното нормиране на труда.

Нормиране на труда има/и при капиталистическите условия. Нещо повече, то възниква именно при капитализма като форма на капиталистическата рационализация на труда и има за цел да се повиши интензивността на труда, като се изстиска от работниците по възможност повече принадлеен труд, а оттук да се получи повече принадлежна стойност — по-голяма печалба.

Нормирането на труда при социализма принципно и коренно се различава от това при капитализма. То се явява основен елемент на социалистическата организация на труда и се основава върху използването на научните постижения, развитието на техниката и техническия прогрес, на ръста на културно-техническото равнище, образованието и квалификацията на работниците и кооператорите, с което не само се повишава производителността на труда, но и трудът се облекчава в максимална степен.

Освободеният от експлоатацията труженник участва съзнателно и активно в производството с ново, комунистическо отношение към труда, при което се раждат всеки ден нови прогресивни форми и методи на труда, установяват се прогресивни режими за работа на машините, при които се използва по-добре работното време, без да се довежда до краен предел психофизическото напрежение на работниците.

При социалистическите условия нормите се установяват с активното участие на самите трудещи се и отразяват действително достигнатата производителност на труда на квалифицираните и съзнателни селскостопански труженици, които най-пълно използват всички средства за производство.

Тъй като трудовите норми са основен момент на социалистическата организация на труда, то главната задача на научното нормиране на труда е да се изработят и внедрят в селското стопанство научно обосновани реални трудови норми, съобразени със съвременното равнище на техниката и организацията на производството в ТКЗС и ДЗС.

За пръв път съдържанието на понятието трудова норма беше определено в чл. 2 на отменения Закон за трудовите норми от 1946 г. по следния начин: Трудовата норма е произведеното количество продукти или извършената работа за единица време (час, ден и пр.), което дава среднопроизводителният за специалността и разряда си работник при съществуващите организационно-технически производствени условия в зависимост от вида, размера и качеството на материала и произвеждания артикул.

Правилното определение на съдържанието на понятието трудова норма има голямо методологическо значение за нормирането на труда, тъй като с това се дава съдържание на условията, при които е определена нормата, и правните основания за отклоненията от тези условия

Общо правило при нормирането е, че за изпълнение на нормите трябва да се създават такива условия, при каквито те са изработени

Съществуващите организационно-технически условия в даден момент на дадено стопанство могат да бъдат лоши и определяне на нормата при такива условия означава да се узакони лошата организация на труда и производството, без да се създаде подтик чрез нормата за тяхното рационално изменение.

Като се изхожда от това, че нормите трябва да съдействуват за непрекъснатото подобряване на организацията на труда и производството, за повишаване на производителността на труда, за повишаване квалификацията на работниците и кооператорите и свързаната с това динамичност на нормите, може да се даде следното определение на понятието трудова норма: трудова норма представлява количеството доброкачествена селскостопанска продукция или работа, която работникът (кооператорът) или група работници са длъжни да изработят за единица време при нормални организационно-технически условия, при добросъвестно отношение към работата, уплътняване на работното време и пълно използване на оръдията на труда.

Едно такова определение ориентира не към изоставащите, а към постиженията на съзнателните, добросъвестните, добре квалифицираните, които владеят и техниката, и технологията на производството и напълно използват оръдията на труда и работното време. При наблюденията не бива да се ориентираме към „средно производителните за специалността и разряда си“, тъй като това би означавало застой, без подтик и стремеж за по-висока квалификация и по-висока производителност на труда. Това не мобилизира работниците и кооператорите, задържа разпространението на челния опит, пречи на усъвършенствуването на методите на работа и не съдействува за подобряване на организацията на труда и производството, каквато е основната задача на научното нормиране на труда.

Величината на трудовите норми в селското стопанство може да бъде изразена по два начина — чрез количеството продукция или работа, произведена за единица време, или чрез времето, необходимо за единица продукция или работа. В първия случай е определена нормата на изработка, а във втория — нормата на време. Нормата на изработка се изразява с количествени измерители на продукцията и видовете работа: бройки, литри, килограми, тонове, декари и т. н., а нормата на време — в измерителите на времето: часове, минути и секунди.

Нормата на изработка се определя обикновено като дневна или сменна норма на изработка, но може да бъде определена и часова норма на изработка. В селското стопанство нормите се определят обикновено като дневни или сменни норми на изработка, т. е. чрез количеството продукция или работа, което трябва да се произведе или извърши за един ден, една работна смяна с нормална продължителност от 8 часа.

Между нормата на изработка (НР) и нормата на време (НВ) за един и същи вид работа има обратна зависимост, която се из-

ползува за определяне на едната от нормите, когато другата е известна. Тази зависимост се изразява с формулите $NB = \frac{1}{HP}$ и $HP = \frac{1}{NB}$, в които числителят единица представлява продължителността на една работна смяна, изразена в часове, минути или секунди.

Ако сменната норма на изработка за дълбока оран 33—35 см с трактор Беларус е 16 даа, то нормата на време за 1 декар ще е равна на $NB = \frac{1}{HP} = \frac{8 \text{ часа}}{16} = 0,5$ часа. Ако е известна пък нормата на време, т. е. че за 1 декар се разходва 0,5 часа нормено време, то сменната норма на изработка ще бъде: $HP = \frac{1}{NB} = \frac{8}{0,5} = 16$ декара.

Трудовите норми в социалистическото селско стопанство обикновено се определят и прилагат като норми на изработка, но в процеса на тяхното съставяне се изхожда от нормите на време за различните операции.

Нормите в животновъдството на ТКЗС и ДЗС се определят като норми на обслужване на животните и се изразяват чрез броя на животните, прикрепени към един или група работници (кооператори). Те включват извършването на всички производствени операции по отглеждането, на животните и събирането на продукцията от тях.

При нормирането на механизирани процеси в селското стопанство трябва да се вземат под внимание така наречените технически норми на машините и съоръженията. Техническата норма на машините и съоръженията представлява възможната производителност или пропускателност за единица време, определена според конструкцията и мощността им в условията на най-пълното им използване. Техническите норми или капацитетът на машините са дадени в паспортните им данни от заводите-производители. В тях са посочени и условията, при които машината има определен капацитет — скорост, обороти, напрежение, качество на горивото, качество на преработвания материал и т. н. Техническата норма обикновено се изразява чрез часовата изработка за един час чисто работно време, а трудовата норма е по-малка от нея, тъй като при нея се вземат под внимание и допълнителните разходи на работно време. Отношението между тях отразява степента на използването на капацитета на машините и съоръженията.

Върху величината на нормите за полските работи в селското стопанство и особено за тракторните работи голямо влияние оказват почвените и теренните условия и организацията на територията (големината и формата на блоковете).

Според почвените и теренните условия и организацията на територията по отношение на нормите в МТС първоначално бяха обособени три, а сега девет зони. За един и същ вид механизирани работи бяха изработени и се прилагат така наречените зонални сменни

норми на изработка. Най-високи са нормите на първа и най-ниски за девета зона. Така например сменната норма на изработка за дълбока оран 33—35 см с тракторите ИФА, Беларус и Пионер за първа зона е 20 даа, а за девета зона — 8 даа. Зоналните норми за тракторните работи в МТС се прилагат и в ТКЗС и ДЗС.

Почвените и теренните условия и организацията на територията трябва да се имат предвид, когато се установяват нормите за изработка вътре във всяко отделно стопанство, според условията на всеки микрорайон (населено място, бригада).

(б) Значение на нормирането на труда за укрепване икономиката на ТКЗС и ДЗС. Установяването на реални трудови норми има изключително важно значение не само за икономиката и организацията на труда в ТКЗС и ДЗС, но и за тяхното общо организационно и стопанско укрепване и развитие. Чрез методите на научното нормиране на труда се установяват не само по-реални трудови норми, но се достига и до най-рационалните начини на организация на труда при извършването на работните процеси в растениевъдството и животновъдството. Това дава възможност да се разкриват причините за различните загуби на работно време и да се вземат необходимите организационни, технически и други мерки за тяхното отстраняване. В самия процес на изработването на нормите или пък в резултат на проведени специални хронометражни наблюдения се изучава опитът на първенците, което дава възможност техните методи на организация на труда да се разпространяват и усвояват от всички работници и кооператори. Научното нормиране като важен елемент на социалистическата организация на труда позволява непрекъснато да се разкриват все нови и нови резерви за увеличаване производителността на труда в социалистическите селскостопански предприятия.

Изработването на реални трудови норми е необходима предпоставка за изграждането на правилна система на заплащането на труда. Социалистическата организация и заплащане на труда се изграждат върху принципа на разпределението според количеството и качеството на труда. Изискванията на този принцип най-правилно се отразяват при формата на заплащане според изработката. Системата на заплащането според труда се изгражда въз основа на количествената мярка на труда — нормите и качествените различия на труда: тежест, сложност, квалификация, стопанско значение, които намират израз в оценките на нормите в пари или трудовни.

Най-често неправилното съотношение в заплащането на труда на работниците и кооператорите, заети в различните отрасли на селскостопанското производство, се дължи на нереални трудови норми или на нереалните им оценки. И едното, и другото води до „уравниловка“ в заплащането на труда, което противоречи на принципа на материалната заинтересованост.

Реалните, научно обосновани трудови норми имат голямо значение и за планирането в социалистическите селскостопански предприятия, тъй като в системата на плановете нормативи, нормативи-

те за разход на жив труд по отрасли, по култури и по видове работи заемат особено важно място. Въз основа на тези нормативи се обосновават производствените програми на бригадите, фермите и работилниците и се определя плановият брой на работниците и кооператорите, необходими за тяхното изпълнение, както и плановият фонд на работната заплата в ДЗС и фондът за разпределение между кооператорите в ТКЗС. Чрез научното нормиране се разкриват и отстраняват непроизводителните разходи на работно време и се увеличава производителността на труда, като или се намалява норменото време за единица продукция, или се увеличава изработката за единица време, без да се изменя оценката на трудовата норма. В резултат на това се намаляват не само разходите за работна заплата, но и тъй наречените условно-постоянни-общоотраслови и общостопански разходи в себестойността на единица продукция, които не зависят от количеството на продукцията. По този начин научното нормиране на труда се явява важно средство и в борбата за намаляване себестойността на продукцията и увеличаване рентабилността на производството и натрупванията в социалистическите селскостопански предприятия.

в) Състояние на нормирането на труда в селското стопанство. Едновременно с процеса на социалистическото преустройство на нашето селско стопанство, с изграждането на ТКЗС, ДЗС и МТС нарастваше необходимостта от усъвършенствуване на формите на организацията и заплащането на труда. В този процес важен момент представлява преминаването от повременимата⁵¹ към сделната (според изработката) система на заплащане. Във връзка с приложението на сделната система се появява необходимостта от измерване на количеството на труда, т. е. от нормирането на труда. През 1947 г. Институтът за норми и рационализации (ИНРА) за пръв път у нас изработи и предложи „трудови норми за земеделското производство“. През 1949 г. от същия институт бяха изработени „трудови и технически норми за зеленчуковото производство“, а през 1950 г. — „трудови норми за страничните предприятия на ТКЗС“. Тогавашното Министерство на земеделието издаде редица инструкции и окръжни, с които препоръчваше на ТКЗС и ДЗС да въведат тези норми, които все още нямаха задължителен характер.

Масовото коопериране през 1950 г., а след това и организационно-стопанското укрепване на ТКЗС изискваше решително да се подобри организацията и заплащането на труда. С постановление № 138 от 6. II. 1951 г. на ЦК на БКП и Министерския съвет за пръв път бяха приети и станаха задължителни „примерните трудови норми и оценки в трудовни за основните селскостопански и допълнителни работи в ТКЗС“. В постановлението се отбелязваше, че „главният недостатък на досегашната организация и заплащане на труда в ТКЗС е този, че на членовете на ТКЗС не се заплаща според количеството и качеството на вложения от тях труд, според

⁵¹ До 1950 г. включително в ТКЗС и ДЗС господствуваше повременимото (надничното) отчитане и заплащане на труда.

извършената работа от отделния кооператор или бригада... съществува обезличаване и уравниловка — и добрите, и лошите кооператори получават еднакво възнаграждение... В ТКЗС трябва да се въведе заплащане на труда според количеството и качеството на извършената работа като социалистическа форма на заплащане на труда, която създава стимул за непрекъснато увеличаване на производителността на труда... Във всички ТКЗС по решение на общото събрание да се въведат от 1 януари 1951 г. дневни трудови норми за всеки вид работа въз основа на дадените примерни норми и оценки в трудовни „⁵²“ Одобрените с постановлението норми и оценки в трудовни, допълнени и доразвити с постановление № 215 от 1954 г., се прилагаха до 1957 г. По своя характер те бяха примерни средни норми, изработени главно по опитно-статистическия метод, поради което в по-голяма или по-малка степен се отклоняваха от действителната производителност на труда в отделните стопанства. За този период от развитието на ТКЗС те обаче изиграха изключително важна роля за правилната постановка и разрешаване на въпросите по организацията, нормирането и заплащането на труда.

Централният комитет на Българската комунистическа партия и Министерският съвет, като взеха предвид станалите съществени изменения в ТКЗС през периода 1947—1957 г., с постановление № 49 от 21 март 1957 г. предоставиха на кооперативните стопанства правото сами да си изработват трудовите норми и оценки и да коригират остарелите съобразно конкретните производствени условия на всяко стопанство. Непосредствено след това в много стопанства се създадоха специални комисии по нормите, в които бяха привлечени специалисти, подготвиха се нормировчици и започна целенасочена дейност за изработването на реални научно обосновани трудови норми. В много стопанства обаче работата по нормирането изостава. Нормите се изработваха и коригираха по опитно-статистическия метод като средноаритметични величини, получени от данните за фактическото количество селскостопански работи от даден вид и фактически изразходените човекодни за тях, без наблюдавания, без измервания на времето, без анализ на причините за загубите на работно време. По тези причини не само че не се разкриват нови резерви за увеличение на производителността на труда, но за много работи необосновано бяха намалени дневните норми на изработка под равнището на долната граница на примерните норми, приети със 138-то и 215-то постановление. Всичко това не отговаряше на новите, по-високи изисквания към нормирането на труда и новите задачи, които се поставяха пред селското стопанство. Затова разширеният пленум на ЦК на БКП по въпросите на селското стопанство (1961 г.), след като направи задълбочен анализ на състоянието и грешките, поиска да се вземат всички мерки за внедряване методите на научно-техническото нормиране на труда в ТКЗС, МТС и ДЗС.

⁵² Виж постановление № 138 на ЦК на БКП и Министерския съвет, изд. 1951 г., стр. 4, 5 и 11.

Въз основа на проведени хронометражни наблюдения в някои ТКЗС и опитни стопанства на научноизследователските институти и въз основа на трудовите норми на челни кооперативни стопанства от всички райони на страната през 1961 г. Министерството на селскостопанското производство и Института по икономика на селското стопанство към Академията на селскостопанските науки разработиха нови примерни трудови норми и категоризация на ръчните и конни работи в ТКЗС. През 1962 г. по същия начин бяха разработени примерни трудови норми и категоризация на труда на шофьорите и товарачите в ТКЗС, които сега се използват като основа за определяне на нормите в ТКЗС за посочените видове работи.

Под ръководството на Министерството са създадени и вече функционират районни бюра за научно нормиране на труда в ТКЗС, които имат за задача да провеждат хронометражни наблюдения в ТКЗС от различните райони на страната, да осъществяват методическото ръководство и да оказват помощ на стопанствата по научното нормиране на труда.

В ДЗС нормирането на труда възникна и се разви по същото време и по същия начин. Първоначално в тях се прилагаха изработените норми от ИНРА, а след това с постановление № 1254 от 9 октомври 1951 г. на ЦК на БКП и Министерския съвет бяха одобрени примерни трудови норми за основните и допълнителните селскостопански работи в ДЗС. Тези норми бяха неколккратно допълвани и коригирани (с 674-то постановление от 1954 г., със 198-то от 1960 г. и др.). Това са също така средни норми с горна и долна граница и в рамките на тях е предоставено право на директорите на ДЗС да одобряват нормите в стопанствата и филиалите съобразно конкретните производствени и организационни условия на работа.

Нормирането на труда в ДЗС сега има същите недостатъци, както в ТКЗС. Въпреки че ежегодно стават корекции на много норми, те не се правят въз основа на хронометражни наблюдения, а въз основа на статистически данни за фактическото изпълнение. Поради това приложението на методите на научното нормиране на труда изостава повече в сравнение с ТКЗС. Прилаганите норми в ДЗС не отговарят напълно на достигнатата организация на производството, на внедрените нови средства за производство, на повишената квалификация на работниците и не отразяват действителните възможности за увеличение на производителността на труда, които съществуват в ДЗС.

През 1951 г. с постановление № 1763 на Министерския съвет бяха одобрени зонални сменни норми на изработка и норми за разход на гориво за тракторните и другите механизирани работи в селското стопанство. Тези норми също така многократно бяха коригирани и допълвани съобразно настъпващите изменения в процесите на механизацията — доставка на нови машини, разширение обхвата на механизирани работи и т. н. Последни изменения на нормите се направиха през 1961 г. Понастоящем според почвените и терен-

ните условия и организацията на територията те са диференцирани за 9 зони. Голяма част от нормите са установени в резултат на проведени наблюдения, което ги прави по-реални.

2. МЕТОДИ НА НОРМИРАНЕТО НА ТРУДА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Трудовите норми могат да се установяват по различни методи. Всеки от тях има свои характерни особености и дава отражение върху точността и реалността на установяваните посредством него норми.

В практиката по нормирането на труда в селското стопанство се прилагат два основни метода: сумарен и аналитичен (метод на научното нормиране).

Същността на сумарния метод се състои в това, че нормата се определя сумарно, общо, без разчленяването на работния процес на неговите съставни елементи, без анализ и измерване на времетраенето на тези елементи. Сумарният метод има две различности: опитен метод и статистически метод, които обикновено се обединяват в т. н. опитностатистически метод на нормиране. При използването на опитния метод нормата се определя единствено въз основа на практическия опит при изпълнението на една или друга работа, преценен от нормировчика или комисията по нормирането. Така определената норма носи белезите на субективната оценка, често пъти основаваща се на случайните, а не на трайните фактори, които обуславят производствения процес. При прилагането на статистическия метод нормата се установява въз основа на отчетните статистически данни за количеството изпълнена работа и разходите за нея човекодни през предшестващата година. Така получената средна дневна изработка с евентуални корекции пак по субективната преценка на нормировчика или комисията се приема за норма.

Установените по този начин норми не са точни, защото често самите статистически данни не са верни. Върху тях оказват влияние изработката на изоставащите работници, лошата организация на труда и различните загуби на работно време. Основният недостатък на статистическия метод е, че не се измерва и анализира работното време, употребено за извършване на определена работа, и не се отстранява влиянието на лошата организация на труда и производствения процес. Поради това изработените с помощта на този метод норми не са реални и не отразяват действителните възможности за увеличаване на производителността на труда.

Сумарното нормиране е отречено от теорията по нормирането на труда, тъй като е лишено от научна основа и не отговаря на целите, задачите и съдържанието на научното нормиране на труда.

Реални, научно обосновани трудови норми в селското стопанство се изработват само с помощта на метода на научното нормиране — аналитичния метод. Същността на този метод се заключава в това, че нормата се определя въз основа на данни, получени чрез непо-

средствено наблюдение и измерване на разхода на работно време за определено количество продукция или работа в производствена обстановка. В зависимост от това, дали нормата ще се установи въз основа на данни, получени пряко от наблюдението на дадена работа, или пък ще се изчисли по определени предварително работни нормативи за разход на работно време за различните елементи на трудовия процес, аналитичният метод има два варианта аналитично-експериментален и аналитично-изчислителен.

При аналитичния метод нормите се определят след подробен анализ на данните, получени от проведените хронометражни наблюдения. Този анализ включва в себе си :

анализ на работния процес и съставните му елементи с цел да се установи доколко е рационален начинът на изпълнението на процеса и неговите елементи ;

анализ на елементите на работното време, за да се установи кои разходи на работно време са необходими и кои са излишни, т. е. представляват загуби на работно време ;

анализ на състоянието и степента на използването на употребяваните оръдия на труда както по време, така и по технико-експлоатационните им показатели ;

анализ на състоянието на предметите на труда, за да се установи тяхното влияние върху производителността на труда.

При анализа цялото работно време се дели на две главни части : нормено, или необходимо, време и ненормено, или загуби на работно време

Към норменото (необходимото) работно време се отнасят всяки разходи на работно време, които се включват в нормата на време, а именно

времето за подготвително-заклучителни работи във връзка със започването и приключването на работния процес ;

времето за основна (чиста) работа, през което се извършва самата работа или се произвежда продуктът

времето за спомогателни работи, без които не може да се извършва основната работа ;

времето за неотстранявани прекъсвания, т. е. такива прекъсвания, които са обективно присъщи на някои видове работи ;

времето за отдых и естествени нужди на работниците.

В практиката по нормирането на труда в селското стопанство е прието да се включва във всеки час нормено време по 10 минути — време за отдых и естествени нужди, или 16,6% от норменото време. Това не е много правилно, тъй като степента на изморяване не е еднаква. Необходимо е да се разработят диференцирани нормативи за времето за отдых по групи работи според тежестта на труда и вредността за здравето.

Към ненорменото време (време, което не се включва в нормата) се отнасят :

времето за отиване и връщане до мястото на работа ;

престоите по организационни причини : липса на семена, горива, чакане на указания и т. н. ;

престоите по технически причини : неизправност и повреди на машините и инвентара поради лош ремонт и поддържане, спиране на електрически ток, вода и др. ;

прекъсванията и престоите поради лошо време (дъжд, буря и др.) ;

престоите поради нарушение на трудовата дисциплина — закъснения за работа, напускане на работа преди определен час, превишаване на почивките през време на работа и др. ;

времето за изпълнението на излишни и случайни работи : повтаряне на лошо изпълнена работа, оказване случайна помощ в друга работа и др.

а. Хронометражни наблюдения. Определянето на нормата за който и да било работен процес изисква да разполагаме с данни за величината и характера на разходите на работно време, направени за изпълнението на определено количество работа или за производството на определено количество продукция. Такива данни се събират посредством провеждането на тъй наречените хронометражни наблюдения. В зависимост от целите, предназначението и нацията на провеждането им, хронометражните наблюдения биват : хронометраж, снимка на работното време и фотография на работния ден.

Хронометражът е вид наблюдение с помощта на което се изучават и измерват цикличните работни процеси и операции като се обхваща само основната и спомагателната работа. Циклични са тези процеси и операции, които постоянно се повтарят по един и същ начин и с едно и също съдържание на елементите на трудовия процес. Например извозването на оборски тор с камион до определен блок или оранта на земята с трактор на един блок с определена форма и големина. Времетраенето на отделните операции, които образуват цикъла на работния процес, се измерва с хронометър и се записва в специален хронометражен лист. Всяка операция се измерва по няколко пъти и след това при обработката на данните се изчислява средната продължителност на отделните операции и на цикъла като цяло. Като се знае времетраенето и производителността на един цикъл и чистото работно време за една смяна, лесно може да се определи сменната норма на изработка. Например цикълът на работния процес извозване на оборски тор с камион с полезен товар 3,5 т на разстояние 5 км съдържа четири операции, всяка от които е измерена по три пъти и се установява, че средно трае : чакане за натоварване — 30 минути, отиване на камиона пълен — 13 минути, разтоварване — 20 минути и връщане на камиона празен — 12 минути, или времетраенето на целия цикъл е 75 минути. През работната смяна се полагат 40 минути допълнителни разходи на работно време за зареждане с гориво, преглед на машината и др. Освен това разходвани са и 20 минути за отстраняване на повреда в двигателя. По този начин сменната норма за 8 часа ще се определи по формулата : $HP = \frac{60}{4} \cdot t \cdot \kappa_1 \cdot \delta \cdot \kappa_2$, в която :

ц е средна продължителност на цикъла; t — производителност на един цикъл, равна на товароподемността на камиона; κ_1 — коефициент на използване товароподемността (който за този вид товар е 0,9), κ_2 — коефициент на полезното време, който се получава, като се раздели чистото работно време на смяната на цялото нормено време; 8 — броя на часовете на смяната.

В случая коефициентът на полезното действие е $K_2 = \frac{420 - 40}{450} =$
 $= \frac{420}{450} = 0.87$. Или $HP = \frac{60}{75} \cdot 3,5 \cdot 0,9 \cdot 8 \cdot 0,87 = 17,5$ тона, или 5 курса.

Времето за поправката на машината не се взема под внимание, тъй като то се дължи на лошия ремонт и има случаен характер.

Хронометражът се прилага и при провеждането на наблюдения за съставяне на нормативни таблици за средното времетраене на редица циклични операции — време за зареждане на машините с гориво, редосеялките със семе и т. н. — които се използват при съставянето на норми по аналитично-изчислителния метод.

Снимката на работното време е вид хронометражно наблюдение, с помощта на което се изработват норми или се събират данни за разработка на нормативни таблици за нецикличните — непрекъснатите процеси като окопаване, пръскане, приготвяне на силаж, грижите за животните и т. н. Повечето от работните процеси в селското стопанство са нециклични — непрекъснати, затова снимката на работното време има широко приложение при тяхното научно нормиране.

Същността на снимката на работното време се състои в това, че се наблюдават и измерват всички разходи на работно време, така както те протичат в самия производствен процес. Наблюдателят фиксира момента (часа и минутите) на започване на наблюдението и след това следи коя операция от трудовия процес изпълнява наблюдаваният работник или група работници и колко продължава тя. Моментът на завършването на една операция и започването на друга се записва в специалния наблюдателен лист, като се отбелязва текущото време. Снимка на работното време може да се прави в течение на целия работен ден или през различно време на деня. Тя може да се прекъсва и да продължи през различни дни на седмицата, като се наблюдават същите или други работници, извършващи една и съща работа. При такива случаи нормата се извежда като среден резултат от проведените наблюдения. След всяко отделно наблюдение се измерва и се записва и количеството на работката през време на наблюдението. Обработката на данните включва определянето на времетраенето на операциите при всяко тяхно измерване, сумиране на еднородните разходи и шифроването им по елементи на норменото и ненорменото време, след което се съставя баланс на работното време и се изчислява самата норма.

Снимката на работното време може да бъде индивидуална и групова в зависимост от организацията на труда на наблюдавания процес и броя на неговите изпълнители. Например направена е ин-

дивидуална снимка на работното време на процеса „втора копан на царевица с мотика след окопвачка, при лека почва, без заплебеност“. Наблюдението е започнало в 6 часа сутринта и е траяло до 10 часа. Следобед е почнало от 17 часа и е траяло до 19 часа. След обработката на данните е съставен следният баланс на работното време :

I. Нормено време	
1. За подготвително-заклучителна работа —	18 минути
2. За основна работа	260 „
3. За почивка и естествени нужди	60 „
	Всичко <u>338 минути</u>
II. Ненормено време	
1. За разговори със случайни минавачи	22 минути
	Всичко работно време <u>360 минути</u>

През време на наблюдението е окопана 2,1 декара царевица. Преди да се изчисли нормата на изработка, трябва да се редуцира времето за подготвително-заклучителна работа, тъй като измерените 18 минути се отнасят за целия работен ден от 8 часа. В случая на 338 минути нормено време се падат 12 минути време за подготвително-заклучителна работа. При това положение действителното нормено време е ~~332 минути~~, за което е окопана 2,1 декара царевица, а дневната норма на изработка за 480 минути нормено време ще бъде равна на $\frac{2,1}{332} \cdot 480 = 3$ декара.

Фотографията на работния ден е вид хронометражно наблюдение, с чиято помощ се проверява реалността на вече изработените и прилагани в производството трудови норми. Същността на този вид наблюдение е, че то се провежда задължително за един пълен работен ден от 8 или 10 часа, като се наблюдават и се измерват всички разходи на работно време. Целта на фотографията на работния ден е да се види как се разпределя и използва работното време през деня, да се разкрият главно загубите на работно време и причините, които ги предизвикват. Начинът на провеждане на наблюдението и използваните наблюдателни листове не се различават от тези при снимката на работното време. Разликата се състои само в това, че основната, подготвително-заклучителната и спомагателната работа се шифроват и наблюдават под общо наименование „полезна работа“, а загубите на работно време се шифроват и наблюдават строго диференцирано. След обработката на данните от наблюдението и съставянето на баланса на работното време се определя процентът на фактическото и възможното изпълнение на проверяваната норма и задължително се дават препоръки за отстраняване на причините за загубите на работно време, разкрити по време на наблюдението.

Например дневната норма за окопаване на царевица с мотика втора копан след тракторна окопвачка е 3 даа, или нормата на време за 1 декар е 160 минути. Едно звено от 10 души се оплаква, че

тя е висока и не може да бъде изпълнявана. Проведена е фотография на работния ден на звеното и след обработката на данните от наблюдението е установено, че 4 души от звеното са направили общо закъснение за работа 120 минути, двама са напуснали работа половин час по-рано и са загубили 60 минути, удължена е обедната почивка с половин час (изчаквано е да докарат прясна вода), или от цялото звено са загубени още 300 минути. В деня на наблюдението звеното е окопало 28 декара царевича. При тези данни процентът на фактическото изпълнение ще се определи по формулата

$$\frac{P \cdot t}{t_1} \cdot 100 = \frac{28 \cdot 160}{4800} \cdot 100 = 93,3\% ;$$

а процент на възможното изпълнение е

$$\frac{P \cdot t}{t_2} \cdot 100 = \frac{28 \cdot 160}{4320} \cdot 100 = 103,7\%$$

В тези формули t представлява действащата норма на време за единица работа, t_1 — цялото време по баланса (10 души по 480 минути = 4800 минути), а t_2 — норменото време по баланса (4800 минути — 480 минути загуба) и P — количеството продукция (работа), изпълнена през време на наблюдението.

След проведената фотография на работния ден се вижда, че нормата е напълно реална, а неизпълнението се дължи на нарушения на трудовата дисциплина.

6. Основни методически положения, които трябва да се спазват при нормирането на труда в селското стопанство. Приложението на методите на научното нормиране дава възможност точно да се измери времето, необходимо за изработването на определено количество продукция или работа. Това обаче може да стане при различни условия, които оказват влияние не само върху величината, но и върху качеството на нормата, т. е. доколко тя е реална, доколко отразява достигнатото равнище на производителността на труда и стимулира ли тя за по-нататъшното ѝ увеличение. Изработването на такива норми е възможно само ако при нормирането се спазват някои основни методически положения, които имат голямо значение както при определянето, така и при прилагането на нормите. Тези положения са следните:

1. Нормите да се определят за ~~8-часов~~ работен ден, т. е. за 8 часа нормен работно време, в което не следва да се включва времето за отиване и връщане до мястото на работата и времето на обедната почивка. Това е необходимо, за да става установяването на трудовите норми и в селското стопанство на същата основа, както в другите отрасли, което има както икономическо, така и обществено-политическо значение. Обстоятелството, че през летните месеци и в моменти на тежка и специална работа в селското стопанство се работи повече от 8 часа, не дава основание да се изменя основата на норменото време. В тези случаи удължението на работното време

се компенсира с преизпълнението на нормите и системата на нормирането.

2. Трудовите норми да се определят въз основа на производителността (изработката), постигната от добросъвестните, с добра квалификация и спит работници и кооператори при нормални производствени условия и нормална интензивност на труда.

Постигнатата изработка при повишена интензивност на труда поради някои изключителни причини (приближаване на лошо време, авария или опасност от такава и др.) не следва да се взема за мярка при нормирането, тъй като тя не отразява реалната производителност на труда. За такава мярка не може да служи и ниската изработка — резултат на слаба организация на труда, посредствено ръководство, лоша трудова дисциплина и др., защото с това би се нарушило съотношението в заплащането на труда по социалистическия принцип.

3. Да се вземат под внимание обективните условия и фактори, които влияят върху величината на изработката при един и същ вид работи, изпълнявани при различни условия — вид и състояние на почвата, големина, релеф и форма на блоковете, заплевеност и състояние на културите, продуктивност на животните и т. н. Като се отчита влиянието на тези фактори, следва да се изработват диференцирани трудови норми, съобразно с конкретните условия на всеки филиал, участък или бригада.

4. По отношение на правилно установените с помощта на методите на научното нормиране норми да се спазва определена стабилност за определен период от време, през който не са настъпили съществени изменения в условията, при които са били изработени нормите. Така се създава увереност у работниците и кооператорите по отношение реалността на нормите, които без сериозни основания не се изменят.

5. Да не се допуска необосновано дълготрайно замразяване на нормите на едно и също равнище, а да се променят в съответствие с настъпилите изменения в условията на производството. Прогресивното изменение на условията и факторите на производствения процес обуславя прогресивно изменение и на трудовите норми като мярка за производителността на труда. С развитието на производителните сили се изменят условията на производството и особено икономическите и технологическите условия, в резултат на което се увеличава производителността на труда. Съответно с това трябва да се увеличават и трудовите норми. Спазването на това основно положение на научното нормиране на труда изисква обаче задълбочено проучване на характера и трайността на станалите изменения, и степента на тяхното влияние върху производителността на труда, за да се реши правилно въпросът, дали трябва, или не трябва да се изменят трудовите норми.

Някои препоръчват ежегодно нормите да се коригират. Това в никакъв случай не може да се отнася за всички норми в стопанството, а само за нереалните норми. За нереални се считат тези

норми, които се преизпълняват от всички работници и кооператори и то с твърде висок процент или пък не могат да се достигнат от преобладаващата част от кооператорите и работниците. Ако обаче преизпълнението се дължи на съответно удължаване, а изпълнението — на намаляване на продължителността на работния ден, то нито едното, нито другото е основание за коригиране на нормите. Допустимо, а в отделни случаи и недопустимо е коригиране на нормите и през течение на годината, когато се установи, че при изработването им са допуснати груби грешки или пък са настъпили значителни изменения на условията.

За правилно установени и реални следва да се считат нормите, когато преобладаващата част от работниците и кооператорите ги изпълняват 100% на основата на 8-часов работен ден, друга част ги изпълняват, но не повече от 120—130%, а има и такива, които не достигат до 100% изпълнение. Недопустимо е да се търсят нереални норми, посредством които да се коригира неправилно установено съотношение на заплащане на труда по отрасли или по видове работи. Това разстройва правилната организация и заплащане на труда.

в. Организация на работата по нормирането на труда. Смята същност на понятието трудова норма и нейната динамичност, показват, че работата по нормирането на труда не е една кампания, а е постоянна планова работа, която има за цел непрекъснатото усъвършенстване на организацията и заплащането на труда в социалистическите селскостопански предприятия. Правилната организация на работата по нормирането изисква: подбор и квалификация на достатъчен брой кадри, които да се занимават с нормирането; системно методическо ръководство и обучение на тези кадри в стопанството чрез ежемесечно планиране на тяхната работа; подготовка на специалистите, работниците и кооператорите за правилно отношение и активно участие в работата по нормирането.

На сегашния етап поради многоотрасловия характер на производството във всяко ТКЗС и ДЗС се изпълняват извънредно голям брой и различни по своя характер и начин и изпълнение работи, за които се установяват отделни норми. По тази причина броят на прилаганите норми в отделното стопанство може да достигне няколко хиляди. Например във всяко ТКЗС от Варненски окръг се използват средно над 2000 норми, а в тези стопанства има по един и много рядко по двама нормировчика. Явно е, че нормировчиките сами не могат да извършват наблюдението на всички видове селскостопански работи. Затова в работата по нормирането следва да се привличат специалистите, завеждащите участъци и ферми, част от счетоводните работници, бригадирите и др. Това позволява не само да се увеличи броят на наблюдаваните работи, но и да се запознаят специалистите по-задълбочено с организацията на съответните процеси, да разкриват причините за слабостите в организацията на труда и да вземат или препоръчат мерки за тяхното отстраняване.

не. Това ще обогати и техния собствен опит като организатори и ръководители на производството.

В обсъждането на резултатите от проведените наблюдения и предложенията за изменение на нормите следва да се привличат колкото се може повече работници и кооператори, да се използва техния практически опит и препоръки. Нещо повече, те трябва да се привличат към активно сътрудничество и в самия процес на наблюдението. Привличането на работниците и кооператорите да участвуват активно в работата по установяването на трудовите норми прави нормите тяхно дело и това има голямо възпитателно значение за формирането на ново, комунистическо отношение към труда.

ЗАПЛАЩАНЕ НА ТРУДА

I. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕТО СПОРЕД ТРУДА — ИКОНОМИЧЕСКИ ЗАКОН НА СОЦИАЛИЗМА

Заплащането на труда в селскостопанските предприятия, както и в цялото социалистическо общество, се основава на принципа: „От всекиго според способностите, всекиму според труда.“ Същността на този принцип се заключава в това, че при наличието на социалистическа собственост върху средствата за производство, източник на средства за съществуване на всеки член на социалистическото общество може да бъде само трудът. В програмата на КПСС се казва: „Заплащането според труда в течение на идните двадесет години ще си остане основен източник за задоволяване материалните и културните потребности на трудещите се.“⁵³ Принциплът „от всекиго според способностите, всекиму според труда“ се обуславя от няколко условия. При социализма развитието на производителните сили все още не е такова, че да осигурява изобилие на продукти, достатъчни за разпределение според потребностите, както това ще бъде при висшата фаза на комунизма. В съзнанието на една част от обществото все още се запазват някои буржоазни остатъци — не всички имат съзнателно отношение към труда. Трудът не е станал жизнена необходимост за всички членове на обществото, не се е превърнал в комунистически труд в полза на обществото. При сегашните условия все още са налице съществени различия между умствения и физическия труд, между квалифицирания и неквалифицирания труд. Ето защо разпределението според труда е обективна необходимост, то се явява икономически закон на социализма.

Разпределението според труда при социализма се прилага във всички сектори на народното стопанство, включително и в селскостопанските предприятия. Количеството и качеството обществено полезен труд, вложен от отделния селскостопански труженик, е най-важното мерило за размера на частта от фонда за личното потребление, който той ще получи. Следователно колкото повече труд е

⁵³ Програма на Комунистическата партия на Съветския съюз, изд. 1951 г. стр. 95.

изразходван от един или друг работник (кооператор) в общественото производство, колкото по-високо е качеството на този труд и са по-големи резултатите от него, толкова по-високо заплащане ще получи.

Но индивидуалното заплащане, което получават работниците и кооператорите, не изчерпва материалните блага, с които те задоволяват своите потребности. Голяма част от тези блага се разпределят безплатно, т. е. независимо от количеството и качеството на вложения труд. В това отношение следва да се посочи безплатната медицинска помощ, изплащането на пенсии, образованието, почивките и редица други социално-културни мероприятия.

Равнището на заплащане на труда, размерът на фондовете за обществено потребление в ТКЗС и ДЗС зависи непосредствено от производителността на труда. Интересите на обществото и на всеки негов член изискват ръстът на производителността на труда да изпреварва ръста на работната заплата. На тази основа не само ще се увеличава трудовото възнаграждение, но ще нараства социалистическата собственост, ще се засилва интензификацията и на тази основа още повече ще се увеличава производителността на труда.

Разпределението според труда се основава и на принципа „за равен труд — равна заплата“. При нашите условия не се прави разлика между мъжкия и женския труд, няма класови и расови различия в заплащането на труда. Наличието на две форми на собственост обаче води до известни особености при използването на този принцип. Но размерът на възнаграждението на труда в последна сметка зависи от дохода, създаден от този труд. Колкото повече доход се създава, т. е. колкото по-висока е производителността на труда, толкова и възнаграждението ще бъде по-високо.

В ДЗС размерът на възнаграждението зависи от създадения доход, но доходът, създаден не само в отделното стопанство, а във всички предприятия държавна собственост. На тази основа в системата на всички ДЗС може да се спазва принципът „за равен труд — равна заплата“. Даже когато в отделни стопанства по една или друга причина се осъществи загуба, възнаграждението на труда е същото, както и на работниците в стопанствата, реализирали печалба⁵⁴.

Не е такава положението в ТКЗС. В тях възнаграждението също е в зависимост от създадения доход, но само в рамките на отделното стопанство, т. е. в рамките на кооперативно-груповата собственост. Ако отделно ТКЗС е реализирало по-големи доходи, заплащането на труда ще бъде по-високо от това, реализирало по-малко доходи. По тази причина в различните ТКЗС възнаграждението на труда не е еднакво, т. е. принципът „за равен труд — равна заплата“ не може да се прилага напълно. Той се прилага, но само в рамките на отделното стопанство. С издигането на кооперативно-груповата собственост на по-високо равнище, с доближава-

⁵⁴ Става дума за основното възнаграждение, начислявано на основата на количеството вложен труд.

нето и до държавната собственост, размерът на заплащането ще излезе извън тесните рамки на отделното стопанство и ще се постави на по-широка основа. Първите стъпки в това отношение вече са направени. С постановление № 8 на Министерския съвет от 12 януари 1963 г. бе създаден държавно-кооперативен фонд за заплащане на гарантиран минимум за труда на кооператорите от всички ТКЗС в страната. Сумите за този фонд се набират от ежегодни вноски по 2% от доходите за разпределение на кооператорите от всички ТКЗС и от вноски от държавата. Със средствата на държавно-кооперативния фонд се гарантират на всички ТКЗС недостигащите средства за заплащане на гарантиран минимум за труда на кооператорите. Гарантираният минимум възлиза на 1,80 лева за една дневна трудова норма средно за стопанството. Това означава, че заплащането на труда в някои стопанства до известна степен се поставя в зависимост не само от дохода, създаден в отделното ТКЗС, но и от дохода, създаден в други предприятия. Именно в тази насока трябва да се ~~вижда~~ съществена крачка в развитието на кооперативно-груповата собственост.

Заплащането на труда в селското стопанство и по-точно определяне размера му има редица особености, предизвикани от особеностите в характера на селскостопанското производство. В селското стопанство голямо значение имат естествените природни и биологически процеси. Често пъти поради измененията в условията на работа сроковете за извършване на различните операции се изменят. Пак по същите причини при едни условия дадени работи са крайно необходими, докато при други може да се окажат излишни. Едни и същи работи при различно стеклите се обстоятелства могат да дадат различен ефект. Поради това в селското стопанство заплащането на труда не трябва да се ограничава само с времето като мярка за изразходвания труд. Необходимо е да се имат предвид и крайните резултати от производствения процес — производството на селскостопанска продукция.

2. ВИДОВЕ И ФОРМИ НА ЗАПЛАЩАНЕ

Заплащането на труда в ТКЗС и ДЗС се състои от две части: основно и допълнително. Основното заплащане е това, което се дава за извършената работа при изпълнение на илановите задачи и е в зависимост преди всичко от количеството на вложения труд. Допълнителното заплащане се дава обикновено за получаване на по-добри производствени резултати, като производство на надпланова продукция, продукция с по-ниска себестойност и т. н. Обикновено то е свързано с качеството на вложения труд. Основното заплащане трябва да бъде решаващо и главно в личния доход на кооператора и работника. Между основното и допълнителното заплащане има не само количествена, но и качествена разлика. Основното заплащане е необходим елемент на производствените разходи, то се включва в себестойността на продукцията, докато допъл-

нителното заплащане е форма на преразпределение на чистия доход. Източник на допълнителното заплащане е допълнително произведената продукция и съответстващият ѝ чист доход.

Различаваме следните форми на заплащане на труда: сделна, повременна и премиална.

С сделното заплащане на труда е това, при което за основа се взема произведената продукция или извършената работа. При сделното заплащане се премахва обезличката на труда и се повишава материалната заинтересованост.

Повременното заплащане на труда е това, при което за основа се взема единица отработено време (час, ден, месец). То се прилага, когато не е възможно непосредствено да се отчита работата. Така се заплаща трудът на някои ръководни работници, специалисти, служители, домакинския персонал, охраната и др.

Премиалното заплащане не съществува самостоятелно, то се явява като допълнение към първите две форми — сделното и повременното. Премиалното заплащане предполага определено възнаграждение: за изпълнение на плановете, за изпълнение на трудовите норми, за икономия на средства, за срочно и качествено извършване на определени работи и т. н.

В практиката сделната система се прилага комбинирано с премиалната. Система, при която окончателното заплащане на работниците се извършва въз основа на фактически произведената от тях продукция по установените разценки за единица продукция или за целия обем планирана продукция, нарича се акордно-премиална. До получаване на готовата продукция заплащането на работниците се извършва на основата на разценките за извършената работа.

Когато заплащането на труда става по разценки за единица работа на основата на простото сделно заплащане, имаме сделно-премиалната система.

Повременно-премиална е системата, при която трудът се заплаща за отработеното време в зависимост от квалификацията на работниците и от характера на изпълняваната работа.

В зависимост от начина на отчитане на труда, заплащането може да се осъществява по три способа: индивидуален, малкогрупов акорд и бригаден акорд.

Индивидуалният акорд предполага индивидуално отчитане на работата на всеки работник. Изпълнителят получава заплащане, отговарящо точно на неговата работа. На индивидуален акорд работят трактористи, комбайнери, шофьори, косачи, каруцари и т. н. При индивидуалния акорд материалната заинтересованост се проявява най-силно.

Малкогруповият акорд се прилага при работи, които не могат да се изпълнят от едно лице или пък не може и не е оправдано да се отчитат индивидуално. Необходима предпоставка за това е да се влага труд от работници с еднаква квалификация. Така може да се отчита и заплаща трудът на косачи, при жетва на ръка, окопаване и др.

Бригадният акорд се прилага при извършване на работи, които изискват едновременно вложение на труд от повече лица, но с различна квалификация. Типичен пример в това отношение е прибирането на реколтата с комбайн, вършитба с вършачки и т. н. Тези операции се извършват от повече хора, но тежестта на работата на всеки един от тях е различна, различна е и квалификацията им. Панстина гяхната работа зависи от машината, но на всеки се заплаща по различни разценки.

3. ЗАПЛАЩАНЕ НА ТРУДА В ТКЗС

През първите години от развитието на кооперативните стопанства у нас законът за разпределението според труда не намираше пълно приложение. Поради обективни и субективни причини при заплащането на труда не се вземаше предвид количеството и качеството на вложения от всеки кооператор труд. В много ТКЗС трудът се заплащаше по така наречения „слънчев ден“, т. е. начислява се по един трудов ден за всеки ден участие в производството, а това, естествено, силно намаляваше материалната заинтересованост на кооператорите.

Решителна роля за подобряване организацията и заплащането на труда в ТКЗС изигра постановление № 138 от 1951 г.

В своето по-нататъшно развитие кооперативните стопанства изпробваха и прилагаха различни форми на заплащане. Тези различия бяха продиктувани от необходимостта да се търсят най-прогресивните начини за заплащане на труда, да се използва максимално принципът на материалната заинтересованост. Различията във формата на заплащане бяха продиктувани и от обективната необходимост — да отговаря на съответния етап от развитието на ТКЗС. Начинът на заплащане на труда зависи от степента на развитие на стопанствата, но той оказва и обратно въздействие върху темповете на развитие на ТКЗС.

При заплащането в зависимост от извършената работа се взема предвид количеството вложен труд и на тази основа се разпределя реализираният доход през годината. Положителните страни на този начин на заплащане, особено в сравнение със заплащането на „слънчев ден“, са безспорни — кооператорите по-активно участвуват в производствения процес. Но не са малко и отрицателните страни. На първо място заплащането на труда не се обвързва с резултатите от производствената дейност и се стимулира само извършването на повече работа, независимо от нейното качество и от сроковете, в които се извършва. Ако такова заплащане можеше да се прилага в началото от създаването на ТКЗС, впоследствие то трябваше да бъде изоставено, за да не става пречка в тяхното развитие. Наложиха се заплащането на труда да се извършва в зависимост от получените резултати.

Първоначално заплащането на труда се обвързваше с изпълнението на плана. В края на годината начисленият и отчетен труд

се съпоставяше с изпълнението на плана и броят на трудодните се увеличаваше или намаляваше в зависимост от степента на неговото изпълнение. В сравнение със заплащането само според количеството на извършената работа това бе крачка напред, защото кооператорите се ръководеха от производствените планове, влагаха максимум усилия за тяхното изпълнение, но се явяваха редица фактори, включително и такива от субективен характер, които оказваха влияние върху равнището на заплащане. Голямо значение за правилното заплащане на труда в ТКЗС има реалността на съставения план, доколкото той е изпълним, създава ли еднакво напрежение за всички производствени единици, а също и природните фактори, особено в изключителни случаи като суша, големи студове и т. н. За премахване на тези недостатъци в много случаи се извършваше коригиране на плановете в края на годината, но и тогава се допускаха слабости от субективен характер.

Следващ етап в развитието на заплащането, подобен на горния, е този, при който за основа при определяне окончателното възнаграждение се взема не планът, а средното му изпълнение за стопанството. Според него заплащането на труда на кооператорите от отделните бригади и звена се определя от това, дали изпълнението на плана е по-добро, или по-лошо от средното за стопанството. Това се препоръчва в години неблагоприятни в климатическо отношение, когато се наблюдава значително неизпълнение на плановете, а също така и в много благоприятни години.

Законът за разпределение според труда се спазва по-пълно, когато заплащането се обвързва с получените производствени резултати, т. е. трудът се заплаща на основата на произведената продукция. В този случай заплащането е в зависимост не само от количеството на вложения труд, но и от получените резултати. И в това отношение не се прилага само един-единствен вариант, а съществуват много разновидности. Начисляване на трудодните започва да се извършва в пряка зависимост от получената продукция, като на всеки 100 кг от даден вид продукция се начислява определено количество трудодни. При това броят на трудодните се определя, като се изхожда от засятата площ, размера на добивите, нормите за работа и оценките им в трудодни. В края на годината се начисляват трудодни за действително получената продукция.

Разновидност на този начин на заплащане е произведената продукция да се изчислява не в количество, а в стойност. Стойностното изразяване на произведената продукция е по-уместно, тъй като с него до голяма степен се характеризира качеството на продукцията, което позволява да се съпоставят различни видове продукция и т. н. Стойностното измерване на произведената продукция е особено необходимо при продуктите, характеризиращи се с бързоменящи се цени, например зеленчуковото производство.

Този начин на определяне заплащането на труда има повече положителни страни от останалите. Кооператорите по-дейно се включват в производството и в ръководството на стопанството, по-

настойчиво се интересуват от нормите и техните оценки, от вътрешностопанското планиране, от агротехниката, повишава се интересът към организацията и отчитането на труда, засилва се самоконтролът за сроците и качествено извършване на работите. Но той има и някои недостатъци. У кооператорите се появява желание да отглеждат предимно култури, които носят по-големи доходи на стопанството, те обръщат по-голямо внимание на ранната и скъпата продукция, поражда се стремеж да отклоняват част от договорираната продукция към свободния пазар, където цените са по-високи. Най-голям недостатък е, че не се държи сметка за разходите, които се правят за производството. Кооператорите не са материално заинтересувани, заплащането им не е обвързано с величината на разходите. А за стопанството не е без значение себестойността на произвежданата продукция. Практиката наложи този начин на заплащане да бъде подобрен, като се обвърже не само с количеството (стойността) на произведената продукция, но и с направените разходи по производството.

ТКЗС започнаха масово да прилагат заплащането на труда според получената чиста продукция (общ доход). Тук още повече се засилва ролята на планирането. На всяка производствена единица се определя план за производство на продукция, както и план за разходите, с които тя ще се произведе. Общата продукция и Материалните разходи се изчисляват в пари. От сумата на общата продукция, като се спаднат материалните разходи, се получава чистата продукция (общият доход). Едновременно с това се планира и разходът на труд за производството на тази обща продукция и създаване на чиста продукция. След това се определя колко трудоводни или пари следва да се начислят на всеки 100 лева чиста продукция.

При такова заплащане освен ~~горесъбрънените~~ положителни страни у кооператорите се засилва и стремежът към икономии на средства, стремеж да произвеждат продукция с по-ниска себестойност. Те знаят, че при производството на едно и също количество продукция ще получат по-високо заплащане в случаите, когато тя е произведена с по-малко разходи. В практиката се наблюдава, че заплащането според чистата продукция обуславя и производството на по-евтина продукция.

Заплащането на труда на ръководните кадри в ТКЗС също търпи изменения и усъвършенствувания. Повременното заплащане, прилагано в първите години от развитието на ТКЗС, постепенно се обвързва с размера на стопанството. То се постави в зависимост от големината на стопанството, от неговата посевна и обработваема площ, от броя на животните. Но така се привилегироваха кадрите в онези стопанства, които са по-големи по площ, независимо от резултатите, които се получават. Затова постепенно се премина към заплащане, обвързано с резултатите от дейността на стопанството.

През 1959 г. с постановление № 77 на Министерския съвет бе препоръчано на ръководния персонал да се заплаща в зависимост

от годишния доход на редовно участвувал кооператор в производството. Този начин на заплащане интересува ръководителите да увеличават общата и стокова продукция, а оттам и средното възнаграждение на кооператорите.

В много ТКЗС заплащането на ръководните кадри се обвързва и с получената чиста продукция. Това ги стимулира да произведат не само повече, но и по-евтина продукция. Обикновено по този начин се определя преди всичко възнаграждението на председателя на ТКЗС. Възнаграждението на останалия ръководен персонал се изчислява в процент към това на председателя в зависимост от тежестта и сложността на работата, която изпълняват, и квалификацията, която трябва да имат.

а) Допълнително заплащане и текущо премиране. Допълнително заплащане е онова, което се дава на кооператорите над основното заплащане за постигнати от тях по-високи резултати при увеличаване на продукцията и намаляване на разходите. Допълнителното заплащане се използва за поощряване инициативата на трудещите се да търсят резерви за увеличаване на производството и производителността на труда, за намаляване себестойността на продукцията. Допълнителното заплащане не трябва да се дава само за свръхпланова продукция, тъй като тя може да зависи не само от вложения труд, но и от реалността на производствено-финансовия план, от размера на разходите, от природните условия и т. н.

Редът и начинът на определяне допълнителното заплащане се решава от общото събрание на кооператорите. През 1959 г. то заемаше 0,40% от доходите за разпределение, през 1960 г. то е вече 1,13% и през 1963 г. — 5,20%. В отделни окръзи и стопанства то е още по-малко. Малкият размер на допълнителното заплащане се дължи главно на подценяване този начин на заплащане и на неизпълнение на плановете за получаване на готова продукция.

Допълнителното заплащане се дава при условие, че е изпълнен планът за общата продукция, за чистата продукция или планът за средните добиви, намалени са материалните разходи за постигнати по-добри резултати от средните за стопанството или че са постигнати по-високи резултати спрямо средните за стопанството през последните няколко години. То може да се дава на отделни производствени единици, които са дали по-добри резултати от средните за стопанството, дори ТКЗС да не е изпълнило общо плана си.

Необходимо е кооперативните стопанства по своя преценка да отделят от 10 до 15% от доходите за труда за допълнително възнаграждение, което трябва да стане основна форма за стимулиране на личната материална заинтересованост на кооператорите за получаване на повече продукция с по-високо качество и с по-малко разходи.

На кооператорите от растениевъдството може да се дава допълнително възнаграждение до 40% от изпълнението на плана за общата продукция в стойност и до 40% от направените икономии

на разходите за единица продукция спрямо плана или спрямо средния разход на стопанството през текущата година; до 50% от преизпълнението на плана за чистата продукция на единица труд от техническите култури и до 30% от преизпълнението на плана за чистата продукция на единица труд от зърнените и фуражните култури, зеленчуците и трайните насаждения. Допълнителното възнаграждение се разпределя между кооператорите според начисленото им основно възнаграждение.

На механизаторите от комплексните бригади и звена също може да се дава допълнително възнаграждение в процент от преизпълнението на плана за общата продукция и до 10% от намалението на себестойността на продукцията.

На кооператорите от животновъдството е правилно да се дава допълнително възнаграждение за получена свръхпланова продукция, за икономия на разходи на единица продукция спрямо плана или спрямо средното процентно изпълнение на плана за разходите, или в процент от свръхплановата чиста продукция на единица труд. При това процентите за различните видове животни са различни във връзка с възможността за получаване на определена продукция, за намаляване на себестойността на един или друг вид продукция за отделното стопанство и общо за народното стопанство и т. н.

На ръководния персонал в ТКЗС допълнителното заплащане зависи от средното допълнително възнаграждение, което получават кооператорите, от съответното стопанство, участък, отрасъл, бригада, ферма, за което отделният ръководител отговаря.

Допълнителното заплащане се дава на съответните кооператори за получени крайни резултати от тяхната дейност и обикновено се определя след приключване на годината и установяване на резултатите от едногодишната дейност на стопанството.

Едновременно с него се прилага и друга форма на поощрение — текущо премиране. То се дава за срочно и качествено извършване на отделни видове работи, за качествено прибиране на продукцията и т. н. Дава се за отделни видове работи и не е свързано нито с крайните резултати, нито с размера на общата или чистата продукция, която трябва да се произведе от отделните производствени единици. Текущото премиране навлиза все по-широко в практиката на ТКЗС и дава положителни резултати в случаите, когато умело се използва и прилага.

В някои стопанства премии се дават за много видове работи, които не винаги се обвързват с определени срокове и с качеството на работата или на продукцията. Премии се дават за изключително важни, малко на брой мероприятия, от провеждането на които зависи изпълнението на плана и получаването на по-качествена продукция, и при положение, че ако не се премират, същите няма да се проведат в срок и качествено, което ще се отрази отрицателно върху доходите на стопанството. Широко приложение намират и премията, давани за редовно участие на кооператорите в работата

на стопанството през годината или в периоди на най-високо трудово напрежение.

С прилагането на реални трудови норми и правилно съотношение в заплащането на труда за различните видове работи се осъществява социалистическият принцип на заплащане според количеството и качеството на вложения труд, а с премията се дава и допълнителна, по-висока оценка на труда за някои видове работи. Но за да не се наруши установеният и предварително определен начин на заплащане, премии следва да се дават само за работи, при които има известни изменения в условията на работа, и за онези, при които се изисква особено високо трудово напрежение и срочно извършване.

ТКЗС следва още в годишните си производствено-финансови планове да предвижда средства за текущо премиране на труда в размер до 4% от доходите за труда. Необходимо е още в началото на годината да се посочват работите, за които ще се дават премии, а през годината, в хода на изпълнението на плана, управителният съвет да разработва допълнителни мероприятия и определя сроковете за извършването им. При определяне размера на премията трябва да се съблюдава тя да не надвишава 50% от икономическия ефект, за който се дава. Също така размерът на премията за изпълнена трудова норма не трябва да надвишава 40% от основното възнаграждение. Премии следва да се изплащат непосредствено след извършване на определените за премиране мероприятия, но не повече от два пъти в месеца.

б) Трудовият и неговата роля. В много ТКЗС трудът на кооператорите, вложен в кооперативното производство, се отчита и измерва в трудовни. С него се определя разходът на труд за всеки вид селскостопанска работа. С помощта на трудовия всички конкретни форми на производствената дейност на кооператорите, като запазват своите качествени различия, получават обществена оценка. Трудовият не трябва да се смесва с човекодния. Посредством трудовия се измерва не работното време, а различните видове труд или един и същ вид труд, но с различна производителност. С това в рамките на отделното стопанство се осигурява прилагането на принципа „за равен труд — равна заплата“.

Трудовият в вътрешностопанска мярка за разход на труд на кооператорите в общественото стопанство. Едновременно с това чрез трудовия се определя и участието на всеки кооператор в разпределението на доходите за труд. Той се явява едновременно и мярка на труда, и мярка на потреблението. Между трудовия като мярка на труда и трудовия като мярка на потреблението има тясна и неразривна връзка. Трудовият като мярка на труда определя и дела от кооперативните доходи, които се пада на отделния кооператор, т. е. трудовия като мярка на потреблението.

Но между трудовия като мярка на труда и трудовия като мярка на потреблението съществува и известна разлика. На първо място трудовият като мярка на труда включва в себе си повече

стойност, отколкото трудовият като мярка на потреблението. Първият е по-голям с размера на стойността, създадена от труда за обществото. Тази стойност е също резултат на труда, но не се получава непосредствено от своя създател, а се използва от обществото. Разбира се, разликата между трудовия като мярка на труда и като мярка на потреблението не е цялата стойност, създадена от труда за обществото. Отделянето на една част от доходите не трябва да се такува като абсолютна разлика между трудовия като мярка на труда и трудовия като мярка на потреблението. В последна сметка тази част от доходите е насочена към увеличаване на неделния фонд, към увеличаване на общественото богатство на ТКЗС. В това се изразява и съчетаването на обществените с личните интереси на кооператорите. Другата част от отделните доходи (потребителските фондове) се използва под различни форми пак от кооператорите.

Освен това докато трудовият като мярка на труда дава възможност веднага да се измери трудовото участие на всеки кооператор, то като мярка на потреблението той не може да се използва веднага, за да се определи размерът на потреблението.

Много икономисти поддържат, че възникването и използването на трудовия в практиката на ТКЗС е някаква случайност или даже грешка. Ако разгледаме притиците, породили необходимостта от трудовия, ще видим обективната необходимост от неговото използване.

Всичко наред селячеството е водило натурално или полунатурално стопанство. В голяма степен то е било самозадоволяващо се, с много ниска стоковост. Този характер на селскостопанското производство в частните стопанства се пренася до голяма степен и в новосъздадените ТКЗС. Селяните, привикнали на самозадоволяване, изискват да получават от кооперативното стопанство не паря, а преди всичко и на първо място продукти. Данните говорят, че натуралните доходи и заплащането в натура в началните години от развитието на ТКЗС са преобладаващи. Недостатъчната стоковост на продукцията позволява на стопанствата да се разплащат със своите членове именно в натура. Заплащането на труда на кооператорите зависи от създадения в стопанството доход. При недостатъчно икономически укрепнали стопанства, при несигурност в постигане на предвидените доходи не е правилно и възможно да се използват парите като мярка на труда. За тази цел е необходима особена мярка за вложения труд. С нея трябва да се посоти за каква част от бъдещия доход, от дохода, който ще се реализира, има право всеки кооператор, а не за какъв размер доход има право. Това е крайно необходимо в случаите, когато окончателният размер на фонда за заплащане на труда в отделното стопанство се установява едва в края на годината, след завършване на всички селскостопански работи. На определен етап от развитието на ТКЗС трудовият се явява единствената възможна оценка на изразходвания от кооператорите труд и мярка на техните доходи. Той изигра важ-

на роля за отчитане труда на кооператорите и разпределението на доходите.

В своето съдържание трудовият претърпя значително изменение: от простия израз на един работен ден, независимо от количеството и качеството на работата, до единица за отчитане на определено количество и качество работа, независимо от времето, необходимо за нейното изпълнение. Трудът на отделния кооператор се изразява в трудовия като част от съвкупния труд и затова получава обществена оценка. В трудовия се изразява принципът на равенство при социализма. В този смисъл трудовият изразява социалистически производствени отношения между кооператорите.

Заедно с това трудовият е съпроводен и с редица недостатъци. Той не съдържа в себе си конкретно количество труд и време и затова не може обективно да отрази разхода на труд за производството на един или друг продукт. Нещо повече, той не е единствена мярка за разпределение на доходите между кооператорите. Трудът на кооператорите даже в рамките на едно стопанство сега се измерва освен с трудовия, още с пари и в натура. Голямото разнообразие на формите на допълнително заплащане води към това, че често тази част на заплащане на труда превишава полученото от кооператорите за трудовите.

Наличието на трудовия, особено в челните стопанства, не съдейства за ръста и укрепването на общественото стопанство. Трудовият пречи за увеличаване на стоковостта в стопанствата, не дава възможност на отделния кооператор да види реалния размер на своя труд, а ръководството пък не вижда производствените разходи и рентабилността на отделните отрасли. Разпределението на доходите по трудови в края на годината отдалечава много времето на влагане на труд и времето на неговото заплащане. Това намалява заинтересоваността на кооператорите от общественото производство. Някои икономисти изказват мнението, че трудовият е специфична мярка за труд в ТКЗС, че той е обективно необходима категория на ТКЗС във всички етапи на тяхното развитие, че самата природа на ТКЗС предполага наличието на трудовия.

Същността на трудовия, разбира се, не е в природата на кооперативните стопанства, не е в особеностите на кооперативната форма на собственост, а в нивото на икономическото развитие на ТКЗС като цяло, в наличието на продукти и пари за разпределение на труда. Като икономическа категория трудовият е обективна категория в ТКЗС през определен период от тяхното развитие. Целта на всяко кооперативно стопанство е да „укрепва“ трудовия, да се осигурява по-високо и по-стабилно възнаграждение на всеки трудовия. И това се постига със стабилизиране на икономиката на отделното стопанство. Но с „укрепването“ трудовият започва да става вече формална мярка на труда и потреблението. Трудовият се изпразва от съдържание и по тази причина вместо да съдейства, той се превръща в пречка за развитието на ТКЗС. Затова трудовият при известни условия става ненужен, отмира.

По такъв начин трудовият като мярка за отчитане разхода на труд е обусловен от равнището на развитие на икономиката в стопанството и се явява единствено възможно и необходимо средство за разпределение на доходите между членовете на стопанството само дотогава, докато равнището на развитие на общественото стопанство не създаде условия за гарантирано заплащане на техния труд.

в) Парично заплащане на труда. На сегашния етап от развитието на ТКЗС трудът на кооператорите в отделните стопанства се заплаща по различен начин. В едни ТКЗС фактически реализираният доход в края на годината се разпределя по трудоводни. В други се осъществява гарантирано заплащане на трудоводния. Трети минават към гарантирано парично заплащане.

При заплащане на труда по трудоводни текущото отчитане на труда се извършва както във физически единици (декари, тонове и т. н.), така и в трудоводни. Фондът на индивидуалното потребление се установява в края на годината след изпълнение на задълженията към държавата, отчисление на определена част за фондовете на стопанството.

При гарантираното заплащане на трудоводния, когато последният значително е „укрепнал“, текущото отчитане на труда е пак същото, но формирането на фонда за разпределение на труда протича по-различно. По-развитото стопанство и добре съставеният производствено-финансов план позволяват ежесечно да се заплаща трудът на кооператорите по предварително определен размер. Фондът за разпределение се установява не стихийно, не като остатък, а като напълно самостоятелна величина, определена от плановото възнаграждение на трудоводния и броя на трудоводните. Трудовият става изражение на определена стойност (продукти и пари), той се превръща от активно действащо оръдие за разпределение на дохода във формална единица, по същество дублира ролята на парите, губейки с това своето самостоятелно значение. Затова при гарантираното заплащане необходимостта от използване на трудоводния постепенно намалява.

При гарантираното парично заплащане на труда текущото отчитане за извършената работа се прави с помощта на норми за работа и установени разценки за тяхното разпределение. Но за разлика от горните два случая, разценките се установяват не в трудоводни, а непосредствено в пари. При такава форма на заплащане на труда фондът за разпределение по труда се установява като сума от всичките парични начисления, извършени в стопанството през течение на годината, а изработеното се заплаща ежесечно.

Като се опират на опита от ежесечното авансиране, повишавайки стоковостта на кооперативното производство и увеличавайки паричните доходи, много стопанства минават към твърдо гарантирано заплащане на труда на кооператорите.

По своето влияние върху производството гарантираното парично заплащане е сходно с работната заплата. То създава увереност

у кооператорите, че техният труд напълно ще се заплати в планирания размер и способствува за повишаване материалната заинтересованост на кооператорите. В резултат от прилагането на това заплащане се повишава трудовата активност на кооператорите, увеличава се производството на селскостопански продукти, расте производителността на труда.

При гарантираното заплащане на трудоденя той придобива ново качество — получава конкретно парично съдържание, но губи своето значение, изпразва се от съдържание. Например гарантираното заплащане на трудоденя в дадено ТКЗС е 2,50 лева. За извършване на определена работа се начисляват два трудоденя, за която работа със сигурност се знае, че ще се получат 5 лева. При това положение трудоденят става излишен, тъй като изпълнението на работата може да се оцени направо за 5 лева. Затова твърдото ежемесечно авансиране и пълното гарантирано заплащане на трудоденя се явяват преходна форма към парично заплащане на труда на кооператорите без начисляване на трудодни.

Трудоденят възниква по време, когато стопанствата бяха икономически слаби и техните доходи се състояха главно от натурална продукция. Сега положението за повече ТКЗС е друго, те укрепнаха, достигнаха по-голяма финансва устойчивост. Паричните доходи особено през последните години нараснаха значително. Увеличи се ролята на парите не само в стокооборота между града и селото, но и във вътрешния живот на стопанствата. Ръстът на паричните постъпления в стопанствата измени структурата на доходите, съотношението между паричната и натуралната част в заплащането на труда на кооператорите. Понастоящем при абсолютно увеличение на заплащането на кооператорите преобладаваща част заемат парите. В това се заключават и обективните условия за преминаване от заплащане на труда по трудодни към по-съвършено заплащане — паричното.

Съществува мнение, че при паричното заплащане възнаграждението на кооператорите се извършва само в пари. Това не е вярно. Както при използване на трудоденя може да се заплаща и в пари, и в натура или само в пари, така и при паричното заплащане се заплаща и в пари, и в натура или само в пари. Естествено при паричното заплащане структурата на възнаграждението (пари и натура) е по-различна.

Същността на паричното заплащане се състои в това, че изпълнението на всички норми за работа или произведена единица продукция се оценява не в трудодни, а непосредствено в пари. За конкретния труд на всеки кооператор се начислява определена сума пари, съставляваща част или пълното заплащане на изразходвания от него труд. Такава форма на заплащане на труда е по-ясна и достъпна за кооператорите, тя им дава конкретна представа за реалния размер на тяхната изработка. Начисленото възнаграждение на кооператорите по твърди разценки се заплаща ежемесечно, независимо от крайните резултати на стопанската дейност през годината.

Преимущества на паричното заплащане са очевидни. То позволява да се осигури строг контрол чрез лева, по-правилно да се планира съотношението между фонда на натрупването и фонда на индивидуалното и общественото потребление на кооператорите в съответствие с достигнатото равнище на производителността на труда. Паричното заплащане позволява трудовите разходи на кооператорите да се измерват в парично изражение, да се включват тези разходи в себестойността на продукцията. С това се премахва и един от сериозните недостатъци на отчетността на ТКЗС, затрудняващи изчисляването на себестойността на продукцията.

С преминаване към парично заплащане на труда се установява и гарантирано предаване на селскостопански произведения на кооператорите. В ТКЗС това се наблюдава предимно с пшеницата и някои фуражи, които се дават в количество, необходимо за задоволяване на целогодишните лични нужди на кооператорите. В някои случаи възнаграждението на кооператорите се заплаща в натура с известен процент 20 — 30%. В отделни стопанства се определя и максималното количество продукти от даден вид, които могат да се дадат на кооператорите. Например 25% от заплащането се дава в натура, но не повече от 300 кг пшеница; разликата се заплаща пак в пари.

По тези въпроси се извършват опити и практиката ще покаже кое ще бъде най-изгодно. Като получават редовно пари за вложения труд, кооператорите имат пълна възможност да купуват продукти в такива количества и качества, които в най-пълна степен ще задоволяват техните лични потреби. За това обаче е необходимо такова развитие на икономиката на ТКЗС, което ще осигури по-голяма, почти целогодишна заетост на кооператорите в производството и осигуряване на парично заплащане в предвидения размер.

При паричното заплащане на труда най-пълно се съчетават интересите на държавата, на кооператорите и на ТКЗС. По-голяма част от продукцията става стокова, увеличават се паричните доходи и отчисленията за фондовете, опростява се отчитането и заплащането на труда, създава се възможност за изчисляване на себестойността. Това от своя страна спомага за внедряване на стопанската сметка в ТКЗС и отделните му производствени единици.

Преминаването към парично заплащане на труда не е проста смяна на трудовеня с парична оценка на труда. Този начин може да се прилага с успех в икономически силните стопанства. Що се отнася до по-слабите стопанства, те могат да минат към парично заплащане по пътя на всестранно укрепване на общественото стопанство и постоянно повишаване на заплащането на трудовеня. Трудовенят не трябва да се отменя с решение, той може да отмре само при условие на всестранно развито и високостокково производство в ТКЗС. При това процесът на отмиране на трудовеня става не чрез отслабване, а чрез всестранното му укрепване.

4. ЗАПЛАЩАНЕ НА ТРУДА В ДЗС

Заплащането на труда в ДЗС през годината се извършва по следно-пропорционалната система, а в края на годината, в зависимост от изпълнението на плана, по следно-премиалната система. Освен това ~~ня част от работниците~~ се заплаща и по повременната система. През последните години отделни ДЗС направиха успешни опити с приложението на акордно-премиалната система, при използването на която се получават много добри резултати.

Трудът на работниците, вложен в растениевъдството, се заплаща в зависимост от тежестта на работата. Различните видове работи се разпределят в пет разряда и за всеки един разряд е установена съответно тарифна ставка:

Разряди	I	II	III	IV	V
Ставки	2,0	2,10	2,20	2,43	2,64

За особено тежки, специални работи се заплаща по ставката на V разряд, увеличена с 20%. При промяна на условията на работа през течение на годината нормите могат да бъдат намалени или увеличени до 15%.

Работникът получава възнаграждение пропорционално на изпълнението на дневната трудова норма. В случаите, когато работникът се е явил на работа, но по вина на стопанството или поради лошо време не може да извърши работата, за която е ангажиран, той се премества на друга подходяща работа. Ако няма такава възможност, заплаща му се 80% от ставката за съответния разряд.

В края на годината след установяване на резултатите от дейността на работниците в отделните бригади при необходимост им се дава и премиално възнаграждение. То се дава в размер до 40% от стойността на свръхплановата продукция, изчислена по продажни цени. Премиалното възнаграждение се разпределя — 8% за бригадира и 92% за работниците. Работниците имат право на премиално възнаграждение, ако са работили в стопанството най-малко 60 работни дена, а бригадирът — 6 месеца. Премиалното възнаграждение се разпределя пропорционално на основното заплащане.

В животновъдството работниците се делят на основни и спомагателни. Основни са тези, на които са зачислени животните и инвентарът. Спомагателните са в помощ на основните работници за превозване на фураж, вода, торове, за почистване и т. н. На всеки пет работника се назначава по един сменен, който получава 80 — 90% от средния размер на заплащането на основните работници.

Основа за изчисляване възнаграждението на труда в животновъдството е количеството получена продукция — мляко, прираст, приплоди, вълна, яйца и т. н.

Премиалното възнаграждение се установява по същия начин, както и в растениевъдството — до 40% от свръхплановата продукция по планова себестойност. Разпределението на премиалното възнаграждение не става на основата на фонда на работната заплата, а на фактически получената продукция. Премиалното възнагражде-

ние не трябва да надхвърля 30% от годишната работна заплата на отделния работник.

Бригадирите на животновъдни бригади имат право на 120% от средното премиално възнаграждение на работниците, като се вземат предвид всички работници, включително и тези, които не са получили премиално възнаграждение.

Спомагателните работници получават до 90% от средното премиално възнаграждение на основните работници.

Административният персонал също има право на премиално възнаграждение. Но за това е необходимо планът да е изпълнен количествено, да е предадена на държавата предвидената продукция, да не е увеличена себестойността на продукцията и да не е допусната трудова злополука, причинила смърт. Премиалното възнаграждение на административния персонал не може да надхвърля 60% от годишния фонд на работната заплата. Освен това право на премиално възнаграждение имат само тези, които са работили най-малко шест месеца в стопанството.

ГЛАВА XVII

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ФИНАНСОВИТЕ СРЕДСТВА

1. ОСОБЕНОСТИ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ФИНАНСОВИТЕ СРЕДСТВА В СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Организацията и правилното водене на финансовата дейност в селскостопанските предприятия има важно значение за тяхното нормално функциониране. Финансовото стопанство на ТКЗС и ДЗС представлява система от техните икономически отношения, свързани с планомерното постъпване и изразходване на паричните ресурси. Финансовата дейност на всяко селскостопанско предприятие включва разплащанията за реализация на селскостопанската продукция, за придобиване на средства за производство, за извършени работи, отношенията с банката във връзка със съхранението на свободните парични средства и с кредитите, отпускани на стопанствата, разплащанията за вложения труд от работниците и кооператорите, отчисленията от доходите за държавния бюджет, както и постъпленията на средства от бюджета, сметките, свързани с организацията на междукооперативните предприятия, разчетите с други предприятия, организации и лица.

Финансовото състояние на селскостопанските предприятия зависи от резултатите от тяхната производствена дейност. От своя страна производствената дейност също е в зависимост от финансовото състояние. Производствената и финансовата дейност на предприятията са взаимно обвързани, те са две страни на процеса на общественото възпроизводство. Финансите на ТКЗС и ДЗС, както и на другите предприятия, са органически свързани с общодържавните финанси, с държавния бюджет, с банковите институти.

Особеностите на селскостопанското производство и по-специално неговата сезонност, неравномерността в разходването на средства и тяхното постъпление оказват голямо влияние и върху финансовата дейност. В селското стопанство през различните месеци се извършват различни по размер разходи. Различие съществува и в постъпленията на парични средства по месеци. При това между времето на разходване на средства и получаване на приходи има дълъг период от време. Това особено ярко е изразено в растениевъдството.

За отглеждане на някои култури в течение на 3, 5, дори 10 месеца се извършват само разходи. Приходите постъпват наведнъж, след прибиране на реколтата, през точно определен период. Поради това една от причините за развитието на селскостопанските предприятия като многоотраслови е именно осигуряването на по-голяма равномерност в разходването и постъпването на парични средства.

Освен това характерът и особеностите на производствения процес се отразяват и върху кръгооборота на средствата. Тъй като част от селскостопанската продукция може да се използва и като предмети за потребление и като средства за производство, движението на цялата продукция не става в парична форма. Голяма част от основните и оборотните средства на ТКЗС и ДЗС се възпроизвежда в натурална форма в самите предприятия. Финансовите средства не обхващат всички средства на ТКЗС и ДЗС, а паричните отношения не обхващат цялата сфера на разпределение. Поради тази причина за селскостопанските предприятия е характерен големият относителен дял на вътрешностопанския оборот на произведената продукция. Тази част от продукцията не се включва в паричните приходи и разходи на стопанствата.

Освен тези особености съществуват и други, които са породени от различието във формата на собственост в ТКЗС и ДЗС.

При образуване на ДЗС държавата им предоставя основни и оборотни средства, които образуват техния уставен фонд. Той се увеличава както за сметка на вътрешните натрупвания в стопанството, така и за сметка на финансиране от бюджета на държавата. При образуване на ТКЗС първоначалният източник на средства е внасяното от кооператорите имущество. Последното се дели на неделим фонд и на инвентарни вноски. Неделимият фонд не се връща, не се разпределя за възнаграждение на труда, представлява неделимо имущество на ТКЗС. Инвентарните вноски се връщат в течение на определен период или при напускане на стопанството.

За полъване на собствените оборотни средства ДЗС могат да получат такива и от държавния бюджет. ТКЗС не се финансират за сметка на бюджета, а получават само кредити от банката. ТКЗС имат право да продават своите основни средства на други предприятия и стопанства, докато ДЗС нямат право да продават едно на друго основни средства. С разпореждане на висшестоящата организация такива средства могат да се прехвърлят безвъзмездно от едно ДЗС на друго, с което се изменя и уставният им фонд.

Различие има и по отношение участието на ТКЗС и ДЗС в общонаролните натрупвания. ДЗС отчисляват в приход на държавния бюджет част от плановата и свръхплановата си печалба, а ТКЗС внасят в държавния бюджет данък върху общия доход.

Известни различия съществуват и по отношение на заплащането на труда в ТКЗС и ДЗС. Но с по-нататъшното развитие на ТКЗС, с постепенното преминаване към твърдо парично заплащане тази разлика постепенно ще намалява, докато напълно изчезне.

2. УСКОРЯВАНЕ НА ОБРЪЩАЕМОСТТА НА ОБОРОТНИТЕ СРЕДСТВА

Всяко селскостопанско предприятие разполага с определен размер собствени основни и оборотни средства. Оборотните средства са предназначени да покриват минималните потребности на стопанството от семена, фуражи, горивни и смазочни материали, торове, медикаменти, млади животни и животни за угодяване, разходи по незавършеното производство и т. н. Недостигът от оборотни средства стопанствата покриват със заем от банката. Заемите се използват главно за покриване на сезонните потребности.

Процесът на кръгооборота на средствата е важен фактор в организацията на финансовото стопанство на отделното предприятие. Той характеризира използването на основните и оборотни средства в предприятието и в това отношение има голямо практическо значение. Мерките, насочени към подобряване на кръгооборота на средствата, са едни от най-важните задачи на режима за икономии и стопанската сметка.

По отношение използването на оборотните средства селскостопанските предприятия следва да решат редица задачи, по-важни от които са: ускоряване обръщаемостта на оборотните средства, повишаване относителния дял на производствения стадий и намаляване относителния дял на паричния стадий и стадия на реализацията и осигуряване на по-голяма равномерност при обръщението на оборотните средства през годината.

При решаването на тези задачи в ТКЗС и ДЗС е необходимо да се имат предвид особеностите на селскостопанския производствен процес, които се отразяват и върху използването на оборотните средства. Те са многообразието на застъпваните отрасли, влиянието на природните условия и сезонността в производството.

Тези особености обуславят неравномерността в кръгооборота на средствата. Неравномерност съществува и в някои промишлени предприятия, но главно в онези отрасли на промишлеността, които са свързани със селското стопанство (преработка на захарно цвекло, зеленчуци, плодове и др.). Кръгооборотът на средствата в селскостопанските предприятия се характеризира със следните особености: голяма продължителност на цикъла на кръгооборота на средствата, като за отделните производства тя не е еднаква; голяма продължителност на производствения цикъл, особено при растениевъдството; голям относителен дял на производствения цикъл в общия цикъл на кръгооборота; редица особености и неравномерности при нарастване на вложенията на средства за производство; голям относителен дял и особености на вътрешния оборот на средствата; в основните отрасли на селското стопанство липсва едновременност на престояване на оборотните средства в различните стадии на оборота; освобождаване на средствата от производствения цикъл наведнъж и в кратък период от време, при получаване на продукцията, което е особено характерно за растениевъдството.

Един от характерните показатели за най-рационалното използ-

зуване на финансовите средства в отделните ТКЗС и ДЗС е скоростта на оборота на оборотните средства. Тя се определя от отношението на стойността на произведената продукция към средния размер на оборотните средства за определен период, обикновено година. Скоростта на оборота на средствата зависи от времето на производството, през течение на което тези средства се намират в сферата на производството, и от времето, през което те се намират в сферата на обръщението. Ускоряването на обръщаемостта на оборотните средства не се постига по същия начин, както е в промишлеността. Тук възможностите са значително ограничени от биологичните закони и природните условия. Производственият цикъл в някои отрасли не може да се изменя произволно или ако това е възможно, то е в съвсем ограничени рамки, без съществено практическо значение. Това не значи, че в селското стопанство няма и не трябва да се търсят възможности за ускоряване обръщаемостта на оборотните средства. Така например производствените запаси в селското стопанство не може да се намаляват както в промишлеността. Нещо повече, за редица производствени запаси като семена, фураж, горива и др. успешното изпълнение на плана, производството на повече продукция зависи именно от наличието на достатъчно запаси. Особено характерно в това отношение е животновъдството. Главен резерв за производство на повече животинска продукция е именно наличието на солидна фуражна база, т. е. достатъчно запаси от фураж.

В селското стопанство основна задача за ускоряване обръщаемостта на оборотните средства се явява увеличението производството на продукция на един лев оборотни средства. Това може да се постигне чрез специализацията, правилното съчетание на отраслите, нарастване на добивите и продуктивността на животните, намаляване себестойността на различните видове продукция и т. н.

Обръщаемостта на оборотните средства може да се увеличи и чрез застъпване на по-високодобивни и ранозрејни сортове от различните култури, на по-високопродуктивни животни. Възможности за ускоряване на обръщаемостта на средствата има и при някои от производствените запаси. В редица случаи се държат свръхнормативни запаси особено от запасни части, малоценни и малотрайни предмети, които утежняват финансовото състояние на стопанството. Такива запаси следва своевременно да бъдат намалявани.

Резерв за ускоряване на обръщаемостта на средствата представлява и намаляването на дебиторската задлъжнялост, своевременната реализация на готовата продукция, недопускане преавансирано на кооператори и т. н.

КРЕДИТИРАНЕ ПРОИЗВОДСТВЕНАТА ДЕЯНОСТ НА ТКЗС

Българска народна банка кредитира ТКЗС за извършване на преките и косвени разходи, предвидени в производствено-финансовия план на стопанствата. Банката кредитира и междудооперативните предприятия за производствената им дейност.

За да могат ТКЗС да ползуват краткосрочни заеми от банката, трябва да бъдат спазени някои условия:

а) Заемите трябва да са предвидени за ползуване и издължаване в одобрения от общото събрание на кооператорите годишен производствено-финансов план. Ако се яви нужда от допълнителни средства поради изменение на производствената програма заеми могат да се отпуснат и въз основа на решение на управителния съвет на ТКЗС, което подлежи на одобрение от първото общо събрание.

б) Стопанствата трябва да са възстановили предвидените по финансовия план отклонени оборотни средства в инвестиции от минали години.

в) Да имат редовна първична и счетоводна отчетност.

г) Да не се допуска нарушение на разпореденията на устава за съхранение на даричните средства в банката.

д) Да имат сключени договори с изкупвателните организации в определените от правителството срокове, за продажба на предвидените в производствено-финансовия план количества селскостопански произведения.

е) Заемите да са запланувани в кредитния план на банката.

ж) Междukoоперативните предприятия да са представили гаранционни писма от ТКЗС — техни членове, че ако поради реализирана загуба не могат да издължат заемите си, дават право на банката да изисква издължаването на същите от текущите им сметки, пропорционално на деловото им участие.

В определените срокове всяко стопанство дава заявка за необходимите му заеми през отделните тримесечия. Банката анализира заявките на стопанствата, като има предвид и остатъка, който дължат стопанствата към банката. Банката прави обобщен план за заявките на всички обслужвани от нея ТКЗС по тримесечия. В този план се посочва исканият размер на заемите от ТКЗС и възможностите за отпускане на заеми с оглед определения лимит на банката за раздаване на заеми.

Банката установява отделно за всяко стопанство и общо за всички обслужвани от нея ТКЗС така наречения изходящ лимит, т. е. дълга на всяко стопанство към края на съответното тримесечие. За да се установи изходящият лимит, е необходимо да се знае каква е задължиялостта на ТКЗС в началото на планирания период, какви заеми ще се отпуснат през този период, какво ще погаси ТКЗС от своето задължение към банката, какво задължение ще остане към края на периода.

Установяването на изходящ лимит е необходимо, за да се знае в какви размери банката ще кредитира всяко ТКЗС през тримесечието. При определяне на изходящия лимит се имат предвид и сумите на стопанството до оборотния фонд.

За всяко тримесечие на ТКЗС се определя и лимит за плащане, който представлява сумата на преките и косвените разходи, предвидени за изплащане през отделните тримесечия в годишния про-

изводствено-финансов план на стопанството за изпълнение на производствената програма, и служи за определяне размера, до който може да се изплащат разходите на ТКЗС от специалната заемна сметка през отделните тримесечия.

Срокът за окончателното издължаване на заема се определя съобразно финансовия план на ТКЗС през месеца, когато паричните постъпления от началото на годината надвишават разходите. Конкретната дата се установява от ръководството на стопанството и управителя на банката. Ако от изчисленията за установяване размера на заемите по финансовия план на ТКЗС се покаже, че изплащането на заемите не може да стане до края на годината, те се насрочват с условен срок за издължаване до 31 януари на следващата година. Сроковете за тяхното плащане се определят въз основа на плановете за продажба на наличната продукция, ако не се издължат със средства от заемите, отпускани на ТКЗС срещу опаричена продукция.

От специалната заемна сметка се изплащат всички разходи по плана за текущата година. Плащания на данъци, задължения към МТС, застраховки, пенсионни вноски, отчисления по фондовете и пр. се извършват не по-рано от 2—3 дена преди настъпване на крайните срокове за отделните видове плащания, а за амортизационните отчисления — след изтичане на периода

Закупуваните стоки, материали и услуги се приемат за кредитиране по цени, непревишаващи единните държавни цени на дребно или цените на стоките и услугите, определени в действащите тарифи.

Кредитирането за авансиране на кооператорите за вложения труд в кооперативното стопанство през течение на годината се извършва на база до 70% от плановия размер на паричната част за заплащане на труда. След изясняване на изгледите за реколтата — до 80% от паричната част на очакваното заплащане на труда за годината. За целта бийковият клон съвместно с окръжния народен съвет и ТКЗС ежегодно след изясняване на очаквания резултат от реколтата (към 31 август за зърненопроизводителните райони и към 30 септември за останалите райони) прави оценка за очакваното изпълнение на производствено-финансовия план на стопанството и в зависимост от резултатите определя размера за авансиране труда на кооператорите. Ако се налага, такава оценка може да се извърши и преди посочените срокове, а така също и по месеци, съобразно с хода на изпълнението на плановете до края на годината.

Когато от оценката за изпълнението на производствено-финансовия план се установи, че с очакваните постъпления от дейността за текущата година не ще могат да се издължат банковите заеми, банката спира изплащането от специалната заемна сметка. Изключение от това се допуска при плащанията за авансиране на кооператорите до 80% от размера на очакваното изпълнение на плана и за разходи по прибиране на реколтата.

По преценка на банката от специалната заемна сметка могат

да се отпускат средства и в брой за закупуване от членовете на ТКЗС и частните стопани на добитък за сезонно млекуване и угояване, естествени торове, семена и фуражи, както и материали за домакински нужди и др.

По време на кредитирането всички постъпления от производствената дейност на ТКЗС от текущата година се отнасят по специалната заемна сметка. Когато по независещи от ТКЗС причини по лучаването на предвидените по производствено-финансовия план парични приходи се забави и ТКЗС са взели мерки за събирането им, банката може да отсрочи заемите за срок до 45 дни. При особени случаи по предложение на Министерството на селскостопанското производство и с разрешение на централното управление на банката заемите могат да се отсрочат и за по-дълго време.

При кредитиране на ТКЗС с оборотни средства особено внимание се обръща на предварителния банков контрол. Банковите клонове са длъжни да оказват помощ за своевременно и реално съставяне на годишните производствено-финансови планове. Освен това банката следи и за изпълнение на плановете. За целта тя прави проверка в ТКЗС най-малко веднъж на тримесечие. Проверката обхваща: приходната част на плана (постъпленията на суми, провежданите мероприятия, мерките за изпълнение на плановете); разходната част на плана (дали разходите са в по-голям или в по-малък размер от предвидените, причините за това, реализирани ли са икономии, има ли възможност за такива); дали изтеглените суми от банката се употребяват за целта, има ли свръхпланови запаси и т. н. Банката следи също така как ТКЗС и изкупвателните организации изпълняват задълженията си по договорите.

4. КРЕДИТИРАНЕ НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ В ТКЗС

Съгласно своя устав и съответни правителствени разпореждания БНБ кредитира капиталните вложения на ТКЗС, основния ремонт на основните средства и други капитални разходи въз основа на производствено-финансовите планове на стопанствата. По начало капиталните вложения на ТКЗС се осъществяват със средства на неделимия фонд. Банката отпуска заеми на стопанствата само като допълнителен източник за капиталните вложения. Тези заеми се погасяват със средства на неделимия фонд.

Българска народна банка кредитира дългосрочно ТКЗС за следните мероприятия :

а. Постройка на стопански сгради, други строежи, електрификация на стопанските дворове със срок за издължаване на заема 20 години, като изплащането започва от четвъртата година.

б. Хидромелиоративното строителство — със същите срокове.

в. Закупуването на работни и продуктивни животни за основните стада. Срокът за изплащането на заема е в зависимост от възрастта на животните. За животни до петгодишна възраст заемът се погасява за 8 години, като изплащането започва от седмата година,

за животни до 7-годишна възраст — съответно 6 и 5 години, а за животни до 10-годишна възраст — съответно 4 и 3 години. Заемите за покупка на дребен добитък се отпускат със срок за погасяване 5 години, като изплащането започва от втората година.

г. Снабдяване с машини, транспортни средства, селскостопански и друг инвентар. Срокът за погасяване на заема е 10 години, а изплащането започва от втората година.

д. Трани насаждения, включително ~~коловете и телените~~ конструкции. Сроковете за погасяване са ~~различни за различните~~ видове трани насаждения: за овощни градини — кайсии, заемът се погасява за 10 г., като изплащането започва от 5-та година, за овощни градини-праскови, съответно 10 и 4, за лозя — 15 и 4, за лозови маточници — 15 и 3, за ягоди — 4 и 2, за малини — 10 и 4 години.

е. Парници и леки оранжерии — със срок на заема 4 години и изплащане от третата година.

ж. За мероприятия във връзка с рибовъдството и риболова — със срок на заема 5 години и изплащане от втората година.

з. За други капитални вложения, възложени на ТКЗС със специални правителствени разпоредби. Сроковете на издължаване са посочени в същите разпоредби.

Сроковете за издължаване на заемите са установени с оглед времето на възстановяване разходите от осъществените капитални вложения. Те са максимални и могат да бъдат намалени, когато ТКЗС имат възможност и поискат това.

ТКЗС могат да бъдат кредитирани за участие в съвместно строителство с други ТКЗС, организации и предприятия, свързани с производствената им дейност, включително и за изграждането на хидромелиоративни обекти.

Обект на кредитиране са всички разходи по горенаброените капитални вложения ~~до пълната стойност на отделния обект~~, включително и трудът, вложен от членовете-кооператори.

Банката не отпуска дългосрочни заеми за покупка на употребявани основни средства; покупка на основни средства от частни лица с изключение на животните за основните етада; покупка на основни средства с единична стойност до 200 лева; строеж и покупка на административни сгради, културни домове, почивни станции и др.; основен ремонт на основните средства; птици за основни етада; пчелни роеве; покупка на едър рогат добитък над 10 години. Тези капитални вложения се посрещат само със собствени средства на ТКЗС.

Дългосрочните кредити за капитални вложения на ТКЗС се разрешават при следните условия: капиталните вложения и средствата за тяхното осъществяване да са предвидени в производствено-финансовия план, да има решение на общото събрание на ТКЗС за искане на кредит, да са обезпечени по плана минимум 20% собствени средства за дялово участие в мероприятията, за които се иска такова участие.

Дяловото участие се установява спрямо общата стойност на всички капитални вложения, които са обект на дългосрочно кредитиране. За някои обекти ТКЗС могат да ползват заеми за пълна им сметна стойност, а при осъществяване на други капитални вложения стопанствата могат да ползват само собствени средства, но така, че общо за всички капитални вложения задължително да се осигури минималното дялово участие. По този начин банковият кредит не се разпръсква за много обекти, улеснява се контролът от страна на банката. От друга страна, ТКЗС могат да извършват някои капитални вложения само с банков кредит още в началото на годината, а други — само със собствени средства от неделимия фонд, когато се наберат достатъчно такива.

Икономически укрепналите ТКЗС могат да участвуват в мероприятията с повече от 20% собствени средства или изобщо да не ползват заеми за капитални вложения, ако разполагат с достатъчно средства по неделимия фонд.

На ТКЗС се разрешават банкови заеми без дялово участие със собствени средства за оранжерии, хидромелиоративни обекти, продуктивни животни, създаване на трайни насаждения. Без дялово участие се разрешават и всички заеми на новоосновените и масовизираните ТКЗС до две години от основаването им, респективно от годината на масовото навлизане на нови членове, и на икономически изоставащите ТКЗС, признати за такива с постановления на Министерския съвет.

Към заявлението до съответния банков клон за необходимите му кредити за капитални вложения през годината ТКЗС прилага препис-извлечение от протокола на общото събрание на кооператорите за размера на искания дългосрочен заем, препис от утвърдения производствено-финансов план заедно с пояснителни таблици към раздела за капиталните вложения, финансови сметки и проектосметни документации за капиталните вложения. Към тези документи се прилагат също годишният баланс, анализ на баланса и справка за отклонените инвестиционни средства.

От страна на банката се прави проверка, правилно ли са планирани постъпленията по неделимия фонд, обвързан ли е планът за капиталните вложения и за основния ремонт с необходимите средства и материали, осигурява ли се погасяването на вноските за ползувани вече заеми, оправдани и целенасочени ли са исканите заеми.

Банката разрешава заеми на ТКЗС, ако последното няма невнесени отклонени инвестиционни средства от минали години, просрочени погашения и лихви по използваните заеми, невнесени постъпления по неделимия фонд от текущата година

5. ЗАЕМИ ЗА КАПИТАЛНИ ВЛОЖЕНИЯ СРЕЩУ ПОСТЪПЛЕНИЯ ПО НЕДЕЛИМИЯ ФОНД

Често пъти поради самия характер на производствената дейност средствата в стопанството постъпват не в началото на годината, а много по-късно. В случаите, когато стопанството е планирало капитални вложения за I и II тримесечие и се затруднява с осигуряването на средства по неделимия фонд, банката подпомага ТКЗС, като му отпуска заем за капитални вложения срещу бъдещи постъпления по неделимия фонд.

Тези заеми се разрешават за срок не повече от една година, считан от датата на отпускане на заема, но не по-късно от 31 март на следващата година.

При определяне на падежите за погасяване на тези заеми банката се съобразява с реалните постъпления по неделимия фонд. Избягва се падежите на тези вноски да съвпадат с погасителните вноски по дългосрочните заеми.

Краткосрочните заеми за капитални вложения се разрешават само тогава, когато тези вложения са обект и на дългосрочно кредитиране. За капитални вложения, които не се кредитират от банката, не се отпускат заеми дори срещу постъпления по неделимия фонд.

Краткосрочните заеми за капитални вложения се разрешават само на онези ТКЗС, на които собствените средства за изпълнение на даден обект ще постъпят по-късно. Такива заеми се разрешават и на онези стопанства, които не ползват дългосрочни заеми, но също изпитват временен недостиг от собствени средства за капитални вложения.

За допусканите нарушения от страна на ТКЗС банката прилага различни санкции, съгласно своя устав, наредби и инструкции. В зависимост от характера на нарушението банката може да отложи ползуването на разрешените кредити за капитални вложения, да спре ползуването на кредити ва отделни обекти и мероприятия или всички кредити. Като последна санкция може да се изиска и възстановяване на използваните банкови средства и спиране използването на кредити по отделни обекти и мероприятия.

6. КРЕДИТИРАНЕ НА ДЗС

ДЗС получават кредити от БНБ за посрещане на сезонните си разходи и за образуване на наднормативни планови запаси от производствени и други материали, предвидени в плана за съответната година.

Заемите, които се отпускат на ДЗС, биват: заеми за сезонни разходи в растениевъдството; заеми за сезонни разходи в животновъдството; заеми за сезонни разходи в промишлените производства и заеми за планови запаси.

ДЗС получават също така заеми срещу платежни документи за откриване на акредитиви за основен ремонт, нова техника и др.

За да получи заем, ДЗС трябва да разполага с определените

нормативи от собствени оборотни средства, предвидени в производствено-финансовия план. При разрешаване на заеми банката се съобразява и с намалението или ~~увеличението~~ на тези нормативи. Заемите на ДЗС се отпускат по обикновена заемна сметка, в рамките на кредитния лимит на банката. Постъпленията от реализация на продукцията на стопанството се отнасят по разплащателната му сметка. ~~Издължаването на заемите се извършва~~, като се трансформират от един вид заем в друг и със средства от ~~разплащателната сметка~~. При неиздължаване на заемите в срок последните се отнасят в ~~просрочени заеми~~.

Обект на кредитиране със заеми за сезонни разходи за растениевъдството са: преките, ~~общо~~ производствените и общостопанските разходи за текущата година, стойността на овощните ~~дръветата~~ от ~~питомника~~ втора година, разликата между плановата и ~~фактич~~еската стойност на незавършеното производство в края на годината, включително и ~~разликата~~ между плановата и ~~Фактич~~еската ~~себе~~стойност на семената за пролетни посеви. Кредитират се и преките разходи за текущата година: за реколтата, която ще се получи през текущата година, за изпълнение на плана за отделните култури, както и за разходите за подсяване и презасяване на отделни ~~площи~~ в резултат на неблагоприятни климатични условия през ~~годината~~ и за ~~зеленчуковото производство на закрито~~.

Не се кредитират ~~преките разходи за~~ ~~недоброкачествено~~ ~~извър~~шените тракторни работи, за стойността на семената (те се покриват със собствени оборотни средства), за стойността на работите, извършени за реколтата през следващата година (подметка, есенна оран, сеитба и др.).

Обект на кредитиране със заеми за сезонни разходи за животновъдството са: разходите за издръжка на основните стада и ~~над~~нормативните ~~остатъци~~ от млади животни и животни за угояване. Кредитите за издръжка на животните от основните стада се отпускат в размер на фактически извършените разходи, но не повече от предвидените по плана. За улеснение при кредитирането като основа за отпускане на заемите може да послужи плановата ~~себе~~стойност на един фуражоден за годината. При това положение броят на фуражните дни, въз основа на които се отпускат заемите, не трябва да надхвърля годишния им план.

Обект на кредитиране със заеми за сезонни разходи за промишлените ~~производства~~ са ~~разходите~~ за преработка на селскостопанска продукцията — мандри, приготвяне на пулпове, сушене на плодове, ~~приготвяне на~~ ~~вина~~, ~~ракии~~ и т. н., за люпилни на пилета, за производство на строителни материали, вар, тухли и др.

Заемите за сезонни разходи за промишлените производства се отпускат за фактически извършените разходи по планова стойност за преработка на селскостопанската продукцията, за производството на строителни материали и други, а така също и за вложените в производството суровини, материали и полуфабрикати от собствено производство по планови цени.

Обект на кредитиране със заеми за планови запаси са наднормативните запаси от горивни и смазочни материали, резервни части, разни производствени материали, торове, препарати, медикаменти, топливо, неинвентарен амбалаж и амбалажни материали. фуражи, продоволствие за общественото хранене, тютюн, облагородени лози, лозови резници, овощни дръвчета. За обект на кредитиране се приема и остатъкът от продукцията, която се подлага на допълнителна дообработка, а така също и плодове и зеленчуци, оставени за продължително лагеруване.

Кредитирането се извършва по следните цени: доставените стокowo-материални ценности и тези, намиращи се на път — по покупната им стойност, увеличена с разходите по доставката и преработката им; фуражите и другата продукция от собствено производство се кредитират по планова себестойност, като остатъците от предшестващата Година се кредитират по балансова стойност; продукцията, която се подлага на допълнителна обработка — по себестойност, увеличена с извършените разходи за обработката по планови цени, и продукцията, оставена на продължително съхранение — по планова себестойност, увеличена с извършените разходи по съхраняването до плановия им размер.

В началото на годината ДЗС подава до обслужващия го банков клон еднократно заявление с искане за заем, придружено с производствено-финансовия план за годината. Въз основа на искането на ДЗС и след преценка от страна на банката се открива обикновено заемна сметка.

Сроковете за погасяване на заемите се определят в зависимост от времето за извършване на разходите, производството и реализацията на продукцията. Тези срокове са различни за отделните заеми, но те не могат да бъдат по-късно от 31 декември на текущата година.

7. ФИНАНСОВ ПЛАН НА ТКЗС И ДЗС

Цялата дейност на селскостопанските предприятия, включително и тяхната финансова дейност, се извършва по план. Финансовото планиране е необходимо условие за правилно водене на финансовата дейност. То е тясно свързано и се основава на производствения план. Във финансовия план се определят разходите и приходите на стопанството, необходимостта от парични средства по видове разходи и източници за тяхното покриване, сроковете за постъпване и разходване на средствата, необходимостта от банкови заеми и т. н.

Финансовият план на ДЗС е съставна част на производствено-финансовия план. Той е финансова обосновка на производствената дейност на стопанството. Финансовият план се съставя въз основа на показателите за производствената дейност на стопанството, за производството на продукция и нейната реализация, калкулациите за себестойността на различните видове произвежда на продукция, плана за капиталните вложения и др.

Финансовият план на ДЗС се състои от две части: източници на средства и направление на средствата.

В първата част се предвиждат сумите, които ще трябва да постъпят от собствени източници и от външни източници, преди всичко от държавния бюджет. Собствените източници на средства са от реализацията на произведената продукция, реализираната печалба в края на годината, амортизационните отчисления за възстановяване и за основен ремонт, приходите от жилищно-комуналните и битовите стопанства, постъпленията от продажба на ненужно имущество, други източници за финансиране на капиталните вложения излишък от собствени оборотни средства от началото на годината, прираст на устойчивите пасиви и финансиране от държавния бюджет. Финансирането от държавния бюджет се планира не само общо за стопанството, но и по отделни направления — за жилищното и комунално-битовото стопанство, за режимни разноски за работническия стол, подготовка на кадри и студенти на стаж, попълване на собствени оборотни средства, извънлимитни капитални вложения, детски градини и ясли и т. н.

Във втората част на финансовия план на ДЗС се планира направлението на средствата. Средствата в ДЗС се изразходват на първо място за производствена дейност. Освен това планира се разходът на средствата от отчислените амортизации за финансиране на извънлимитни капитални вложения и основен ремонт, други средства за финансиране на извънлимитни капитални вложения. разходи за жилищното и комунално-битовото стопанство, попълване на собствените оборотни средства, режимни разноски за работническия стол, подготовка на кадри, детски градини и ясли, отчисленията от печалбата (за фонд на предприятието, фонд разширение и укрепване на ДЗС, фонд преразпределение между планоугубещи стопанства, вноски в бюджета), покриване на загуби в планоугубещите ДЗС, изземване на излишъка от оборотни средства за други ДЗС и т. н.

За да се състави финансовият план на ДЗС, необходимо е да се направят пресмятания за собствените оборотни средства през планираната година и източниците за тяхното покриване, паричните разходи по отделни отрасли, доходите и резултатите от реализацията на готовата продукция, източниците на средства за финансиране на капиталните вложения, разходите и източниците за формиране на основните стада, разходите за основен ремонт на основните средства, калкулация на себестойността на отделните видове продукция, сметките за разходите по незавършеното производство, сметки за доходите и разходите по жилищното и комунално-битовото стопанство, източниците на средства и разходите за подготовка на кадри и т. н.

Финансовият план на ТКЗС се основава на същите принципи, както и финансовият план на ДЗС, по същия начин е обвързан с производствената дейност на стопанството и е част от единния производствено-финансов план за съответната година. Финансовият план на ТКЗС се съставя както общо за годината, така

и по тримесечия. Това се прави, за да се осигури необходимостта от средства не само в рамките на годината, но и през отделните ѝ периоди.

Финансовият план на ТКЗС има четири раздела: план за паричните постъпления и плащания, средства за капитални вложения и тяхното разходване, средства за културни нужди и тяхното разходване, средства за подпомагане на неработоспособни кооператори.

Планът за паричните постъпления и плащания е непосредствено свързан с основната производствена дейност на стопанството. В него се планират разходите за производството, както и приходите, които ще се реализират от него.

В приходната част на този план се посочват постъпленията от производството през текущата година по отрасли. Освен това се планират и разни второстепенни постъпления от продажба на продукти и материали от минали години, от преавансирани кооператори, вземания от организации, предприятия, учреждения и лица, възстановяване на отклонени оборотни средства, от заеми за производствени нужди.

В разходната част се предвиждат плащания за производството през текущата година за растениевъдството, животновъдството, спомагателните и страничните предприятия, други дейности, общопроизводствени разходи, административно-управленчески разходи. Наред с тях се планират и плащания за пенсионни вноски, данъци, застраховки, погасяване на задължения към МТС, отчисления за фондовете и за амортизации, отчисления за ДКФ, за заплащане на труда на кооператорите, за погасяване на заеми към БНБ, за възстановяване на отклонени средства. След като се установи размерът на постъпленията и плащанията, те се съпоставят помежду си и се установява дали има излишък, или недостиг на средствата. Ако се яви недостиг, предвиждат се източници за неговото покриване.

Средства за капитални вложения и тяхното разходване са непосредствено свързани с дейността на ТКЗС по строителството, по разширяване на материално-техническата база. В него се предвиждат както източниците на средства за капитални вложения, така и тяхното направление.

В приходната част на този раздел се посочват остатъците от средствата на неделимия фонд по сметката в БНБ, стойността на наличните материали за капитални вложения, недовнесените средства за неделимия фонд от миналата година, отчисленията от доходите за неделимия фонд, амортизационните отчисления, постъпления от продажба и ликвидация на животни и други основни средства, дългосрочни и краткосрочни заеми за капитални вложения и други постъпления.

Средствата за капитални вложения се изразходват за набавяне и строителство на стопански сгради, мелиоративно строителство, животни за основните стада, създаване на трайни насаждения, селскостопански машини, транспортни средства, производствен инвен-

тар, парници и оранжерии, хидромелниоративно строителство, погашения на получени машини от МТС, погашения за дългосрочни и краткосрочни заеми за капитални вложения, основен ремонт и др.

При планиране на разходите за капитални вложения трябва да се изхожда от най-неотложните нужди за разширяване на производствената дейност, за засилване на интензификацията на производството, за осигуряване на голям икономически ефект от всяко капитално вложение.

Източници на средствата за културни нужди могат да бъдат остатъците по фонд „Културен“ в началото на годината, недовнесените средства от миналата година, отчисленията от доходите на стопанството през годината и други постъпления.

Набраните средства за културни нужди се изразходват за обзавеждане на детски градини, ясли и пионерски лагери, за обзавеждане в столовете на ТКЗС за вестници, списания, книги, агитационни материали и украса, подготовка на кадри, подпомагане на масови, спортни и културни организации, за изпращане на делегации от ТКЗС в страната и в странство, за други културни мероприятия.

Източниците на средства за подпомагане на неработоспособни кооператори са почти същите, както и източниците на средства за културни нужди. Тези средства се изразходват за подпомагане на нетрудоспособни кооператори, за сираци на починали кооператори, за временно отсъстващи от работа поради болест, злополука, повикване във войската, за помощи по бременност и майчинство и др.

Финансовият план на ТКЗС трябва безусловно да се спазва, за да се осигурят планираните доходи. При изпълнение на производствения план и специално на неговата финансова част трябва да се съблюдава необходимата финансова дисциплина. Важно значение в това отношение имат и разпорежданията на устава на ТКЗС. Според него управителният съвет може да разходва средства само в размери, предвидени по плана. Освен това уставът предвижда изрично и своеобразен контрол от страна на общото събрание по отношение разхода на средства.

Управителният съвет може да извършва разходи за производствени нужди не повече от 70% от предвидените средства за тази цел до окончателното изясняване на изгледите за реколтата. Това е необходимо, за да се предпази стопанството от ненужни разходи, които няма да осигурят съответни приходи. Останалите 30% от планираните средства за производствени нужди се изразходват само след пълното изясняване на изгледите за реколтата и след решение на общото събрание на кооператорите.

ГЛАВА XVIII

ОРГАНИЗАЦИЯ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА СЕЛСКО-СТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

1. ЗАДАЧИ И ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Характерът и задачите на управление на стопанските предприятия се определят от формата на собственост върху средствата за производство, от обществено-политическия строй и до голяма степен от характера на производството. Обществената собственост върху средствата за производство дава възможност за действително научна организация на управлението. Управлението на социалистическите предприятия е така организирано, че създава най-добри условия за непрекъснато увеличаване и усъвършенстване на производството.

Основна задача на управлението на ТКЗС и ДЗС е преди всичко организиране на изпълнението и преизпълнението на плановите на отделното стопанство, с което се подпомага успешното изграждане на социализма в нашата страна.

Друга задача е масовото въвличане на трудещите се в борбата за по-нататъшното стопанско-организационно укрепване на отделните предприятия. Участието на работниците и кооператорите в управлението е напълно разбираемо и необходимо. Преимущество на социалистическата организация на труда и управление е, че трудещите се работят за своята социалистическа държава, за себе си. Поради това те са заинтересовани от максималното използване на възможностите, с които разполага всяко предприятие. Участието на трудещите се в управлението се основава и на съзнателното им отношение към своите задължения. Оттук следва и съществено различие в метода на управление на капиталистическите и социалистическите предприятия. Докато при капиталистическите предприятия се използва преди всичко методът на принуждението, тук той се заменя с метода на убеждението.

Задача на управлението на селскостопанските предприятия е и изучаване опита на масите, широко разпространяване на достиженията на науката и опита на челниците.

Успешното изпълнение на тези задачи в голяма степен зависи от намирането на най-правилни организационни форми и методи на стопанско ръководство, от правилното прилагане на основните принципи на управление.

- Основните принципи, на които се изгражда управлението на селскостопанските предприятия, са :

а. Единство на политическото и стопанско ръководство. Този принцип произтича от ръководната роля на комунистическата партия в цялостния живот на страната след победата на социалистическата революция. Прилагането му изисква да се подхожда политически към решаването на стопанските въпроси, винаги да се има предвид политиката на Партията за перспективното развитие на страната, да се съчетава текущата стопанска работа с политическата работа сред масите. Ръководителят на стопанството трябва да бъде организатор на масите : да вижда новото и увлича колектива в изпълнение на стопанските задачи да знае, че резултатите на стопанската работа зависят до голяма степен от равнището на политическата работа. Стопанската и политическа работа не трябва да се провеждат поотделно, а едновременно. Това съвсем не означава да се заличат всякакви граници между тях, едната да измести и подмени другата. Партийното ръководство и политическата работа не бива да изместват административното ръководство. Майският пленум на ЦК на БКП (1964 г.) осъди именно грубото вмешателство, администриране и дублиране на стопанското ръководство от страна на партийните комитети. Главното в работата на партийните комитети е и трябва да бъде организаторската и политическа работа сред народа, насочена към изпълнение на задачите на стопанското и културното строителство, на партийните и правителствени решения.

б. Демократически централизъм. В основата на управление на селскостопанските предприятия стои принципът на демократическия централизъм. Той произтича от самата същност на социалистическия начин на производство. От една страна, обществената собственост върху средствата за производство предполага необходимостта от централизирано ръководство на народното стопанство, от друга — ръководството на социалистическото производство трябва да бъде демократично, тъй като се осъществява в интерес на народа. В съчетанието на централизма с демократизма при управлението се проявява единството на обществените, държавните интереси с интересите на народа.

Демократичните основи на управление на ТКЗС са изборност на всички органи на управление, право на членовете-кооператори да избират и да бъдат избирани, отговорност на председателя, членовете на управителния и контролния съвет пред общото събрание, предсрочно подмяне на органите на управление, ако не са оправдали доверието на кооператорите, обсъждане и решаване на основните въпроси на кооперативното стопанство от общото събрание.

в. Единоначалие и колективност. Необходимостта от единонача-

лие се определя от самия характер на едрото, високо механизизирано производство, което изисква единство на действията на големите колективи в отделните стопанства. Единоначалието означава подчинение в процеса на работата на едно лице, на което са предоставени права и което носи пълна отговорност за работата на съответното предприятие. Принципът на единоначалие може успешно да се прилага, ако ръководителят добре познава производството, поддържа постоянни връзки с масите, своевременно дава указания и възлага задачи за изпълнението на плановете и т. н. Единоначалието не изключва, а предполага участие на трудещите се при решаване на въпросите. При това ръководителят като единоначалник не се противопоставя на трудовия колектив, а се опира на него. Принципът на единоначалието означава колективно, общо да се подрабават и обсъждат въпросите, а решенията да се вземат лично от ръководителя, който носи и персонална отговорност за това.

Колективността се изразява в масовото участие на трудещите се в обсъждането и решаването на най-важните задачи на стопанското строителство, на развитието на отделните предприятия. В ТКЗС колективността е един от основните принципи на управление. Колективността и единоначалието не се противопоставят един на друг, а са взаимно обвързани. В управлението на ТКЗС се прилагат както единоначалие, така и колективност. Няма лична отговорност, лично разпореждане, не може да се ръководи каквато и да е стопанска дейност. Но и единоначалието и колективността са само принципи на управление. От съществено значение е и какво съдържание ще се влее в тези принципи, дали и до колко умело и правилно ще се използват те.

г. Стопанска сметка. Правилното използване и прилагане на стопанската сметка задължава ръководителите да съставят реални производствено-финансови плановете, да съблюдават тяхното изпълнение, да следят за разхода на труд и средства и за получените резултати от стопанската дейност. Стопанската сметка е важен инструмент в борбата за икономии на средства, за намаляване на себестойността на продукцията. Стопанската сметка може да бъде толкова по-резултатно прилагана, колкото повече и по-задълбочено обхваща освен стопанството като цяло и отделните му производствени единици.

Стопанската сметка не ограничава, а дава възможност и на ръководителите, и на непосредствено участващите в производството да проявяват инициатива при изпълнение на плановете.

д. Материална и морална заинтересованост. Известна е мисълта на Ленин, че в периода на прехода към комунизма стопанството ще се изгражда не на ентузиазма непосредствено, а при помощта на ентузиазма, роден от великата революция, на личната материална заинтересованост на работниците. В ТКЗС и ДЗС принципът на материалната заинтересованост се прилага преди всичко с умелото използване на различни форми на заплащане на труда, даване на премии и поощрения за постигане на високи резултати. Ма-

териалните стимули обаче не са единствен подтик на работниците. Все повече нараства ролята и на моралните стимули. „В процеса на преминаването към комунизма все повече нараства ролята на нравствените начала в живота на обществото, разширява се сферата на действие на моралния фактор и съответно се намалява значението на административното регулиране на взаимните отношения между хората.“⁵⁵

Формите за морално стимулиране на работниците и кооператорите са най-различни. Нужно е те така да се прилагат, че действително да бъдат стимул и за тези, които са ги заслужили, и за останалите работници. От значение е различните материални стимули умело да се съчетават с моралните.

е. Съревнование. За подобряване на работата в отделните предприятия и в цялото народно стопанство много допринася и съревнованието. При организирането на съревнованието е важно в каква форма ще се изрази то, доколко тази форма отговаря на характера на дейността на стопанството и доколко правилно ще бъдат установени резултатите от него. Формите на съревнование между отделните работници и трудови колективи не са неизменни. Особено значение в настоящия момент придобива съревнованието за спечелване званието ударник, бригада, предприятие за комунистически труд.

ж. Критика и самокритика. Критиката и самокритиката е насочена предимно към разкриване на слабостите и недостатъците в работата на отделни хора или на цели участъци и предприятия. Работниците в капиталистическите стопанства не са заинтересовани от посочване и отстраняване на недостатъците, тъй като подобрието на работата няма да бъде в тяхна полза, а само в полза на собственика-капиталист. Кооператорите и работниците в социалистическите селскостопански предприятия, обратно, имат интерес да се премахнат слабостите, да се подобри организацията и управлението на работата.

з. Контрол и проверка на изпълнение. От контрола и проверката на изпълнение зависи в голяма степен и резултатът от работата. Контролът за изпълнението на поставените задачи, за изпълнението на плана не значи ръководителят да се осведоми само какво е постигнато, какво е състоянието. Той трябва да покаже, да насочи работниците и кооператорите към правилното и по-бързо осъществяване на поставените им задачи. За да бъде контролът по-действен, ръководителят не се основава само на писмени сведения, но извършва и лични проверки на място, в хода на изпълнение на плановете. Наред с контрола на ръководителя в стопанствата намира широко място и общественият контрол. С него не се нарушава принципът на единоначалието. Обратно — създават се благоприятни условия за развитие на критиката и самокритиката, за въвличане на по-широк кръг от трудещи се в управлението на стопанството.

Управлението на селскостопанските предприятия ще бъде толкова по-ефективно, колкото по-добре се разпределят хората в раз-

личните участъци на работата, колкото по-правилен подбор се прави на кадрите, колкото повече положителни качества имат ръководителите. В това отношение изключително важно значение имат и голяма роля ще изиграят решенията на Майския пленум на ЦК на БКП (1964 г.) „За по-нататъшното издигане ръководната роля на Българската комунистическа партия за изпълнение на решенията на Осмия конгрес“.

Голямо значение за управление на селскостопанските предприятия имат и ползуваните технически средства. По начало селското стопанство се характеризира с голяма разпръснатост, особено след уедряването на ТКЗС и на ДЗС. Без прилагане на различни технически средства е невъзможно правилно и оперативно да се ръководи. В това отношение важна роля имат различните транспорти, телефони, диспечерски служби и т. н. Те позволяват да се поддържа постоянна връзка с всички филиали, участъци, бригади, ферми на стопанството. Диспечерската служба може да се използва и за провеждане на кратки оперативни съвещания с по-широк кръг от работници, без да се откъсват за дълго време от производството.

Опитът от изграждането на социалистическите предприятия у нас потвърди правилността на ленинските принципи на управление, тяхната жизнена сила. Но тези принципи не може и не трябва да се прилагат по един и същи начин в отделните предприятия. В селскостопанските предприятия едни и същи принципи на управление могат да бъдат използвани и приложени по различен начин. Селскостопанското производство се осъществява при различни природни, климатични, икономически и други условия. Често пъти един и същи въпрос в отделните стопанства се решава по различен начин. Различните решения не са нарушения на принципите на управление на социалистическите предприятия, а израз на конкретен подход към проблемите.

2. ОРГАНИ НА УПРАВЛЕНИЕ В ТКЗС И ТЕХНИТЕ ФУНКЦИИ

Когато говорим за органи на управление на ТКЗС, разбираме онези непосредствени органи, които на място извършват своята работа и имат предимно оперативен, практически характер. Съгласно устава на ТКЗС органи на управление са :

а. **Общо събрание на ТКЗС.** В системата на управление в ТКЗС общото събрание е върховен орган и единствен пълновластен господар на кооперативното стопанство. Той е най-масов орган на управление, тъй като в него участвуват всички членове-кооператори. Участието на членовете в общото събрание е не само право, но и тяхно задължение. Правото на участие на всеки член-кооператор в общото събрание се заключава в свободата му да обсъжда поставените въпроси, сам да поставя въпроси, да дава мнение и прави предложения за тяхното разрешаване, да участвува при гласуването. Общото събрание има следните функции: утвърждава устава и измененията в него избира председател, управителен и контро-

лен съвети сваля от длъжност преди изтичане на срока, за който са избрани председателят и членовете на управителния съвет, ако са работили лошо; приема нови членове и изключва провинени членове; определя размера на встъпителната и инвентарната вноска, приема и контролира изпълнението на плановете и трудовите норми; определя задължителния минимум трудов дни, които трябва да се изработят от определения кооператор; утвърждава разпределението на паричните доходи; произнася се по годишния отчет на управителния съвет и заключителния доклад на контролния съвет; разглежда периодическите отчети на управителния съвет; разглежда резултатите от ревизиите и взема отношение по тях; утвърждава правилника за вътрешния ред на стопанството; утвърждава договорите, които сключва стопанството; решава въпроса за сливане на стопанството с други ТКЗС и т. н.

Обединяването и уедряването на ТКЗС значително затрудни прякото и непосредствено участие на кооператорите в работата и ръководството на ТКЗС, в решаването на основните въпроси. В много ТКЗС практически стана невъзможно кооператорите да участвуват непосредствено в общото събрание. Наложиха се да се премине към общи събрания с делегати. По този начин в известно отношение се стесни демократическата основа на общото събрание. Все още се допуска случай на пренебрегване общото събрание като върховен орган на управление на ТКЗС. В някои стопанства общите събрания се свикват твърде рядко, поставените за разглеждане въпроси не се обсъждат предварително по бригади, селища и ферми, избират се малко делегати, и то предимно от административния и управленчески апарат и т. н.

За да се осигури участието на всички кооператори в обсъждането и разглеждането на въпросите, е необходимо тяхното обсъждане да става предварително по села и бригади, да се избират за делегати максимален брой кооператори и то поотделно за всяко събрание, да се свикват общите събрания на ТКЗС не само в централното, но и в съставните села и т. н.

За да се създаде по-голяма активност и оперативност в работата на ръководството, в съставните села се изграждат така наречените производствени съвети. В тях се включват заместник-председател, бригадир, агрономи, зоотехници и добри производственици. Главната задача на производствения съвет е да провежда решенията на общото събрание и на управителния съвет, както и да решава някои местни въпроси, изникнали в процеса на работа. По-специално производствените съвети решават въпросите за организацията на производството, трудовата дисциплина, взаимопомощта между производствените единици, разпределението на кооператорите по бригади, ферми и странични предприятия, разпределението на сумите за помощи и др. Производствените съвети намаляват централизма в управлението на ТКЗС и осигуряват по-действено и оперативно ръководство.

В някои кооперативни стопанства се изграждат и технически

съвети. Съставът им се изгражда предимно от специалисти: инженери, механизатори и челници в производството. Техническите съвети имат за задача преди всичко да изучават и внедряват техническия прогрес, новостите в производството и да прилагат най-новите достигнешя на науката.

В устава не е посочен изрично броят на общите събрания, които трябва да се провеждат през годината. По начало общите събрания трябва да се свикват при всички случаи, когато възникнат за разрешаване въпроси от компетентност само на общото събрание. Практиката на ТКЗС показва, че е необходимо да се свиква общо събрание най-малко на един-два месеца. То се свиква от управителния съвет с писмена покана, съобщена не по-късно от седем дни преди датата на събранието. В поканата се посочват дневният ред, денят, часът и мястото на събранието. Общото събрание може да се свика и от контролния съвет или по искане на една четвърт от общия брой на членовете-кооператори, ако управителният съвет откаже да свика общо събрание.

б. Управителен съвет на ТКЗС. Това е изпълнителен орган на общото събрание, който действува през периода между събранията, т. е. постоянно. Управителният съвет се избира от общото събрание и е подчинен на него. Членовете на управителния съвет отговарят солидарно за причинените щети на кооперативното имущество или за незаконни и противоуставни действия. Управителният съвет упражнява функции, насочени изключително към изпълнение на решенията на по-висшия орган — общото събрание.

В зависимост от големината на ТКЗС, от неговото направление и в съгласие с примерния устав, управителният съвет се състои от 9—17 души, които се избират от общото събрание за срок до две години. За по-оперативно, по активно и делово изпълнение на функциите си управителният съвет трябва да осигури правилно разпределение на работата между своите членове, като всеки член отговаря за определен сектор на стопанството.

В своята дейност управителният съвет трябва да се опира на бригадирите, звеноводите, на широк партиен и стопански актив. Той трябва да използва производствените съвещания като форма за въвличане на кооператорите в ръководството на ТКЗС. Тези съвещания обаче трябва да се подготвят много внимателно и задълбочено.

Управителният съвет провежда своите заседания редовно, по предварително изработен план, обикновено два пъти в месеца.

Като орган на управление управителният съвет организира, ръководи и контролира изпълнението на всички планове, социално-битови мероприятия и други задачи във връзка с дейността на стопанството, отговаря за изпълнението на задълженията към държавата и други лица и предприятия, изработва плановете и трудовите норми и ги внася за одобрение от общото събрание, назначава и уволнява длъжностните лица в стопанството, свиква общото събрание, като определя и дневния ред, отчита се пред него за своята

дейност, решава всички текущи въпроси от дейността на ТКЗС и т. н. В зависимост от характера на въпросите, които се обсъждат, в заседанията на управителния съвет могат да вземат участие и членовете на контролния съвет, специалисти, бригадири, кооператори, които имат право на съвещателен глас.

Майският пленум на ЦК на БКП (1963 г.) реши да се разширят правата на управителния съвет и специалистите в ТКЗС, като някои въпроси вместо от общото събрание се решават от управителния съвет. Това решение е насочено не към стесняване на демократичните основи на управление в ТКЗС, а към внасяне на по-голяма оперативност в дейността на стопанствата и премахване излишния формализъм в работата.

в) Председател на ТКЗС. Председателят на стопанството, който е същевременно и председател на управителния съвет, се избира от общото събрание за ежедневно ръководство на ТКЗС и неговите бригади, ферми, странични предприятия, а също така за всекидневно провеждане на решенията на управителния съвет. Избирането на председателя от общото събрание на кооператорите определя неговата роля на най-отговорен член на ТКЗС. Председателят на стопанството е изпълнителен орган. Провежда решенията на общото събрание и на управителния съвет, разпорежда и ръководи в рамките на тези решения, представява стопанството и урежда неговите договорни и други отношения с държавата, разни учреждения, предприятия и лица, представява интересите на ТКЗС пред съда, подписва договорите, заедно със счетоводителя подписва всички документи на ТКЗС, провежда решенията на партията и правителството по изграждане на ТКЗС, осигурява пълна демократия в стопанството и т. н.

г) заместник-председател. Практиката в ТКЗС наложи председателят на стопанството да има заместник. Първоначално заместник-председателите се избираха по населени места — някъде и сега е така. В повече ТКЗС обаче избират заместник-председателите по отрасли. За тази цел се избират специалисти: агрономи, зоотехници, инженери, които отговарят и ръководят определен сектор от дейността на стопанството.

д) контролен съвет. Избира се от общото събрание и осъществява контрола върху цялостната дейност на ТКЗС. Съставът на контролния съвет е в зависимост от големината на стопанствата и се движи от 5 до 9 души. Контролният съвет извършва цялостна проверка не по-рядко от един път на три месеца. При нужда може да проверява и отделни участъци от дейността на стопанството или да извършва проверка на част от имуществото. Контролният съвет прави доклад пред общото събрание и е отговорен пред него.

Бригадирите, завеждащи фермите, и звеноводите не са органи на управление в истинския смисъл на думата, а длъжностни лица, които изпълняват решенията на общото събрание, на управителния съвет, на председателя. Те са първи помощници на органите на управление. Организируют и непосредствено ръ-

ководят работата в определени сектори от дейността на стопанството. Като преки ръководители те носят отговорност за изпълнение на плановете в съответния участък.

Главният счетоводител е също длъжностно лице, отговорно за цялата отчетност в стопанството, за финансите, за изпълнение на плана и по-специално на финансовия план. Той е дръв помощник на управителния съвет и на председателя по икономическите въпроси. Периодично докладва за финансовото състояние на стопанството, за изпълнение на плана за разходите и приходите, прави икономически анализи за изпълнението на плана, дава предложения за подобряване на работата изобщо и специално на финансовата дейност.

3. ОРГАНИ НА УПРАВЛЕНИЕ В ДЗС И ТЕХНИТЕ ФУНКЦИИ

Органите на управление в ДЗС и техните функции до голяма степен са сходни с тези в държавните промишлени предприятия. Съществуват и различия между тях, породени от особеностите на организацията на работата в ДЗС. Структурата на управление в ДЗС зависи от производствената насока, от големината на стопанството, от броя на филиалите и т. н. Органи на управление в ДЗС са:

а. Директорът. Той е най-важен орган на управление, тъй като ДЗС е изградено на принципа на единоначалието. Директорът има големи права, но същевременно носи и пълна отговорност за дейността на стопанството, за изпълнение на производствено-финансовия план, за назначаването и разпределянето на кадрите в стопанството, за трудовата дисциплина и т. н. Директорът се назначава от министъра на селскостопанското производство и е отговорен пред него. В своята дейност директорът се опира на помощта на специалистите, политическите и масовите организации, на целия работнически колектив.

б. Заместник-директор. За заместник-директор се назначава един от главните специалисти, в зависимост от техния брой и от насоката на стопанството. Той изпълнява своите функции като специалист и същевременно е дръв помощник на директора, а в негово отсъствие изпълнява задълженията му. За времето, когато изпълнява тези задължения, отговаря за своите действия и за дейността на цялото стопанство.

в. Дирекционен съвет. Това е съвещателен, помощен орган на директора. В него влизат директорът, главните специалисти, секретарите на партийната и комсомолската организация, председателят на профкомитета. В дирекционния съвет се разглеждат всички важни въпроси по изпълнение на плана, по цялата дейност на стопанството. Мненията и предложенията на членовете на дирекционния съвет не са задължителни за директора. По своя преценка той може да ги приеме или отхвърли. Те стават задължителни, след като директорът издаде писмена или устна заповед за тяхното изпълнение.

г. Производствен съвет. Производственият съвет е съвещателен

орган, в който освен членовете на дирекционния съвет влизат и управителите на филиали, всички специалисти, бригадиря, някои работници. Той се събира по рядко, обикновено при подготовка на важните селскостопански кампании. Решенията и предложенията на производствения съвет придобиват задължителен характер, след като се приемат от директора и той издаде заповед за тяхното изпълнение.

Дирекционният и производственият съвет са форма на участие на трудещите се в управлението на ДЗС. Колкото по-умело се използват тези форми от директора, толкова по-резултатна е и дейността на стопанството. Най-правилни решения могат да се вземат, ако основните въпроси, предстоящите задачи предварително се разглеждат на събрания на работниците или на събрания на партийния и стопански актив.

д. **Управител на филиал.** Той ръководи и отговаря за дейността в съответния филиал. За своята дейност е отговорен пред директора на стопанството. В рамките на производствения план на филиала той има самостоятелност и проявява инициатива в ръководството. По-конкретно управителят на филиала съставя оперативните планове за работа, разпределя работниците в различните сектори и им възлага задачи за изпълнение, следи за трудовата дисциплина, за срочното изпълнение на предвидените работи, за максималното използване на средствата, предоставени на филиала, следи за правилното и своевременно отчитане на дейността на филиала и т. н. На него са подчинени всички работници и специалисти, които работят във филиала. Главните специалисти, включително и главният счетоводител, са първи помощници на директора. Всеки от тях — агроном, зоотехник, ветеринарен лекар, инженер-механизатор, инженер-строител, счетоводител — ръководи и отговаря за своя сектор. Специалистите са подчинени на директора и отговарят пред него. На тях пък са подчинени бригадирите, звеноводите, завеждащ фермите и др. Тази подчиненост е преди всичко в производствено и по-малко в административно отношение.

ПЛАНИРАНЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

ГЛАВА XIX

ПЛАНИРАНЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

1. НЕОБХОДИМОСТ И ЗАДАЧИ НА ПЛАНИРАНЕТО
НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство е едно от най-важните преимущества на социалистическата стопанска система пред капиталистическата. Планомерното развитие на общественото производство е възможно поради това, че властта се намира в ръцете на трудещите се, средствата за производство са обществена (общонародна или кооперативна) собственост, осигурена е ръководната роля на държавата в стопанския живот.

При социализма в селското стопанство се осигурява ръководната роля на общонародната собственост. Това дава възможност да се осъществява държавно планово ръководство и по отношение на селското стопанство. Държавното ръководство е възможно не само защото е осигурена ръководната роля на държавната собственост, но и защото кооперативната собственост е еднотипна с общонародната собственост. развитието на средствата, които са кооперативно-групова собственост, е в зависимост от развитието на средствата, които са общонародна собственост; развитието на кооперативните земеделски стопанства е в зависимост от развитието на цялото народно стопанство. От това следва, че интересите на кооперативните стопанства, интересите на кооператорите не се противопоставят, а се съгласуват с интересите на цялото народно стопанство, с интересите на работниците, които работят в държавните предприятия. Политиката, провеждана от страна на социалистическата държава, отговаря на интересите на кооператорите, на интересите на кооперативните стопанства, вследствие на което държавното планово ръководство на социалистическото селско стопанство става още по-възможно, още по-действено.

В тази насока се разкриват и коренните различия на държавното планово ръководство на социалистическото селско стопанство от държавното ръководство на капиталистическото селско стопанство, по-точно от опитите за такава ръководство. Последното няма своя икономическа основа. Капиталистическата държава не е собственик на средствата за производство в селското стопанство или поне на част от тях. Тя провежда политика, която е в противоречие с интересите на основната част от производителите в селското стопанство, поради което и мероприятията в тази насока срещат съпротива от преобладаващата част от населението, заето в селското стопанство. Тези мероприятия не могат да дадат очакваните резултати за подобряване на селското стопанство като цяло, за подобряване условията на работа и живот на селскостопанските труженици.

При капитализма противоречията в развитието на народното стопанство, включително и на селското стопанство, се разрешават по стихийен път чрез избухване на икономически кризи, чрез загуба на произведена продукция, чрез стихийното действие на закона за средната норма на печалбата и т. н. Тези противоречия се преодоляват и отстраняват не завинаги, а за да се появят отново с още по-голяма сила.

При социализма противоречията, които неизбежно възникват при развитието на народното стопанство, и специално в селското стопанство, могат да бъдат отстранени само благодарение на действието на обществената сила, която привежда в съответствие производствените отношения с характера на производителните сили и която въз основа на познаването на икономическите закони ги използва за разрешаване на нагрозените материални потребности. Такава обществена сила са самите производители на материални блага, които действуват, ръководени от комунистическата партия и социалистическата държава.

Социалистическата държава, като отчита изискванията на икономическите закони, разкрива появата на противоречия в народното стопанство и напелязва мероприятията за отстраняването им, за да се даде простор на действие на икономическите закони в полза на обществото. Типичен пример в това отношение е обединяването на ТКЗС. Развитието на ТКЗС в съществуващите до 1958 г. размери започна да се затруднява от възникващите противоречия главно между развитието на производителните сили и малкия размер на отделните стопанства. Това противоречие беше своевременно забелязано и се препоръча уедряването на отделните ТКЗС. По този начин се предотврати задълбочаването на едно противоречие, което можеше да има тежки последици за развитието на кооперативните стопанства.

Без такава дейност на социалистическата държава не биха могли да се избягнат диспропорциите в развитието на народното стопанство, някои от противоречията биха се задълбочили, биха се нанесли щети на народното стопанство и затормозило неговото развитие.

В по-голяма или по-малка степен планирането отразява действието на закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство, включително и на селското стопанство. Планомерното развитие на социалистическото селско стопанство дава възможност максимално да се използват материалните и трудови ресурси, природните богатства на страната, правилно да се разпределят производителните сили и отрасли на общественото производство за комплексно развитие на стопанството в отделните икономически райони.

При планиране на селското стопанство трябва да се съблюдават някои основни задачи. Преди всичко да се осигурят високи темпове на неговото развитие, постоянно ~~увеличаване~~ на производството и подобряване на качеството на произвежданата продукция и суровини. Това трябва да става в съответствие с нуждите на страната, които се определят с перспективните и годишните народностопански планове.

Другите задачи при планирането е да се осигурят правилни пропорции в развитието на стопанството. Планиращите органи следва да обърнат особено внимание на ~~взаимните връзки на селското стопанство~~ с другите отрасли на народното стопанство и най-вече с промишлеността. Освен това трябва да се обърне внимание и на ~~взаимните връзки между отделните отрасли на самото селско стопанство~~.

Подобряване месторазположението (районирането) на селскостопанските отрасли и специализацията на отделните райони и стопанства е също така важна задача при планирането на селското стопанство. Това ще осигури изпълнението и на останалите задачи — максималното използване на земята, труда, средствата за производство и особено на техниката, което ще доведе до увеличаване производството на селскостопански продукти, до задоволяване нуждите на страната и създаване на необходимия резерв от суровини и селскостопански продукти.

2. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА ПЛАНИРАНЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Планирането на селското стопанство се извършва на същите основни принципи, както на другите отрасли на народното стопанство. Това е напълно обяснимо, тъй като селското стопанство е част от народното стопанство и се развива при действието на същите икономически закони, както и останалите отрасли. Планирането на селското стопанство се извършва на следните основни принципи:

а. Демократически централизъм. Принципът на демократическия централизъм означава, че при изработване на ~~плановете~~ трябва да се съчетава централизираното планово ръководство на народното стопанство с ~~широкото участие на трудещите се~~. В известен период от време при планирането в нашата страна беше взело връх централизираното ръководство, администрирането. Това ставаше за сметка на намаляване активността и участието на работниците и

кооператорите от селското стопанство. Ето защо бяха взети специални мерки за премахване на прекаления централизъм и разширяване правата и участието на трудещите се при съставянето на стопанските планове. Тези мерки обаче не дадоха очакваните резултати. По същество формите и методите на съставяне на плановете останаха същите.

В последно време се набелязват допълнителни мерки, за да може съставянето на плана да започва действително в отделните бригади и ферми, да се вземат предвид предложенията на непосредствените производители. Това съвсем не означава, че се пренебрегва или се поставя на втори план централизираното ръководство, напротив, то ще насочва вниманието към разрешаване на основните проблеми — разработване на перспективите за икономическото развитие на страната, координиране на плановете на отделните отрасли и райони, към разпространение на технически знания и т. н. Демократическият централизъм при планирането не изключва, а предполага и принципа на партийността. В народностопанските планове се конкретизират директивите, които партията изработва за перспективното развитие на народното стопанство, в тях намира отражение стопанската политика на Партията.

б. Съчетаване на перспективното с текущото планиране. В народностопански мащаб се изработват планове за развитие на всички отрасли, включително и на селското стопанство, за няколко години напред. Въз основа на тях се съставят годишните планове за развитие на стопанствата и на отделните им отрасли. Такъв начин на планиране внася яснота и перспектива в развитието както на цялото селско стопанство, така и на отделните стопанства, тъй като те също съставят своите годишни и текущи планове въз основа на перспективни планове. Необходимо е обаче да се посочи, че често пъти планиращите органи не вземат предвид перспективните планове на отделните стопанства, възлагат им задачи, които не са в единодействие със собствения им перспективен план, налагат се изменения в застъпваните отрасли или в тяхната структура и т. н. Всичко това води до отрицателни резултати в дейността на отделните селскостопански предприятия.

Съчетаването на перспективното с текущото планиране осигурява от своя страна непрекъснатост в планирането. То има важно значение за достигане на правилно съчетаване на отраслите, за бързи темпове на развитие на отделните стопанства.

в. Осигуряване на необходима пропорционалност. Пропорционалността трябва да се планира и постига не само между селското стопанство и другите отрасли на народното стопанство, но и между различните селскостопански предприятия, а също така и между отраслите, застъпвани в тях. Спазването на този принцип при изработване на плановете означава да се предвижда най-благоприятно съотношение между отделните отрасли. Особено важно е да се осигури такова съответствие между растениевъдството и животновъдството. Развитието на животновъдството в голяма степен зависи от

фуражната база, която се създава в растениевъдството. Всяко нарушаване на съответствието между двата основни отрасли води към отрицателни резултати, а често пъти и към неизпълнение на плана. Необходимо е също така да се осигурява пропорционалност между растящите нужди от механизирани на производствените процеси и енергетическата база на селското стопанство, между трудовите ресурси и необходимостта от такива и т. н.

При установяване на правилна пропорционалност трябва да се определят и основният, водещ отрасъл (или отрасли), в който ще се специализира отделното селскостопанско предприятие или различните райони. При това още с плана трябва да се предвиждат мерки, които да осигуряват най-добри условия за развитие на основния, водещ отрасъл. Изпълнението на тази задача означава задълбочаване на специализацията на селскостопанското производство.

г. Осигуряване на висока икономическа ефективност от планираните мероприятия. Производственият план на едно стопанство или на цял отрасъл може да се направи по различен начин, в различни варианти. Не всяко изработване на план и мероприятия за тяхното изпълнение означава, че имаме правилно планиране. От различните възможни варианти трябва да се приеме и одобри този, при който се постига най-висока икономическа ефективност от предвижданите мероприятия. Правилното планиране не означава още да се търси максимална ефективност от всяко мероприятие, от всяка производствена единица в отделното стопанство. В някои случаи е възможно и необходимо дадени мероприятия да бъдат проведени с по-ниска ефективност, отделни производствени единици да работят с по-малък ефект, но те да са така обвързани с цялата дейност на стопанството, че, общо взето, да се осигурява максимален ефект.

д. Разкриване и използване на допълнителни резерви. Още при съставянето на стопанските планове съществуват възможности да бъдат откривани нови, неизползувани резерви в отделните стопанства и в целия отрасъл. Това се постига въз основа на задълбочен икономически анализ като предпоставка за съставяне на плана и при масовото участие на трудещите се. Практически резерви за изпълнение и преизпълнение на плана може да се разкриват и в повечето случаи се разкриват по време на изпълнението на стопанските планове. В хода на непосредствената работа по осъществяването на плана, благодарение на активността и инициативата на работниците и кооператорите може да се подобряват, видоизменят и усъвършенствуват изработените и приети вече стопански планове. Трябва обаче да се подчертае, че нашите селскостопански предприятия, все още не са пряко и непосредствено заинтересувани от разкриване и използване на съществуващите в тях резерви. Материалното стимулиране не е организирано добре. В редица случаи именно стопанствата, работили по-добре, постигнали по-добри резултати благодарение на разкриване на вътрешните резерви, се поставят в по-тежко положение. От тях се иска да продават повече продукция на държавата, да правят по-големи отчисления от печалбата и т. н.

От друга страна, липсата на стремеж за разкриване на съществуващите резерви се обяснява и с известни недостатъци в работата на планиращите органи.

Вместо научно обосновани показатели за дейността на всяко стопанство често пъти висшестоящите планиращи органи определят тези показатели механически, въз основа на резултатите от предшестващия период. Не се вземат под внимание условията, при които са постигнати тези резултати — използвани ли са докрай всички възможности и т. н. Ето защо отделните стопанства се стремят да си осигурят известен „резерв“ по отношение на плановете. Ако обаче предприятията като цяло, техните ръководители, работниците и кооператорите са непосредствено материално заинтересувани от подобряване на работата, от разкриване на допълнителни резерви, положението ще бъде значително изменено.

3. ФОРМИ И МЕТОДИ НА ПЛАНИРАНЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

При планиране на народното стопанство се прилагат различни методи. Те намират приложение както при изработване на народностопанските планове, така и на плановете на различните отрасли, а също и при плановете в отделните предприятия. Особено важно място при изработване на стопанските планове намират балансовият метод методът на оценките математическите методи за изучаване на икономическите явления и др.

Балансовият метод се прилага във всички стадии на планиране на народното стопанство. В практиката на планирането балансови разчети се съставят при разработване на контролни цифри. при установяване на плановите показатели и резултатите от изпълнението на плана и пр. В зависимост от времето, когато се съставят, както и от данните, въз основа на които се разработват, балансите биват планови и отчетни. Разграничени по предметен признак, балансите се делят на материални (натурални), стойностни и трудови. Методиката за съставяне на плановите баланси е една и съща за различните отрасли, макар всеки от тях да има свои специфични черти.

През последните години с масовото навлизане на нова изчислителна техника все по-широко приложение намират и различните математически методи при изработване на плановете. Това е толкова по-необходимо и оправдано, колкото повече се разширяват връзките на нашата страна с другите страни, колкото повече се задълбочават връзките между отраслите на народното стопанство, колкото по-едри и високомеханизирани стават селскостопанските предприятия, колкото повече селскостопанското производство се поставя на научни основи.

Основните методи на планиране на народното стопанство се прилагат и при планиране на селското стопанство. Едновременно с това в него се прилагат и някои форми и методи на планиране, породени от особеностите на този отрасъл и по-специално от наличие-

то на кооперативно-груповата собственост. Държавата е собственик на държавните предприятия и тя може да се разпорежда както с предоставените им средства, така и с произведената от тях продукция. Държавата обаче няма същите права по отношение на ТКЗС. Произвежданата продукция в кооперативните стопанства е собственост на кооператива, тя е кооперативна собственост. Разпределението на тази продукция не може да се извършва пряко от държавата. Но без ръководството на разпределението не може да се осигури правилно ръководство и на производството. Освен това селскостопанското производство е под влияние на природните фактори, извършва се при различни конкретни условия.

Всичко това налага особени форми и методи на планово ръководство от страна на държавата по отношение на селското стопанство и специално на ТКЗС, които произвеждат преобладаващата част от селскостопанската продукция. Тези форми и методи са такива, че оказват най-непосредствено и ефективно въздействие върху развитието на кооперативните стопанства. Въпросът е всежда не до административно ръководство и въздействие, а до умелото използване на различни икономически лостове в това отношение.

Пътищата и средствата, които държавата използва в тази връзка, са реализацията, финансите, производството, материалната заинтересованост.

Особено ефективно средство за държавно планово ръководство на ТКЗС е реализацията на продукцията, по-точно планът за стоковата продукция. Селскостопанските предприятия се свързват с цялото народно стопанство чрез своята стокова продукция. За държавата е от особено голямо значение да следи дали тези връзки позволяват да се установи необходимата пропорционалност в народното стопанство. За установяване на подходящи връзки между промишлеността и селското стопанство се осигурява и съответно производство в ТКЗС. Ето защо държавното планово ръководство се насочва именно в тази област и тук то е най-силно изразено.

В държавния план се установява задачата за стоковата продукция — онази част от производството на ТКЗС, която ще се продаде на държавата. Следователно една част от стоковата продукция се разпределя по начин, определен от държавата, т. е. разпределението на тази част от продукцията не става напълно по волята на отделното ТКЗС, а чрез договорното изкупуване то се задължава да отделя тази част за държавата. Щом тази част от продукцията се продава задължително на държавата, то и нейното производство е задължително.

Чрез плановете за договорно изкупуване държавата до голяма степен определя и посоката на развитие на народното стопанство, съчетаването на отраслите в него.

Държавата използва и финансовата система за планово ръководство на селското стопанство и специално на ТКЗС. Всяко предприятие разполага с определен размер собствени средства за производствени нужди и за капитални вложения. Те обаче не са

достатъчни и обикновено предприятията прибягват до заеми от банката. Последната предоставя исканите средства на ТКЗС при определени условия. По този начин държавата в лицето на банката също оказва известна роля по отношение контролирането и направляването дейността на ТКЗС.

Една част от кооперативните стопанства, а допреди две-три години всички ТКЗС не разполагаха с необходимите им средства за производство и по-точно с едрата селскостопанска техника. Бъдейки заинтересувани да използват тази техника, да разширяват механизацията на производствените процеси, те прибягваха до услугите на МТС. Но за да използват тези машини, ТКЗС трябваше да съгласуват своите планове с плановете на МТС, които са определени от държавата. ТКЗС и МТС сключват договор не само за извършването на определени работи по вид и обем, но в договора се предвиждат и други задължения за двете договарящи страни. ТКЗС се задължават да проведат редица агротехнически, организационни и други мероприятия. Като равнопоставена договаряща страна, МТС следят и контролират дали се изпълняват набелязаните мероприятия, сроковете и качеството на тяхното осъществяване. По този начин държавата използва МТС не само като лост за подпомагане, но и като лост за планово ръководене и контрол над дейността на ТКЗС.

Държавата осъществява плановете ръководство на ТКЗС и като използва принципа на материалната заинтересованост. Известно е, че до Априлския пленум на ЦК на БКП (1956 г.) изкупните цени на селскостопанските произведения бяха определяни съвсем произволно, не отговаряха на себестойността на продукцията; много от тях не покриваха разходите на стопанствата. Заинтересоваността на стопанствата от увеличение на производството беше силно нарушена. Много ТКЗС се стремяха към намаление на производството на редица селскостопански произведения, тъй като, в разрез с теорията и с изискванията на закона за стойността, колкото по-малко произвеждаха, толкова по-малко загуба реализираха и обратно. Взетите решителни мерки в това отношение дадоха положителни резултати. Особено ярък е примерът с увеличаване на изкупните цени на тютюна през 1962 г. Това беше достатъчно, за да се увеличи рязко производството на тютюн в страната, да се достигне такова количество, каквото никога не е произвеждано.

Не на последно място плановете ръководство на стопанствата се осъществява и по политическа линия. Всички основни правителствени документи за развитие на селското стопанство, за развитие на ТКЗС се издават съвместно с ЦК на БКП. Правителството препоръчва на ТКЗС да провеждат набелязаните мероприятия, а ЦК на БКП, по силата на принципа на демократичния централизъм, задължава първичните партийни организации да изпълняват решенията на ЦК на партията.

ГЛАВА XX

ВЪТРЕШНОСТОПАНСКО ПЛАНИРАНЕ НА СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

1. СИСТЕМА НА ВЪТРЕШНОСТОПАНСКОТО ПЛАНИРАНЕ

Системата на вътрешностопанското планиране на социалистическите селскостопански предприятия се явява съставна част на народностопанския план, така както отделните социалистически предприятия се явяват неразделна част от цялото народно стопанство

Вътрешностопанските планове представляват програма за действие на отделните предприятия, в изпълнението и преизпълнението на задачите, които им се поставят.

В зависимост от периода, за който се съставя, вътрешностопанското планиране се дели на: перспективно планиране, текущо (годишно) планиране и оперативно планиране.

Между отделните планове на селскостопанското предприятие съществува тясна връзка. Перспективният план се разработва за период от 5—10—20 години. С него се определят главните задачи за развитие на стопанството и отделните отрасли. Без научно обоснован перспективен план стопанството не може да се развива по правилен път, не се осигуряват правилни пропорции, не могат да се изпълнят задачите, стоящи пред текущото планиране. Той е основа на годишния план. Перспективният план и текущото планиране са органически свързани.

Годишният план се разработва въз основа на задачите за съответната година от перспективния план. Но той не само взема данните на тази година, но и ги конкретизира, като разработва далеч по-пълна програма за развитието на стопанството през годината.

Оперативното планиране от своя страна се свежда до съставяне на работни планове за отделни селскостопански кампании (пролетна сеитба, прибиране на реколтата), графици и други, в които се набелязват конкретни мероприятия за изпълнение на годишния производствено-финансов план. По този начин чрез перспективното, текущото и оперативното планиране се осъществява единство на планирането в селскостопанското предприятие.

Най-важното изискване, което трябва да се има предвид при всеки план, е съгласуването и създаването на необходимата пропорционалност между отделните фактори на производството. Това се постига при помощта на балансовите сметки, чрез които се съпоставят нуждите на стопанството от едни или други средства за производство или работна сила с тяхното наличие. Съставянето на баланси дава възможност да се установи нуждата от средства и работна сила за стопанството и да се набележат източници за тяхното осигуряване.

При вътрешностопанското планиране на ТКЗС и ДЗС се съставят следните по-важни баланси: на земята и обработваемата площ, на семенния и посадъчен материал, на фуража, на общата продукция, на торовете и препаратите, на енергетиката, на промишлените материали (горивни, смазочни и строителни материали, запасни части), на работната сила, на паричните средства и др.

Принципите на вътрешностопанското планиране за различните форми на селскостопански предприятия са еднакви. С преминаването на техниката от МТС в ТКЗС и внедряването на стопанската сметка все повече ще се сближава съдържанието с методите за съставяне на вътрешностопанските планове в ТКЗС и ДЗС.

2. ПЕРСПЕКТИВЕН ПЛАН НА ТКЗС И ДЗС

Селскостопанските предприятия у нас — ТКЗС и ДЗС — разработват перспективни планове, които съвпадат по време с народностопанските планове. С оглед на профила и възможностите на отделното стопанство, при съставянето на перспективния план се използват контролните цифри на народностопанския план. При неговото разработване се изхожда от изискванията на икономическите закони и от съществуващите природни условия, които влияят и ще влияят върху производството. При това се използват окрупнени показатели и норми, като се вземат под внимание всички резерви за увеличаване и усъвършенстване на производството и производствените процеси.

Особено трябва да се държи сметка, дали перспективният план отговаря на: възможностите на производството, на задълженията за продажбата на селскостопанска продукция, задоволяват ли се нуждите на ТКЗС, осигурява ли се планомерна специализация и концентрация на производството, дали ефективно се използва земята, селскостопанската техника и другите средства за производство за повишаване добивите от селскостопанските култури и продуктивността на животните, отговаря ли на изискването за целенасочено разпределение и използване на капиталните вложения по години, рационално ли се използват трудовите и другите ресурси, мобилизират ли се силите и средствата на стопанството за създаване на високорентабилно предприятие и пр.

При разработване на плановете е необходимо да бъдат привлечени научни работници от икономическите и селскостопанските

институти, които биха помогнали много за съставянето на научно-обоснован перспективен план. За успешното решаване на тази изключително важна задача много зависи и от квалификацията на специалистите в селскостопанските предприятия и окръжните народни съвети. За проучване и определяне на размерите и разположението на отраслите, и продуктивните животни, както и на системата от мероприятия, които ще помогнат за разкриване на всички резерви за получаване на повече и по-евтина продукция, се съставят комисии по отделните отрасли и въпроси. Във всяка комисия се включват кооператори и работници с дългогодишен опит в практиката. В зависимост от условията в отделното стопанство се създават комисии за растениевъдство, за животновъдство, за спомагателни и странични предприятия, за строителство, за благоустрояване, културно-битови и финансови въпроси, по труда, управлението, кадри и др.

Перспективният план на ТКЗС обхваща следните раздели:

а. Изходни положения на перспективния план. Тук се отнася изучаването на природните и икономически условия на стопанството, анализа на стопанската дейност на ТКЗС, като се вземат под внимание държавните планови задачи за производството на стокова продукция

За успешното съставяне на плана е необходимо подробно проучване и описание на природно-икономическия район, където се намира стопанството, географското му положение, разстоянието до окръжния център, до жп. гара, до търговската база, до близките промишлени центрове и др. Също така се прави проучване на климатичните, почвените, хидрографските условия, на релефа, на водоснабдяването, поливните площи и др., от които зависи производственото направление в перспектива.

Анализът на стопанската дейност трябва да обхване един период, не по-малък от три години, а по възможност и повече. Необходимо е по основните показатели да се покаже динамиката на развитието на ТКЗС по населени места и общо за стопанството, да се установи издължено ли е стопанството към държавата за продажбата на продукцията и дали е изпълнен планът за производство на селскостопанската продукция на 1000 даа стопанисвана площ, да се определи доколко съществуващото направление и производствената структура съответствуват на конкретните условия по населени места и общо за стопанството, да се направи анализ на натуралните и паричните доходи и на тяхното разпределение по населени места и общо за стопанството, да се определи себестойността на продукцията по отделни култури и отрасли, възнаграждението от трудовия на един работоспособен кооператор, участвувал редовно в производството, и средно на едно домакинство.

Данните по основните показатели се съпоставят с данните от челните стопанства от окръга, а също и с нормативните данни от научните институти. За целите на анализа се използват данни от

земеустройствения план, почвената карта, годишните отчети, първичните документи и др.

При съставяне на перспективния план е нужно да се знаят държавните планови задачи за производството на стокова продукция. За тази цел окръжните народни съвети трябва да дадат на стопанствата перспективните планови задачи за стоковата продукция, която следва да се продава на държавата.

За да се разработи научно обоснован перспективен план на ТКЗС, е необходимо преди всичко правилно да се определи производственото направление на стопанството и организира територията, като се вземат под внимание особеностите на съответните села и общите особености на стопанството. За правилното определяне на отраслите, които трябва да се развиват, е необходимо да се направи и икономическа оценка на всяка култура по показателите: обща и стокова продукция, трудова заетост по години и месеци, разход на човекодни за единица продукция, себестойност на продукцията и др. При фуражните култури се държи сметка за количеството на крмните единици и белтъчните вещества, получавани от декар, за разхода на труд и себестойността на една крмна единица. Необходимо е също така да се прецени целесъобразността от развитието на даден отрасъл, култура, животни и др.

След като се определи размерът на всеки отрасъл и всяка култура, същите се сумират и съставят баланс на земята, като се определят и промените, които ще се извършат по населени места в рамките на обединеното ТКЗС и ДЗС. След определянето на производственото направление на стопанството се пристъпва към планирането на отделните отрасли и мероприятия.

б. План за развитието на растениевъдните отрасли. При изработването му трябва да се има предвид развитието на полеводството, зеленчуковото производство, трайните насаждения и осигуряването им с необходимите торове. Под особено внимание следва да се вземе трудът, средствата за производство и общата продукция от растениевъдните отрасли.

Планът за развитието на полеводството се съставя въз основа на сеитбообръщенията, като се прави преценка на резултатите от тях и ако е необходимо, се нанасят промени. Ако няма разработени сеитбообръщения, се проектират нови. Едновременно с това се определя видът, броят и площта им, броят и средният размер на полетата във всяко сеитбообръщение, редуването на културите и др. Предвиждат се също така пътищата, полезащитните пояси, напоителните мрежи и т. н. Друг важен въпрос при планирането на полеводството е определянето на посевната площ за отделните култури по години. Проектира се такова изменение в структурата на посевната площ, че във възможния най-кратък срок да се произведе заплануваната основна продукция и се усвоят най-доходните за стопанството култури. Особено внимание трябва да се обърне при планирането на добивите от културите по години. Неправилното планиране на добивите може да има тежки последици за стопанствата.

Планирането на високи и нереални добиви води до нереално планиране на общата продукция, на доходите и възнаграждението на труда.

Планирането на по-ниски добиви от възможните пък води до непълно и нерационално използване на земята и другите вътрешни ресурси за развитието на стопанството.

Планирането на средните добиви трябва да бъде научно обосновано и да се предвиждат съответните мероприятия като торене, внедряване на нови сортове семена, поливане и др., които да осигурят тяхното получаване. За изпълнението на задачите в полевъдството се планират необходимите средства за производство и труд. За целта се съставя на базата 100 даа за всяка култура технологическа карта, в която се посочват последователно всички работи по реда на тяхното извършване. Въз основа на това се изчисляват необходимите човекодни, конедни, средствата за производство за всяка култура и общо за полевъдството и се определя процентът на механизацията за отделните видове работа.

Планът за развитие на зеленчуковото производство се съставя по-трудно поради спецификата на този отрасъл. Преди всичко трябва да се планира полското, оранжерийното и парниковото производство, отделните култури, площите, върху които ще се засяват, и очакваната обща продукция. Определя се типът на оранжерии и парниците, броят на парниковите рами и квадратните метри с остъклена площ, рамкооборотът и културооборотът в оранжерията. Предвижда се също така и необходимият разсад за парниковото и оранжерийно производство, за семена, торове и др. Площите за зеленчуковите сеитбообръщения се планират по години отделно за първа и втора култура.

При съставяне на плана за трайните насаждения с оглед особеностите на тяхното развитие е нужно да се предвиди по-голямо количество капитални вложения. Районирането на овощните видове, отделните сортове и др. да се извършва така, че да се осигури по-голямо и по-редовно производство, повече парични постъпления и по-равномерно използване на работната сила. Проектопланът следва да обхваща данните по години за средните добиви и общата продукция за новите насаждения, за необходимите човекодни и конедни и средствата за производство, за агротехнически мероприятия и др. Планът за осигуряване на необходимите торове е много важен. Посредством баланса се установяват нуждите от тор и източниците по видове: птичи, компост, дървесинна пепел, торова течност, минерални (азотни, фосфорни, калиеви и др.), които се включват за всички години на перспективния план.

Общата продукция от растениевъдството се планира също по години, като се съставя и динамичен ред на индексите, за да се следи нарастването им. Планът се съставя по отрасли и култури в натурална и стойностна форма, като се посочва освен основната и допълнителната продукция.

в. План за развитието на животновъдните отрасли и фуражната база. За правилната организация на производството в ТКЗС се изисква правилно съотношение между растениевъдството и животновъдството. Трябва винаги да се има предвид обстроятелството, че растениевъдството осигурява фуражна база на животновъдството. Без необходимата, изградена на научна основа фуражна база не може успешно да се развива животновъдството.

В перспективния план за развитие на животновъдството се планират следните мероприятия: структура, възпроизводство и оборот на стадата, фуражна база, развъдноподобрителна работа, продуктивност на животните и др.

Въпросът за размера и насоката на животновъдните отрасли се решава още при установяване на производственото направление на ТКЗС. Тук следва за всяка година поотделно да се определи броят на животните по производствени групи и преди всичко на основните групи. Темпът за развитие на отделните стада се определя от биологичните способности на различните видове животни за разширено възпроизводство и от различните възможности на стопанствата да осигурят необходимите фуражи, помещения, работна ръка и др. Общият брой на селскостопанските животни по производствени групи се определя в края на всяка година. За целта се разработва структура на стадата по години и се обвързва с фуражния баланс. Планът за оборота на стадото обхваща броя на животните по видове и групи, който трябва да се достигне в края на всяка година, броя на приплодите, които трябва да се получат от отделните видове животни, броя на животните, които ще се бракуват, средното живо тегло на животните и плановите задачи за продаване месо на държавата.

Планът за развъдноподобрителната работа обхваща закупуването на елитни и расови разплодници и майки, изкуствено осеменяване и др.

При разработване на плана за продуктивността на животните трябва да се вземе под внимание породният състав на животните, развъдноподобрителната работа, осигуреността с фураж, храненето и гледането на животните, опитът на челните ТКЗС и т. н. Въз основа на тези данни се разработва план по години за средната продуктивност.

Планът за средствата и трудът в животновъдството обхваща внедряването на комплексната механизация в различните отрасли на животновъдството. От високата степен на механизация зависи и планирането на необходимия труд. Нормите за прикрепване на животните към отделните гледачи се определят от степента на механизацията и продуктивността на животните. Въз основа на тези норми се изчислява колко гледачи са нужни за всеки вид животни и общо за стопанството.

г. План за развитие на спомагателните и страничните предприятия. Перспективното развитие на спомагателните и странични предприятия е в тясна зависимост от редица условия. При планира-

нето им трябва да се вземе под внимание най-вече какви видове и количества селскостопанска продукция на ТКЗС могат да бъдат преработени на място както за нуждите на стопанството, така и за пазара, наличието на свободна работна ръка в стопанството през отделните сезони и през годината и др. На тази основа се планират по години видовете предприятия, обемът на продукцията, която ще произвеждат, необходимите суровини, работната ръка и други разходи. Всичко това се съпровожда с изчисляване на доходността на всяко предприятие поотделно.

д. План за механизацията и електрификацията на производството. Бързото механизирание на селскостопанското производство е главен резерв за повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на селскостопанската продукция. При разработване на перспективния план особено внимание трябва да се отдели на въпроса за по-нататъшното развитие на механизацията и електрификацията на производството в ТКЗС. Въз основа на агротехническите планове за всяка култура се разработват подробни планове за механизиранияте работи, като се посочва видът и обемът на работите, процентът на механизацията, необходимите машини по марки и мощности, доставките им по години, прикачните машини, машините за механизация на животновъдните ферми и т. н.

е. План за строителство, благоустройството и другите капитални вложения. Обемът на строителството се определя с оглед да се осигурят помещения за животновъдството, за съхраняване на продукцията от растениевъдството и други необходими производствени сгради. Планът на строителството трябва много внимателно да се състави, защото един голям план може да се отрази отрицателно върху разпределението на възнаграждението на кооператорите. Също така той трябва да се съпровожда от таблици по години за строителството на производствени и административни сгради, за благоустрояване на стопанските дворове, водоснабдяване, постройки на фурни, бани, перални, културни домове и т. н. в ТКЗС и отделните населени места. Разработват се също така и източниците на средства за капитални вложения.

ж. План за труда и кадрите. В този раздел на перспективния план се набелязват мероприятията за повишаване на квалификацията на ръководните кадри, обучение в школи, висшите учебни заведения, за да се осигурят на стопанството нужния брой специалисти. Особено внимание следва да се отдели за повишаване квалификацията на кооператорите посредством кръжоци, курсове и др. Набелязват се мероприятията за организационната структура, управлението и укрепването на стопанството, за размера и състава на бригадите, изчислява се нуждата от работна ръка, инвентар и др.

з. План за разпределение на доходите. След окончателното уточняване на източниците и обема на продукцията (основна и допълнителна) се прави план за разпределението ѝ по години съгласно примерния устав. Стремещт трябва да бъде — да се увеличават

все повече обществените фондове на стопанството, за да се наберат достатъчно средства за заплащане на гарантиран минимум труда на кооператорите, като едновременно с това се увеличават и личните им доходи.

и. **Основни резултативни показатели на перспективния план.** За да се покаже икономическият ефект от запланираните мероприятия, основните резултативни показатели се изчисляват, като се сравнят с показателите от изходната година и се намира процентът на нарастването им. Такива показатели са: структурата на общата и стоковата продукция, средните добиви от основните селскостопански култури и продуктивността на животните, броят на животните на 1000 даа стопанисвана земя, производителността на труда — количеството основни видове продукти от растениевъдството и животновъдството, които се падат на един работоспособен кооператор, участвувал редовно в производството, и на един човекоден; себестойността на основните видове селскостопански продукти; доходността на отделните отрасли и общо за стопанството и заплащането на труда — доходът на един кооператор, редовно участвувал в производството.

Ако разработеният перспективен план не осигурява в достатъчна степен повишаването на производството на селскостопанската продукция, увеличаването на производителността на труда и намаляването себестойността на основните селскостопански продукти, ако не растат заплащането на труда на кооператорите и средствата за натрупване, той трябва да се преработи основно.

След окончателното съставяне на проектоперспективния план той се обсъжда от кооператорите по бригади, ферми, населени места и накрая се одобрява от общото кооперативно събрание. Приетият от общото кооперативно събрание перспективен план се утвърждава от изпълнителния комитет на съответния окръжен народен съвет и става основен документ за ръководство.

По същия начин може да се разработи и перспективен план за ДЗС.

3. ГОДИШНО ПЛАНИРАНЕ В ТКЗС И ДЗС

Текущото планиране в ТКЗС и ДЗС се осъществява чрез разработването на годишния производствено-финансов план на стопанството, плана за техническия прогрес, производствено-плановите задачи на отделните филиали, бригади, звена, ферми и спомагателни предприятия. Общите въпроси, разработени в перспективния план, запазват силата си при разработването на годишния план. Това се отнася преди всичко за специализацията и производствената структура на стопанствата. При разработката на годишния план установената структура се приема като едно от изходните положения.

В годишния производствено-финансов план на ТКЗС и ДЗС се набелязва система от мероприятия за максимално увеличаване на продукцията при най-малък разход в определена календарна годи-

на. Ония мероприятия, които се извършват за по-дълъг период, като усвояване и мелиорации на земята, организация на сеитбооборотите, разширяване на площите на трайните насаждения, обектите на строителството и други, се набелязват в годишния производствено-финансов план, така както са предвидени в перспективния план за дадена година. Така например големината на площите на културите и разположението им в сеитбооборотните полета в годишния производствено-финансов план се определят, като се изхожда от ротацията на сеитбооборотите.

При обвързването на годишния с перспективния план обаче не бива да се подхожда формално. Една от закономерностите в развитието на социалистическата икономика е уточняването на плановете в процеса на тяхното изпълнение. Затова годишният план трябва да се съставя не само на основата на перспективата, но и като се вземат под внимание фактичното изпълнение на предишните години и новите задачи, които се поставят пред селското стопанство с решения, приети след съставянето на перспективния план.

Министерството на селскостопанското производство разработва форми на годишните производствени планове на ТКЗС и ДЗС. Единството на тези форми осигурява възможността за съставяне на сводни планове на окръга и общо за страната и облекчава ръководството на стопанската дейност на ТКЗС и ДЗС.

Важен момент при съставянето на годишния производствено-финансов план на ТКЗС и ДЗС е плановата задача. На ТКЗС държавните органи дават планова задача по следните показатели: продукция, която трябва да бъде предадена на държавата; план за трайните насаждения; план за механизацията в декари мека оран.

Окръжният народен съвет при определяне на годишните държавни планови задачи на отделните стопанства трябва да държи сметка за развитието, което е посочено като основно в перспективния план на стопанството. Не бива да се допускат съществени отклонения освен при сериозни изменения в развитието на производствената насока на окръга. Такива причини могат да бъдат необходими и продиктувани от интересите на цялата страна и от отношенията ни с другите социалистически страни.

Дейността на ДЗС се планира по всички показатели.

Съставянето на годишния производствено-финансов план изисква сериозна подготовка, която се заключава в следното:

1. В ТКЗС се определя броят на трудоспособните кооператори, а също така и на нетрудоспособните и юношите (от 12 до 16 години), които могат да вземат известно участие в работата на стопанството през плановата година, особено в периода на най-голямото напрежение. В ДЗС се определя числото само на постоянните работници.

2. В ТКЗС освен уточняване нормите за работа се приемат и разценките в трудодни или в пари. Поправките в съществуващите норми и разценки се правят въз основа опита на челните бригади и

звена (при отчитане на конкретните условия), а също така основа на техническите норми.

В ДЗС се уточняват само нормите за работа.

3. Провежда се инвентаризация на основните оборотни средства — здания, съоръжения, селскостопански машини и оръдия, обзавеждане, животни, трайни насаждения и т. н. ,

4. Прави се задълбочен анализ на резултатите от производствената дейност на стопанствата за изминалата година. Изучава се челният опит на филиалите, фермите, бригадите и звената, а също така на съседни стопанства, опитни станции, разкриват се недостатъците, които се срещат в работата на стопанството, и техните причини и се набелязват пътища за отстраняването им. Също така се събират предложения от работниците и кооператорите за подобряване работата на стопанствата.

Съставеният проектоплан на ТКЗС се обсъжда на съвещания по бригади, ферми, на производствени съвети и на заседания на управителния съвет с актива на стопанството.

Годишният производствено-финансов план на ТКЗС и ДЗС обхваща следните по-важни страни от дейността им :

а) **Планиране на растениевъдството.** Планирането на растениевъдството започва с определяне състава и видовете на културите в началото и в края на годината и отчитане на мероприятията по усвояване на новите земи.

Първоначално посевните площи по култури се набелязват, като се изхожда от ротациите на сентбообръщенията. След това се планират добивите от селскостопанските култури, като се отчитат плодородието на почвата и резултатите, достигнати от челните бригади и звена.

Площта на парниковото производство се планира така, че да се осигури с разсад зеленчуковото производство на открито и се получат необходимите количества за пазара ранни зеленчуци.

Като се имат предвид наличните площи с овощни, ягодови и лозови насаждения и тяхната възраст, се определя площта на плодоносещите насаждения в предстоящата година, добивите и общата продукция. Предвиждат се и нови трайни насаждения.

Предварителното планиране на посевните площи и средните добиви дава възможност да се пресметне обемът на общата продукция в растениевъдството. Този обем трябва да осигури безусловното изпълнение на задълженията към държавата, производството на необходимото количество фураж за животните, създаване на сementни фондове и най-важното достатъчно количество натурална продукция за нуждите на кооператорите, след което се уточнява размерът на посевните площи и добивите от селскостопанските култури, се разработват и основните агротехнически мероприятия, нужни за постигане на набелязаните добиви. Такива мероприятия са : засяването с високодобивни сортове, приспособени към местните условия, правилна система на торене, мерки за борба срещу вредителите и болестите по растенията, правилна система на обработката

на почвата и грижа за растенията, приложение на най-ефективна система на поливане в зависимост от особеностите на почвата и климата и др.

Площите за семенни участъци се определят не за плановата, а за следващата година. Семепроизводителните стопанства планират обема на производство и предаването на сортовите семена в съответствие с поставените им задачи.

Балансът на семената за плановата година се съставя, като се има предвид нуждата от засяване на посевната площ. Тази нужда се сравнява с фактичното наличие на сортовите семена и недостигът се покрива чрез закупуване или обмяна на семена. За зеленчуковото производство се постъпва по същия начин. При недостиг се предвижда да бъдат закупени семена или разсад, което не е типично в зеленчуковото производство.

При планиране на трайните насаждения се взема под внимание необходимостта от разширяване на площта, подновяване на наличните насаждения и потребностите от посадъчен материал, неговото производство или закупуване.

Нуждата от торове се планира по култури в зависимост от добивите, мястото на сеитбооборотите, качеството на почвата и предшестващото торене. Определя се количеството органически торове, което може да се получи от фермите и животните. Набелязват се мерки за доставянето на други органически торове като торф, залагане на компост, използване на фекалиите и т. н. Внасянето на минерални торове се планира с оглед реалните възможности за получаването им, какво е наличието им в началото на годината и остатъкът в края на плановата година.

При планиране на мерките за борба срещу вредителите и болестите по селскостопанските растения се подбират такива препарати, които ще действуват най-ефикасно срещу опасните вредители и болести, като се определя необходимото количество, начинът и срокът на провеждане на съответните мероприятия. Системата от агротехнически мероприятия се разработва в годишния производствено-финансов план по бригади, по отделни култури или група култури, като се отчита разположението на полетата в сеитбообръщението по култури и се определя обемът на работата и разходите на труд и средства.

б. Планиране развитието на животновъдството. Планът за развитието на отделните отрасли в животновъдството включва: възпроизводството на стадото, общата продукция, угодяването и продаването на животните и животинската продукция на държавата, нуждите и разходът от фуражи, механизацията на трудопоглъщащите работи във фермите и разходът за заплащане на труда. Най-добре е отначало тези данни да се разработят по ферми, а сборните данни да се включват в производствено-финансовия план на стопанството. За определяне броя на животните в края на годината и продукцията, която ще се получи от всеки вид животни, се съставя оборот на стадото, т. е. движение на състава на животните през годината, с

оглед да се изпълни планът за продажба на продукцията на държавата, да се осигури подновяване на стадото и разширеното му възпроизводство. Продукцията на животните и задачите на фермите се планират по групи животни, зачислени към отделни кооператори. Средните показатели на продукцията и отделните видове животни се сумират и посочват в производствено-финансовия план на стопанството.

Решаващо значение за развитието на животновъдството има създаването на солидна и разнообразна фуражна база. Балансът на фуражите в производствено-финансовия план на ТКЗС и ДЗС се съставя едновременно по два начина: веднъж за календарната година от 1 януари на плановата година до 1 януари на следващата година и втори път от реколтата на плановата година до тази на следващата. Такава разработка на фуражния баланс дава възможност да се проверява имат ли животните фураж през зимно-пролетния период и ще стигне ли той до новата реколта. Ако е недостатъчен, следва да се направи корекция на посевните площи с фуражни култури.

Нуждите на животните от фураж се пресмятат, като се изхожда от нормите за хранене и от продуктивността на животните. Трябва осигуреността на животните с фураж да се отчита не само по общата хранителност — в кръмни единици, но и в белтък. Недостигът на белтък в дажбите довежда до непълно използване на хранителната ценност на фуражите, до неполучаване на необходимата животинска продукция и повишаване себестойността ѝ.

За повишаване продуктивността на животните голямо значение има подобряване на породите, условията на отглеждане на животните и грижите за тях. ТКЗС и ДЗС разработват план за механизацията и трудопоглъщащите процеси във фермите и внедряване на челния опит, за свободно отглеждане на едрия рогат добитък, групово безбоксово отглеждане на свине, прилагане на сухо хранене, за изкуствено осеменяване, нуждата от работна и теглителна сила, заплащане труда на работниците и др.

в. Планиране на работата на спомагателните предприятия. Спомагателните предприятия работят в тясна връзка със селскостопанските отрасли, като преработват тяхната продукция, произвеждат инвентар, строителни материали и др., или са необходими при обслужване на основното производство — работилници, ковачници, електростанции, автопарк и т. н.

В производствено-финансовия план на стопанството се определя обемът на работата в спомагателните предприятия, като се отчита тяхното състояние в началото на годината и възможностите им за разширяване и откриване на нови през плановата година. Това зависи от очакваната селскостопанска продукция и производството на материали, от които се нуждае стопанството и които могат да се произвеждат със собствени сили.

г. План за капиталното строителство. В производствено-финансовия план за строителството се уточняват новите обекти (стопански

сгради) за плановата година и незавършените от миналата година. Планират се началният и крайният срок на работата, нуждата от строителни материали и работна сила, капиталният и текущият ремонт настройките и съоръженията. Предвижда се какви мелиоративни съоръжения ще бъдат построени. Определят се средствата, с които ще бъдат закупени селскостопанските машини и другите съоръжения, като се предвижда необходимият капитален ремонт на наличните машини и съоръжения.

д. План за механизация и електрификация на селскостопанските процеси. При съставянето на годишния план се отделя особено внимание на въпросите за техническото съоръжаване на стопанството и правилното използване на техниката. Изхождайки от обема на селскостопанските работи в растениевъдството, от уровня на механизацията и електрификацията на трудопоглъщащите работи в животновъдството, спомагателните предприятия и строителството, се определя нуждата на стопанството от трактори, навесни, прикачни и самоходни оръдия, транспортни средства и др.

В ДЗС се съставя сведение-план за текущия и капитален ремонт на наличната техника. Изчисляват се потребностите на стопанството от запасни части, горивни и смазочни материали.

е. Планиране на трудовите ресурси. В ДЗС с плана за трудовите ресурси се установява числеността на постоянните и сезонни работници, инженерно-техническите работници и служещите и фондът на работната заплата в рамките на контролните цифри, дадени в държавния план на щата и фонда работна заплата.

В ТКЗС се изхожда от наличния състав на кооператорите, като се отчитат измененията, които могат да станат в течение на годината. Така уточненият брой на работниците и кооператорите се разпределя в зависимост от производствената програма, като се държи сметка за постоянната им трудова заетост по отрасли в отделни производствени единици — бригади и ферми.

ж. План за разпределение на общата и чистата продукция и на направените разходи по нея. В годишния производствено-финансов план се предвижда получаването на общата продукция по отрасли, култури, в натурална и стойностна форма, след което се разпределя за семена и фураж, за продажба на държавните изкупвателни организации, за продажба на свободния пазар, за разпределение на кооператорите, за продажба през следващата година, за попълване на обществените фондове и др.

При ДЗС след отделяне на необходимите количества за семена и фураж цялата продукция се реализира.

Важен момент в годишния производствено-финансов план на ТКЗС е разпределението на общия доход. От правилното му разпределение зависят както вътрешните натрупвания, така също и разпределението между кооператорите, т. е. трудовото възнаграждение. Правилното му планиране има изключително важно значение за успешната работа на селскостопанските предприятия.

Планът за разходите обхваща общопроизводствените разходи

(за работен добитък, за издръжка на автотранспорта, за селскостопанските машини, общо-производствени разходи за растениевъдството и животновъдството, страничните предприятия и всички други отрасли).

Разходите за труд се планират по култури и отрасли. Същите биват преки и косвени. Те се отразяват поотделно в плана за всяка култура и животно. Това дава възможност да се контролират материалните и трудовите разходи във всички отрасли на производството посредством калкулациите.

3. Финансовият план на стопанството. Неделима съставна част от годишния план на селскостопанските предприятия е финансовият им план. Финансовата страна на плана обхваща движението на паричните приходи и разходи на селскостопанските предприятия. Към финансовия план на ДЗС се прилагат подробни сметки.

и. План за материално-техническото снабдяване. В плана за материално-техническото снабдяване се предвиждат необходимите материали, машини и съоръжения за изпълнение на производствената програма. Материалите се групират по установена номенклатура в няколко групи: горивни и смазочни, за поддържане и ремонт на камионите, тракторите, селскостопанските и други машини; за спомагателните и страничните предприятия; за растениевъдството и животновъдството и т. н. Тази част от плана има връзка с предварителните заявки за необходимите материали и машини, направени от ТКЗС пред плановия отдел и управлението на материално-техническото снабдяване на съответния окръжен народен съвет, които ще могат да се доставят на стопанството в определения срок. С плана на материално-техническото снабдяване се осигурява изпълнението на производствената програма и целия производствено-финансов план.

Освен това селскостопанските предприятия разработват и отделен план за техническия прогрес. Планът за техническия прогрес на отделното селскостопанско предприятие представлява един от елементите на вътрешностопанското планиране. В него се предвиждат мероприятия за внедряване достиженията на науката и на опита на челните стопанства. По-важните раздели на плана за техническия прогрес са: механизация и електрификация на производствените процеси в растениевъдството; разширяване на поливните площи и въвеждане на най-ефективни начини на поливане; борба срещу болестите и вредителите по растенията и животните; повишаване на почвеното плодородие; внедряване на най-нови сортове растения и животни; подобряване на организацията и заплащането на труда.

Механизацията и електрификацията на производствените процеси в растениевъдството и животновъдството и страничните предприятия обхваща внедряването на комплексната механизация при отглеждането на отделните култури или видове животни; икономическият ефект от внедряване на новости върху определени площи или брой животни и въвеждането на най-новите двигатели в селскостопанското производство.

В плана за разширяване на поливните площи и въвеждане на най-ефективен начин на поливане се предвижда разширяване на мелниоративните съоръжения с цел да се увеличат площи. В него се набелязват и най-новите начини за поливане върху определени площи и върху определени култури, например дъждуването като прогресивен начин на поливане и др.

Борбата против болестите и неприятелите по растенията и животните е важен раздел от плана за техническия прогрес. В него се предвижда използването на хербицидите като най-ефективни средства за борба против плевелите по културните видове, на различните стимулатори и препарати в животновъдството, на различни препарати за борба срещу паразитите и болестите при домашните животни и др.

• В плана на техническия прогрес в растениевъдството се набелязват какви високодобивни сортове ще бъдат внедрени, върху какви площи и с какъв ефект, създаването на опитни участъци, върху които да се отглеждат най-новите сортове и др. В плана за животновъдството се предвижда въвеждането на най-нови породи посредством изкуствено осеменяване и закупуване на високопродуктивни животни.

Важна част от плана за техническия прогрес е и подобряването на организацията и заплащането на труда. В него се поставя въпросът за експериментиране някои форми на заплащане и организация, като тази на звената и бригадите за комплексната механизация и др.

Планът за техническия прогрес е важен момент в целенасочената планова дейност в селскостопанските предприятия и следва при съставянето му да се отделя необходимото внимание.

Едновременно със съставянето на годишния производствено-финансов план на стопанството се разработват плановете и на филиалите. В тях задачите на годишния производствен план на стопанството се конкретизират за отделния филиал, като се отчитат условията на производството в него. На филиала се определя планът за получаване и предаване на продукцията на държавата; лимитите за преките разходи; общостопанските и общопроизводствените разходи. За растениевъдството се определят лимити по разхода на труда, работната заплата, на горивата и спомагателните материали и на единица от всяка работа. В животновъдството лимитът се определя по месеци за разхода на труд, работна заплата и фураж на глава животно, по видове или на 100 кг продукция. Лимити за общопроизводствени разходи се установяват общо за целия филиал.

Филиалът планира своята дейност така, че в рамките на установените му преки и косвени разходи да произведе максимално количество продукция. Такова планиране позволява да се контролира работата на филиалите не само в края на годината, но и в хода на производството.

В ДЗС производственият план на филиалите по развитието на растениевъдството и животновъдството има същото съдържание

както производственият план на ТКЗС. При съставянето на годишния производствено-финансов план се определят и производствените задачи на бригадите, фермите и звената. Тук най-вече се уточнява техният състав и брой. За всяка бригада по отделно се предвиждат необходимите средства за производство — земя, работни животни, техника и оборудване, постройки и съоръжения. Освен това определя се персоналният състав на звената за комплексна механизация

Задачите на бригадата за получаване на обща продукция от селскостопанските култури се определят, като се изхожда от представената ѝ земя, от качеството на почвата да осигури по-високи добиви. От особено голямо значение е и разработката на агротехническите мероприятия и технологическите карти по култури. Въз основа на това се изчисляват разходите на труд и средства за отглеждане на селскостопанските култури и се посочват мероприятията, които трябва да се проведат, като се отчитат реалните възможности за приложението им. В производствените задачи се посочват общият доход на бригадата, доходът на един човекоден и от един декар.

Производствените задачи на фермата включват контролни цифри за броя на животните в края на годината, продуктивността на животните и обема на общата продукция, оборота на стадата, месечните планове за угояване на животните, нуждите от фураж и особено от зелена храна при пасбищния период и т. н. Особеността на планирането на животновъдството във фермите се състои в това, че задълженията се разпределят по отделни работници. На всеки работник се определят известен брой животни и план за получаването на обща продукция мляко, месо, яйца и др. Това придава на годишното планиране по-голяма конкретност и създава възможност отделният работник да прояви лична инициатива при постигането на по-високи производствени резултати.

Освен преките разходи на труд и материално-парични средства за отглеждането на селскостопанските култури и животни в годишните планове на бригадите и фермите се включват и общобригадни разходи на труд и средства. Това дава възможност във всяка бригада по култури и видове животни да се установяват общобригадните разходи на един декар и на глава животни. По този начин бригадите и фермите могат да бъдат преведени на вътрешностопанска сметка и заплащането на труда на всеки член от бригадата да се извършва в зависимост от размера на общата продукция и направените разходи. Това неминуемо ще осигури по-голяма материална заинтересованост сред селскостопанските производители.

Годишните производствени задачи на звеното се разработват на основата на същия метод както производствените задачи на бригадата и фермата.

4. ОПЕРАТИВНО ПЛАНИРАНЕ

Оперативното планиране представлява конкретизиране и детайлизиране на задачите по годишния план за предсрочно извършване на селскостопанските работи през определен период от време при

най-рационално използване на труда и средствата за производство. За тази цел в практиката се използват следните видове оперативни планове: работни планове, план-графици и план-наряди.

Работните планове са основната форма на оперативно планиране в селскостопанските предприятия. В тях се предвижда как, с какви средства и в какъв срок да се осъществяват задачите на годишния производствен план при високо качество и най-рационално използване на тракторите, труда, работния добитък и други средства за производство.

Обикновено работните планове се съставят за следните главни периоди: а. за пролетните работи. В него се предвижда подхранването на посевите, брануването, култивирането, пролетната сеитба и т. н.; б. за работата по прибиране на реколтата през лятото — косене, жътва, вършитба и др.; в. за есенните работи — прибиране на околните култури, есенна сеитба, дълбока оран и т. н.; г. за работата през зимата — ремонт на инвентара и др.

Работните планове трябва да бъдат прецизно съставени. Това налага известна предварителна работа. Нужно е да се направи анализ на изпълнението на задачите от предшестващите планове и след това да се определят и набележат мероприятия, които следва да се включат в новия работен план. Едновременно с това се уточнява състоянието на необходимата работна сила и средства и се извършва внимателна проверка и установяване на нуждите от гориво, семена, торове и др. Особено място се отделя за изучаване условията на работа и установяването на най-подходящите агротехнически срокове за отделните култури. Още веднъж се уточняват нормите за работа, възможността за използване на техниката и технологията, която ще се прилага. Плановете се обсъждат на бригадни събрания и се утвърждават от ръководството на селскостопанските предприятия.

План-графиците са част от работните планове и се съставят за отделни по-значителни кампании като сеитба, жътва и др. В тях се посочва по дни точният обем на работата до нейното завършване.

План-нарядите са най-конкретните оперативни планове. Те се съставят за срок от няколко дни за извършване на определена срочна работа, като например извозване и продаване на държавните изкупвателни организации, определени количества продукти и др. Тук характерно е най-рационалното използване на времето за качествено и срочно изпълнение на предвидените мероприятия.

Правилното прилагане на перспективното, текущото и оперативно планиране в дейността на селскостопанските предприятия създават стройна, гъвкава и действена система, която осигурява изпълнение на задачите, поставени пред селското стопанство.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод — Предмет, метод и съдържание на курса	3
---	---

Раздел първи

ИКОНОМИКА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Глава I

Социалистическа система на селско стопанство. Развитие на селското стопанство през периода на генералната перспектива

1. Високоразвитото селско стопанство — необходимо условие за построяване на социализма и комунизма	7
2. Създаване на социалистическа система на селско стопанство в нашата страна	8
3. Развитие на селското стопанство през периода на Генералната перспектива	20

Глава II

Поземлени фондове и тяхното използване в селското стопанство

1. Особенности на земята като средство за производство	24
2. Плодородие на земята и възможности за неговото увеличение	27
3. Поземлен фонд в Народна република България	29

Глава III

Основни и оборотни фондове в селското стопанство Икономическа ефективност на капиталните вложения

1. Принципи на деление средствата за производство на основни и оборотни	33
2. Основни производствени фондове в селскостопанските предприятия	34
3. Оборотни фондове в селското стопанство	38
4. Икономическа ефективност на капиталните вложения	40

Глава IV

Трудът и неговата производителност в социалистическото селско стопанство

1. Характерни черти на труда в селското стопанство	43
2. Трудови ресурси и тяхното използване	45
3. Производителност на труда в селското стопанство	51

Глава V

Себестойност на селскостопанската продукция. Доходност и рентабилност на селскостопанското производство

1. Себестойността на продукцията — най-важен икономически показател за дейността на ТКЗС и ДЗС	59
2. Методика за изчисляване себестойността на продукцията в ТКЗС	60

3. Доходност и рентабилност на отраслите и производството в селското стопанство	66
4. Пътища за намаляване себестойността на продукцията и повишаване рентабилността на селскостопанското производство	67
5. Структура на себестойността на селскостопанските продукти	73

Глава VI

Стопанската сметка

1. Стопанската сметка — метод на ръководене на социалистическите селскостопански предприятия	75
2. Основни принципи на стопанската сметка	77
3. Показатели на стопанската сметка	83
4. Особенности на стопанската сметка в ТКЗС и ДЗС	85
5. Вътрешностопанска сметка	87

Глава VII

Райониране, специализация и концентрация на социалистическото селскостопанско производство

1. Същност, значение и задачи на районирането и специализацията на селскостопанското производство	89
2. За отраслите и характера на специализацията на социалистическото селскостопанско производство	94
3. Основни фактори и условия, които влияят върху районирането и специализацията на селскостопанското производство	99

Глава VIII

Интензификация на социалистическото селско стопанство

1. Същност и условия, от които зависи интензификацията на селскостопанското производство	105
2. Главни насоки на интензификацията на социалистическото селско стопанство през настоящия етап	109
3. Показатели за равнището на интензификацията	112

Глава IX

Технически прогрес, механизация, електрификация и химизация на селското стопанство

1. Същност и значение на техническия прогрес в селското стопанство	116
2. Системата машини — основа за комплексната механизация в селското стопанство	119
3. Електрификацията на селското стопанство	122
4. Химизация на селското стопанство	124
5. Подобряване на сортовия състав на растенията и породите животни, технологията и организацията на производството	126

Глава X

Разширено възпроизводство в селското стопанство. Разпределение на общата продукция и общия доход

1. Особенности на възпроизводствения процес в социалистическото селско стопанство	129
2. Източници и форми на натрупване в селскостопанските предприятия	134
3. Разпределение на общата продукция, на общия и чист доход в ТКЗС	137
4. Разпределение на чистия доход в ДЗС	140

Глава XI

Стокова продукция, цени и ценообразуване в селското стопанство

1. Стоковото производство и законът за стойността в социалистическото селско стопанство	142
2. Стокова продукция и стоковост на селскостопанското производство	144
3. Форми на изкупуване на селскостопанската продукция	145
4. Изкупни цени на селскостопанските продукти	149
5. Пътища за увеличаване стоковостта на социалистическото селско стопанство	154

Раздел втори

ОРГАНИЗАЦИЯ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СЕЛСКОСТОПАНСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Глава XII

Организация на територията на селскостопанските предприятия

1. Земеустройство	157
2. Изграждане на стопанските дворове и пътната мрежа	161

Глава XIII

Организация на използването и ремонта на машинно-тракторния парк

1. Видове и структура на машинно-тракторния парк	164
2. Комплектуване на тракторните бригади с машини	165
3. Комплектуване на тракторните агрегати	166
4. Определяне потребността от трактори	169
5. Показатели за използване на машинно-тракторния парк	170
6. Съставяне използването на механичната и живата тягова сила	173
7. Ремонт и поддържане на селскостопанските машини	175

Глава XIV

Организация на труда в социалистическите селскостопански предприятия

1. Основни задачи и принципи на организацията на труда в социалистическите селскостопански предприятия	181
2. Форми на социалистическата организация на труда в селскостопанските предприятия	183
3. Организация на бригадата	189

Глава XV

Нормиране на труда в социалистическото селско стопанство

1. Трудовите норми в социалистическото селско стопанство	193
2. Методи на нормирането на труда в селското стопанство	201

Глава XVI

Заплащане на труда

1. Разпределението според труда — икономически закон на социализма	210
2. Видове и форми на заплащане	212
3. Заплащане на труда в ТКЗС	214
4. Заплащане на труда в ДЗС	225

Глава XVII

Организация на финансовите средства

1. Особенности на организацията на финансовите средства в селскостопанските предприятия	227
2. Ускоряване обръщаемостта на оборотните средства	229

3. Кредитиране производствената дейност на ТКЗ	230
4. Кредитиране капиталните вложения в ТКЗ	233
5. Заеми за капитални вложения срещу постъпления по неделимия фонд	236
6. Кредитиране на ДЗС	236
7. Финансов план на ТКЗС и ДЗС	238

Глава XVIII

Организация на управлението на селскостопанските предприятия

1. Задачи и основни принципи на управление на селскостопанските предприятия	242
2. Органи на управление в ТКЗС и техните функции	246
3. Органи на управление в ДЗС и техните функции	250

Раздел трети

ПЛАНИРАНЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Глава XIX

Планиране на селското стопанство

1. Необходимост и задачи на планирането на селското стопанство	252
2. Основни принципи на планирането на селското стопанство	254
3. Форми и методи на планиране на селското стопанство	257

Глава XX

Вътрешностопанското планиране на селскостопанските предприятия

1. Система на вътрешностопанското планиране	260
2. Перспективен план на ТКЗС и ДЗС	261
3. Годишно планиране в ТКЗС и ДЗС	267
4. Оперативно планиране	275

Редактор *Цимитър Дачев*
 Художник *Иван Кенаров*
 Техн. редактор *Константин Пасков*
Паунка Камбурага
 Коректори *Денка Мутафчиева*
Кунка Семкова

Дадена за набор на 1. III. 1965 г. Излязла от печат на 15. V. 1965
 Печатни коли 17,50 Формат 65×92/16 Издателски коли 17,50
 Тематичен № 573-I-4 Тираж 4580 Издателски № 349
 Книжно тяло 0,88 лв Подвързия 0,23 лв
 Цена 1,11 лв по ценоразписа за 1964 г.

Държавно издателство — Варна
 ДПК „Странджата“, гр. Варна. Пор. 2640—1965 г.